

**ШКОЛА – ДУХОВНИЙ ОСЕРЕДОК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ,
МІСЦЕВОЇ ГРОМАДИ ТА ДЕРЖАВИ**

**РИБАЛКА В. В., САМОДРИН А. П., МОРГУН В. Ф.,
БАСАНЕЦЬ О. М., ТРЕТЯКОВА Т. М.,
КОНЮХОВА Н. М., ГРИВАЧЕВСЬКА А. А.**

**ШКОЛА – ДУХОВНИЙ
ОСЕРЕДОК РОЗВИТКУ
ОСОБИСТОСТІ,
МІСЦЕВОЇ ГРОМАДИ ТА
ДЕРЖАВИ**

Посібник

КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ІНСТИТУТ УНІВЕРСИТЕТУ
імені АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

Рибалка В. В., Самодрин А. П., Моргун В. Ф., Басанець О. М.,
Третьякова Т. М., Конюхова Н. М., Гривачевська А. А.

ШКОЛА – ДУХОВНИЙ ОСЕРЕДОК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ, МІСЦЕВОЇ ГРОМАДИ ТА ДЕРЖАВИ

Посібник

За науковою редакцією
Рибалки В. В. і Самодрин А. П.

Київ, Кременчук
Талком
2018

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України,
(протокол № 9 від 25 вересня 2017 року)*

*Рекомендовано до друку Вченою радою Кременчуцького
інституту ВНЗ "Університет імені Альфреда Нобеля",
(протокол № 8 від 6 грудня 2017 року)*

Рецензенти:

Білик Надія Іванівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогічної майстерності Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В.Остроградського.

Помиткін Едуард Олександрович – доктор психологічних наук, професор, завідувач відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

Рибалка В. В.

Р 49 Школа – духовний осередок розвитку особистості, місцевої громади та держави: посібник / Рибалка В. В., Самодрин А. П., Моргун В. Ф., Басанець О. М., Третьякова Т. М., Конюхова Н. М., Гривачевська А. А.; за наук. ред. Рибалки В. В. і Самодрин А. П.; – К.: Талком, 2018. – 452 с.
ISBN 978-617-7397-91-4

У посібнику висвітлюється досвід науково-методичного співробітництва вчених Національної академії педагогічних наук і вищих навчальних закладів України з педагогічними працівниками сільських і міських шкіл ряду центральних областей України. Презентуються базові доповіді науковців і матеріали проведення протягом 2001-2017 рр. спільних міжнародних, республіканських і регіональних конференцій, семінарів, круглих столів. Посібник призначений для керівників місцевих органів влади і освітніх закладів, науковців, педагогічних працівників, практичних психологів і соціальних робітників, докторантів, аспірантів, студентів, учнівської молоді і дорослих, членів громадянського суспільства, зацікавлених проблемами розвитку освіти і науки України.

УДК 373: 130. 123. 4: 159. 923: 316. 3

ISBN 978-617-7397-91-4

© Рибалка В. В., Самодрин А. П. Моргун В. Ф.,
Басанець О. М., Третьякова Т. М.,
Конюхова Н. М., Гривачевська А. А., 2018
© Кабиш-Рибалка Т. В. обкладинка, 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	7
-------------	---

РОЗДІЛ 1. БАЗОВІ ДОПОВІДІ НАУКОВЦІВ ПЕРЕД ПЕДАГОГІЧНИМИ КОЛЕКТИВАМИ І ПРЕДСТАВНИКАМИ МІСЦЕВИХ ГРОМАД

1.1. Школа як духовний оберіг українського буття. Самодрин А.П.	12
1.2. Погляди академіка В.І.Вернадського на духовне життя особистості і наукового співтовариства як чинника перебудови біосфери у ноосферу. Рибалка В.В.	28
1.3. Про ціннісно-сміслові орієнтири розвитку сучасної школи в світлі думок академіка В.І.Вернадського. Самодрин А.П.	48
1.4. Визначення особистості та її контентно-частотна й антиномічна формули як основа особистісного підходу в освіті. Рибалка В.В.	56
1.5. Тривимірна, поетапно конкретизована психологічна структура особистості як формалізована системно-психологічна мета особистісно орієнтованого виховання і навчання. Рибалка В.В.	73
1.6. Психологія честі та гідності особистості в соціально- та індивідуально-ціннісному і аксіопсиходинамічному висвітленні. Рибалка В.В.	89
1.7. Почуття любові – духовна основа гуманістичної психології та педагогіки у працях Г.І.Челпанова, Я.Корчака, В.О.Сухомлинського, І.А.Зязюна, С.Д.Максименка та інших вітчизняних і зарубіжних вчених. Рибалка В.В.	104
1.8. Одухотворення особистості та діяльності педагогів і учнів. Рибалка В.В.	117
1.9. Три таємниці педагогіки А.С.Макаренка, або спогади про педагогіку майбутнього? Моргун В.Ф.	132
1.10. Соціально-педагогічна система А.С.Макаренка як освітянська модель розвитку громадянського суспільства і прояв демократичної парадигми освіти: Рибалка В.В.	149

1.11. Соціально-психологічний тренінг розвитку первинного освітянського осередку дієвого громадянського суспільства у партнерській взаємодії з представниками державної влади. Рибалка В.В.....	175
1.12. Особистісні ресурси духовного та фізичного здоров'я педагогічних працівників й учнівської молоді: геронтопсихологічний погляд. Рибалка В.В.....	184
1.13. Громадянське та особистісне виховання всебічно розвиненої, щасливої дитини у школі радості В.О.Сухомлинського. Рибалка В.В.....	207
1.14. Демократизм, інтелігентність, духовність Педагогіки Добра і Культури академіка І.А.Зязюна. Рибалка В.В.....	218

**РОЗДІЛ 2. МАТЕРІАЛИ СПІЛЬНИХ КОНФЕРЕНЦІЙ,
СЕМІНАРІВ, КРУГЛИХ СТОЛІВ, УРОКІВ, ЗУСТРІЧЕЙ
НАУКОВЦІВ ТА ПРЕДСТАВНИКІВ ПЕДАГОГІЧНИХ
І МІСЦЕВИХ ГРОМАД ПОЛТАВЩИНИ, КІРОВОГРАДЩИНИ,
ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ, ХАРКІВЩИНИ**

2.1. Втілення ноосферних ідей академіка В.І.Вернадського у розвиток освіти Кременчуцького біосферного регіону, Полтавщини, Кіровоградщини, України. Самодрин А.П.....	241
2.2. Циклічні науково-методичні заходи науковців і педагогічних працівників в селі Котовка Магдалинівського району Дніпропетровської області у 2015-2016 рр. Конюхова Н.М., Самодрин А.П., Рибалка В.В, Іванченко М.Г., Басанець О.М.....	269
2.2.1. Науково-практичний семінар «Розвиток духовного потенціалу сучасного педагога» 18 квітня 2015 року. Конюхова Н.М., Самодрин А.П., Рибалка В.В.	270
2.2.2. Комунальний заклад освіти «Котовський навчально-реабілітаційний центр ДОР: досвід духовного розвитку дітей з особливими потребами. Конюхова Н.М, Іванченко М.Г.....	273
2.2.3. Науково-практичний круглий стіл «Розвиток духовного потенціалу сучасного вчителя та учня» 13 травня 2016 року. Конюхова Н.М., Самодрин А.П., Рибалка В.В.	323

2.2.4. Резолюція науково-практичного семінару «Розвиток духовного потенціалу сучасного педагога», доповнена на науково-практичному круглому столі «Розвиток духовного потенціалу сучасного вчителя та учня»: Сільська педагогічна громада і освіта. Конюхова Н.М., Самодрин А.П., Рибалка В.В.	326
2.3. Міжрегіональний науково-практичний круглий стіл у школі села Пузикове Глобинського району Полтавської області 20 квітня 2017 року. Гривачевська А.А., Самодрин А.П., Рибалка В.В.	336
2.3.1. З історії громади села і школи. Гривачевська А.А.	336
2.3.2. Програма міжрегіонального круглого столу «Школа як духовний осередок розвитку особистості, сільської громади та держави». Самодрин А.П., Гривачевська А.А., Рибалка В.В.	339
2.3.3. Вітальне слово директора Інституту педагогіки НАПН України. Топузов Олег Михайлович – віце-президент НАПН України, член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України	342
2.3.4. Виступи науковців Самодрина А.П., Рибалки В.В., Моргуна В.Ф. за програмою	343
2.3.5. З досвіду педагогів Пузиківської ЗОШ: виступи вчителів школи за програмою.	343
2.3.5.1. Формування особистості учня шляхом активізації пізнавальної діяльності Шрамко З. А.	343
2.3.5.2. Розвиток творчої особистості в умовах мало- комплектної школи – Плахотя Л.В.	347
2.3.5.3. Школа – осередок духовного розвитку особистості. Демченко Т.В.	351
2.3.6. Рекомендації міжрегіонального науково-практичного круглого столу: Єдність сільської та педагогічної громади школи. Гривачевська А.А., Самодрин А.П., Рибалка В.В.	355
2.4. Зустріч науковців з церковною та педагогічною громадою села Бузівка Магдалинівського району Дніпропетровської області. Басанець О.М., Самодрин А.П., Рибалка В.В.	374

2.5. Бесіда науковців з вчителем української мови і літератури Бузівської загальноосвітньої школи, краєзнавцем, членом Національної спілки письменників України Басанцем Олександром Михайловичем	380
2.6. Поклик малої Батьківщини. Мандрівки вченого Валентина Рибалки. Басанець О.М. Стаття в газеті «Твій рідний край», 13 лютого 2018 року	386
2.7. Науково-практичне співробітництво Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України з педагогічною громадою міста Новомосковська Дніпропетровської області на базі Колегіуму №11. Третьякова Т.М., Третьякова Ю.Д., Рибалка В.В.....	391
2.7.1. Історія Новомосковського колегіуму №11 та його співпраця з Інститутом педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Третьякова Т.М., Третьякова Ю.Д.	394
2.7.2. Уроки підвищення педагогічної майстерності. Стаття в газеті «Новомосковська правда». Прес-служба міськвиконкому	409
2.8. Урок пам'яті та духовності для учнів і педагогів смт Кочеток під Харковом на могилі Миколи Яковича Грота з нагоди 165-річчя від дня народження видатного філософа, фундатора вітчизняної гуманістичної психології і педагогіки. Рибалка В.В....	415
ВИСНОВКИ: ЧУМАЦЬКИМ ШЛЯХОМ ДО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ОСВІТЯНСЬКОГО БРАТСТВА. Рибалка В.В., Самодрин А.П.	427
Про наукових редакторів збірника.	
Творчі біографії Рибалки В.В. і Самодрин А.П.	442
АВТОРИ ПОСІБНИКА	450

*Присвячуємо пам'яті наших пращурів,
дідів і батьків, а також видатних вчених, філософів,
психологів і педагогів – Г.С.Сковороди, М.Я.Грота,
В.І.Вернадського, А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського,
І.А.Зязюна – працею яких утверджувалася
українська особистість, громада, держава.*

ВСТУП

Впродовж останніх двох десятиліть редактори і автори цього посібника, професори Рибалка В.В. і Самодрин А.П. неодноразово відвідували навчальні заклади ряду районних міст, смт, сіл Полтавщини, Кіровоградщини, Дніпропетровщини, Харківщини, де виступали з науковими доповідями перед представниками сільських і міських педагогічних громад. Пунктами цих наукових поїздок стали: міста Кременчук і Горішні Плавні Полтавської області, Новомосковськ, Кривий Ріг, Жовті Води Дніпропетровської області, Світловодськ Кіровоградської області, смт Кочеток Чугуєвського району Харківської області, села Омельник, Піщане і Дмитрівка Кременчуцького району та Галещина і Козельщина Козельщинського району на Полтавщині, Магдалинівка, Котовка і Бузівка Магдалинівського району Дніпропетровської області, село Пузикове Глобинського району Полтавської області та ін. Звичайно, що ця робота спиралася передусім на їх багаторічний досвід виступів перед різними науковими та освітянськими аудиторіями Києва, обласних центрів України, великих міст. Але в останні десятиліття цей досвід суттєво доповнився виступами перед педагогами районних міст, селищ міського типу і сіл України, охоплюючи, говорячи словами В.І.Вернадського, соборну особистість педагогічних громад різних рівнів – від міжособистісного до педагогічних колективів навчальних закладів і представників різних верств українського суспільства та місцевого самоврядування держави.

Метою поїздок було проведення обміну думками між науковцями та педагогічними працівниками вказаних шкіл і представниками міс-

цевих громад з різних проблем народного життя, духовності, покращення навчально-виховної роботи у школі, зміцнення здоров'я людей, досягнення довголіття, розвитку осередків громадянського суспільства, подолання кризових явищ і досягнення стабільності у державі тощо. За цей час був накопичений цікавий досвід, який, на наше переконання, може бути корисним для науковців, теоретичних і практичних психологів і педагогів, учнівської молоді і дорослих, громадян сучасної України, що потребує об'єднання, інтеграції.

З боку науковців таким чином фактично відбувався своєрідний звіт перед педагогічними колективами і місцевими громадами, працею яких в основному забезпечується життя країни і перед якими інтелігенція промислових та адміністративних центрів у великому боргу. Повертати цей борг можна різними способами, в тому числі і у формі безпосереднього спілкування з селянами і міщанами з актуальних проблем життя країни. З іншого боку, критичний стан справ у державі конче потребує неперервного діалогу між різними верствами населення країни і спільного пошуку виходу з кризи.

Ще одна причина полягає в тому, що досягнення науки, в тому числі педагогічної та психологічної, не завжди доходять до сільської глибинки та до шкіл невеликих міст країни у своєму особистісному вигляді. Персональний комп'ютер часто постає для сучасного педагога як найближчий, у порівнянні з живим науковцем, партнер зі спілкування, але він не може замінити живий діалог між ними, а головне – не може сформувати віру в майбутнє і довіру до провідної місії науки в побудові цього майбутнього. В цьому автори і редактори посібника засвідчилися, коли в останні два десятиріччя неодноразово відвідували з творчими звітами своє рідне село Котовка Магдалинівського району Дніпропетровської області, де провели ряд заходів – семінарів, круглих столів – разом зі своїми земляками, педагогами КЗО Котовський навчально-реабілітаційний центр Дніпропетровської обласної ради. Тому було вирішено, за попередньою домовленістю зі своїми колегами, щорічно здійснювати своєрідне наукове турне по селам і містам нашої малої Батьківщини. Пізніше географія цих наукових поїздок і зустрічей була значно розширена і охопила фактично декілька центральних областей України – Полтавську, Харківську, Дніпропетровську, Кіровоградську.

Вихід даного посібника збігається у часі з рядом меморіальних дат, оскільки 2017 і 2018 року відзначаються: 295 річниця від дня народження Григорія Савича Сковороди (3 грудня 1722 року – 5 листопада 1794 року), 165 років від дня народження **Миколи Яковича Грота** (18 квітня 1852 року – 23 травня 1899 року), 155 – **Володимира Івановича Вернадського** (12 березня 1863 року – 6 січня 1945 року), 130 – **Антон Семеновича Макаренка** (13 березня 1888 року – 1 квітня 1939 року), 100-річчя від дня народження **Василя Олександровича Сухомлинського** (28 вересня 1918 року – 2 вересня 1970 року), через що ЮНЕСКО проголосила 2018 рік роком В.О.Сухомлинського. І, нарешті, на початку весни цього року ми відмічаємо 80-річчя від дня народження академіка **Івана Адрійовича Зязюна** (3 березня 1938 року – 29 серпня 2014 року). Всі перераховані прізвища наших національних геніїв є святими для українських педагогів і психологів, оскільки вони зробили величезний внесок у розвиток освіти і науки як всієї України, так і окремих вказаних регіонів.

Ця робота виконана на теренах Центральної Подніпровщини – в центрі України, і тому має своїм підґрунтям ідею насамперед здійснити спробу засобами освіти відшукати животворні корені родового древа нашого українського народу задля його ж блага – збереження і примноження самосвідомості як організаційної стійкості в епоху ноосфери.

Тому в тексті посібника розміщені біографічні і наукові матеріали, присвячені творчим досягненням вказаних мислителів. Відзначенню цих ювілейних дат видатних українських вчених ми надаємо не тільки етичного сенсу. Ми розглядаємо ці дати саме в часовому аспекті, адже теперішні теоретичні і практичні підходи в українській освіті і науці мають визначену ретроспективу і перспективу. Саме через актуалізацію доробок нашого вітчизняного наукового і педагогічного минулого, створеного геніальними попередниками, тільки і можливе наше теперішнє і майбутнє! До такої думки призводить усвідомлення величчя народного подвигу рідного вчительства, здійсненого як педагогічними громадами, так і окремими подвижниками освіти, адже вчителі разом з батьками і матерями – справжні творці і супровідники духовних цінностей Світогляду, Життя, Гуманізму, Віри, Надії, Любові, Добра, Краси, Істини, що укорінені в душі нашого народу!

Ось чому у тексті посібника представлено фундаментальні історичні підвалини розвитку вітчизняної науки і освіти, закладені Г.С.Сковородою, М.Я.Гротом, В.І.Вернадським, А.С.Макаренком, В.О.Сухомлинським, І.А.Зязюном та іншими вітчизняними мислителями.

Чітко розділити стару і нову, свою і чужу культуру в такій складній нелінійній системі, як соціум, майже неможливо, бо відомо, що однією з властивостей нелінійних систем є здатність забувати своє минуле. Проте освітній соціум, на відміну від окремої людини, як певне живе конкретне утворення, нічого не забуває. Він живе не тільки у проявленому режимі, але є ще й інформаційним режимом, за яким стоять не слова, а генетичний досвід. Тож одним із завдань педагогічних та психологічних досліджень сьогодні має стати якомога повніше вивчення всіх тих культурно-історичних впливів і причинних зв'язків, що їх можна пояснити як комплексні реакції на долю і навколишнє середовище при побудові новітнього світогляду.

Помічено, що сучасна об'єктивація напередусе є відтворенням особистості, яка тим чи іншим активним чином, власною енергією і творчістю вплинула на певний регіон. Населена територія завжди несе в собі певний портрет-відбиток особистісного (особистість, «заховану» в регіон). В результаті процесу виховання з соціуму регіону «видобувається» педагогікою певне особистісне – суб'єктивується в людині, новонароджене є спорідненим попередньому, але добудованим (заново навченим), новим, дуже схожим на попереднє – пов'язаним з ним, профільним... Ноосфера не є спонтанним процесом, вона вирощується з біосфери культурою життєдіяльності.

Редактори посібника цілковито усвідомлюють, що проведення означених вище заходів було б неможливе без попередньої спільної підготовки та організаційної роботи, проведеної низкою небайдужих до цієї справи людей. Тому з вдячністю відмічаємо їх і висловлюємо щиру подяку:

Іванченку Миколі Григоровичу – директору краєзнавчого музею села Котовка Магдалинівського району Дніпропетровської області, колишньому директору Котовського навчально-реабілітаційного центру Дніпропетровської обласної ради;

Басанцю Олександрю Михайловичу – члену Національної спілки письменників України, колишньому директору Бузівської за-

гальноосвітньої школи I-III ступенів Магдалинівського району Дніпропетровської області, а нині – вчителю української мови та літератури цієї школи;

Конюховій Наталії Миколаївні – директору Котовського загальноосвітнього навчально-реабілітаційного центру Дніпропетровської обласної ради;

Третьяковій Тетяні Миколаївні – директору Новомосковського колегіуму №11 Дніпропетровської області, Відміннику освіти України, лауреату обласної педагогічної премії, вчителю вищої категорії, вчителю-методисту, переможцю міського конкурсу «Людина слова – людина діла»;

Третьяковій Юлії Дмитрівні (1970-2017) – заступнику директора з науково-методичної роботи Новомосковського колегіуму №11 Дніпропетровської області;

Гривачевській Анастасії Анатоліївні – в.о. директора Пузиківської ЗОШ I-III ступенів Глобинського району Полтавської області;

Макайді Івану Миколайовичу – сільському голові села Пузикове Глобинського району Полтавської області;

Іванчику Віктору Петровичу – засновнику і генеральному директору ТОВ «Фірма «Астарта-Київ»;

Топузову Олегу Михайловичу – віце-президенту НАПН України, директору Інституту педагогіки НАПН України, члену-кореспонденту НАПН України, доктору педагогічних наук, професору, Заслуженому діячу науки і техніки України;

Данилевському Вадиму Івановичу – голові Глобинської районної державної адміністрації;

Сьоміну Володимиру Вікторовичу – голові Глобинської районної ради депутатів;

Молодчину Володимиру Петровичу – заступнику голови Глобинської районної державної адміністрації;

Кулику Сергію Григоровичу – начальнику відділу освіти, сім'ї та молоді Глобинської районної державної адміністрації;

Коваленко Ірині Миколаївні – заступнику генерального директора із соціальних питань ТОВ ІПК «Полтавазернопродукт»;

Святому Отцю Івану – ієрею, настоятелю Спасо-Преображенського Храму села Котовка Магдалинівського району Дніпропетровської області;

Святому Отцю Сергію – настоятелю Храму Святих рівноапостольних Костянтина і Олени села Бузівка Магдалинівського району Дніпропетровської області;

Святому Отцю Петру – настоятелю Володимиро-Богородицької Церкви смт Кочетка Чугуєвського району Харківської області;

Романовському Олександрю Георгійовичу – члену-кореспонденту НАПН України, доктору педагогічних наук, професору, завідувачу кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І.А.Зязюна Харківського національного технічного університету (ХПТ);

Долгарьову Анатолію Васильовичу – доценту кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І.А.Зязюна Харківського національного технічного університету (ХПТ);

Хворостянову Роману Федоровичу – директору Чугуєво-Бабчанського лісного коледжу в смт Кочеток Чугуєвського району Харківської області та ін.

Посібник призначений як для науковців, так і педагогічних працівників навчальних закладів, для учнівської молоді і дорослих, для представників місцевих громад з метою формування цілісного громадянського суспільства в Україні, для вирішення засобами народної демократії гострих питань, що постали перед країною, для духовного єднання українського народу. Колись знаменитий французький філософ і математик Блез Паскаль далекоглядно проголосив: лише завершуючи задуманий твір, ми з'ясовуємо для себе, із чого б нам треба було його починати. Отож, хай буде це відкриття попереду...

Відгуки про посібник можна присилати на електронну адресу
valentyn.rybalka@gmail.com

РОЗДІЛ 1

БАЗОВІ ДОПОВІДІ НАУКОВЦІВ ПЕРЕД ПЕДАГОГІЧНИМИ КОЛЕКТИВАМИ І ПРЕДСТАВНИКАМИ МІСЦЕВИХ ГРОМАД

1.1. ШКОЛА ЯК ДУХОВНИЙ ОБЕРІГ УКРАЇНСЬКОГО БУТТЯ

Самодрин А. П.

Кожна школа – точка росту соціального, духовного життя, економіки, точка найвищої турботи про життя і добробут людини – розпочинається з душі кожної дитини і кожного педагога. Душа згорнута, звита сприйнятим нашими пращурами, дідами і батьками відображеннями в ній, в її ДНК-овій основі, Всесвіту – динамічного об'єкту, що уточнюється і протікає радістю пізнання як користь для людини, як її, людини, особливе надбання, як засіб існування, її сутнісна основа, місія в житті. У народженому Всесвіті потенційно було закладено його майбутнє, а це значить, що процес розвитку за участі людини набув цілеспрямованого характеру – ноосферно-освітнього глобально, що по новому зобов'язує сучасну школу шукати більш досконалі підходи до виробництва особистості, ставати соціальним інститутом сприяння розвитку інноваційної людини – носія нових цінностей в епоху ноосфери..

Ноосфера нині Всепланетно посередництвом наукової думки в освіті зростає особистістю симетрично пізнанню нею історії біосфери за педагогічної підтримки школи поруч, а також побратимів та за рахунок навчально-освітнього простору, що забезпечує явно і уявно створене для цього штучно (дидактикою) навчальне середовище і докільля. Ми забуваємо, що поряд – порушена самою людиною логіка природи,

збудованою для полегшення існування людини техносферою і агросферою, є по суті травмованим образом довкільної біосферної історії, що невинно нівечить зростаючу свідомість, а та, на місці ноосфери (сфери розуму) формує, за висловлюванням академіка В.П. Казначеева, некросферу – сферу смерті, загрозу для всього людства...

Планета Земля за участю культурного людства перетворюється на ікону Космосу. Яким буде цей лік, залежатиме від усіх нас і кожного на Землі, та особливо від розвиненої в нас і поселеної в особистість наукової думки, від нашої здатності усвідомити свій час і відповідно діяти... А для цього мають запрацювати нові соціальні інститути педагогічного виробництва свідомості для продукування ефективної особистості в умовах ефективного суспільства. Має запрацювати науково-педагогічний ресурс щодо забезпечення народу такою освітою, яка б дозволяла особистості в умовах демократії гідно відповідати на виклики свого часу.

У демократичній школі все мусить бути облаштованим для ствердження духовних сил людини та їх опанування свідомістю. Мислення необхідно виховувати життєстверджуючими духовними засобами освіти з неперервним уточненням її шляхетної мети. Для кожного суб'єкта педагогічного процесу як персоніфікованого носія світогляду має бути зрозумілим, говорячи словами В.І.Вернадського, величний *ноосферний масштаб науки в нетрях інтегративної освіти – як наслідку синтезу фундаментальної науки й освітньої логістики* та оптимальної доставки її до масового користувача-землянина.

Разом із вдосконаленням інтелекту (адже філософія освіти – це і своєрідна гуманістична хитромудрість), свідомий процес взаємодії учителя і учня озброює особистість здатністю діяти цілеспрямовано, продуктивно і еволюціонувати разом – в такому разі розум не творить протиприродно, штучно, а діє природньо, спираючись на рідне довкілля. Адже школа – своєрідна ікона тієї життєвої території, біосфери, якій вона служить. Кредо школи – ідея кращого життя для людини. Кредо виховання – зближення людини з її життям через пізнання самого себе. В цьому контексті найкоротший шлях до виховання юної особистості пролягає передусім через сім'ю, через особистість батька і матері:

- батько постає при цьому як суб'єкт активної спорідненої діяльності, доставленої дитині деонтологічно в доступний спосіб у кон-

тексті сім'ї, як комунікативної основи суспільства у формі гри-праці для вибудови громадянської позиції особистості, зорієнтованої на її майбутні життєві здобутки оберезами душі з усуненням можливості помилок посередництвом здобутого життєвого досвіду – на основі духовних цінностей істини, краси, добра, совісті;

- мати з її життєдайною величчю, безкорисною любов'ю, найріднішою природністю, життєвою правдою, вірним серцем, що завжди вірить і надіється у будь-яких обставинах життя...

Треба усвідомити, що все те, що нині відбувається, створено попереднім життям поколінь споріднених особистостей. Добро – взяти з собою, зла – позбуватися, розпізнаючи їх педагогічною дією вчителя-професіонала. Те, що буде далі – створюємо ми. Ми, єдність батьків, учителів і учнів, є невидимим мостом у майбутнє, вибудованим собою майбутнім... Як же саме нам посередництвом школи, найкращого союзника батьків, концентрувати наші духовні зусилля, щоб виконати свою життєву місію?

Один з найкрупніших фізиків-теоретиків ХХ ст. Вольфганг Паулі (1900-1958) у 1950-х рр. здійснив унікальне як для вченого-натураліста історико-наукове осмислення досягнень свого видатного попередника – Йоганна Кеплера (1571-1630) – німецького філософа, математика, астронома, астролога і оптика, відомого насамперед відкриттям законів руху планет, названих законами Кеплера на його честь [8]. Й.Кеплер – яскравий представник ХVІІ ст., коли в результаті колосальних духовних зусиль із материнського тіла магіко-анімістичного підходу до вивчення природи виросло на той час абсолютно нове природниче мислення. Й.Кеплер-дослідник становить ту постать, чії ідеї знаменують важливий проміжний етап між попереднім магіко-символістичним і сучасним кількісно-математичним описанням природи. На той час світогляд не поділявся на релігійний і науковий. Тож по суті богослов'я посередництвом особистості Й.Кеплера отримало наукове описання триєдиного Бога: Отця, Сина, Духа святого. В.Паулі, користуючись методологією К.Г.Юнга, його вчення про архетипи [20], відшукує в міркуваннях Й.Кеплера первообрази світобудови як вроджені інстинкти, які надихнули вченого взятися за математичний апарат. Адже пізнання, за К.Г.Юнгом, включає в себе, поряд із раціональним, досвідоме відображення, передчуття ще непізнаного, символічне. Саме

з цих аналізів простирається сила духу, вся робота душі, її свобода. Архетипічна картина Й.Кеплера, встановлена В.Паулі, дозволяє виразити триєдине Боже зображати так: Я по суті – Бог-отець, моя Мета – Бог-син, рух у напрямі Мети – Бог-дух святий. Отже, будь-який рух «кудись» по суті є рухом «до самого себе», адже кожна жива істота є втілення святої Трійці... Освіта – соціальний важіль побудови свідомості для виявлення власного духа. Для кожної людини існують опорні архетипи активності пізнання світу – його рідне довкілля.

Ідея буття народу як нації так само важко ним шукане, як і дух – і думається, що національна ідея України є в епоху ноосфери – як стану, куди стрімко просувається біосфера Землі – це ідея прояву стараннями вивіщеної фундаментальною наукою освіти смислу власного буття, виховання соборної особистості як вихідної точки освіти, пізнання того, *чому саме, з ким саме і як навчитися жити разом.*

Вказана Ідея – як диференційована реальність, розпізнана розумом й пронизана духом — постає функціонуючим артефактом або життєтворенням настільки, наскільки його потребує життя. Дух – це велична справа життя, неперервна і така, що сприймається лише на віру. Дух – це розумна енергія, гармонія, всесвітня Ноосфера. Кожна людина його розпізнає опосередковано спорідненим трудом як своєрідний ключ до розв'язку долі власної особистості як системи «людина–природа». Ідея пізнання духу і сам дух – комплементарні по суті приналежності, але різнорівневі поняття. Дух притаманний життю в цілому і, зокрема, людині в складі життя, а ідея – надбання конкретної людини – свідомо мислиме нею як синтетичний динамічний об'єкт «людина – світ» (розуміння себе і світу як аргументу власного життя), де освіта людини становить засіб пізнання власного Я в становленні духу. Великою мірою духовна підтримка особистості з боку соціальних інституцій через прилучення її до ідеї колективного труда визначає умову стійкості системи «людина–природа» в процесі її життєдіяльності. Тому в синергії віри і освіти як свідомо мислимого та синтезованого педагогічною функцією для розпізнання потенціалу душі та його складника – духовного потенціалу особистості – рушійна сила людського розвитку *a priori*...

Відсутність віри при формуванні свідомості породжує страх непізнання з відступом до тварності, буттєвої ентропії, знедолення народів

і націй. Заглянемо до словника: нація (від *patio* (лат.) – плем'я, народ), історична спільність людей, що складається в ході формування спільності їх території, економічних зв'язків, літературної мови, деяких особливостей культури і характеру, які складають її ознаки [13, с. 867]. Це так і не так.

Щодо української нації, то у неї є не тільки локальний географічний вимір (перетин фізичної і економічної географії) України як держави, але і глобальний, і космічний вимір – її тіло, душа і дух. Точка перетину їх – *мисляча людина*. Сьогодні національним питанням стає не лише географічна територія, а організація комунікаційних зв'язків на планеті засадами освітньої логістики як горизонтів мислення у видовому і родовому прояві життєдіяльності українського народу в цілому і кожного його представника на Землі. Вживати – означає правильно єднатися: в сім'ю, соціальну групу, суспільство, державу, українство – з одного боку; природою власної душі – з тілом (здоров'я) і духом (очікуваним майбутнім).

Поміркуємо разом з мислителями різних часів з цього приводу. За Г.С.Сковородою (1722–1794), все те, що існує у великому світі, існує і в малому, і що можливе в малому світі, те можливе й у великому, згідно їх відповідності й через єдність всенаповнюючого духа. Тимчасове життя є сон мислячої нашої сили. Прийде час, сон закінчиться, мисляча сила прокинеться, і всі тимчасові радості, насолоди, печалі й страхи цієї тимчасовості зникнуть. В інше коло буття вступить дух наш, і все тимчасове, наче сон того, хто прокинувся, зникне. Дух і вічність є те саме – наголосив Г.С.Сковорода [10].

Ми вже дійшли до того місця в розвитку нашого знання, де світ став уловлювати думки філософа Г.С.Сковороди і сродно В.І.Вернадського (1863–1945), який як натураліст залишив нам всепроникаючі знаки руху свого великого розуму: життя «всюдне» і є неперервним у часі, мінеральний світ є похідною від життя; геологічна роль людини і людства – здійснити перехід біосфери в ноосферу і для цього організувати вибухоподібне поширення наукової свідомості; організація науки є ноосферним явищем, забезпеченим освітою. В.І.Вернадський написав: «Лише завдячуючи умовностям цивілізації, нерозривний і кровний зв'язок усього людства з рештою живого світу забувається, і людина намагається розглядати окремо від живого світу буття цивілі-

зованого людства. Але ці спроби штучні й нетривкі, коли йдеться про вивчення людства в загальному зв'язку його з усією природою [2, с. 13]. У світі реально існують тільки особистості, які усвідомлюють і висловлюють наукову думку, проявляють наукову творчість – духовну енергію [1, с. 29]. Явища життя взагалі, а культурного людства зокрема, пов'язані зі збільшенням звільненої, здатної до виконання роботи світової енергії, чого ми не помічаємо в жодному іншому природному явищі, окрім можливо радіоактивності, або ж ще не доведених космічних процесів в зорях і, можливо, неіснуючому світовому ефірі [21].

М.Г.Холодний (1882–1953) вважав, що розум людини зростає і розвивається на основі неперервного і активного пристосування його до явищ природи, він не може створювати нічого, що заперечувало би закономірність структури космосу або закономірний хід його еволюції, так як сам він є породженням того ж космосу, еволюціонуючої матерії. За М.Г.Холодним, людина – від народження до смерті – лише одна світлова хвиля. І як ця хвиля, виникаючи в ефірі, в найкоротшу мить свого існування вириває із темряви все, чого торкнеться, так і свідомість окремої людини на найкоротшу мить кидає на оточуючий її Всесвіт світло живого споглядання, дослідження і думки. Завдячуючи повторам і наступності людських свідомостей, ці окремі спалахи світла зливаються в один потужний і неперервний світловий потік. Людська думка стає наче б то свідомістю Всесвіту, адекватною йому в просторі та часі [17, с. 174–189].

За В.А.Ткаченком (1935 р.н.), діяльність людини має бути адаптована до сприйняття світу як єдиної цілісної системи і себе в ній як частини, елемента. Саме за такого випадку стороння втрата енергії людством буде неможливою. Шляхом творчого поєднання духовної живої свідомості й дослідно-наукового знання, здобутого трудом усього людства, можливо домогтися єдиного знання про єдину світобудову не на географічних або економічних постулатах, а на субстанціях Віри і Розуму. Якщо ми хочемо отримати реальні картини світу, нам необхідно «проснутися» і змінити стереотипи переконань людства на власні переконання. Є лише один шлях до розвитку – *шлях до свого внутрішнього Всесвіту, і він не мислиться без духовного народження*. Духовність – це біологічний вид енергії, яка закладена в нас космічним розумом. Духовність передбачає правильні дії кожного над собою,

своєю енергетикою, неймовірний потенціал схованого від розуміння власною особистістю [5, с. 12–16], що потребує нової школи і нової системи виховання в ній на основі єдності душі, духу і тіла.

Шукане «дух» для кожної людини становить вмістилище функції її свідомості, що діє як засіб її навігації і як рушійна сила життєдіяльності. Свідомість невпинно розширюється, асиметрично зростає домінанта її мислимого і мислимо-проробленого на перетині онтогенезу і філогенезу, будуючи структуру особистості вихованням і освітою – симетрію «людина у світі – світ у людині». Г.К.Ушаков (1973 р.) як психіатр виділяє такі головні етапи становлення свідомості:

- до 1 року – неспання, невсипущість;
- від 1 року до 3 років – предметна свідомість;
- від 3 до 9 років – індивідуальна свідомість;
- від 9 до 16 років – колективна свідомість;
- від 16 до 22 років – рефлексивна, вища соціальна свідомість [18].

Особистість є Вчитель, що прояснює єдність функції виховання і освіти в Особі. Чим масштабніша для розуму діяльнісна ніша індивіда, тим все рішучіше для успішності його кроків у житті постає космізм знань і стан усвідомленості особистістю (присвоєння) вселенського порядку як об'єкту «число-ім'я-космос», стан захопленості фрагментами космічності через п(е)редМетне вивчення і цілісне уявлення з відповідним відображенням у самосвідомості з Метою координації вчинків й для саморегуляції. Щоб бути у гармонії зі Світом, індивіду мислячому притаманно бути насамперед у гармонії з самим собою, власною природою – трансцендентуючим суб'єктом, стаючи суб'єкт-суб'єктом історії особистісного буття.

Саме в трансцендентній фазі світосприйняття людини та її відчуттях накопичується сила духу як нерозгорнутий простір-час, мрія, навіювання, марево нових ідей, ірраціональність... В.Ріман у світлі створеної ним геометрії увів для аналізу простору функцію (функція Рімана) – вона неперервна в усіх ірраціональних точках і розривна (диференційована) – в усіх раціональних точках речовинної осі [13, с. 1122]. Звідси домінантна (профільна) діяльність особистості є персоніфіковано диференційованою протягом терміну земного буття як певна її функціональна структура (з певною траєкторією), що відшукує дух і при цьому організовує свій розум синтезом ірраціональ-

ного і раціонального знання, «цефалізуючи (термін Дж.Дана) ноосферу» (Г.С.Смірнов [12]), простирається в напрямі Всесвітньої Ноосфери. Відмітимо, становлення сучасного суспільства і громадянськості України у складі світової культурної спільноти відбувається за значного опору, в тому числі – з боку освіти.

Сьогодні розпочалася «ноосферна битва» за цей простір людини, за цей потенціал-«ортогенез» (В.Грант [3]) і ця битва починає носити все агресивніший гібридний характер – фізичний, кровопролитний на фоні психологічних і психопатологічних, а відтак – і фізіологічних, і генетичних зрушень. Некросфера – опір для ноосфери, сфера-паразит Розуму біосфери. Утриматися в житті індивід зможе лише «ухопившись освітою» особистісно за космос як світопорядок і його дух... Тобто зрозуміти вічну ноосферу життя і відобразити її своєю свідомістю – збудувати ноосферу в собі й біосфері планети. В іншому випадку – втрата координації, недолуге існування, деградація й поступове самоусунення недоосвіченого людства з ариені життя на Землі. Споживацька поведінка людини призводить не лише до зростання біомаси людства, а й до дистрофії його мислительного начала.

П.А.М.Діраком ще в 1960-х роках були помічені труднощі в електродинаміці, що гальмують процес наукового пізнання світу. Питання не лише в труднощах, а у причинах їх виникнення [5, с. 52-56]. Значить – недопрацьовує освіта і людський геном, в разі відсутності соціального запиту на творчість школою по суті чиниться схильність особистості пришвидшено втрачати гени творчості. Протидія деградації – усвідомлена детермінація власного Я як персоніфіковано диференційованої траєкторії життєдіяльності індивіду, де становлення особистісно-о-Світнього базису відбувається як організація самоорганізації пізнавальної функції особистості за засадах упровадження ноосферної соціокультури пізнання з опорою на гуманізм.

В.О.Сухомлинський розглядав гуманізацію на соціальному, державному рівнях як принцип існування взаємин між суспільним і особистим, як сутність педагогіки, її принцип, як мету формування взаємин, як базисний компонент змісту формування стосунків, яким мають бути пронизані навчальні плани, програми, підручники й інші засоби навчання, як якість способів виховання [14].

Соціальна культура нашого часу потребує поєднати аксіологію буття й свідомості умовами егоцентричної особистості всепланетно насамперед (власне Я – попереду Ми і оточуючої Природи) (Конференція ООН «Ріо+20», Ріо-де-Жанейро, 2012 р.). А це значить, що метод доставки до сучасної людини нової наукової картини світу, не зважаючи на прогресивність епохи інформатизації і технологізації, «провис» і стрімко деформується системою освіти, бо розумом оминаємо космізм знань і тим самим усуваємо духовну координату, зокрема готуючи особистість до практики як до «спрощеної чистої науки», яка надалі нівелює як людський праксис, так і спотворює життєву нішу людства, елімінує людський геном і при цьому декларативно й цинічно вимагає для людини більш гідного життя і свобод.

Сучасна людина не замислюється над питанням власної свідомості, недооцінюючи цей дар життя та її посередницьку функцію поміж індивідом і його духом, а педагогічна наука замість надання можливості відкриття дитиною або ж молодою людиною самої себе як ідеї власного буття (щоб та зуміла спроектувати власне майбутнє), продовжує тиражувати людину для ринкового суспільства переважно як мобільного професіонала.

У свою чергу суспільство до стану «цивілізація» переносить ідея, забезпечена освітою як мета, метаформа. Ідея взагалі не суб'єктивна, але і не об'єктивна, вона проєктивна, – за М.Ф.Федоровим [15]. Додамо – вона: освітня. Наразі, під гаслом збагачення якості освіти не-свідома сучасна школа здійснює «охолодження» точок росту соціальної активності й часто руйнацію процесів самоорганізації особистості в напрямі соціальної кооптації, виробляє на зверх текучість виробничої сили за рахунок формального впровадження технології профільного навчання. То ж, яка освіта – така і економіка... На превеликий жаль – некротферна: гонка озброєння, криваві конфлікти, руйнація екосистеми планети.

У 2003 р. Ф.Т.Моргун у корисній для освітян нарисній роботі «Куди йдеш, Україно?» за науку честі визнає таку, що служить ідеалам добра і гуманізму, саме вона, за його переконанням, укаже правильний шлях у майбутнє. Основну роль для розвитку людини і людства повинні взяти на себе «філософи, гуманісти й екологи...». При цьому вчений-аграрій наголосив на нагальності ідей В.І.Вернадського для на-

шого часу: «...І якщо ідея ноосфери стане для нас основою життя сьогодні і в майбутньому, це буде означати, що духовні сили народів невичерпні, бо вони на правильному шляху, який веде до вічного і щасливого життя людства на планеті». На цій фундаментальній основі, де складне сформульовано досить доступно (а це біда науки: складне доводить більш складнішим, замість навпаки), Ф.Т.Моргун пропонує створювати національну державу, її економіку; добиватися розквіту мови, культури і науки; долю свого народу вбачає у долі жінки-матері, сестри, доньки, заступниці й Березині – одвічної Покрови. Цим самим від імені простого народу – народної маси – вченим-мислителем висловлено запит освіти на образ майбутнього, який би символізував шлях України і націлював долю кожного українця на ідеали-святині [7, с. 24–28].

Ідея природовідповідної організації людини існує як гіпотеза, як привид, міф, що не може вийти самостійно (без Учителя) за горизонт реальності. Тож її якомога швидше і наполегливіше слід уносити в практику життя науковим проривом у педагогічній теорії – концентрацією мети наукового пошуку з належною оцінкою реальності (бар'єрів) – як педагогічну організацію регіону біосфери. Виховання мислителів – справа державної ваги і безпеки нації.

Наголосимо, що саме гуманітарна складова освіти відповідає завданню цілісності освіти суспільства – ноосферності. Виховна система шкіл не в повній мірі уявляє спектр інтересів своїх вихованців, перевівши зусилля виховного впливу на посилення викладання основ наук не лише вчителів, але і сім'ю. Коли юна людина 15-16 років конкретно замислюється над своїм майбутнім і придивляється до свого місця в житті, то школа надає їй рецепт – в тенетах ринкової економіки знаходити дорогу до найбільших зисків від власної діяльності всупереч особистісним інтересам і по суті зраджуючи себе.

Є спосіб як віднайти вихід з цієї історичної спійманки – фундаменталізація шкільної освіти – модернізувати зміст освіти загальноосвітньої школи силами інтегративної освіти на природознавчій основі з уключенням до початкової школи пізнання історії довкілля, до основної і старшої ланки навчального закладу елементів антропології, онтології, логіки поряд із загальнофілософськими проблемами: життя, творча еволюція, аксіологія, нова етика тощо.

На часі – фундаменталізація загальної освіти збагаченням творчої енергії поряд з модернізацією педагогічної освіти її науковим поглядом на ноосферну перспективу. Це завдання змусило нас сформулювати принцип додатковості-доповнювальності для педагогіки (2005 р.) так: «будь-яка «нова педагогіка», що претендує на більш глибоке описання педагогічної реальності й на більш широке коло застосування, ніж «стара», повинна вміщувати «попередню» як граничний випадок». Маємо проблему – у широкому (спектрі) освіченості (суспільно-індивідуального наближення до мети – по новому усвідомити космізм знань, еволюціонізм, науково-технічний прогрес, екологізм біосфери Землі, розвиток людства, соціальність, життєдіяльність особистості, профільність, творчий потенціал особистості щодо гармонізації людини і природи) віднайти для особистості певний промінь її духовності – профільний канал особистісної творчої еволюції (особистісно-профільно-професійно-суспільно-космічно-орієнтований). Педагогічна наука і практика постійно має орієнтуватися на «завтрашній день», прогнозувати і проектувати якості нової людини, випереджати суспільні запити на людську творчість.

Тривалість освітнього каналу на перспективу – питання нашого часу. Насамперед відмітимо, що настав час активного педагогічного супроводу людини всього її життя і протягом усіх вікових сегментів її життєвої траєкторії.

М.Д.Кондрат'єв [4], Й.Шумпетер [19] передбачили коливання економіки з довжиною хвилі 50-60 років, напівперіоди хвилі – етапи спаду або підйому економіки відповідно тривають 25-30 років.

Якщо 1991-1996 рр. – візьмемо за початок спаду економіки України, то на 2016-2021 рр. прийдеться її дно й одночасно етап активної модернізації змісту освіти і засобу його доставки до особистості – через профільно-професійну школу. Але для такого «точного» профільного супроводження людини в житті необхідна життєтворча, розумна (!) школа, яка б виховувала й супроводжувала кожного (!) учня у життя власною траєкторією розвитку (еволюції) як стійку особистість, виокремивши в ній як головний чинник стійкості її ж таки споріднену (провідна діяльність + доповнювані діяльності = спектр діяльності особистості) або профільну діяльність та суб'єкт-суб'єктний її педагогічний супровід (педагогічну підтримку).

Кібернетика учіння на цьому шляху – сутнісний елемент профільного навчання. Фізична організація матерії (ентропійна) та її кібернетична організація (антиентропійна), – це сторони дійсності, які не виключають, а взаємодоповнюють одна одну – на часі гуманітарної школи.

Сьогодні освітній продукт стає все в більшій мірі залежним від техносферного «задуму», що, у свій час, формується під впливом раціонального інформаційно-мережевого метапродукту: змісту освіти як складної технології, взаємодії інтелектуального й прикладного характеру діяльності, помноженої (доповненість, додатковість) діяльності особистості, ніби то (?) коеволюційної ідеї. Але школі слід усвідомити, що наука не є сама по собі чистим розумом, на певному відрізьку історії вона людинозалежна, виконує соціальне замовлення певного виду – стає опосередковано некросферною. Ми живемо в час завищеної самооцінки масової людини, живемо в борг за рахунок ненароджених поколінь. Для прориву такої близькодії, щоб уникнути хиби розвитку на майбутнє, слід формувати освітні системи як генератори мислі, що продукуватимуть «великі особистості» (слідом за В.І.Вернадським [21]), що зможуть організовувати самоорганізацію в суспільстві за космічним правилом, генерувати енергію творчості як синтез віри і розуму, опираючись на принципи розвитку особистості в світлі геології й космології інтелекту. Школі потрібні науковці-вчителі: при цьому правильно започатковується «творча брунька» душі, символ фракталу-інтересу, такий іманентний стан душі, «коли гра-робота здатна переходити в роботу-гру», – за С.Френе [16], найліпше. Якщо душа ідейно не охоплює справу життя – справа втікає від неї через невміння. Автоматом приходиться некросфера...

У час кризи (суд, зважування вчинків) ідеологізована душа завжди потребує нового масштабу охоплення (нового судження для осуду), і тоді віднайдуться такі особистості в минулій історії, які значно випередили свій час – вони і є нашими сучасниками з розвитку ідеї. Вони, укорінені в біосфері, власною особистістю як згорнутою ноосферою, освячують шлях освіти, йдучи попереду. При цьому мету розвитку варто впізнавати і дитині, і дорослому одночасно – взаємоопосередковано і взаємодоповнено, як даність часу. Тому зросла актуальність освіти дорослих як вимога часу.

Відмітимо, термін «освіта» – не тотожний (рос.) «образование». Освіта – не лише впізнаний образ, а і дотик до природи, її звуки, пахощі, все, чим смакуємо, окормлюємо душу – добро як гармонія пізнаного, краса, істина; стан, коли світ проникає в людину, задовольняє її потреби і запити, урівноважує її як носія рефлексій у цьому світі й одночасно доповнює людиною розумною Космос; це і видовий устрій суспільства, сім'ї і роду, і людський вчинок, і віра, любов і надія; це і стан інформаційного буття і дух життя; критерій зрілості особистості і її професійної здатності, виразник її людяності. Освіта – «ось» «vita» (С.Д.Рудишин [9]).

Пам'ятаймо, що освітні огріхи – це повернення до тварності й до зневаги особистості, приниження її честі й гідності, що призводять до унеможливлення демократії в сучасному її вимірі, а за ними – виникає хаос сприйняття світу і вкорочений земний шлях для людини. Через недолугість української освіти протягом століття третина нашої нації сходить нанівець (на основі індексу людського розвитку). А скільки тих, за висловом Федора Трохимовича Моргуна з його антропогеоцентричним уявленням буття [6], переораних поколінь українців-господарів, кого обманула доля, хто, нехтуючи собою ненавмисно, ішов за гаслами-ідеологемами...

Продуктом «(недо)освіти» стають «(недо)люди» і їх «(недо)держави»... з вадами як (недо)ліками, прийнятими як ідеологічне плацебо від власної освітньої системи. Нова школа – не нова ковдра для сну, а терновий колючий вінець на чолі нової української епохи, який стимулює думку кожного українця до змін на краще його життя.

Смислом життя людини безумовно є її адаптація до Космосу посередництвом екологічного мислення. Проте, вершин екологічного мислення в особистості досягне та школа, де любов і жага життя перевершує смисл життя, а педагог є тому початок... Антропоцентризм є одночасно антропокосмізмом, адже світ в людині – мікрокосм відображає людину в світі – макрокосм (за Г.С.Сковородою [10; 11]). Нова школа потребує педагогіки занурення людини у ріку життя.

Треба освітою як новим мисленням займати чільне місце в науковому клубі Землі, який досліджуючи «течії», встановлює «лоції» і, запропонувавши способи пересування, вкаже на засоби як на матеріальні продукти і технології, що потрібно виробити за мінімальної шкоди для навколишнього середовища.

Нове мислення необхідно виховувати з глибин особистості осередками сучасних реалій з побудовою життєвої перспективи як наскрізної поетапної задачі для людини і разом з ним вивищувати освітню мету як новий світоглядний горизонт засадами ноосферної науки в нетрях космізованої системи освіти – синтез фундаментальної науки і освітньої логістики як засобу оптимальної доставки освіти до масового різночинного сортаментно розпізнаного користувача. На черзі дня педагогічної науки з новою силою виникає проблема зрілості особистості з особливою гостротою для її розв’язання в стінах школи: вимагає в основу нової школи покласти систему виховання цінностей особистості як морально-естетичного осередку вираження її свободи волі станом честі та гідності. Система виховання особистості – абсолютний примат над іншими системами педагогічного супроводу людини.

В основу місії виховання треба взяти думку про те, що сутністю сучасної культури планети стає дуальність – збереження гармонії людини з природою, пошук суспільної гармонії з побудовою цивілізації.

Отже, попереду – ноосфера як епоха Гармонії. До неї потрібно бути готовими як до даності життя. І ми в змозі це зробити, йдучи неупинно, помалу, крок-за-кроком, наполегливо, усвідомлено, на принципах об’єднання науки і духовності.

Ідея України – ноосферна освіта як поклик синхронізувати Людину і Космос, особистість українця і світ; примноження виробництва мислительної енергії для синергії розвитку в напрямі інноваційного прогресу засобами інноваційної людини на засадах науки і культури в складі духовно зорієнтованої, а від тоді, космічно зрілої особистості.

Література

1. Аксенов Г.П. «Личность есть драгоценнейшая, величайшая ценность» (В.И.Вернадский: ноосфера, творчество, нравственность): Из цикла «История этических учений» / Геннадий Петрович Аксенов . – М.: Знание, 1990 . – 64 с. – (Новое в жизни, науке, технике ; 11. Этика). – В прил.: Отрывки из произведений, писем и дневников В.И.Вернадского.

2. Вернадский В.И. Живое вещество / В.И.Вернадский / Сост. В.С.Неаполитанская, Н.В.Филиппова . – М.: Наука, 1978. – 385 с., 1 л. портр.

3. Грант В. Эволюционный процесс: Критический обзор эволюционной теории / В.Грант. – Пер. с англ. – М.: Мир, 1991. – 488 с.

4. Кондратьев Н.Д. Мировое хозяйство и его конъюнктуры во время и после войны / Н.Д.Кондратьев. – Вологда, 1922. – 258 с.
5. К основам физического взаимодействия: материалы IX междунар. научн.-практ. конф. МАБЭТ «Грани познания: пространственно-временная субстанция живых волн» 7-8 сентября 2015 г. / под науч. ред. проф. В.А.Ткаченко. – Днепропетровск: МАБЭТ, 2015. – 232 с.
6. Моргун Ф.Т. Крестьянин – мировая душа / Ф.Т.Моргун. – Белгород : «Крестьянское дело», 2000. – 160 с.
7. Моргун Ф.Т. Куди йдеш, Україно? / Ф.Т.Моргун. – Полтава : Полтавський літератор, 2003. – 244 с.
8. Паули В. Физические очерки: сборник статей / В.Паули. – М.: Изд-во «Наука», 1975. – 256 с.
9. Рудишин С.Д. Основи біогеохімії: навч. посібник / С.Д.Рудишин. – К.: ВЦ «Академія», 2013. – 248 с. – (Серія «Альма-матер»).
10. Сковорода Г.С. Твори; [у 2-х т.] т. 1 / Григорій Сковорода. – К.: АТ «Обереги», 1994. – Т.1. – 528 с.
11. Сковорода Г.С. Твори; [у 2-х т.] т. 2 / Григорій Сковорода. – К.: АТ «Обереги», 1994. – 480 с.
12. Смирнов Г. Цефализация ноосферы: эволюция разумного вещества на рубеже тысячелетий // <http://glonoos.com/wp-content/uploads/>
13. Советский энциклопедический словарь (3-е изд.; гл. ред. А.М.Прохоров; ред. кол. М.С.Гиляров, А.А.Гусев, И.Л.Кнунянц, М.И.Кузнецов и др.). – М.: Сов. энциклопедия, 1984. – 1600 с., ил.
14. Сухомлинский В.А. Павлышская средняя школа / В.А.Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1979. – 393 с.
15. Федоров Н.Ф. Философия общего дела (т. 2) / Н.Ф.Федоров. – М., 1913.
16. Френе С. Избранные педагогические сочинения (пер. с франц.) / Селестен Френе. – М.: Прогресс, 1990. – 304 с.
17. Холодный Н.Г. Избранные труды / Н.Г.Холодный. – К.: Наукова думка, 1982. – 444 с.
18. Ушаков Г.К. Детская психиатрия (учебник для педиатр. фак. мед. инст.) / Г.К.Ушаков. – М.: Медицина, 1973. – 392 с.
19. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Йозеф А.Шумпетер/. ; [пер. з англ. В.Старка]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 242 с.
20. Юнг К.Г. Архетипи і колективне несвідоме / К.Г.Юнг. – Львів: Астролябія, 2013. – 588 с.
21. Я верю в силу свободной мысли... : письма В.И.Вернадского И.И.Петрункевичу; вступ. слово акад. В.С.Соколова // Новый мир. – 1989. – №12. – С. 204–221.

1.2. ПОГЛЯДИ АКАДЕМІКА В.І.ВЕРНАДСЬКОГО НА ДУХОВНЕ ЖИТТЯ ОСОБИСТОСТІ І НАУКОВОГО СПІВТОВАРИСТВА ЯК ЧИННИКА ПЕРЕБУДОВИ БІОСФЕРИ У НООСФЕРУ

Рибалка В.В.

До 155-річчя від дня народження.

“В ноосфері вирішальним і визначальним чинником є духовне життя людської особистості, в її спеціальному виявленні... Немає нічого більш цінного в світі та нічого, що вимагає більшого збереження й поваги, ніж вільна людська особистість”.

В.І. Вернадський.

Володимир Іванович Вернадський (12 березня 1863 року – 6 січня 1945 року) – всесвітньо відомий вчений, академік, доктор геологічних наук, професор – народився у Петербурзі, в сім’ї нащадків запорозьких козаків, які виборювали у війську Б.Хмельницького незалежність України. Дід маленького Володимира служив лікарем в армії Суворова. Його батько, Іван Васильович, народився у Києві, закінчив університет Святого Володимира, де згодом став професором політичної економіки і статистики. Його погляди мали великий вплив на розвиток особистості сина. Через п’ять років після народження Володимира сім’я переїхала до Харкова. Вернадський рано навчився читати і багато часу проводив у батьківській бібліотеці. Перші уроки наукового мислення він отримав у читанні книг та у спілкуванні з батьком і з двоюрідним дядьком Є.М.Короленком – непересічною, дотепною людиною, що захоплювалась науково-філософськими пошуками. Саме Є.М.Короленку належить афоризм: “Земля є живий організм”, який він сформулював ще наприкінці ХІХ століття [1, с. 16] і який В.І.Вернадський згодом конкретизував у своїх біогеохімічних та філософсько-психологічних поглядах на планету Земля.

Петербурзька класична гімназія, де з третього класу вчився Вернадський, була однією з найкращих у Росії. В ній добре викладали іноземні мови, історію, філософію. Пізніше В.І.Вернадський вивчив п'ятнадцять іноземних мов, на яких читав світову літературу, а на трьох з них писав наукові статті.

Вже в підлітковому віці у В.І.Вернадського формується широкий кругозір – він цікавиться питаннями мистецтва, історії, філософії, літератури, а також географією, хімією, геологією. Перша його самостійна наукова робота в цей час була присвячена історії становища слов'ян в Австро-Угорщині.

У роки навчання на фізико-математичному факультеті Петербурзького університету В.І.Вернадський відвідував лекції видатних учених. Значний вплив на творчий розвиток особистості В.І.Вернадського у студентські роки справили А.М.Бекетов, О.М.Бутлеров, В.В.Докучаєв, В.І.Менделєєв, І.М.Сеченов, Л.М.Толстой.

Увесь життєвий шлях В.І.Вернадського сприяв його творчому розвитку. По закінченню 1885 року Петербурзького університету він багато мандрував, в тому числі бував у наукових відрядженнях за кордоном – в Англії, Італії, Німеччині, США, Франції, Швейцарії, в експедиціях по Росії, зустрічався з цікавими людьми, брав активну участь у громадському житті країни. Він постійно розширював сферу своїх наукових інтересів, з юнацьким натхненням брався за нові проблеми, висував оригінальні ідеї, працював над книгами і статтями. Він був фундатором десятків наукових дисциплін.

В.І.Вернадський з 1890 року впродовж майже двох десятиліть працював професором Московського університету, який покинув 1911 року на знак протесту проти антидемократичних дій російського уряду. Переїхавши до Петербургу, він працював в Академії наук.

Під час революції В.І.Вернадський опинився в Україні, де лікувався від туберкульозу і де брав участь у створенні Української Академії наук, першим президентом якої став у жовтні 1918 року. 1918-1920 рр. він читає лекції спочатку в Києві, а пізніше – у Таврійському університеті в Криму, який зараз носить його ім'я. Після повернення до Петербургу він продовжує обіймати посаду директора Геологічного і Мінералогічного музеїв та Радієвого інституту. З 1922 до 1926 рік В.І.Вернадський читає лекції з геохімії у Паризькому

університеті на запрошення ректора Сорбони професора П.Апеля. Після повернення з Франції життя видатного вченого пов'язане з Академією наук СРСР.

Хоча в коло наукових інтересів видатного вченого входили переважно проблеми геології, геохімії, біохімії, біогеохімії, мінералогії тощо, його можна вважати також філософом, істориком науки, спеціалістом в галузі організації наукової діяльності та психології особистості вченого.

Однією з вершин наукової творчості В.І.Вернадського стало його вчення про перехід від біосфери до ноосфери планети Земля, у здійсненні якого велику роль, на його переконання, відіграє наукова думка й особистість вченого. В ядерній фізиці він був першозасновником Радієвого інституту. Він передбачив появу атомної зброї та попереджав людство про загрозу самогубства цивілізації, наголошував на відповідальності вченого за наслідки його діяльності.

Найбільш відомими науковими працями, в яких В.І.Вернадський висвітлює свої теоретичні погляди на особистість вченого, є “Наука і суспільство” (1908); “Жива речовина. Біосфера. Людина” (1917-1921); “Наукова думка як планетне явище” (1938); “Загальне поняття про біосферу” (1930-1940); “Декілька слів про ноосферу” (1944); найповніше ці погляди викладено у виданій 1988 року книзі “Філософські думки натураліста”.

Для В.І.Вернадського розуміння особистості невідривне від усвідомлення її ролі у процесі життя на планеті Земля. Його можна вважати одним із небагатьох дослідників в історії науки, котрий вперше звернув увагу на глобальний масштаб взаємних причинно-наслідкових зв'язків між особистістю та планетою Земля. Вчений стверджує: “Людина і людство найтіснішим чином ... пов'язані із живою речовиною, що населяє нашу планету, від якої вони реально ніяким фізичним процесом не можуть бути відокремлені. Це можливо лише у думці” [1, с. 21].

Слід відмітити, що вживання В.І.Вернадським поняття особистості у його творах, починаючи з кінця ХІХ і до середини ХХ століття, не є випадковим і поодиноким. Майже у кожній його праці, присвяченій геохімії, мінералогії, вивченню косної та живої речовини, біосфери й ноосфери, історії науки тощо – усюди підкреслюється величезна роль

особистості, зокрема, особистості вченого, його мислення, думки у здійсненні переходу від біосфери до ноосфери у психозойську еру. Так, у книзі “Філософські думки натураліста” [1], в якій зібрані головні наукові здобутки великого дослідника природи, поняття особистості систематично зустрічається більше 110 разів! При цьому кожного разу вчений демонструє своє змістовне й оригінальне розуміння особистості у ряді наукових аспектів – історичному, соціальному, філософському, політичному, біологічному, психологічному тощо. Завдяки такій увазі до цього поняття врешті-решт складається унікальна система теоретичних поглядів на особистість та її роль у процесах життя на нашій планеті.

На переконання В.І.Вернадського, з появою сотні тисяч років тому *Homo sapiens*, створюється нова геологічна сила, наукова думка, що різко збільшує вплив живої речовини на еволюцію біосфери. Остання ж, у свою чергу, зворотним шляхом збільшує в необмежених розмірах геологічну силу наукової думки *Homo sapiens* і під його впливом біосфера перетворюється у новий стан – ноосферу. Наукова думка, як прояв живої речовини планети, необоротна, необмежена в часі, вона породжує створення машин, що “цілком аналогічне ходу розмноження організмів” і пов’язане з ростом населення, його розмноженням, його культурою і чинить тиск на косну речовину.

Вчений наголошує: “Як розмноження організмів виявляється у тиску живої речовини в біосфері, так і хід геологічного прояву наукової думки тисне створюваними ним знаряддями на косне середовище біосфери, що стримує її, створюючи ноосферу, царство розуму” [1, с. 32]. Через це “вперше людина охопила своїм життям, своєю культурою усю верхню оболонку планети – взагалі усю біосферу, усю пов’язану із життям область планети.

Ми присутні та життєво беремо участь у створенні в біосфері нового геологічного фактора, небувалого ще в ній за потужністю та за всезагальністю. Він науково встановлений протягом останніх 20-30 тисяч років, але ясно виявляється з усе прискореним темпом в останнє тисячоліття” [1, с. 33-34].

За В.І.Вернадським, теоретично немає меж можливостям цієї нової біогенної геологічної сили, якщо врахувати її роботу в безлічі поколінь людства. “Життя людства, за всієї його різномірності, стало нерозділь-

ним, єдиним. Подія, що відбулася у глухому куточку будь-якої точки абиякого континенту або океану, відображається і має наслідки – великі і малі – у ряді інших місць, усюди на поверхні Землі. Телеграф, телефон, радіо, аероплани, аеростати охопили усю земну кулю. Зношення стають все більш простими і швидкими. Щорічно організованість їх збільшується, швидко зростає” [1, с. 34].

Зауважимо, що ці думки висловлені вченим у першій половині ХХ-го століття і тільки зараз вони стають очевидними та все більш усвідомлюються світовим суспільством, в тому числі і як процеси глобалізації. Вчений підкреслює, що “цей процес – повного заселення біосфери людиною – зумовлений ходом історії наукової думки, нерозривно пов’язаний із швидкістю зношень, з успіхами техніки пересування, з можливістю миттєвої передачі думки, її одночасного обговорення усюди на планеті... Створення ноосфери з біосфери є природне явище, більш глибоке й потужне у своїй основі, ніж людська історія. Воно вимагає прояву людства як єдиного цілого. Це його неминуча передумова” [1, с. 33-34].

В.І.Вернадський добре розуміє, що ці пов’язані з людством процеси мають бути описані певними поняттями, тому він погоджується з пропозицією російського геолога А.П.Павлова позначити даний геологічний період (останні сто-двісті тисяч років, в які виявляється вказаний вплив людини) терміном “антропогенна ера”, а також – з терміном американських геологів Д.Ле-Конта і Ч.Шухерта “психозойська ера” [1, с. 35].

Він також нагадує, що “те ж геологічне явище у 1930 році було виражене інакше, більш... чітко. Французький учений – математик і філософ Е.Леруа та палеонтолог-геолог Тейяр де Шарден, виходячи з уявлення про біосферу, як про особливу геологічну оболонку Землі, дійшли висновку, що біосфера в наш історичний момент геологічно швидко переходить у новий стан – у ноосферу, тобто в такого роду стан, в якому мають виявлятися розум і спрямована ним робота людини як нова небувала на планеті геологічна сила” [1, с. 204-205].

В.І. Вернадський пов’язує усвідомлення ідеї єдності усього людства, людей як братів, спочатку з роботою думки окремих особистостей, які підходили до цього “у своїх інтуїціях та натхненнях”. Пізніше ця думка стала “двигуном життя й побуту народних мас і завданням

державних утворень. Вона не зійшла з того часу з історичного поля людства, але до нашого часу далека від свого здійснення. Повільно, з багатосотлітніми зупинками, створюються умови, які дають можливість її здійснення, реального проведення у життя” [1, с. 43].

Вчений зауважує, що перший глибокий рух у цьому напрямку виник два з половиною тисячоліття тому, майже одночасно в релігійній, художній і філософських галузях у таких культурних центрах, як Іран, Китай, Елінське Середземномор'я, арійська Індія. Щодо останнього центру слід зупинитися більш докладніше, адже сучасні українські та індійські історики вважають, що арійська частина Індії утворилася завдяки переселенню стародавніх арійських племен за декілька тисячоліть до нашої ери з берегів Дніпра [9]. Останні археологічні дослідження українських вчених дозволили представити ґрунтовні докази того, що на території середнього Подніпров'я, зокрема в районі Кременчука, були закладені основи йоги, написані гімни арійських племен (рігведи), приручений кінь, віднайдено колесо, побудована перша колісниця тощо [9]. Для нас важливим є те, що великий мислитель пов'язує виникнення ідеї єдності людства з впливом особистості! Завдяки цьому впливу особистість “може, організовуючи маси, відбиватися в оточуючій біосфері та стихійно в ній виявлятися. Раніше вона виявлялась у поетично напруженій творчості, з якої виникли і релігія, і філософія, і наука, які є соціальним її вираженням” [1, с. 43-44]. На історичну арену виступила ціла низка видатних діячів людства і великий натураліст називає прізвиська цих творчих особистостей – Зороастр, Піфагор, Конфуцій, Будда, Лао-цзи, Макавіра й багато інших – котрі охопили своїм впливом, що триває й дотепер, мільйони людей.

У XIX-XX століттях біосфера перетворюється у ноосферу завдяки, передусім, росту “науки, наукового розуміння й основаній на ній соціальній праці людства” [4, с. 44]. В.І.Вернадський наголошує на тому, що з початку XX століття спостерігається виняткове явище у ході наукової думки, яке він назвав вибухом наукової творчості. І особистість вченого має безпосередню причетність до цього. Тому саме ця особистість посідає пріоритетне місце в теоретичних поглядах В.І.Вернадського.

В цьому плані він фактично солідарний з висловленими Тейяром де Шарденом ідеями щодо винятково важливої ролі особистості і понадособистості у Космогенезі та Психогенезі [8; 9]. Відповідно до

цього він і характеризує особистість вченого та її мислення, світогляд, відповідальність, глобальну місію у науковому забезпеченні перетворення біосфери в ноосферу.

Характерною рисою наукової думки особистості В.І.Вернадський визнає дію, включену у життя. Він наголошує: “Наукова думка – наукова творчість – наукове знання йдуть у гущі життя, з якою вони нерозривно пов’язані, і самим існуванням своїм вони продовжують у середовищі життя активні прояви, котрі самі по собі є не тільки розповсюджувачами наукового знання, але і створюють його численні форми вияву, визивають численне велике і дрібне джерело росту наукового знання” [1, с. 54]. Діяльність людської особистості вченого, дослідника, творця наукової ідеї, є складовою “свідомо організованої роботи людства, є активно-науковим виявом життя мислячого людського середовища даного часу, виявом його наукового середовища”, а “...середовище життя впливає на наукову думку не тільки цим шляхом – привнесенням усюди наукових відкриттів, що визиваються життям і є сторонніми науковому пошуку окремих особистостей, та їх охопленням організаційним виявом наукової роботи вченими, науковим апаратом даного часу.

В.І.Вернадський простежує поступ науки як організованої планетної сили і вважає, що помітний вплив наукової думки особистості пов’язаний саме із соціальною її організацією. Адже “наукова думка є соціальне явище, а не тільки створіння окремих видатних умів. Їм мають передувати умови соціального життя, в яких окрема особистість отримала б можливість приводити свою думку в дію у соціальному середовищі. Вірогідно за все, ці перші форми організованості науки були тривалий час ефемерні, і пройшло багато віків, вірніше тисячоліть, коли вони встановилися” [1, с. 61].

В.І.Вернадський припускає, що вперше точні записи наукових фактів були зроблені 5-6 тисяч років тому у зв’язку з астрономічними спостереженнями за небесними світилами в Месопотамії. Відмітимо, що сучасні археологічні дані свідчать про те, що сліди перших наукових астрономічних спостережень зафіксовані ще раніше – у петрогліфах Кам’яної могили та у меандрі, тобто місячному протокалендарі з Мізинської стоянки на території України приблизно ХХ тисячоліть тому [3; 7; 9].

Для В.І.Вернадського важливою є думка, “що усвідомлення необхідності шукання наукового розуміння оточуючого, як особливої справи життя мислячої особистості, незалежно виникло у Середземномор’ї, Індії і Китаї”, а також, додамо, – у Подніпров’ї, в першій у світі державі Аратті, яку очолювали жерці, котрі виконували функції перших науковців, вождів перших суспільних племенних утворень, військових керівників, релігійних лідерів тощо [9]. Нагадаємо, що саме серед курганів Полтавщини, де, за стародавнім обрядом, ховались останки перших особистостей, пращурів слов’ян, проводив свої геологічні дослідження великий натураліст [9].

Про це, зокрема, свідчать і останні історичні джерела, зокрема, книга А.С.Русяєвої та О.Б.Супруненко “Історичні особистості елінсько-скіфської епохи (культурно-політичні контакти і взаємовпливи)” [7]. Вражаючими можна вважати, зокрема, наведені цими авторами дані про визнання стародавніми греками, ще VI-V століття до нашої ери, в якості одного із “семи мудреців” так званого Анахарсиса – виходця із Скіфії, сина гречанки і знаного скіфа. Деякі із сучасних дослідників вважають Анахарсиса першим проторуським філософом...

На відміну від елінської науки, від науки Середньовіччя і XVIII-XIX століть, науковий рух XX століття має нові принципові ознаки, що “полягають, по-перше, в його темпі, по-друге, у площині, ним захопленою – він охопив усю планету, по-третє – у глибині порушених ним змін, в уявленнях про науково доступну реальність, нарешті, по-четверте, у потужності змін наукою планети та відкритих при цьому перспектах майбутнього” [1, с. 72].

У зв’язку з цим, з’явилися специфічні особливості у роботі особистості вченого, серед яких В.І.Вернадський відмічає передусім спеціалізацію. Хоча дехто “ставиться до спеціалізації негативно”, але, як стверджує великий дослідник, “в дійсності спеціалізація, взята по відношенню до окремої особистості, надзвичайно підсилює можливості її знань, розширює наукову сферу, що доступна для неї...” Втім, “рост наукового знання XX століття швидко змиває грані між окремими науками. Ми все більше спеціалізуємося не за науками, а за проблемами. Це дозволяє, з одного боку, надзвичайно заглиблюватись у явище, що вивчається, а з іншого – розширювати охоплення його з усіх точок зору” [1, с. 73].

Хоча особистості відрізняються одна від одної, проте в кожній з них є спільні ознаки. Однією з найважливіших серед них В.І.Вернадський вважає здатність вдумуватися в себе, у свій побут і соціальне життя. Так, особистість, що вдумується в себе, може “бути філософом, і добрим філософом, без усякої наукової підготовки, треба тільки глибоко і самостійно розмірковувати про все оточуюче, свідомо жити в своїх власних межах. В історії філософії ми бачимо постійно людей, образно кажучи, “від сохи”, котрі без усякої іншої підготовки стають філософами. В самій собі, у розмірковуванні над своїм Я, у зануренні в себе – навіть поза подій зовнішнього для особистості світу – людина може здійснювати глибинну філософську роботу, підходити до величезних філософських досягнень” [1, с. 105-106]. Філософія, за переконанням В.І.Вернадського, має велике значення для науки на початкових етапах дослідження, оскільки “установка наукових теорій і наукова думка має враховувати і брати до уваги... критичну й поглиблену роботу філософії.

Таким шляхом філософське мислення та його досягнення проникають у науковий світогляд” [1, с. 313].

Водночас, В.І.Вернадський зауважує, що і в науці існує така форма роботи, яка максимально наближується до філософії – це “космогонічна думка”, яка, так само, як і філософська думка, “далека від загальнообов’язковості у своєму вияві в реальності” [1, с. 313]. Він припускає, що вчений може працювати над космогонічними проблемами “як художник або філософ, висуваючи теми і проблеми залежно від своєї духовної особистості – інтуїції та натхнення – у найтіснішому зв’язку зі своїм науковим світоглядом...

Вплив філософської думки, таким чином, у науковому світогляді нашого часу та у науковій роботі вченого величезний” [1, с. 314].

Вчений вважає водночас, що «... Ідеал наукової роботи – безособова істина, в якій усякий прояв особистості по можливості вилучений і для встановлення та розуміння якої однаково, ким і за яких обставин вона знайдена, бо ця наукова істина, тобто науковий факт, емпіричне наукове узагальнення знову неперервно переглядається і логічним аналізом, і поверненням знову до реального явища багатократною перевіркою новими особами” [1, с. 308].

Тому В.І.Вернадський впевнений, що в совісті та розумі вченого завжди існує “ідеал натураліста”, котрий формує наукову думку, веде

до діяльності життєрозуміння. Риси такого ідеалу відповідають ряду вимог до вченого: “В міру того, як він глибоко і більше вивчає природу, він усюди намагається підійти до всіх питань з однаковою мірою, з однаковими вимогами. Він намагається до всього відноситися науково. Він до всього прикладає оцінку точності знання, визначення можливої помилки й твердження. Де він може – він виражає це у символі, систематично, виражає у числі, де не може, подає не менш точне вираження у ясному визначенні використовуваних ним понять та їх взаємних відношень. Від частковостей і окремих фактів він переходить до узагальнень, закономірностей – законів природи, їх основ” [1, с. 390].

Особистість як суб’єкт наукової думки призводить в останнє “десятистисячоліття” до появи нової форми біогеохімічної енергії, яку В.І.Вернадський пропонує назвати енергією людської культури або культурною біогеохімічною енергією, пов’язаною з розумом, що створює ноосферу, “виробляє перехід від біосфери до ноосфери”. Говорячи про часові межі цього процесу, він зазначає, що “прояв розуму у предків людини вироблявся мабуть впродовж сотень мільйонів років, але він зміг виразитись у вигляді геологічної сили тільки в наш час, коли *Homo sapiens* охопив своїм життям і культурною роботою всю біосферу” [1, с. 132].

Великий натураліст закликає до поваги не тільки до особистості взагалі як загального цивілізаційного явища, але і поваги до конкретної особистості вченого як унікального явища, від якого часто залежить здійснення згадуваного ним “вибуху наукової творчості”. Адже вся історія науки на кожному кроці показує, що окремі особистості були більш праві у своїх твердженнях, аніж цілі корпорації вчених або сотні й тисячі дослідників, що дотримувалися пануючих поглядів” [1, с. 152].

Великий натураліст наголошує, що “ми тільки починаємо усвідомлювати непереборну міць свободної наукової думки, величезну творчу силу *Homo sapiens*, людської свободної особистості, найвеличнішого нам відомого вияву її космічної сили, царство якої попереду. Воно цим переломом негадано швидко до нас наближується” [1, с. 255].

Разом з тим, особистість вченого має усвідомлювати і наслідки своєї думки, відповідати за них перед людством. У цьому зв’язку, В.І.Вернадський формулює, ще у 1922 році, свої всесвітньо відомі тези “Про відповідальність вчених”. Наведемо їх майже повністю.

“Ми підходимо до великого перевороту в житті людства, з яким не може зрівнятися усе ним раніше пережите. Недалекий той час, коли людина отримує у свої руки атомну енергію, таке джерело сили, що дозволить йому будувати своє життя так, як йому заманеться. Це може статись у найближчі роки, може статися через століття. Але ясно, що це має бути.

Чи зуміє людина скористатися цією силою, спрямувати її на добро, а не на самознищення?

Чи доросла вона до вміння використати ту силу, котра неминучо має дати їй наука?

Вчені не повинні закривати очі на можливі наслідки їх наукової роботи, наукового процесу. Вони повинні себе почувати відповідальними за всі наслідки їх відкриттів. Вони мають пов’язати свою роботу із кращою організацією всього людства” [1, с. 395].

Через колективну роботу маси людей життя людських громад і самого людства набуває злагодженого характеру – постійно в цьому житті ми можемо спостерігати прояв свідомості, причому самі явища життя отримують характер непохитних законів, що складаються як під впливом свідомості окремої особистості, так і свідомої одноманітної роботи дрібних людських одиниць. Вплив ідеї та думки на поточне, повсякденне життя широкий і постійний, він декілька останніх віків стає сильнішим і могутнішим. Цей процес обіцяє багато попереду; сама його тривалість залежить від неухильного до нього потягу окремих свідомих особистостей. У явищах поточного життя кожна особистість тим більший має вплив на життя, тим більше веде до перемоги думки (тобто гармонії і краси), чим свідоміше постійно та серйозніше вона шукає прояви основних ідей в оточуючому поточному житті, чим непохитніше й ясніше оцінює кожне явище з боку загальних, дорогих для неї принципів і чим більше з’ясовує для себе, що саме з точки зору Думки й Ідеї означає кожна подія поточного, повсякденного життя, що треба робити, щоб воно йшло шляхом ідеї і думки. Тоді кожна особистість у своєму житті є окремим борцем проникнення свідомості у світові процеси, вона своєю волею стає одним із творців і будівничим загального закону, загальної зміни, зміни свідомої, тих чи інших процесів, і цим шляхом бере участь у глибокому процесі – переробці світових процесів з метою, виробленою Свідомістю. Сила особистості та

вплив її, розуміння нею життя... збільшуються в міру вдумування у процеси повсякденного життя” [1, с. 402-403].

Цим думкам тоді ще молодого дослідника, висловленим наприкінці ХІХ століття, повною мірою відповідають підсумовуючі висновки визнаного в усьому світі вченого, що сформульовані 1944 року, на завершення увічненого геніальними творчими здобутками великого життя: “Історичний процес на наших очах корінним чином змінюється. Вперше в історії людства інтереси народних мас – усіх і кожного – та вільної думки особистості визначають життя людства, є мірилом його уявлень про справедливість. Людство, взяте в цілому, стає потужною геологічною силою. І перед ним, перед його думкою і працею, постає питання про перебудову біосфери в інтересах вільного мислячого людства як єдиного цілого.

Цей новий стан біосфери, до якого ми, не помічаючи цього, наближуємось, і є “ноосферою” [1, с. 509].

Отже, ми бачимо оригінальну, сповнену високого, глобального призначення, характеристику особистості вченого, взірцем якої був і сам В.І.Вернадський. Усім своїм життям вченого, яскравой творчої особистості, він начебто підтверджує думки видатних філософів минулого, Протагора і Декарта, перефразовуючи їх у відповідності до своїх поглядів: “Мисляча людина є мірою усьому. Вона є величезне планетне явище” [4, с. 276].

Вчений підкреслює, що “перед вченими стоїть для найближчого майбутнього небувала для них задача свідомого спрямування організованості ноосфери, відійти від якої вони не можуть, оскільки до цього спрямовують їх стихійний хід зростання наукового знання”; створення ноосфери виступає для науки як головна мета. При цьому «складається така особливість, як “інтернаціональність науки”, її потяг до свободи думки і те усвідомлення моральної відповідальності вчених за використання наукових відкриттів і наукової роботи для руйнівної мети, що суперечить ідеї ноосфери;... в останні роки швидко складається і розширюється в цьому напрямку світова наукова суспільна думка”.

Головною ознакою науки постає “наукове охоплення природи”, визнання “причинного зв’язку усіх явищ оточуючого” та “єдності реальності, єдності Космосу” [1, с. 52].

На жаль, як вважає В.І.Вернадський, “звичайні, пануючі уявлення про світ – про реальність – переповнені релігійними, філософськими,

історико-побутовими та соціальними побудовами, що часто суперечать науково прийнятним та іноді є такими, що приймаються до уваги у науковій роботі окремими дослідниками або групами дослідників” [1, с. 52]. Цьому протидіє наука, що домірна мікросвіту, біосфері, ноосфері планети Земля, Космосу. Великий натураліст робить продуктивні висновки щодо глобальної місії наукової діяльності.

В даному контексті збільшується також вплив науки на державне життя окремих країн. Цьому сприяє й та обставина, що “наука по суті справи глибоко демократична. В ній “несть іудея, ні еліна”. В.І.Вернадський слушно підмічає, що “навіть чи можна думати, що при такому приматі науки народні маси могли – надовго й усюди – втратити те значення, яке вона набуває в сучасних демократіях. Процес демократизації державної влади – при всевітності науки – в ноосфері є процес стихійний” [1, с. 95].

Великий натураліст нагадує, що ще Платон пропонував зосередити державну владу в стародавній Греції в руках учених. А “в конструкції китайської країни більш як за 2000-2200 років тому була проведена ідея відбору видатних людей у державі шляхом широких конкурсів всенародного шкільництва для створення вчених держави, в руки яких повинна була передана державна влада. Такий вибір державних людей в ідеї проіснував багато століть, пов’язаний з іменем Конфуція, і реально отримав своє вираження в житті” [1, с. 97]. Чи не це забезпечило стабільність китайської держави впродовж тисячоліть і дотепер?

В.І.Вернадський відмічає, “що починають відшукуватись і вимальовуватись нові форми діяльності наукового братства – позадержавні організовані форми світового наукового середовища”, до яких відносяться міжнародні наукові товариства, конгреси, з’їзди, журнали, інститути тощо, які, до речі, передували створенню світових політичних об’єднань, приміром, Ліги Націй, а вже після смерті дослідника – Організації об’єднаних націй та ін.

Головним чинником наведеної вище організаційної сили науки, ефективності її діяльності В.І.Вернадський визнає загальнообов’язковість і беззаперечність правильно здобутих наукових висновків, наукових тверджень, понять, чого немає в інших духовних побудовах людства. Він неодноразово підкреслює, що ця незаперечна сила науки

пов'язана із “основною структурою наукового знання”, що включає в себе логіку, математику та науковий апарат, які знаходяться у стані одностороннього зростання та поглиблення” [1, с. 101].

Через це наукова думка постає головним і надійним “джерелом народного багатства, основою сили держави”. На той час це було усвідомлено на державному рівні лише в деяких країнах. Як свідчить В.І.Вернадський, у першій половині ХХ століття “лише в небагатих країнах існує достатньо повна, але все ж таки не зовсім повна можливість вільного наукового шукання. Найбільш повно вона досягнута у країнах скандинавських, великих англосаксонських демократіях (але, приміром, у Британській імперії її немає), в Індії та у Франції, може бути, в Китаї”. Відомо, що для більшості названих вченим країн ця обставина, тобто свобода наукової творчості, виглядає як критерій тогочасного прогнозу їх теперішнього економічного процвітання.

“У нашій країні”, – додає вчений, – “її ніколи не було, немає і зараз.

У ряді держав обмеження вільної наукової думки явно або скрито набуває характеру державної релігії” [1, с. 104]. Це відноситься, передовсім, до СРСР, де, на думку великого вченого, має бути відтворена “більш демократична форма наукової організації”, створені “асоціації радянських наукових працівників – вчених, лікарів та інженерів” [1, с. 206].

Незважаючи на окреслені вище обмеження на шляху всесвітнього поширення наукової думки, остання стає вирішальним чинником інтеграції людства, а її детермінація життям, біосферою, укорінення в космос і живу речовину планети Земля, її роль у побудові ноосфери, що виступає метою наукової думки, постає головною умовою оптимізму для В.І.Вернадського.

Тому і погляд видатного вченого на майбутнє оптимістичний. Він пророче проголошує таку думку: “Зараз під впливом оточуючих жахів життя, поряд із небувалим розвитком наукової думки, доводиться чути про наближення варварства, про руйнацію цивілізації, про самознищення людства. Мені здаються ці настрої і ці судження наслідком недостатньо глибокого проникнення у навколишнє. Не увійшла ще у життя наукова думка; ми живемо ще під різким впливом ще не позбутих філософських і релігійних навичок, що не відповідають реальності сучасного знання.

Наукове знання, що виявляється як геологічна сила, що створює ноосферу, не може вести до результатів, які суперечать тому геологічному процесу, створінням якого вона є. Це не випадкове явище – корені його надзвичайно глибокі” [1, с. 28].

В.В.Вернадський знову і знову наголошує: “Наукове знання у двох своїх проявах різко і визначено відрізняється від усякого знання: філософського, релігійного, від “народної мудрості”, “здорового глузду” – побутового, вікового знання людських суспільств. Воно відрізняється тим, що певна, значуща і все зростаюча його частина є незаперечною, загальнообов’язковою для всіх проявів життя, для кожної людини. Вона аксіоматична для людського суспільства, оскільки вона логічно обов’язкова для людської свідомості. І, по-друге, наукове знання відрізняється особливою структурою значної частини своїх понять, як за собом їх отримання, так і їх мислительним аналізом.

В основі наукового знання стоїть пронизуюча усю сутність науки – аксіома – усвідомлення реальності об’єктів вивчення, усвідомлення реальності для нас світу, що проявляється. Тільки в цих межах наука існує і може розвиватися” [1, с. 233].

Розглядаючи організацію науки у всесвітньому та державному масштабі, В.І.Вернадський торкається також питань її структури на рівні здійснення окремими особистостями вчених та їх об’єднаннями. В цьому плані ми можемо виділити ряд компонентів наукової діяльності, зокрема, мотиваційний, когнітивно-знаннєвий, цілеутворюючий, операційно-результативний, емоційно-почуттєвий [6].

Так, мотиваційний компонент наукової діяльності виявляється в усвідомленні вченими “необхідності шукання наукового розуміння оточуючого як особливої справи життя мислячої особистості”, коли “мотивом поведінки особистості” виступає “наукове пояснення природи” [1, с. 66].

Когнітивно-знаннєвий компонент наукової діяльності утворюється предметом науки та цілісною науковою картиною світу, яка неперервно вибудовується думкою особистості і відображає реальність, що вивчається нею. Як стверджує В.І.Вернадський, “ми маємо зараз розрізнити три реальності: 1) реальність в області життя людини, природні явища ноосфери і нашої планети, взятої як ціле; 2) мікроскопічну реальність атомних явищ, котра охоплює і мікроскопічне життя і життя організмів,

що не видне навіть очам людини, озброєним приладами, і 3) реальність космічних просторів, в яких Сонячна система і навіть галаксія губляться... [1, с. 74].

Предмет науки неперервно розширюється. Як приклад, В.І.Вернадський наводить таку “незалежну” наукову галузь, як психологія, “в якій величезну роль відіграє внутрішній досвід, розмірковування про себе. Ця галузь явищ настільки ж безкрайня і безкінечна, глибока, як оточуюча нас реальність” [1, с. 83].

Цілеутворюючий компонент наукової діяльності полягає в “реальному шуканні наукової істини”, що виступає “як самоціль життя у суспільному середовищі” [1, с. 70]. Завдяки цьому “наукова думка вченого нашого часу з небувалим раніше успіхом і силою заглиблюється в нові сфери величезного значення, що не існували раніше або були винятково уділом філософії або релігії. Горизонти наукового знання збільшуються, порівняно із ХІХ століттям – у небувалому і негаданому ступені” [1, с. 124].

В.І.Вернадський підкреслює, що “вже в самому зародженні нашого сучасного наукового світогляду, у ХV столітті, була висунута самими першими натуралістами інша мета наукового шукання, окрім з’ясування істини, – мета набуття влади над Природою, для спрямування цієї влади, цього знання на користь людству. Неухильно та неперервно ця мета пройшла і проходить через усю історію точного знання. Нею ми і живимо; вона і для нас складає необхідний та неминучий елемент наукового світогляду. Але вона, крім того, уявляє величезний історичний факт в історії людства. В основі її лежить високе гуманітарне почуття, повага до людської особистості. Ми часто говоримо про значення успіхів техніки, про збільшення утилізації сил природи, про покращення життя людства, але ми, здається мені, недостатньо усвідомлюємо, що в основі цих успіхів лежить свідомо діяльність, лежать ідеали і розуміння тих осіб, роботою думки яких досягаються ці результати. З самого початку свого розвитку науковий світогляд усюди і на кожному кроці проводив ці гуманітарні погляди, повагу до людської особистості, почуття взаємної солідарності та тісного зв’язку всіх людей” [1, с. 392].

Операційно-результативний компонент наукової діяльності представлений, за В.І.Вернадським, такими унікальними засобами науки,

як математика, логіка, науковий апарат і відповідні творчі здобутки наукового товариства та численних поколінь вчених.

Так, за “останні три століття створена величезна структура математичних наук, істинність яких не може збуджувати сумнівів і яка є одним із вищих проявів людського генія” [1, с. 113]. Що стосується логіки, то вона “найтіснішим чином пов’язана із філософією та тривалий час, як і психологія, з нею ототожнювалася. Вона розвивалася головним чином на філософській, а не науковій основі – в цьому одна з причин, чому вона зараз відстала від вимог наук про природу, головним чином описового природознавства, наук про Землю... Розвиток біогеохімії визиває необхідність подальшого уточнення логічних проблем. Мені здається, вони призведуть до створення логіки явищ ноосфери...” [1, с. 115].

“Логіка повинна дати нам можливість правильно робити висновки – не тільки в повсякденному житті, у спілкуванні з людьми, – але і в науковій та технічній роботі, коли ми стикаємося не з умами людей, а з природними тілами світу – в переважній масі випадків – у гущі життя – з природними тілами біосфери”, ноосфери і космічного простору [4, с. 198-199].

Що стосується наукового апарату, то його утворює “система та класифікація наукових фактів, точність яких досягає межі, коли наукові факти можуть бути виражені в елементах простору-часу – кількісно та морфологічно.

Мільйони мільйонів наукових фактів на цій основі неперервно створюються, систематизуються, приводяться у форму, зручну для наукової роботи.

Створюється і все зростає зручний для оглядання небувалий науковий апарат людства, що все збільшується й удосконалюється. Це є основа нової науки нашого часу” [1, с. 115].

Великий натураліст свідомий того, яка величезна робота відбувається в самій науці з удосконалення її пізнавального інструменту: “Фактичний науковий апарат не є непорушне зібрання понять-слів, а є жива, така що вічно переглядається, логічно опрацьована система науково встановлених понять-речей” [1, с. 291].

Про дійсний масштаб розвитку науки свідчить зроблене В.І.Вернадським зображення масового руху лише в двох науках – біології та геології у XIX столітті, який став “основним у створенні нау-

кового апарату. В нього ввійшли у життя і спеціальні організації – частково міжнародні – для збору, класифікації та систематизації наукових фактів, і підсилений потяг до їх збільшення та до їх упорядкування. Водночас увесь матеріал пристосований до максимального зростання колективною працею, поколіннями: для цього створені спеціальні форми організації” [1, с. 121]. Вже у ХХ столітті цих форм стала “незліченна сила – інститути, лабораторії, обсерваторії, наукові експедиції, станції, картотеки, гербарії, міжнародні та внутрішньодержавні наукові з’їзди й асоціації, морські експедиції і пристосування для наукової роботи: кораблі, аероплани, стратостати, заводські лабораторії і станції, таблиці констант, геодезичні та фізичні зйомки, геологічні, топографічні, ґрунтові й астрономічні зйомки, розкопки і буріння тощо” [там само].

В.І.Вернадський завжди залишався реалістом у розумінні закономірної ходи наукового руху, яка сповнена діалектичних суперечностей, зміни позитивних і негативних явищ. Він знову і знову зазначає: “Усім відомі численні, не тільки тривалі, зупинки у зростанні наукової думки, але відомі і втрати на довгі століття, і руйнація раніш здобутих наукових досягнень. Ми бачимо з часом різко виражений “регрес”, що охоплював великі території та фізично знищував цілі цивілізації, що не несли в собі самих невідворотних для цього причин. Процеси, що пов’язані із руйнацією римсько-грецької цивілізації, на багато століть затримали наукову роботу людства, і багато з того, що було раніше здобуто, було надовго, частково назавжди, втрачено. Те ж саме ми бачимо для стародавніх цивілізацій Індії і Далекого Сходу.

Зрозуміло, що драматичний поступ цивілізації, який не міг не вплинути на суперечливість руху науки, призводить до переживань самих вчених, що у сукупності утворює емоційно-почуттєвий компонент наукової діяльності особистості. Говорячи в цьому плані про особистість вченого ХХ століття, В.І.Вернадський підкреслює їх глибокі емоційні реакції на трагічні планетні події цього віку. Він знову і знову відмічає, що світова “війна 1914-1918 рр., та її наслідки – зростання фашистських і нацистських настроїв і виявів – визвали глибокі переживання і в середовищі вчених... Одним із проявів цього є глибоке моральне переживання світового наукового середовища, пов’язане із жахами та жорстокостями найбільшого злочину, в якому вчені брали

участь. Він був усвідомлений як злочин багатьох з вчених... Моральний тиск національного та державного патріотизму, що призвів до нього багатьох вчених, послабшав, і моральний бік, що неминухо висунувся у науковій роботі, моральний бік роботи вченого, його моральна відповідальність за неї, як вільної особистості у суспільному середовищі, постала перед ним вперше, як побутове явище.

...Моральна незадоволеність вченого неперервно зростає, з 1914 р. все збільшується і живиться подіями світового оточення. Вона пов'язана із глибинними проявами особистості вченого, з основними спонуканнями її до наукової роботи.

Ці потяги вільної, науково усвідомлюючої оточуюче людської особистості глибші за будь-які форми державного устрою, що піддаються критичній перевірці науковою думкою у спостереженні ходу історичних явищ” [4, с. 97].

В.І.Вернадський згадує в цьому зв'язку і роль власних переживань – “перша світова війна 1914-1918 рр. особисто в моєму житті відобразилася самим рішучим чином. Вона змінила докорінно моє геологічне світорозуміння.

В атмосфері цієї війни я підійшов у геології до нового для мене та для інших і тоді забутого розуміння природи – до геохімічного та до біогеохімічного, що охоплює і косну і живу природу з однієї й тієї ж точки зору” [4, с. 503].

Незважаючи на те, що В.І.Вернадський жив у трагічний період історії цивілізації, для нього було властиве почуття оптимізму щодо глобальної, гуманістичної місії науки та призначення особистості вченого. Говорячи про свої наукові плани, В.І.Вернадський, у 1943 році, за півтора роки до смерті, вже в котрий раз наголошує: “Я дивлюся у майбутнє дуже оптимістично. Моя велика книга має закінчитися розділом про “ноосферу”, дати поняття про новий стан біосфери, завдяки якому людство стає геологічною силою, з одного боку, а з іншого – завдяки тому, що інтереси народних мас є вперше свідомим об'єктом історичного процесу” [1, с. 424].

Отже, хоча В.І.Вернадський і не створив завершеної теорії особистості (що не було його метою як представника непсихологічних за своєю суттю наук), він все ж таки пройняв психологічними поняттями, безпринципово психологізував, персонологізував природничі науки.

Він поставив нові принципові питання, сформулював оригінальні точки зору на особистість, визначив перспективні аспекти проблеми особистості, що відкривають нові можливості у вивченні цього найскладнішого феномену природи. Можна припустити, що в понятті ноосфери великим вченим були намічені риси всесвітнього наукового братства, громадянського суспільства, про яке зараз багато говорять філософи, представники природничих і гуманітарних наук.

В цьому ми бачимо свідчення високого гуманізму, духовності особистості видатного вченого, який уособлює в собі найкращі громадянські риси особистості передових вчених XIX і XX століття.

Література

1. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. – М.: Наука, 1988. – 520 с.
2. Баландин Р.К. Вернадский: жизнь, мысль, бессмертие. – 2-е изд. доп. (к 125-летию со дня рождения). – М.: Знание, 1988. – 208 с.
3. Куриленко В.Є. У Чернігово-Сумському Подесенні. Записки засновника мізинського археологічного музею. – Шостка: ТПП „Зодіак”, 2005. – 140 с.
4. Моргун В.Ф. “Психозойська ера” В.І.Вернадського: кінець світу чи гармонія людини і довкілля? // Пост Методика, № 5-6 (37-38), 2001, Полтава.
5. Моргун Ф.Т. Доля Прометея з України. – Полтава: Полтавський літератор, 2003. – 36 с.
6. Рибалка В.В. Перспективи розвитку психологічної культури творчої особистості у психозойську еру // Імідж сучасного педагога, № 5-6 (34-35), 2003, Полтава, с. 93-96.
7. Русяева А.С., Супруненко А.Б. Исторические личности эллино-скифской эпохи (культурно-политические контакты и взаимовлияние): Монография. – Киев-Комсомольск: Археология, 2003. – 320 с.
8. Шарден П. Тейяр де. Феномен человека. – М.: Наука, 1987. – 240 с.
9. Шилов Ю.А. О начале формирования ноосферы в свете трудов Вернадского и Рерихов // Імідж сучасного педагога, № 5-6 (34-35), 2003. – Полтава. – С. 12-15.

1.3. ПРО ЦІННІСНО-СМИСЛОВІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ В СВІТЛІ ДУМОК АКАДЕМІКА В.І.ВЕРНАДСЬКОГО

Самодрин А.П.

Ідеї В.І. Вернадського про перехід біосфери у ноосферу, покладені людством в основу Програми дій «Порядок денний на ХХІ століття» (Самміт «Планета-Земля» 1992 р., Ріо-де-Жанейро) [7], в наш час стають усе більш актуальними не тільки для теоретиків – наукової еліти, але й для сучасних учителів. Цей документ змушує нашу державу й освіту в ній до світової інтеграції на засадах краших здобутків. Тому сьогодні (ХХІ ст.) Україна змушена проаналізувати досвід соціальної адаптації особистості випускника гуманітарної гімназії (яка в 1991 р. замислювалася як школа нового типу, школа інтелектуального лідерства) з метою використання його інтелектуально-професійного потенціалу для розвитку всепланетарного і в його складі українського суспільства. Звідси: необхідно розглядати можливість створення у кожній новітній школі моделі сучасного освітнього абрису колективно-розподіленої праці планети з проєкцією на Україну – сучасного виробництва, секторів обслуговування, сфери фінансів тощо – у сучасних ціннісних вимірах людини і світу, її ринкових відносин та екологічної культури, принаймні, в мовноцентрованих межах гімназійної освіти на засадах посилення профілізації середньої освіти для більш ефективного соціально-економічного росту країни та поліпшення ефективності особистості.

Водночас, процес розвитку за участі людини набуває все більше цілеспрямованого характеру – ноосферно-освітнього глобально, а це по новому зобов'язує сучасну загальноосвітню школу шукати більш досконалі підходи до виробництва особистості, ставати соціальним інститутом сприяння розвитку інноваційної людини – носія нових цінностей.

З метою визначення стану дослідженості обраної проблеми у вище означеному контексті нами охоплено коло наукових праць (В.І. Вернадський, С.У. Гончаренко, І.А. Зязюн, В.Р. Ільченко, І. Кант, П.Ф. Каптерєв, Г.С. Сковорода, А. Тоффлер, К.Е. Ціолковський та багато ін.) [1-12].

Метою дослідження є спроба уточнення опорних, як на нас, методологічних і теоретичних положень щодо посилення інтегративності освітніх здобутків сучасної школи для виводу її на параметри профільної освіти.

Виклад основного матеріалу.

1. Планета Земля за участю культурного людства перетворюється на ікону Космосу. Яким буде цей лік, залежатиме від усіх нас і кожного на Землі, та особливо від розвиненої в нас і поселеної в особистість наукової думки, від нашої **здатності усвідомити свій час і відповідно діяти** – незалежно від мови, на якій здійснюємо комунікації.

2. Біосоціальна унікальність кожного індивідуума, який бере участь в проектуванні власного майбутнього, є провідним фактором створення і реалізації складних соціально-економічних систем. Тому сучасний освітній ресурс з покращення життя залежить від потенціалу особистості та структури освітньо-інформаційного простору в складі його довкілля.

Зовнішнім середовищем педагогічної системи є людське регіонально структуроване суспільство. Де регіон – відносно замкнуте територіальне недержавне соціально-виробниче утворення, яке характеризується відносною самодостатністю й здатністю до самовідтворення соціально-виробничих функцій і відповідної інфраструктури, вбудоване у функціональну структуру космобіотизованого геопростору.

Цільовою функцією безперервного профільно-професійного навчально-виховного процесу стає його оптимізація.

Головним завданням – детермінація когнітивної сфери регіонального суспільства: процес пізнання на індивідуальному рівні із стану схоластичного трансформується в стан більш спрямованого, упорядкованого. Освітні здобутки фіксуються особистісно як колективно розподілена свідомо цілісність (ідея, реальність, духовність).

Відомий принцип А. Ле Шательє гласить: зовнішні впливи, що виводять систему із термодинамічної рівноваги, викликають в ній процеси, які намагаються ослабити результати цих впливів, або ж – система, виведена з рівноваги, прагне повернутися до неї, ми додамо: діючи сортаментно, профільно [9, с. 705]. Упорядкувавши людину за сортом дії, в соціальній кооперації утворюватиметься «критична ве-

личина потенційної дії» (квазінеперервний процес) – напруга думки і, як наслідок, – вибух творчості як потік спорідненої праці (Г.С.Сковорода) – інноваційної діяльності.

3. В.І.Вернадський просить нас, освітян, зосередитися на дослідженнях В. Рімана, який у світлі створеної ним геометрії увів для аналізу простору функцію (функція Рімана) – вона неперервна в усіх ірраціональних точках і розривна (диференційована) – в усіх раціональних точках речовинної осі [9, с. 1122]. Звідси профільна діяльність людини стає персоніфіковано диференційованою протягом терміну земного буття, як певна її функціональна структура (з певною траєкторією) – «дух або функціонуючий артефакт», є розв'язком особистості й у великій мірі її підтримка з боку школи визначає умову стійкості системи «людина – природа» в процесі життя. Відмітимо, становлення сучасного суспільства і громадян України у складі світової культурної спільноти відбувається за значного опору, в тому числі – з боку освіти.

3. Підготовка професіонала (додамо: умовами профільно-професійної освіти), який володіє природничими знаннями – є завданням світової громаді, сформульованим Програмою дій «Порядок денний на XXI століття» [7]. Природничі знання та інтегративна освіта є фундаментальною платформою духовності.

4. Проблема внутрішнього світу людини – головна проблема сучасності, є ключовою до розв'язання всіх інших світових проблем. Психологія з науки про душу має перетворитися в науку про дух.

Педагогіка – на психопедагогіку.

5. Нині школі потрібен вчитель з відчуттям реальності, велика особистість, яка оволоділа собою і усвідомлена діяльність якої спрямована на культивування такої якості освіти, яка б дозволяла боготворити особистість: вчитель – синтезатор культурно-етичної і структурно-функціональної парадигми науки.

Досконала педагогічна дія несе в собі процес прогресуючої активної адаптації людського інтелекту до космосу й при цьому катарсисно усуває із свідомості випадковість як невідомість зв'язків людини і світу, формує і вдосконалює апарат, з допомогою якого особистість добуває знання із природи.

П.Ф. Каптерев у своїй теорії поділяв якості особистості педагога на об'єктивні (ступінь знання вчителем свого предмету, ступінь воло-

діння методологією науки та глибина його наукового пізнання, володіння загальнодидактичними та методичними принципами, здатність проникати та комплексно сприймати особливості дитячої психології) та суб'єктивні (викладацьке мистецтво, педагогічний талант, творчість і т. ін.) [6].

Пам'ятаймо, не вдосконалення інтелекту (філософія освіти), а свідома життєдіяльність (філософія, теорія, техніка) в процесі взаємодії учителя і учня озброює органи відчуття діяти цілеспрямовано, продуктивно і еволюціонувати разом – розум не творить протиприродно, бо він є часткою природи. Індустрія освіти епохи ноосфери вже розпочалася на планеті.

7. Утворюючи ноосферу, освіта всіма коріннями пов'язується з біосферою, чого «раніше в історії людства у якій-небудь порівняльній мірі не було» [1, с. 139]. **Цінність особистості** в епоху ноосфери насамперед. Людина має розпізнавати пильніше добро і зло, відмовляючи останньому бути в дитині. Особистість з її здатністю до монокультурної взаємодії на планеті посередництвом комунікації є компенсуючим засобом протидії ентропії в складі природи. Найкоротша дорога до цивілізації – освіта: помічає дорогу до культурного розвитку особистістю, озброєною науковою картою світу.

8. Культурний розвиток – концентрована думкою енергія цілеспрямованої наукою людини виражається її відношенням і ставленням до Космосу або Всесвіту. У стані «відношення» – людина є невід'ємною часткою цього ВСЕ щодо Світу, у стані «ставлення» – це земна істота, думача: має ум, суспільно взаємодіє – розуміє, поціновує, формує совість суспільного осередку, де мешкає тощо. Людина і сьогодні намагається відповісти на три головних питання, поставлених ще І. Кантом:

- 1) Що Я можу знати?
- 2) На що Я можу надіятися?
- 3) Що Я повинен робити? [5].

9. Зв'язок людини і Космосу забезпечує дух – визначається рефлексами, що формуються в результаті цілепокладання (у його фізичному біоенергетичному вимірі). З побудовою цивілізації індивідуальний дух «перетікає» в соціальний вимір духу, формуючи нову свідомість умовами громадянського суспільства.

Ще на рубежі третього тисячоліття С.У. Гончаренко стверджував, що перед сучасною школою постало дуже важливе питання: «привести

в рух потенційну духовну енергію учнів, спрямувати її в русло свідомої культурної творчості на благо кожної конкретної особистості і тим самим усіх людей» [2, с. 19]. По суті йдеться про школу як універсальну дидактичну систему для всіх людей планети (час проголошення – 1994 рік)...

Ноосферу складе свідомість синергуючого індивідуального духовного – дух творчої виробничої сили планети, дух творчої соборної особистості планети.

10. Проблеми розвитку свідомості є важливими аксіологічними, онтологічними, праксеологічними і гносеологічними проблемами для школи. Свідомість не самодостатня: її формують і вона впливає, вона впливає і уточнює формуючу дію, і т. д. Свідомість як простір-час еволюціонує в складі людства, становить певну структуру, протікаючи особистісним каналом від символу до знака (8 кроків – за О.Ф. Лосевим), по ходу уточнює ім'я Світу як речі: Бог, Природа, Всесвіт, Універсум, Матерія, Енергія...

При чому для соціуму всі імена речі в даний конкретний момент часу можуть актуалізуватись одночасно.

11. Свідомість – поняття вужче за духовність. Духовність є найвищим проявом людської сутності – ідеальне ставлення людини до буття, є іманентною характеристикою особистості, вона присутня в усіх відношеннях системи «людина–світ»: об'єкт профільного буття зосереджений в людині як інтегрована освіченість.

Стан свідомості суспільства мусить бути налаштований діяти в напрямі його духовності, в іншому випадку – деградація.

Керований саморозвиток, який здійснює людина, організація самоорганізації – суть і смисл цивілізації. Самоорганізація – спонтанне виникнення в середині динамічної системи більш складної структури або стану. Пізнати профільність – віднайти шлях до нової організації – індустрії інтегративної освіти для цивілізаційного будівництва.

12. Профільність втілює діяльнісний вимір «блаженного духу природи» людини, стан «сродності» (Г.С. Сковорода), «соборність душі» (О.Т. Гончар), стан перетину «програми особистості» і «Програми».

Кожен «атом-дух» є неподільною основою або сутністю світу, тварина ж є вмістилищем нескінченного числа атомів-духів, як і Всесвіт (К.Е. Цюлковський [11]). Кореляційний зв'язок між соціальною і мор-

фологічною організацією людини не повинен бути поза проблемою профільного навчання, що передбачає (через особистість) удосконалення біосоціального виміру людства – **олюднення**.

13. Біосфера – фундаментальне поняття біогеохімії, один з основних структурних компонентів організації Землі і навколоземного простору, сфера, в якій здійснюються біоенергетичні процеси і обмін речовин внаслідок діяльності життя. Сьогодні настає час розширення (переходу) зони особистісної свідомості людини в область готовності до соціального впливу світу на хід земного життя засобами освіти, а значить створені і синхронно діючої в рамках природної системи (регіон) природовідповідної особистісно зорієнтованої системи навчання.

В.І. Вернадський в складні часи для країни (1923 р.) пише, – явища життя взагалі, а культурного людства зокрема, пов'язані зі збільшенням звільненої, здатної до виконання роботи світової енергії, чого ми не помічаємо в жодному іншому природному явищі, окрім можливо радіоактивності, або ж ще не доведених космічних процесів в зорях і, можливо, неіснуючому світовому ефірі [12].

14. Посилення ролі когнітивізації є генеральним напрямом еволюції природи взагалі, супроводжується створенням **всепланетарної цивілізації**.

Людина зможе ефективно виконувати свою історичну роботу лише за допомогою цивілізації. Якщо і перебіг цивілізації, і розвиток людського розуму – усвідомлення оточення – причинно пов'язані з геологічним процесом нашої планети – то це майбутнє може бути в загальних рисах передбачено, – за В.І. Вернадським [12, с. 210-211].

Отже, свідомість – результат еволюції, її витoki носять геологічне походження, особистісне втілення й колективне застосування: безпосереднє, опосередковане.

В.І. Вернадський увів поняття «пласт реальності», яким визначив прошарки оточуючої нас природи, пов'язані між собою. Вчений зауважив, що існують три розподілені пласти реальності, ці три пласти, ймовірно, різко відмінні за властивостями «простір-час», вони проникають один в одного, але певним чином замикаються й різко відмежовуються один від одного в змісті й методиці досліджуваних явищ: космічні простори, планета як наша найближча природа, мікроскопічні явища.

Поки що сучасна наука спостерігає наукові явища життя переважно лише у двох останніх пластах світової реальності, перед нею стоїть завдання дійти розуміння необхідності розгляду всіх реалій життя. Тож індивідуальний дух (той, що формується ноосферною свідомістю) вивищується самоусвідомленням людини на рівні космічного простору.

15. У наш час освіта переживає стан, який А. Тоффлер назвав ударом від зіткнення з майбутнім. Він також наголосив, що, незважаючи на зміну епохи, школи наполегливо тримаються зникаючої системи, а не намагаються ставати гармонійною складовою нового суспільства. При цьому їх енергія спрямована на підготовку людей минулої індустріальної епохи, готових до виживання в системі, яка перестане існувати раніше, ніж вони самі.

Важливим є **висновок** А. Тоффлера, з яким ми повністю солідарні, про те, що уникнути «удару від зіткнення з майбутнім» вдасться, якщо лише створити постіндустріальну систему освіти [10].

Отже, феномен інноваційної людини в умовах глобалізації освіти і культури, окрім прогнозованих можливостей реалізації шляхів для людства і України невпинно оновлює погляд на реалії і цим гостро ставить освітні вимоги щодо відповідності дидактичних засад конструювання системи знань про людину і світ протягом усієї траєкторії її життя як виду *Homo sapiens!*, формуючи для кожного індивідууму як біопсихосоціокультурної особистості завдання реалізовувати свої пізнавальні інтереси в умовах проектно-продуктивної соціальної взаємодії. А чи сприяє цьому сучасна школа?

P.S. У 1916 році В.І. Вернадський перебував на посаді «товарища міністра просвещения» (рос.), тоді П.Ф. Каптерев був прилучений до реформування гуманітарної гімназії – на профільних засадах... З відомих причин (1917 р.) це не відбулося. З 1991 р. в царині освітньої системи України ми заходилися створювати школу особистісно зорієнтованого навчання. А чи справдилися при цьому наші надії нині? Думається – час педагогічних зрушень настає...

Література

1. Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление; [кн. 1] / В.И. Вернадский. – М. : Наука, 1977. – 191 с. (Размышление натуралиста; соч. в 2-х кн.).
2. Гончаренко С.У. Гуманітаризація загальної середньої освіти : Проект концепції / С.У. Гончаренко, Ю.І. Мальований. – К. : АПН України, 1994. – 36 с.
3. Зязюн І.А. Концептуальні засади теорії освіти в Україні / І.А. Зязюн // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2000. – № 1. – С. 3–5.
4. Ильченко В.Р. Образовательная модель «Логика природы» / Вера Ильченко, Константин Гуз. – М. : Народное образование. – 2003. – 240 с. (Технология интеграции содержания естественнонаучного образования).
5. Кант И. Критика чистого разума (пер. с нем.) / И. Кант. – СПб. : Изд-во «ТАЙМ-АУТ», 1993. – 477 с.
6. Каптерев П.Ф. Избранные педагогические труды / П.Ф. Каптерев. – М. : Просвещение, 1984. – 726 с.
7. Програма дій «Порядок денний на ХХІ століття» (пер. з англ. : ВГО «Україна. Порядок денний на ХХІ століття»). – К. : Интелсфера, 2000. – 360 с.
8. Сковорода Г.С. Твори; [у 2-х т.] т. 1 / Григорій Сковорода. – К. : АТ «Обереги», 1994. – Т.1. – 528 с.
9. Советский энциклопедический словарь (3-е изд.; гл. ред. А.М.Прохоров; ред. кол. М.С. Гиляров, А.А. Гусев, И.Л. Кнунянц, М.И. Кузнецов и др.). – М. : Сов. энциклопедия, 1984. – 1600 с., ил.
10. Тоффлер А. Шок будущего / А. Тоффлер. – М. : АСТ, 2001. – 560 с.
11. Циолковский К.Э. Очерки о Вселенной / К.Э. Циолковский. – М. : Изд-во Пробл. автоном. ин-та междуна. сотруд., 1992. – 255 с.
12. Я верю в силу свободной мысли... : письма В.И. Вернадского И.И. Петрункевичу; вступ. слово акад. В.С. Соколова // Новый мир. – 1989. – №12. – С. 204–221.

1.4. ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ КОНТЕНТНО-ЧАСТОТНА Й АНТИНОМІЧНА ФОРМУЛИ ЯК ОСНОВА ОСОБИСТІСНОГО ПІДХОДУ В ОСВІТІ

Рибалка В.В.

У вітчизняній та зарубіжній психології існують десятки визначень особистості. Якщо орієнтуватися на цю дефініцітарну множину, то з неї можна вивести численні, акцентовані на ті чи ті аспекти особистості варіанти її теоретичного розуміння і відповідні методи роботи в психології та педагогіці, зокрема побудови особистісного підходу в освіті. Тому постає проблема розробки єдиної змістовної формули особистості на основі існуючих процедур. В якості такої доцільно використати контент-частотний аналіз змісту наявних визначень особистості.

До теперішнього часу вітчизняними філософами, психологами та педагогами запропоновані теорії особистості, число яких сягає, за нашими даними, більше 50 [1; 2; 3]. Дефініції особистості є стислими вихідними положеннями про її сутність, що входять до складу теорій і конкретизуються в її розділах. Звичайно, розробка визначень і теорій особистості у вітчизняній персонології вимагала наявності в їх авторів особливого мислення (якщо говорити повніше – інтелекту), яке ми називаємо персонологічним – по головному його предмету – особистості. Персонологічне мислення має не менше право на існування, ніж інші види предметного мислення людини, наприклад, філософське, математичне, медичне, екологічне, педагогічне, методологічне, будучи найважливішим видом загального психологічного мислення. Проте, незважаючи на очевидну значущість, персонологічний інтелект не помічається психологами та педагогами, тобто начебто і не існує, принаймні – не усвідомлюється як один із найважливіших факторів розуміння, розвитку, функціонування особистості.

Саме з вивчення визначень особистості і формування персонологічного інтелекту логічно починати знайомство з теоріями особистості. Зазначений інтелект повинен відображати специфічні особливості особистості як свого унікального предмету – перш за все її надзвичайну

складність (ортономічність у понятійному відображенні). Мабуть, це повинно проявлятися і в не менш складному якісному і кількісному, смисловому співвідношенні між собою безлічі властивостей і відповідних до них атрибутивних ознак, зокрема – частотності їх використання у сукупності визначень, наявності як в реальній особі, так і в її теоретичних визначеннях таких протилежних характеристик, як, наприклад, внутрішня єдність і суперечливість, та відповідна до цього антиномічність її атрибутів і т.д. Саме тому доцільно провести відповідне дослідження визначень особистості як найбільш узагальнених її характеристик.

Що ж стосується конкретних визначень особистості, то нами виявлені в ході пошукової роботи, виконаної під час написання трьох видань посібника «Теорії особистості...», 48 визначень особистості в умовному хронологічному порядку, котрий відповідає датам народження їх авторів. Наведемо лише частину, приблизно половину, цих визначень з їх повного переліку, які є виразними у методологічному плані, оскільки надають особистості інструментального, ресурсного, «мега-методичного» сенсу [3]:

П.П.Вікторов (1853-1929): «Наша особистість є все той же наш організм, тільки виражений в об'єктивно-суб'єктивних термінах нервово-психічного апарату».

М.Я.Грот (1852-1899): «Очевидно, особистість людини є не тільки її тваринно-психічна індивідуальність, а поєднання цієї останньої зі світовим духовним началом, з божественною творчою силою, яка створила світ, і в цій останній містяться коріння всього нашого морального життя... Особистістю є не тільки органічна індивідуальність, але і «надіндивідуальне», божественне, творче начало» в людині... Безпосереднє завдання кожної особистості – створити і підтримати, зберегти або рятувати якомога більше інших життів, хоча б і з пожертвуванням свого власного одиничного життя... Любити, жаліти, пестити, зберігати і рятувати від смерті все живе – ось загальна формула».

С.Л.Рубінштейн (1889-1960): «При поясненні будь-яких психічних явищ особистість виступає як воедино пов'язана сукупність внутрішніх умов, через які переломлюються всі зовнішні діяння (в ці внутрішні умови включаються і психічні явища – психічні властивості і стани особистості)».

В.М.М'ясищев (1893-1973): «Особистість характеризується перш за все як система відношень людини до навколишньої дійсності. В аналізі цю систему можна дробити на нескінченну кількість відношень особистості до різних предметів дійсності, але якими б частковими в даному сенсі відношення не були, кожне з них завжди залишається особистісним».

Г.С.Костюк (1899-1982): «Людський індивід стає суспільною істотою, особистістю у міру того, як у нього формується його свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, яка внутрішньо визначає його поведінку, робить його здатним брати участь в житті суспільства, виконувати ті чи інші суспільні функції. Від рівня розвитку цих властивостей залежить ступінь його можливої участі у створенні необхідних для суспільства матеріальних і духовних цінностей».

О.М.Леонт'єв (1903-1979): «Дослідження процесу породження і трансформації особистості людини в її діяльності, здійснюваній у конкретних соціальних умовах, і є ключем до її дійсно наукового психологічного розуміння».

К.К.Платонов (1906-1985): «Особистість – це конкретна людина як суб'єкт перетворення світу на основі його пізнання, переживання і ставлення до нього».

Б.Г.Анан'єв (1907-1972): «...Особистість є об'єкт і суб'єкт історичного процесу, об'єкт і суб'єкт суспільних відносин, суб'єкт і об'єкт спілкування, нарешті, що особливо важливо, суб'єкт суспільної поведінки – носій моральної свідомості».

Л.І.Божович (1908-1981): Особистість – це людина, «яка досягла такого рівня розвитку, при якому її погляди і відносини набувають стійкості і вона стає здатною свідомо і творчо перетворювати дійсність і саму себе».

В.А.Роменець (1926-1998): «Особистість як субстрат, носій морального вчинку разом з цим формується завдяки йому, є результатом сукупності вчинків, моральних дій, це стосується і таких рис особистості, як характер, темперамент, обдарованість і т.д.».

О.К.Дусаविцький (1928-2012): «Особистість є особливий орган у структурі психіки індивіда, відповідальний за прийняття рішень та їх наслідки».

Г.О.Балл (1936-2016): «Особистість – це здатність людини ... бути автономним носієм культури... З огляду на активність... соціальних спільнот і особистостей в культурному просторі, вони постають не просто носіями, а й суб'єктами культури».

В.О.Моляко (1937): «Творча особистість... має психологічну готовність до творчої праці в сучасних умовах, ...самостійно вибирає свої дії і рішення, досягає істотного рівня розумового розвитку та професійної майстерності, здатна до нестандартних дій, усвідомлює свою відповідальність перед собою, колективом і суспільством».

І.А.Зязюн (1938-2014): «Суб'єктом культури може бути суспільство в цілому як виразник певним чином певної культури; особа як носій специфічних уявлень, свого «особистісного» культурного досвіду; група як сукупність особистостей з подібними культурними характеристиками».

Н.А.Побірченко (1937): "Особистість підприємця... проявляється в його ініціативності, сміливості, динаміці поведінки, економічному мисленні, наполегливості, схильності до ризику, творчому діяльному підході до постановки та вирішення проблем, здатності «Я» приймати рішення в ситуаціях вибору і докладати зусилля до подолання труднощів, постійному прагненні до постановки завдань і успіху в їх вирішенні; підприємливість є інтегративним феноменом особистості і ґрунтується як на інтуїтивності, так і раціональності її діяльності та поведінки».

О.М.Ткаченко (1939-1985): «Особистість – це «вершинний» рівень в ієрархічній структурі психіки людини... якісно новий спосіб організації поведінки... високий рівень взаємодії людини зі світом».

В.Ф.Моргун (1947): «Особистість – це людина, яка активно освоює і свідомо перетворює природу, суспільство і саму себе, яка має унікальне динамічне співвідношення просторово-часових орієнтацій, потребнісно-вольових переживань, змістовних устремлінь, рівнів оволодіння і форм реалізації діяльності. Цим співвідношенням визначається свобода самовизначення особистості в її вчинках і міра відповідальності за їх (включаючи і непередбачувані) наслідки перед природою, суспільством і власною совістю».

І.Д.Бех (1940): «...Розвиненою особистістю може вважатися та, яка досягла найвищого рівня духовного освоєння навколишнього світу».

Щоб це сталося, вона на тому ж рівні повинна освоїти і свій внутрішній світ, який часто для неї буває закритим. Тому необхідно формувати у вихованця здатність все більшої відкритості самому собі, а також наближення до істотного в собі».

С.Д.Максименко (1941): «Особистість – це форма існування психіки людини, яка представляє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, і має свій унікальний і неповторний внутрішній світ».

В.Г.Кремень (1947): «У новій філософії освіти особистість виступає соціокультурною істотою, яка постійно розвивається разом із оточуючою їй соціокультурною системою... Особистість – це неповторна – не тільки в межах обмеженого цілого, а й взагалі, в принципі – людська істота, унікальний мікрокосм, ... суб'єкт і носій оновлених духовно-моральних цінностей... Особливе значення має особистісне самоствердження», завданням якого є утворення, «побудова»... цього «унікального людського мікрокосму».

В.В.Рибалка (1947): «Особистість – це людина із соціально, психологічно, індивідуально зумовленою системою вищих психічних властивостей, яка визначається залученням людини до оволодіння і створення громадських, культурних, історичних, життєвих цінностей. Ця система виявляється і формується в процесі свідомої прогресивної, продуктивної, предметної діяльності, міжособистісного спілкування і життєдіяльності. Особистість опосередковує та визначає творчий рівень її взаємозв'язків із культурним та природним середовищем. У філософсько-психологічному аспекті особистість – це об'єкт і суб'єкт соціального, культурного, історичного процесу і власного життя. В аксіопсихологічному плані особистість є найвищою цінністю суспільства, джерелом створення інших – матеріальних і духовних, природних і суспільних цінностей. Цінність і самоцінність особистості визначають її честь і гідність».

О.П.Саннікова (1948): «Особистість професіонала, яка формується та існує в діяльності, являє собою складне динамічне утворення, яке стає головним компонентом професійної діяльності, організовує, контролює, оцінює і перетворює діяльність і себе».

Т.М.Титаренко (1950): «...Особистість – відкрита, не застигла цілісність, яка постійно змінюється, самовизначаючись в соціокультур-

ному просторі та індивідуально-психологічному часі. Вона є інструментом оволодіння власною поведінкою і життям, власним майбутнім. Існування особистості полягає в постійному перетворенні засвоєної культури в живій індивідуальній життєтворчості...».

П.В.Лушин (1956): «Особистість – самоорганізована відкрита й динамічна система, що забезпечує підтримку життя індивіда в певному середовищі... Поняття зміни є логічно невід'ємним атрибутом особистості: щоб підтримувати, зберігати себе, особистість зобов'язана постійно дезорганізовуватися, змінюватися...».

О.В.Вознюк (1958): «Особистість – це божественна за своєю природою трансцендентальна сутність людини і світу, яка проявляється як спочатку задана мета їх еволюції і характеризується рядом діалектично взаємопов'язаних особистісних властивостей, що впливають з процесу трансцендентування людиною основних сторін буття (часу, простору, руху, речовини, поля) і виражаються в її здатності до творчої діяльності, свободи, волевиявлення, самосвідомості, цілепокладання на основі любові...».

О.І.Власова (1960): «Особистість – соціальна форма існування людської психіки, яка формується в умовах соціального життя як її особлива інтегральна властивість, що дозволяє людині продуктивно функціонувати в суспільстві, забезпечуючи її соціальне відтворення і розвиток, а також самореалізацію і подальший розвиток особистості».

Е.О.Помиткін (1967): «Духовно розвинену особистість слід розглядати як суб'єкт життєтворчої активності, спрямованої на усвідомлене самовдосконалення, як носія ідеалів, цінностей і смислів Добра, Краси та Істини, що прагне до гармонізації поведінки і способу життя, збагачення духовних надбань людства результатами власної діяльності».

У ході уважного контент-частотного прочитання усіх 48 визначень особистості можна помітити певну закономірність: одні її атрибути зустрічаються значно частіше, ніж інші. Але спільним для всіх визначень можна вважати те, що вони носять саме цільовий, інструментальний, методологічний характер, охоплюючи іноді в одному визначенні цілий перелік цілей і функцій впливу її як потужного суб'єкту на зовнішній та внутрішній світ людини. Особистість як цілісний мега-мета-метод являє собою систему різноманітних властивостей як засобів і тому є передусім методологічною категорією [1].

Результати проведеного контент-частотного аналізу атрибутів представлені далі у вигляді відповідної контент-частотної, атрибутивної формули особистості з убуванням частотності (див. число у дужках) атрибутивних понять 48 вітчизняних визначень особистості. При цьому найбільш часто вживані поняття (деякі з них об'єднані під час підрахунку в загальні групи як значною мірою синонімічні), розташовані на початку і далі всередині переліку, а найменш частотні – на передостанніх та останніх його позиціях.

Таким чином, сукупна «контентно-частотна атрибутивна формула» категорії особистості утворюється структурною ієрархією ряду основних понять, в яких відображаються її фундаментальні, передусім методологічні властивості, функції, здібності, такі як: 1. *Соціальність* (37). – 2. *Самосвідомість, «Я-концепція»* (28). – 3. *Творчість* (25). – 4. *Духовність* (24). – 5. *Гуманізм* (21). – 6. *Життєвість* (20). – 7. *Цінність і самоцінність, честь та гідність* (18). – 8. *Культурність* (16). – 9. *Розвинутість* (16). – 10. *Діяльність* (14). – 11. *Наявність сукупності, структури специфічних властивостей* (14). – 12. *Індивідуальність* (12). – 13. *Динамічність, мінливість* (11). – 14. *Поведінка, здатність до вчинку* (10). – 15. *Психологічність* (10). – 16. *Суб'єктність* (9). – 17. *Відносність (наявність відносин)* (9). – 18. *Формальність* (8). – 19. *Системність, інтегративність* (8). – 20. *Здатність до оволодіння, засвоєння світу* (8). – 21. *Вершинність* (7). – 22. *Свідомість* (7). – 23. *Якісність* (6). – 24. *Історичність* (6). – 25. *Організованість* (6). – 26. *Унікальність* (5). – 27. *Об'єктивність* (5). – 28. *Здатність до вирішення проблем на основі інтелекту, мислення, інтуїції* (5). – 29. *Коллективність* (5). – 30. *Комунікабельність* (5). – 31. *Продуктивність, результативність* (4). – 32. *Світогляд (наявність поглядів, принципів, переконань)* (4). – 33. *Відповідальність* (3). – 34. *Наявність внутрішнього світу* (3). – 35. *Ідеальність* (3). – 36. *Матеріальність* (3). – 37. *Трансцендентальність* (2). – 38. *Антиномічність* (2). – 39. *Гармонійність* (1) ...

Ми зупиняємося на атрибуті «гармонійність», хоча на її частотне місце (1) претендують десятки і сотні інших понять, наприклад, «темперамент», «самоактуалізація», «дезорганізація», «актор» і та ін. Але в уявленні авторів розглянутих визначень, як певної історичної групи експертів, вони не займають пріоритетного смислового місця в дефі-

ніцях, так само, як і сотні інших робочих психологічних понять, з яких складаються відповідні теорії особистості. В цьому – відносне значення даної контентно-частотної атрибутивної формули, з якої можна робити лише відносні, а не абсолютні висновки. Це впливає із самої природи особистості і особливостей її опису, помічених багатьма дослідниками. Наприклад, це відповідає положенням С.Д.Максименка і його колег про ортономічність, додатковість і нескінченність особистості [див. в 3]. Особистість дійсно нескінченна, а уявлення про неї – відносні, що не знижує її важливості, про що не можна забувати і теоретичному, і практичному психологу і педагогу!

Зауважимо особливо ту методологічну обставину, що дана формула визначає необхідність комплексного ієрархічного підходу в процесі підбору методів вивчення, розвитку та організації діяльності особистості. Тобто, відповідно до отриманої формули, необхідною є полідіагностика (а не монодіагностика) особистості, комплекс методів (а не якийсь окремий метод) її вивчення, розвитку та організації її успішної діяльності. Іншими словами, для методологічно послідовного розуміння, становлення й організації діяльності та поведінки особистості необхідний особливий особистісний підхід, який має поступово включати в себе соціальні, рефлексивні, креативні, духовні, гуманістичні, культурні, життєві, індивідуальні, ціннісні, діяльнісні та інші атрибути і методи, засоби її вивчення, розвитку та організації діяльності.

Кожний із наведених пріоритетних атрибутів може вивчатися, розвиватися і здійснюватися за допомогою десятків існуючих у психології методик, технік, технологій. Всі разом вони утворюють цілісний особистісний макрометод, що кореспондується із всеособистісною здатністю до все більш досконалої регуляції успішної діяльності і поведінки людини як працівника і громадянина. Окремі способи діяльності та поведінки особистості інтегруються у цілісну здатність, систему здібностей особистості (див. у рос. мові «способ» – «способность»).

Інакше кажучи, атрибутивна складність особистості виключає спрощене ставлення до неї психолога і педагога, а вимагає формування в них персонологічного та методологічного інтелекту, що передбачає передусім установку на бачення особистості в людині через систему відповідних атрибутів, що об'єднуються у контент-частотну формулу і виступають як її ресурси, методи, інструменти.

Особистість в цьому означеному методологічному контексті виступає водночас і як мета, і як метод (мета-метод) пізнання, перетворення та діяльності! Проте і в процесі вивчення особистості, організації її діяльності та розвитку, слід враховувати повну методологічну структуру її діяльності, що включає такі компоненти діяльності, етапи, як: мотив – предмет – мета – метод – емотив. Це постає як важлива методологічна проблема для теоретичної і практичної психології.

При ознайомленні з визначеннями особистості не можна не помітити наявності в більшості з них протилежних атрибутів, тобто їх явної або неявної антиномічності. В цих визначеннях, так само, як і в «живій» особистості, співіснують полярні, амбівалентні атрибути з наявними або знятими протиріччями, що важливо як для теоретичної, так і для практичної психології. Нагадаємо, що в антиномії (з грецької – протиріччя в законі) висвітлюються «протиріччя між двома судженнями, кожне з яких вважається в рівній мірі обгрунтованим в межах певної системи, ... в антиномії протилежні висловлювання співіснують, але не виводяться одна з одної» [1].

Згідно з фактом наявності антиномічності, нами були виділені три групи визначень: а) явно антиномічні, в змісті яких чітко представлені протилежні атрибути особистості з наявними або певним чином знятими, тобто в тій чи іншій мірі психологічно узгодженими або врівноваженими, протиріччями (таких антиномій виявилось більше, ніж інших – приблизно в 60% із 48 визначень); б) неявно антиномічні визначення, в яких протилежності, в їх узгодженості та суперечності, намічені контекстуально, зокрема – фактом вже введеного в науковий обіг, в зміст теорії особистості, хоча і не вказаної в дефініції, протилежної представленій у ній ознаки (таких приблизно 20%) і в) неантиномічні визначення, в яких відсутні – і в тексті і в контексті – протилежні суперечливі ознаки особистості (це притаманне приблизно п'ятій частині всіх визначень).

Отже, антиномічність є майже закономірною характеристикою персонологічного інтелекту і його понятійного особистісного предмету, який відображає, охоплює найскладніше в світі явище, особистість, через її полярні атрибути і відразу ж намічає або знімає психологічні протиріччя між ними. Антиномічність пронизує і наше звичайне повсякденне мислення й уяву, спілкування і поведінку, коли

ми характеризуємо, наприклад, людину водночасно протилежними, амбівалентними ознаками. Це відома формула сприймання й оцінки іншого: «так (це так), але не так (не зовсім так...)», – оскільки будь-яка істина про людину не є абсолютною, а виступає як відносна... В цьому сенсі можливо не зовсім правий був А.Адлер, коли вважав формулу «так, але» ознакою невроту.

Мислення людини про особистість по суті своїй антиномічне, оскільки допускає одночасне існування в ній протилежних, полярних, суперечливих, діалектичних, тією чи іншою мірою знятих або не знятих, зрозумілих чи незрозумілих характеристик. Коли Ф.М.Достоевський і той же А.Адлер говорять про небезпеку надмірного опосередкування людини в поняттях високого рівня абстрагування, то, можливо, ця загроза частково знижується саме за допомогою антиномій, завдяки одній з яких свідомість намагається утримати на ґрунті земного життя неминуче опосередковане розуміння такого складного феномену, яким є особистість... А це має важливе методологічне значення, оскільки визиває необхідність антиномічної же організації методів діагностики, розвитку та організації діяльності особистості.

Важливо відзначити, що в деяких визначеннях особистості представлені не тільки парні антиномії, а й послідовні антиномічні ланцюги, якими охоплюється складна і часто суперечлива сутність особистості. На наш погляд, слід об'єднати ці антиномії в цілісний комплекс, щоб побачити ще один сукупний, тепер уже антиномічно суперечливий методологічний портрет особистості... Ця обставина вимагає подальшого та більш глибокого вивчення методологічних особливостей персонологічного мислення, інтелекту психолога і педагога. Підкреслимо, що ця антиномічність вже використовується в деяких психодіагностичних методиках при вивченні особистості, наприклад, в особистісному опитувальнику Г.Айзенка (див. фактично антиномічні шкали «екстраверсія – інтраверсія», «емоційна стабільність – нейротизм»), в семантичному диференціалі і т.д. Цікавим прикладом зняття протиріч в антиномії є запропоновані автором теорії стресу Г.Сельє поняття «альтруїстичний егоїзм» та «егоїстичний альтруїзм» і т.д. Можна стверджувати, що завдяки антиноміям та відповідно побудованим методам особистість діагностується, розвивається та функціонує більш точно, діалектично, що утворює перспективний напрямок методології

наукової психології. Разом з тим, необхідно відмітити, що традиційного діалектичного підходу вже недостатньо для опису особистості як складного мега-мета-методу. Адже розвиток особистості, який переважно описується законами діалектики, не є вичерпною її характеристикою. Для опису методологічної сутності особистості потрібні й інші філософські підходи, до числа яких, на нашу думку, доцільно віднести сучасні розробки метафізичного підходу (з його принципами феноменального, сутнісного, вершинного та глибинного, опису особистості) та власне діалектичного особистісного підходу, що об'єднує попередні два підходи та вносить нові можливості у характеристику будови та функціонування особистості.

Вищесказане дозволяє розробити ще одну сукупну, тепер уже контентно-частотну антиномічну формулу особистості. Для цього логічно повернутися до контентно-частотної атрибутивної формули і представити її в антиномічному вигляді. При цьому перші члени антиномій в такій формулі ми будемо вибирати згідно з їх рейтинговим порядком наведення в контентно-частотній атрибутивній формулі, а другі альтернативні члени – виявляти в цій же формулі або в загальному атрибутивному списку визначень (в тій її частині, яка не увійшла до контентно-частотної атрибутивної формули), або в тексті самих теорій особистості. Відповідний аналіз і синтез наявних даних дозволив розробити наступну контентно-частотну антиномічну формулу особистості, в якій у квадратних дужках сумативно (через знак +) представлені впорядковані антиномічні пари (із зазначенням у дужках після кожного атрибуту частоти його приведення у визначеннях або теоріях особистості):

- [1.Соціальність (37) – 12.Індивідуальність (12)] +*
- [2.Самосвідомість, «Я-концепція» (28) – 22.Свідомість (7)] +*
- [3.Творчоскість (25) – Нормативність (1)] +*
- [4.Духовність (24) – 36.Матеріальність (3)] +*
- [5.Гуманізм (21) – Варварство (1)] +*
- [6.Життєвість (20) – 18.Формальність (8)] +*
- [7.Цінність і самоцінність, честь та гідність (18) - Індиферентність (1)] +*
- [8.Культурність (16) – Природність (1)] +*
- [9.Розвинутість (16) – Вродженість (1)] +*
- [10.Діяльність, продуктивна здатність (14) – Поведінка, здатність до вчинку (10)] +*

[11.Наявність сукупності, структури специфічних властивостей (14) – Випадковий набір ознак (1)] +
 [13.Динамічність, мінливість (11) – Стабільність, стійкість (1)] +
 [15.Психологічність (10) – Біологічність (1)] +
 [16.Суб'єктність (9) – 27. Об'єктність (5)] +
 [17.Відносність (наявність відносин) (9) – Абсолютність (1)] +
 [19.Системність, інтегративність (8) – Сумативність, диференційованість (1)] +
 [20.Здатність до оволодіння, засвоєння світу (8) – 34.Наявність внутрішнього світу (3)] +
 [21.Вершинність (7) – Глибинність (1)] +
 [22.Якісність (6) – Кількісні характеристики (1)] +
 [24.Історичність (6) – Еволюційність (1)] +
 [25.Організованість (6) – Спонтаність (1)] +
 [26.Унікальність (5) – Звичайність (1)] +
 [28.Здатність до вирішення проблем на основі інтелекту, мислення (5) – Інтуїція (1)] +
 [29.Продуктивність діяльності (4) – Результативність поведінки (1)] +
 [29.Колективність (5) – Автономність (1)] +
 [30.Комунікабельність (5) – Аутичність (1)] +
 [32.Світоглядність (наявність поглядів, принципів, переконань) (4) – Обмеженість, поверховість сприйняття і розуміння світу (1)] +
 [33.Відповідальність (3) – Беззвітність (1)] +
 [35.Ідеальність (3) – Реальність (1)] +
 [38.Антиномічність, багатополярність (діалектичність) (2) – Монолярність, однополярність (метафізичність) (1)]+...

Слід підкреслити, що в антиномічній контент-частотній формулі дійсно втілюється як діалектичний підхід з його законами єдності та боротьби (врівноваження) протилежностей, заперечення заперечення та переходу кількісних змін у якісні, так і метафізичний підхід, в якому втілюються принципи феноменального якісно-кількісного, вершинного та глибинного, опису та прояву сутнісних сил особистості. Якщо особливості прояву і дії в особистості законів першого підходу очевидні, то характер і вплив вершинних та глибинних властивостей особистості можна відмітити у таких антиноміях, як «соціальність-індивідуальність», «ідеальність-реальність», «історичність-еволюційність» тощо.

Системність психологічної характеристики особистості буде розглянута у наступному розділі.

До вказаної антиномічної формули можна додати й інші парні антиномії, що притаманні вищенаведеним визначенням особистості. Значення такої контентно-частотної антиномічної формули полягає, по-перше, в тому, що особистість характеризується в ній у всій своїй складності, нелінійності, релятивності, за допомогою своєрідних змістовних дихотомічних квантів, що дещо полегшує її розуміння, а по-друге – відразу ж, вже на етапі свого первинного визначення, представляє її як таку, що має в собі протиріччя, тобто природні й штучні детермінанти розвитку і саморозвитку, функціонування і разом з тим – вказує крайнощі, в межах яких можливе узгодження, врівноваження її протилежних ознак. А це, як відомо, відповідає теоретичним і методологічним положенням вітчизняної психології, що визнає протиріччя джерелом розвитку й діяльності психіки й особистості. Про це неодноразово заявляли такі відомі психологи, як С.Л.Рубінштейн, О.М.Леонтьєв, Г.С.Костюк та ін.

Особистість «за антиномічним визначенням» насичена різноманітними протиріччями, розв'язаними або невіршеними, рівновагами, збалансованими або розбалансованими, знятими або незнятими, конструктивними чи деструктивними, що розвивають або гальмують її розвиток і т.д. Ці протиріччя і рівноваги виступають предметом теоретичного дослідження проблеми особистості або вирішення проблем особистості засобами практичної психології. При цьому перший, більш рейтинговий член кожної антиномії у формулі свідчить про те, що протиріччя вирішуються у розвитку та діяльності особистості в цілому на її користь, а перші пари усього ланцюга антиномій є домінуючими в цьому відношенні над наступними парами в особистісно спрямованій роботі психологів і педагогів.

Можна стверджувати також, що в антиномічному розумінні особистості фіксуються теоретичні протиріччя, в яких узагальнені реальні, розбалансовані й врівноважені суперечності, проблеми особистості. Іншими словами, в антиноміях такої особистості потенційно представлена єдність теорії і практики психології і педагогіки. При цьому деякі антиномії ще недостатньо або зовсім не засвоєні практичними психологами, що звужує перелік методів вирішування проблем конкретної

особистості. Це особливо відноситься, приміром, до роботи з обдарованою, талановитою особистістю, антиномічність, суперечливість, діалектичність якої часто буває більш виразною, ніж у звичайної особистості. Дійсно, в перелік проблем такої особистості, так би мовити, просяться такі антиномії, як тваринно-психічна індивідуальність; індивідуальність – божественна творча сила; збереження – порятунок життя на основі самопожертви; прагнення до максимально повного розвитку своїх духовних сил – духовний занепад їх; багатство обдарованості – бідність примітивності; ідеальна – реальна особистість; становище в суспільстві – автономність у суспільстві; різнобічність – однобічність розвитку особистості; високий рівень духовного освоєння зовнішнього – і внутрішнього світу, їх закритість – і відкритість самому собі; наближення – і віддалення до суттєвого в собі і т.п.

Отже, є достатньо підстав вважати ортономічність, багатоатрибутивність, контентно-частотну атрибутивну ієрархічність та антиномічність важливими специфічними змістовними ознаками узагальненого розуміння особистості і наукового персонологічного інтелекту представників вітчизняної психології, які виступають зразком їх творчої продуктивності у зазначеній сфері. Водночас, виявлені особливості особистості ставлять складні методологічні проблеми її вивчення, розвитку та функціонування як мега-мета-методу.

Як видно із порівняльного аналізу представлених атрибутивної та антиномічної контент-частотних дефініцітарних формул особистості, останні переплітаються між собою, збагачують один одного і утворюють певну концептуальну призму, через яку можна краще зрозуміти сутність особистості та практично використовувати це розуміння як певний еталон, ідеал, підхід у психолого-педагогічній методологічній роботі з розвитку особистості в процесі соціалізації, життєвого і професійного її самовизначення тощо.

Звичайно, зазначені особливості сукупної формули особистості, зокрема, антиномічні особливості, вимагають додаткової перевірки, що необхідно для більш обґрунтованого методологічного використання цієї формули в роботі фахівців. Наведені вище контентно-частотна, атрибутивна й антиномічна, формули особистості можуть методологічно виступати як план («шлях», «засіб», «метод») роботи з людиною як особистістю! Згідно з цим методологічним планом, прак-

тичний психолог повинен сприймати і оцінювати свого клієнта в мега-мета-методичному контексті соціальності, рефлексивності, креативності, духовності, людяності, культурності, життєвості, індивідуальності, цінності і самоцінності і т.д. Ці якості особистості повинні співвідноситися з їх протилежностями та передбачати їх конкретизацію через більш детальні поняття. Соціальний педагог повинен формувати, доформовувати, переформовувати у свого учня соціальність, рефлексивність, креативність, духовність, людяність, культурність, життєвість, індивідуальність, честь та гідність і т.д. Роботодавець, вивчаючи продуктивні можливості особистості як кандидата на робоче місце, може підбирати персонал свого підприємства в процесі тестування, в ході профорієнтаційної бесіди з кандидатом і його стажування на виробництві – шляхом перевірки ступеня його відповідності професійним критеріям соціальності, самоорганізації, креативності, духовності, гуманізму, культурності, життєвості, індивідуальності, цінності і т.п.

Виявлена атрибутивна й антиномічна різноманітність головного предмету психології – особистості – створює унікальні можливості для підбору та використання оригінального методологічного інструментарію, тобто нових методів пізнання, розвитку та діяльності особистості на всіх вікових етапах її становлення – від дитячого до дорослого і старечого. Зрозуміло, що при цьому психолог і педагог як персонолог повинен застосовувати психологічні операції персонологічного мислення, що дозволяють працювати з особистістю в масштабі її складних динамічних мікро-, міні- та макропроявів. Саме для цього призначені специфічні розумові психологічні операції аналізу, синтезу, узагальнення, конкретизації, індукції, дедукції, конгломерації, систематизації і т.п., завдяки яким психолог і педагог може охопити особистість як складну дійсність. Останнє має бути покладено в основу оновленої методології наукової психології.

Теоретична й практична робота з особистістю, як показує досвід вивчення психіки, свідомості і мислення людини видатним вітчизняним філософом, психологом і педагогом С.Л.Рубінштейном, ставила й раніше методологічну проблему «антиномічного» об'єднання зазначених логічних операцій – на зразок рубінштейнівського «аналізу через синтез» (і «синтезу через аналіз») [див. в 1]. Тому, за аналогією із запропонованою ним схемою зняття антиномічних протиріч доцільно

продовжити антиномізацію інших логічних операцій і використовувати «узагальнення через конкретизацію» (і, навпаки, «конкретизацію через узагальнення»), «індукцію через дедукцію» (і протилежний процес «дедукції через індукцію»), «систематизацію через конгломерацію» і т.д. На наступному етапі ці антиномічні психологічні операції можна використовувати комплексно і послідовно, що дозволить методологічно максимально повніше охопити особистість і краще її розуміти, розвивати й актуалізувати.

Ці формальні психо-логічні розумові операції доцільно доповнити також стратегіями і тактиками творчого сприйняття, мислення, уяви, на зразок запропонованих В.О.Моляко особистісних стратегій творчої діяльності: аналогізування і реконструювання (протиставлення); комбінування і спонтанної; універсальної й моностратегії – і відповідних до них творчих тактичних дій та операцій [див. у 3]. Стратегії і тактики виступатимуть в такому разі як максі- й міні-методи виявлення, розвитку і організації творчої діяльності особистості, її відповідних здібностей й обдарованості.

Слід також не виключати можливість об'єднання особистісних, мега-мета-методичних, антиномій, на зразок мислительних операцій (типу аналізу через синтез) за С.Л.Рубінштейном, одне через одне, приміром, соціального через індивідуальне, творчого через нормативне, самосвідомого через свідоме, духовного через матеріальне, гуманного через варварське і навпаки. Хоча це і ускладнює зміст і форми методологізації персонологічного інтелекту, але робить характеристику особистості більш точною.

Звичайно, робота з особистістю як найскладнішим у світі явищем вимагає неабиякої філософської, психологічної та педагогічної майстерності, сучасні основи якої обгрунтовані у дослідженнях академіка І.А.Зязюна та його колег [3]. Ця робота не терпить ділетантизму, спрощення, примітивізму, за що доводиться відразу або згодом розплачуватися неефективністю, поверховістю, помилковістю, невдачами, трагедіями – як результатом фактично «неособистісного» підходу і т.д.

Зазначене вище намічає шляхи формування персонологічного та методологічного інтелекту сучасних фахівців, який повинен поєднуватися з мисленням і уявою попередніх і наступних поколінь вітчизняних персонологів і, набуваючи сукупного продуктивного, творчого

потенціалу, отримувати перспективи свого вдосконалення. Сучасним філософам, психологам, педагогам, соціологам слід розвивати в собі специфічні мотиваційні, змістові, цілеформувальні, операційно-результативні та емоційно-почуттєві методи свого персонологічного інтелекту, що допоможе їм у виявленні, розвитку та самореалізації потенціалу особистості учнівської молоді. Разом з тим, необхідно продовжити дослідження даної проблеми, з огляду на попередній характер отриманих даних і необхідність їх подальшої перевірки та уточнення.

Література

1. Рибалка В.В. Методологічні проблеми наукової психології: посібник / Рибалка Валентин Васильович.— К.: Талком, 2017.— 245 с.
2. Рибалка В.В. Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти: навч.-метод. посібник / В.В.Рибалка.— Львів: ЛьвДувс, 2010.— 512 с.
3. Рыбалка В.В. Теории личности в отечественной философии, психологии и педагогике: Пособие. – Житомир: Изд-во ЖГУ им. И. Франко, 2015. – 872 с.
4. Самодрин А.П. Вступ до профільного навчання: Навчальний посібник. – Кременчук: ПП Щербатих, 2005. – 188 с.

1.5. ТРИВИМІРНА, ПОЕТАПНО КОНКРЕТИЗОВАНА ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ ЯК ФОРМАЛІЗОВАНА СИСТЕМНО-ПСИХОЛОГІЧНА МЕТА ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ВИХОВАННЯ І НАВЧАННЯ

Рибалка В.В.

Проблема психологічного аналізу і синтезу структури особистості реально виникла понад століття тому і в наш час серйозно цікавить теоретичних і практичних психологів. Саме в такій структурі цілісно, системно збирається, складається, зберігається у згорнутому вигляді якісний культурно-психологічний потенціал особистості як мега-мета-методичної системи, як неабиякий методологічний ресурс, готовий розгорнутися та актуалізуватися у формі психологічної діяльності в ситуаціях подальшого творення предметних цінностей культури і себе, як вищої цінності. Поряд із трудовою, науковою, виробничою, технічною, педагогічною, постає психологічна діяльність зі своїм мотивом, предметом, метою, методичним інструментарієм досягнення наміченої в меті результату, емоціями задоволення вихідних потреб і мотиву тощо.

Слід зазначити, що психологічна структура, виступаючи спочатку як концептуальний інструмент кращого розуміння феномену особистості, з часом набуває сама по собі значної теоретичної, методологічної, методичної цінності у науковій психології, оскільки за її допомогою стає можливим визначення системно-психологічної мети психологічної діяльності і більш конструктивно цілеспрямовано здійснювати на її основі теоретичні і практичні заходи, зокрема комплексну психодіагностику особистості, психорозвивальні, психокорекційні, психотерапевтичні, консультативні дії як складові професійної діяльності психолога.

У зв'язку з цим, доцільно зазначити, що існують два основні напрямки створення психологічної структури особистості, які протилежні один одному за своїми цілями, методами та результатами. Їх можна умовно позначити, як індуктивний і дедуктивний. В індуктивному напрямку структура особистості виводиться із безлічі конкретних життєвих психологічних понять звичайного словника за допомогою

певної статистичної процедури. В ході ж реалізації дедуктивного напрямку структура особистості складається на основі загальних вихідних методологічних принципів і категорій наукової психології, які поступово конкретизуються шляхом використання більш детальних наукових психологічних понять.

Перший з цих напрямків може бути представлений, зокрема так званими діспозиціональними теоріями особистості. Відомий представник цього напрямку, Р.Б.Кеттелл, використовував певні правила індуктивного умовиводу при побудові 16-факторної структури особистості. Він проаналізував 4,5 тисячі рис особистості, які раніше були виділені серед 18 тисяч термінів англійського словника Г.Г.Олпортом і Х.С.Олдбергом. Ці риси були пізніше зведені Р.Б.Кеттеллом у 171 групу синонімічних понять. Далі усі ці групи оцінювалися експертами і підлягали кореляційному аналізу. Внаслідок цього були виділені 46 кореляційних плеяд, подальший факторний аналіз яких призвів, на рещті, до формування 16 відомих факторів [22].

Аналогічну процедуру використовував при створенні своєї трифакторної структури особистості Г.Айзенк. У сучасній вітчизняній психології цей напрям побудови психологічної структури особистості був підтриманий і реалізований В.М.Мельніковим і Л.Т.Ямпольським. Особливістю структур цього типу є те, що вони охоплюють майже весь масив лінгвістичних даних про особистість і систематизують його шляхом поступового узагальнення – від гранично конкретних одиничних психологічних термінів словника до гранично абстрактних понять, що розглядаються як «чинники» структури особистості.

Однак при цьому як вихідні використовуються переважно життєві поняття звичайної мови, наповнені суб'єктивізмом індивідуальної і суспільної свідомості, на відміну від значно більш високого рівня об'єктивності наукових понять і категорій, котрі будуються на основі експериментального і теоретичного обґрунтування. Якби можна було покластися на людську і суспільну свідомість, то не було б потреби у психологічній науці. Всі необхідні знання про особистість можна було б виводити із словника за допомогою певних логічних або психолінгвістичних процедур. Адже системи життєвих і наукових понять складаються принципово різними шляхами, що відрізняються за своїми сутнісними підставами.

Тому, більш перспективним для наукового розуміння психологічної структури особистості постає, на наш погляд, дедуктивний напрямок, заснований на накопиченому в науковій психології фонді закономірних знань про особистість: методологічних підходах, вихідних принципах, категоріальних атрибутах визначення особистості і т.д. Сучасний стан психологічної науки дозволяє послідовно реалізувати дедуктивний напрямок «сходження від абстрактного до конкретного» при побудові психологічної структури особистості, поступово створюючи відповідні «поверхи» класифікації все більш конкретних наукових психологічних категорій і понять. Однак цей дедуктивний напрямок не слід представляти спрощено, лінійно, одновимірно. Необхідно враховувати накопичений досвід розробки психологічної структури особистості на цьому шляху. У зв'язку з цим, можна виділити як мінімум три основні підходи до пошуку варіантів структури особистості в руслі дедуктивної процедури, які, на нашу думку, доцільно позначити, як соціально-психолого-індивідуальний, діяльнісний та генетико-часовий (віковий, розвивальний).

Прикладами одновимірної структури особистості, якщо розглядати її в контексті тільки соціально-психолого-індивідуального (за нашою умовною назвою) підходу (з полярностями «соціум-індивід»), є відомі моделі особистості З.Фрейда, К.Юнга, Б.Г.Ананьєва, О.Г.Ковальова, А.В.Петровського, В.М.Келасьєва та інших психологів. Одновимірною, але в діяльнісному плані, можна вважати структуру особистості, запропоновану М.М.Пейсаховим.

Спробу побудови двовимірної структури особистості здійснив К.К.Платонов. У запропонованій ним «функціональній, динамічній, психологічній структурі особистості», в першому, соціально-психолого-індивідуальному її вимірі, були виділені чотири головні підструктури, такі як: 1) Соціально обумовлена підструктура спрямованості особистості; 2) Підструктура досвіду, в якій, поряд із соціальним впливом, все помітніше відчувається також біологічний; 3) Підструктура психічних, пізнавальних процесів, в якій і соціальні, і біологічні впливи набувають важливу роль і певним чином врівноважуються; 4) Підструктура біопсихічних властивостей особистості, де біологічні впливи переважають соціальні. К.К.Платонов запропонував «накласти» на підструктури соціально-психолого-індивідуального виміру

(спрямованості, досвіду, психічних процесів, біологічно зумовленої підструктури) ще дві підструктури – здібностей і характеру. Одначе, на наш погляд, принцип накладення правомірно використовувати тільки по відношенню до однієї з цих накладених підструктур – здібностей, розглядаючи в широкому сенсі, услід за К.К.Платоновим, всі (!) якості особистості саме як здатності, як засоби здійснення діяльності, що розвиваються. Додамо, що такого ж погляду на якості після їх формування особистістю через самосвідомість як властивостей, тобто, привласнення, дотримувався Л.С.Виготський і Г.С.Костюк. Такі властивості, тобто привласнені якості, розглядали як здібності відомі вітчизняні психологи П.Я.Гальперін і В.С.Мерлін.

Що ж стосується підструктури характеру, як сукупності соціально детермінованих і сформованих у міжособистісних відносинах рис особистості, то вони повинні зайняти своє особливе місце у соціально-психолого-індивідуальному вимірі структури особистості, як це робиться більшістю фахівців. Підкреслимо цю думку К.К.Платонова: всі властивості особистості, в тому числі і характер, на які накладена підструктура здібностей, виступають передовсім у своїй інструментальній функції саме як психологічні функції, як засоби, як особистісні методи зі своїми специфічними завданнями.

Виходячи з універсального значення здібностей, можна стверджувати, що вони фактично представляють у структурі К.К.Платонова (хоча він не стверджував це) ще один – розвивальний, генетичний, віковий, часовий вимір структури особистості, адже здібності є результативним показником розвитку психічних властивостей особистості на її життєвому шляху, відповідно до вимог життєдіяльності, тієї чи іншої діяльності і поведінки, що розгортаються в часі. В цьому вимірі зосереджуються властивості особистості, що мають відношення до її розвитку, тобто за окресленою логікою – психогенетичні або розвивальні, вікові, часові здібності.

Отже, запропонована К.К.Платоновим двовимірна схема психологічної структури особистості може розглядатися як вихідний пункт для переходу до багатовимірних синтетичних її варіантів, в яких виміри особистості пов'язані між собою. На шляху до цього, однак, необхідно певне доповнення та уточнення даної схеми.

Так, у соціально-психолого-індивідуальний вимір структури особистості доцільно вставити, поряд із підструктурою характеру, також

такі важливі підструктури, як психосоціальність і спілкування, розташували її ближче до соціального полюсу цього виміру. Адже без психосоціальних і комунікативних властивостей, здібностей особистості до взаємодії і спілкування з іншими неможливе існування людини у суспільстві. В центрі ж цього виміру особистості повинна розташовуватися підструктура самосвідомості, Я-підструктура – вона як «ядро» особистості властива більшості наукових уявлень про структуру особистості, приміром, таких відомих дослідників, як У.Джемс, З.Фрейд, К.Юнг, А.Маслоу, К.Роджерс, Л.С.Виготський, Б.Г.Ананьев, С.Л.Рубінштейн, Г.С.Костюк, П.Р.Чамата, М.Й.Боришевський тощо. На іншому ж, індивідуальному, полюсі зазначеного виміру доцільно помістити підструктури психофізіології та психосоматики.

У цілому, на наше переконання, у соціально-психолого-індивідуальному вимірі структури особистості повинні бути представлені в певному порядку, відповідному полярності «соціум-індивід», такі базові підструктури, як:

- А – психосоціальність;
- Б – спілкування;
- В – спрямованість;
- Г – характер;
- Д – самосвідомість (Я-підструктура);
- Е – досвід (компетентність);
- Ж – інтелект;
- З – психофізіологія;
- І – психосоматика.

Синтез даного виміру з розвивальним або генетичним, часовим, віковим виміром дозволяє визначати рівень розвитку у конкретного індивіда властивостей особистості як задатків і здібностей на конкретному віковому етапі становлення усіх перерахованих підструктур особистості. У цьому сенсі цей вимір як раз і можна вважати розвивальним. За цим виміром стоїть цілий ряд методологічних засобів розвитку властивостей особистості як її здібностей.

Слід підкреслити, що К.К.Платонов, так само як і О.Ф.Лазурський, використовував дедуктивний метод у побудові психологічної структури особистості. Це виразилося, зокрема у конкретизації К.К.Платоновим кожної із 6 запропонованих ним загальнопсихологічних базових під-

структур (чотирьох основних і двох накладених) на деталізуючі їх психологічні якості (ми, на жаль, не можемо назвати їх властивостями, оскільки автор не передбачив наявності у запропонованому варіанті структури особистості «Я-підструктури»). Завдяки вказаній конкретизації К.К.Платонов побудував так звану карту особистості, що включає в себе вже 61 елемент.

Перспективний варіант поєднання двох – «горизонтального і вертикального» – вимірів психологічної структури особистості здійснив у кінці 30-х – на початку 50-х років минулого століття німецький психолог Ф.Лерш. Він фактично спробував об'єднати діяльнісний і соціально-психолого-індивідуальний (за нашою термінологією) виміри особистості – у вигляді двовимірної «горизонтально-вертикальної» схеми побудови особистості. На цей проект структури особистості свого часу звернули увагу українські психологи Г.С.Костюк і П.М.Пелех.

За Ф.Лершем, «горизонтальний» параметр або вимір особистості утворюють психічні процеси і функції, які виникають і розвиваються в людській особистості на основі «закона комунікації», тобто взаємодії особистості з навколишнім середовищем, її діяльності та спілкування. Такий «горизонтальний», тобто функціональний, діяльнісний круг внутрішньої психологічної структури особистості складається з чотирьох «членів»: 1) мотиваційного, 2) почуттєвого або емоційного, 3) пізнавального, 4) діяльного (поведінки). Вони мають очевидний методологічний характер.

«Вертикальний» же параметр або вимір особистості розглядався Ф.Лершем як внутрішній результат цієї психічної «горизонтальної» діяльності, як її внутрішні сили. У процесі розвитку вони утворюють внутрішні нашарування у формі «диспозицій», психічних властивостей, навичок, звичок і т.д. Вони не є чимось статичним, а динамічні, бо беруть участь у «горизонтальній» діяльності особистості. Такими основними нашаруваннями або підструктурами «вертикального» виміру особистості є: а) «особистісна надбудова», «ендотимна основа особистості» – її внутрішні спонукання, прагнення, проблеми і почуття – як мотиви людської діяльності; б) «зовнішній обсяг переживань особистості» – її відчуття, сприйняття, уява, пам'ять, фантазія, мислення, діяльна поведінка і т.п.; в) «життєва основа особистості» – сукупність

органічних процесів живої істоти, серед яких найбільш важливими є фізіологічні процеси в нервовій системі.

Введення Ф.Лершем «горизонтального», фактично діяльнісного, виміру у структуру особистості, наділяє її реальними атрибутами суб'єкта діяльності, надає її активності дійсно інструментального, продуктивного характеру. Саме цьому сприяє диференціація ним даного виміру особистості на чотири елементи – мотиваційний, чуттєвий (емоційний), пізнавальний і діяльний.

З огляду на сучасні дані про діяльність, в якій вирішальними є предметно-мета-методичні (операційно-результативні) ознаки, отримані у дослідженнях П.К.Анохіна, М.О.Бернштейна, П.А.Гончарука, О.М.Леонтьєва, О.Р.Лурії, Г.С.Костюка, В.М.Русалова, Н.Ф.Тализіної та інших фахівців, ми вважаємо за можливе уточнити основні структурні компоненти діяльності і, відповідно, діяльнісного виміру особистості, представити їх у, так би мовити, логіко-психологічних та методологічних (у дужках) термінах та розташувати їх у такій функціональній послідовності:

- 1) потребнісно-мотиваційний компонент (**мотив**);
- 2) інформаційно-пізнавальний (**предмет**);
- 3) цілеформувальний (прийняття рішення про **мету**, формування задуму, плану, програми діяльності тощо);
- 4) операційно-результативний (**методи**, інструментальні засоби виконання рішення і досягнення результату діяльності);
- 5) емоційно-почуттєвий компонент, що відноситься переважно до задоволення особистості від використання, переживання результату діяльності як продукту споживання, у безпосередній чи опосередкованій формі (**емотив**).

Порівнюючи перераховані вище варіанти психологічної структури особистості між собою, зіставляючи виявлені при цьому тенденції з існуючими методологічними підходами до пізнання, розвитку і діяльності особистості, а також із принципами психологічної науки (детермінізму, відображення, єдності психіки і діяльності, розвитку психіки, системно-структурним), ми вважаємо, що доцільно використовувати при побудові психологічної структури особистості саме три взаємопов'язані базові виміри (див. рис. 1):

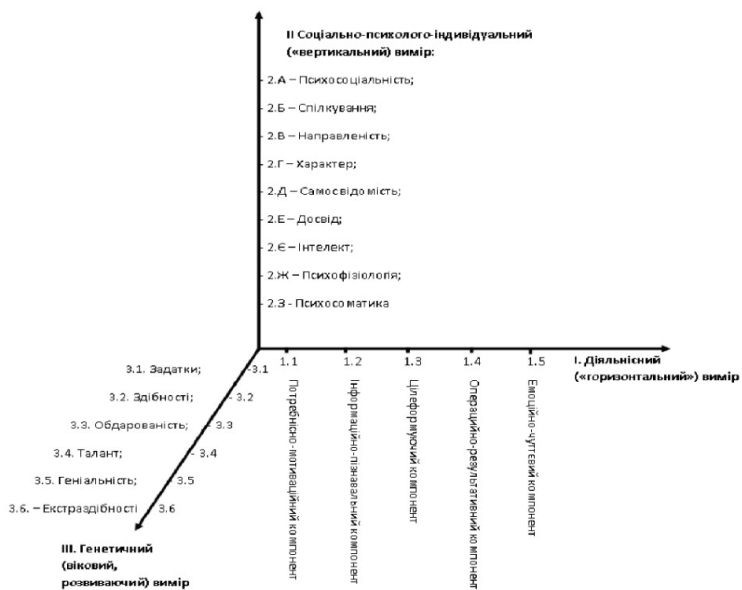

Рис. 1. Тривимірна психологічна структура особистості на 1-3 етапах конкретизації відповідних категорій і понять наукової психології.

Перший вимір (I) – діяльнісний, «горизонтальний», який диференціюється на відповідні компоненти, діяльнісні здібності, засоби діяльності та поведінки (1.1 – 1.5).

Другий вимір (II) – соціально-психолого-індивідуальний, «вертикальний», з притаманними йому підструктурами властивостей особистості як її базовими особистісними здібностями (2.А – 2.И).

Третій вимір (III) – генетичний або розвивальний, часовий, віковий, що характеризує рівень розвитку вказаних у перших двох вимірах властивостей особистості – від рівня задатків і здібностей до рівня обдарувань, талантів, геніальності, екстраздібностей (3.1 – 3.6). В межах цього виміру концентруються певні генетичні методи особистості, її розвивальні, часові, вікові здібності, що забезпечують успішність діяльності та поведінки на основі їх розвитку в ході виховання і самовиховання, навчання і самонавчання, розвитку і саморозвитку на різних вікових етапах життєвого шляху особистості.

Указані три виміри доцільно розглядати як єдину систему базових категоріальних параметрів цілісної психологічної структури особистості. Засобом їх поєднання у систему взаємопов'язаних параметрів особистості доцільно вважати ортогональний принцип, згідно з яким у фізиці і математиці цілісно співвідносяться між собою три виміри простору. Однак, у психологічній структурі особистості він використовується не у строго математичному сенсі, а як певний спосіб встановлення і презентації внутрішніх системних зв'язків між базовими елементами моделі особистості. За цим принципом, кожен елемент психологічної структури особистості відчуває системні впливи та системно поєднує в собі функції як мінімум трьох основних типів – діяльнісного, соціально-психолого-індивідуального та генетичного (розвивального, часового, вікового), що відповідають трьом базовим вимірам особистості. Разом вони утворюють єдиний психологічний простір особистості.

Поряд з цим, кожний із трьох вимірів має власну внутрішню будову, яка утворюється відповідними підструктурами, компонентами, рівнями розвитку, що є взаємопов'язаними між собою і можуть бути диференційованими далі. З огляду на вищезазначене, можна вважати таку модель психологічної структури особистості дійсно багатовимірною, системною. До речі, вона може бути доповнена додатковими вимірами, наприклад, аксіологічним, валеологічним і т.д. Це означає, що всі елементи зазначеної структури особистості, як вищої цінності, повинні мати при аналізі аксіологічну складову, а в контексті відхилення від норми – валеологічну.

Здійснюючи логіко-психологічний, дедуктивний аналіз і синтез структури особистості, треба постійно усвідомлювати, на якому етапі «сходження від абстрактного до конкретного», тобто узагальнення та конкретизації при застосуванні категоріально-понятійного апарату психологічної науки, ведеться побудова цієї структури. У розробленому нами варіанті тривимірної, поетапно конкретизованої психологічної структури особистості поки що розглядаються п'ять етапів конкретизації структурного уявлення про особистість, хоча їх у макроструктурному й мікроструктурному масштабі розгляду може бути більше. Вкажемо в цьому місці на ту обставину, що зміна рівня узагальнення-конкретизації тривимірного уявлення психологічної структури особи-

стості повною мірою стосується її характеристики як мега-мета-методичного утворення, яке також доцільно розглядати як багаторівневе і багатовимірне. В цьому плані система ідеальних, духовних засобів особистості, сконцентрованих в ній та в її діяльнісному потенціалі як «сумі технологій», тобто як у поліметодичному утворенні, відрізняється від матеріальних знарядь діяльності особистості. Хоча складні матеріалізовані засоби й інформаційні методи не існують самі по собі, а реалізуються саме через особистість і тому постають системними з ієрархічною й багатоаспектною побудовою.

Розглянемо більш детально етапи конкретизації уявлення про структуру особистості.

Так, якщо говорити про власне поняття «психологічна структура особистості», як про певну сторону і важливий аспект її системної характеристики, то це поняття можна вважати найбільш узагальненим і таким, що утворює **перший етап** конкретизації.

Другому етапові конкретизації структури особистості властивий розгляд трьох виділених вище вимірів: діяльнісного, соціально-психолого-індивідуального та розвивального (генетичного, вікового, часового) як базових категоріальних параметрів цієї структури. До речі, цей етап конкретизації зазвичай відповідає рівню конкретності дефініції особистості. Адже особистість – це людина із системою соціально, психологічно й індивідуально визначених вищих функціональних властивостей, котрі виступають системним регулятором ефективної діяльності та поведінки, розвиваються в успішній соціальності і спілкуванні з іншими людьми в організованому суспільстві і мають своїм продуктом культурні, духовні і матеріальні цінності та водночас – власну та іншу особистість, як найвищу цінність. Отже, цей етап конкретизації може бути представлений у вигляді трьох вісей ортогонального типу – див. на рис. вище.

На **третьому етапі** конкретизації структури особистості ведеться диференційований та інтегративний аналіз і синтез складових елементів зазначених трьох вимірів: I – компонентів діяльнісного виміру (потребнісно-мотиваційного, інформаційно-пізнавального, цілеформувального, операційно-результативного, емоційно-почуттєвого компонентів як власне діяльнісних здібностей); II – підструктур властивостей (базових модальних здібностей) соціально-психолого-індивідуального

виміру (психосоціальність, спілкування, спрямованість, характер, самосвідомість, досвід, інтелект, психофізіологія, психосоматика) і III – генетичних (розвивальних, часових, вікових) здібностей, що визначають рівні розвитку властивостей попередніх двох вимірів як задатків, власне здібностей, обдарувань, талановитості, геніальності, екстраздібностей.

Четвертий етап конкретизації полягає у залученні до складу психологічної структури особистості понять загальнопсихологічних якостей, властивостей, функцій, здібностей, що конкретизують категорії попереднього етапу. Вони утворюють систематизовану (на основі організованого певним чином сходження від абстрактних категорій до конкретних психологічних понять) матрицю психологічних якостей, функцій, властивостей, здібностей. Вона зображена далі у вигляді таблиці 1. Фактично, таким чином утворюється єдина загальнопсихологічна класифікація психологічних модальних властивостей і компонентів діяльності особистості як суб'єкта діяльності, що відповідає загальним вимогам виконання особистістю людської діяльності і поведінки. Відзначимо, що в цій матриці наведені тільки компоненти діяльнісного і підструктури соціально-психолого-індивідуального вимірів. Третій, генетичний (розвивальний, часовий, віковий) вимір психологічної структури представлений, зафіксований у віковому статусі даної матриці, тобто у нормативно-віковому списку психологічних властивостей і компонентів, що належить особистості дорослої людини. Для презентації інших вікових стадій розвитку особистості необхідно будувати відповідні до них нормативні вікові матриці, в яких будуть визначені наявність, характер і ступінь розвитку зазначених психологічних властивостей для кожного віку.

Як видно з огляду матриці, обраний принцип побудови психологічної структури особистості можна використовувати для систематизації психологічних властивостей людини, для їх системного вивчення, розуміння, розвитку і використання. Разом з тим, цей принцип дозволяє здійснити подальший цілеспрямований аналіз і синтез психологічної структури особистості на наступних етапах конкретизації і перейти до розробки профільних і професійних моделей особистості.

Загальнопсихологічна структура (матриця) якостей, функцій, властивостей, здібностей, обдарувань особистості

Компоненти діяльнісного виміру Д Підструктури С-П-І-виміру	Потребнісно-мотиваційний компонент діяльності	Інформаційно-пізнавальний компонент (прийом, пошук, переробка інформації)	Цілеутворювальний компонент (прийняття рішення)	Операційно-результативний компонент (виконання рішення, вироблення духовного результату діяльності)	Емоційно-почуттєвий компонент переживання, споживання продукту діяльності
Психосоціальність	Соціальні потреби, мотиви, установки, очікування	Соціальне пізнання, атрибуція, ідентифікація	Соціальні орієнтації, відношення, домагання, прогнозування, цілеутворення, планування, наміри	Соціальні досягнення: статус, громадянська позиція, ролі, професія, посада	Соціальні емоції, почуття, переживання справедливості, солідарності, згуртованості, спільності, довіри
Здатність до спілкування	Потреби і мотиви спілкування (афіліація)	Обмін інформацією (комунікація)	Розуміння партнера по спілкуванню (перцепція)	Міжособистісна взаємодія (інтерація): різноманітні спільноти – партнерські, дружні, групові, суспільні	Емоційно-почуттєві складові спілкування: симпатія (атракція), антипатія, емпатія, апатія
Спрямованість	Основні бажання і мотиви поведінки	Головні пізнавальні інтереси	Ідеали, переконання цілі	Прагнення і воля у досягненні мети: установки, сенси, ідеали, плани, проекти	Емоційно-почуттєва основа спрямованості
Характер	Мотиваційні риси характеру	Інформаційно-пізнавальні риси характеру	Риси цілеспрямованості характеру	Риси продуктивності характеру: відношення, ставлення	Емоційно-почуттєві риси характеру
Самосвідомість	Потреба у самоусвідомленні власної особистості	Самопізнання та самооцінка особистості	Саморегуляція та самоконтроль на основі мети	Самореалізація та самоудосконалення: внутрішній світ особистості	Емоційно-почуттєві компоненти самосвідомості

Досвід	Мотиваційний досвід	Система знань, картина світу,	Система вмінь	Система звичок і навичок: освіченість, досвід, мудрість, компетентність, світогляд	Емоційно-почуттєвий досвід
Інтелект	Атенційні настановлення	Обсяг і переключення уваги	Спрямованість і концентрація уваги	Розподіл уваги: організованість інтелектуальних дій у просторі	Атенційні емоції (здивування)
	Інтелектуальні настановлення	Сенсорно-перцептивні процеси	Мислительні та імажинативні процеси прогнозування	Уявлення: образи, ідеї, поняття, візуальні концепти, теорії	Інтелектуальні емоції та почуття (сумнів, подив, натхнення)
	Мнемічні настановлення	Образна і понятійно-логічна пам'ять	Пам'ять у футурогенній функції	Рухова пам'ять: організованість інтелектуальних дій у часі	Емоційна пам'ять
Психофізіологія	Психофізіологічні настановлення	Сензитивність, ергічність нервової системи	Рухомість, темп, пластичність нервової системи	Працездатність нервової системи: продуктивність, оперативність, ефективність праці	Емоційність, почуттєвість нервової системи
Психосоматика	Установчі потребово-мотиваційні психосоматичні диспозиції органів та усього тіла (постави, пози і рухи тіла, вирази обличчя)	Орієнтовні інформаційно-пізнавальні стани та рухи органів чуття та усього організму	Цілеспрямовані позиції органів тіла та усього організму («Мислитель» Родена), програмуючі рухи	Продуктивні перетворюючі сенсо-моторні, перцептивно-дійові, інтелектуально-діяльнісні рухи органів тіла та усього організму, оснащені певними знаряддями: матеріальні, матеріалізовані та ідеальні, духовні результати	Експресивні, пластичні емоційно-почуттєві вирази обличчя (міміка), окремих органів та усього тіла (пантоміміка), що особливо виявляються у акторів театру, балету, кіно, цирку тощо

Далі, на п'ятому етапі конкретизації, стає можливою класифікація спеціальних якостей, властивостей, власне здібностей, обдарованості особистості по відношенню до певних видів професійної діяльності, наприклад, природничо-наукової, виробничої, управлінської, економічної, педагогічної тощо. Такий підхід повною мірою узгоджується із загальноприйнятим визначенням здібностей як індивідуально- психологічних особливостей людини, що сприяють успішному виконанню нею тієї чи іншої діяльності. Таке розуміння здібностей властиве Б.М.Теплову, К.К.Платонову, Г.С.Костюку, О.О.Голубевій та іншим психологам.

Отже, перехід від четвертого до п'ятого етапу конкретизації пов'язаний з урахуванням вимог, що пред'являються до особистості при її включенні у виконання конкретних видів професійної діяльності, рольової поведінки, що мають свій специфічний предмет, цілі та засоби. Іншими словами, створену таким чином класифікацію спеціальних психічних властивостей, здібностей особистості можна розглядати як детальну систематизовану психограмму певного профілю або професії, як основу складання відповідної профілограми, професіограми особистості.

У теоретичному та методологічному плані запропонована концепція психологічної структури особистості повинна розвиватися і далі, зокрема, на шляху уточнення характеристик особистості як системи, зокрема, встановлення сутності взаємозв'язків між її елементами. Однак уже на цьому етапі своєї розробки вона може використовуватися і в практичному плані. Це стосується, перш за все, профільних і професійних психологічних моделей особистості, на основі яких можливо значно ефективніше здійснювати психологічний відбір кандидатів на професійну підготовку, проводити оптимальну розстановку кадрів, краще виявляти і реалізувати продуктивний потенціал працівників.

Розробка ідеальної моделі особистості конкретного профілю – складне завдання. Її рішення вимагає вивчення відповідних наукових даних, виділення в спеціальній літературі професійно важливих для даного профілю або професії якостей, властивостей, спеціальних здібностей особистості, складання досить повного їх переліку і його систематизації за логікою побудови психологічної

структури особистості. Відповідно до концепції тривимірної, поетапно конкретизованої психологічної структури особистості нами розроблений ряд ідеальних моделей особистості, які належать до природничо-наукового, громадянського та управлінського профілів. Вони містять систематизовані переліки професійно важливих якостей, здібностей особистості вченого (155 якостей), громадянина (162 якості) і менеджера (250 якостей).

Таке концептуальне категоріально-понятійне уявлення про особистість має очевидне теоретичне і методологічне значення. Його теоретичне значення полягає в тому, що завдяки йому особистість понятійно виступає як ідеальна «системна якість», як результат прогресивного, культурного, гуманістичного розвитку (згадаємо положення К.Юнга про «парад прогресу» в його теорії особистості) і як фактор детермінації процесу створення предметного світу і нових поколінь особистостей з певними людськими якостями, олюднення світу.

З методологічної точки зору, саме на таку якісно структуровану, ціннісну характеристику особистості слід орієнтуватися при побудові методів вивчення, психодіагностики, виховання, профільного навчання, розвитку особистості, особистісного та професійного самовизначення учнівської молоді, її самоактуалізації на основі «проекту життя» (О.К.Дусавицький [див. в]) і т.д. Звичайно, що це утворює непросту методологічну проблему побудови системи методів психодіагностики, психорозвитку, організації діяльності особистості.

Наведена категоріально-понятійна структура особистості є, все ж таки, абстрактною, узагальненою моделлю, котра, однак, необхідна для ефективного цілеспрямованого розуміння конкретної емпіричної структури реальної особистості. Для досягнення цього дана модель повинна бути наповнена конкретним психологічним змістом – через системні методи спостереження, опитування, тестування, експерименту і т.д.

У цілому ж, здійснений зазначеним вище чином тривимірний психологічний "аналіз через синтез" і "синтез через аналіз" властивостей особистості, разом із процедурою сходження від абстрактного до конкретного і, навпаки, (низ)сходження від конкретного до

абстрактного, завдяки поетапної конкретизації або поетапного узагальнення наукових психологічних категорій і понять, – дозволяє отримати по-справжньому цілісне, наближене до системного психологічне уявлення про особистість як "систему систем", як мету психологічної діяльності.

Література

1.Рибалка В.В. Методологічні проблеми наукової психології: посібник / Рибалка Валентин Васильович.— К.: Талком, 2017. – 245 с.

2.Рыбалка В.В. Теории личности в отечественной философии, психологии и педагогике: Пособие.- Житомир: Изд-во ЖГУ им. И.Франка, 2015.— 872 с.

1.6. ПСИХОЛОГІЯ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В СОЦІАЛЬНО- ТА ІНДИВІДУАЛЬНО-ЦІННІСНОМУ І АКСІОПСИХОДИНАМІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Рибалка В. В.

Актуальність дослідження проблеми честі та гідності особистості в аксіологічному плані пояснюється рядом обставин. По-перше, вона полягає в тому величезному значенні, яке надавали і надають цим феноменам видатні вчені, філософи, політики, богослови, митці в усі часи. По-друге, вона визначається тією обставиною, що завдяки розвитку цивілізаційних процесів, зокрема науково-технічному прогресу, освіти відбувається невідворотне зростання цінності людини, набуття нею принципово нових якісних, особистісних характеристик, проте це здійснюється неоднорідно та неоднозначно у суспільстві і світі, що не усвідомлюється достатньою мірою самим людством та його інститутами. Ставлення до цінності людини залишається на рівні минулих століть, незважаючи на зусилля науки, освіти, мистецтва тощо, а це призводить до виникнення гострих суперечок, конфліктів у міжособистісному, регіональному та глобальному планах. В історії України вказані колізії проявлялися неодноразово, останній раз – у драматичних подіях на майдані 2013-2014 року, названих революцією гідності. Ці події начебто підтвердили відому думку, яку висловлював зокрема Ф.М. Достоєвський, про те, що усяка революція визначається різкою, іноді трагічною зміною, реструктуризацією цінності різних прошарків суспільства, коли «принижені й ображені» завойовують своє право на більш гідне існування. Враховуючи шалений спротив цьому правлячих прошарків суспільства, набуття гідності приниженими людьми часто відбувається саме у силовий спосіб, революційно, після цього здійснюється процес побудови суспільства, країни з новою, більш адекватною, структурою честі та гідності різних прошарків народу.

Про духовний сенс категорій честі та гідності, їх відповідність ідеалам Добра, Краси та Істини, свідчить та обставина, що вони здавна знайомі людству і вже понад 2,5 тисячоліть використовуються ним як керівні настанови поведінки. Так, добре відомі вислови Арістотеля: «Честь – це нагорода за добродієність»; В.Шекспіра: «Честь – життя

мос: вони в одне зрослися, й честь утратити – для мене рівно втратити життя»; Романа Роллана: «Честь – це істинна краса». Мислителі античності і сучасності добре розуміли і розуміють зв'язок цих категорій з успішністю життя і праці, благополуччям людини. Так, вже Гесіод проголошував: «Кривдників чекає безчестя», а Фалес попереджав: «Не збагачайся нечесними засобами». Епікет же переконував: «Справжня власність людини – людська гідність» тощо. Цікаво те, що навіть ділові люди усвідомлюють значення честі та гідності для їх справи і тому дослуховуються до порад такого змісту: «Торг честю не збагачує» або гасла, що з'явилося на початку ХХ століття на шпальтах газети ділових кіл «Біржові відомості»: «Прибуток понад усе, але честь понад прибутку!». Надзвичайна сила феноменів честі та гідності гарантовано забезпечувала успіх їх носіїв у будь-якій справі. Ось чому у законодавстві, у політичному, економічному, повсякденному житті сучасних демократичних країн ці поняття виступають як засадничі у державотворенні, як системотворчі в успішному функціонуванні суспільства та його інститутів.

Так, у тексті Конституції Німеччини 1949 року категорія «гідність» стоїть вже на початку першого її пункту, визначаючи всі наступні правові положення основного закону цієї провідної держави Євросоюзу. В цьому пункті написано: «Гідність людини недоторканна. Поважати та захищати її – обов'язок будь-якої влади».

Феномени честі та гідності людини як правової, етико-психологічної основи побудови української держави достатньо повно представлені і в Основному Законі України, у п'яти його статтях. Приміром, у статті 3 Конституції стверджується, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека, визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Стаття 21 наголошує, що «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах», а стаття 28 – що «кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню». Стаття 68 попереджає: «Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей». І, нарешті, у статті 105 підкреслюється, що «за посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону» [4].

Ці конституційні норми як і вся Конституція України мають сприйматися громадянами як обов'язкові фундаментальні засади соціальної поведінки у суспільстві, на основі яких слід розробляти всі програми і проекти діяльності громадян. І це було б саме так, якщо б не переважно формальне, декларативне ставлення можновладців і багатьох громадян до засадничого духу вказаних статей.

Феномени честі та гідності визначають не тільки стратегію державотворення, але і всіх основних інститутів держави, зокрема освіти. Адже недаремно на гербі Київського університету Святого Володимира з часів його заснування й до нинішньої доби вже Національного університету імені Тараса Шевченка закарбовані і випромінюють величезне духовну силу слова: «HONOR ET GLORIA» – «ЧЕСТЬ І СЛАВА». Останнє можна розуміти саме як стратегічну мету української освіти. Про це говорили ще стародавні педагоги, починаючи з Піфагора, який стверджував, що «Вільна від народження людина є досконалою, якщо вона вихована на принципах честі та гідності...» Згідно думки Протагора, навчання таким чеснотам, як честь і гідність, є головним завданням виховання, адже, як вважав Демокріт, честь та гідність – вище благо людини! Начебто перегукуючись з ними, українська народна педагогіка здавна передбачала виховання у молоді почуття любові до праці та людської гідності! В цьому переконані, зокрема сучасні українські історики Ю.А.Мицик, С.М.Плохій, І.С.Стороженко [9].

Враховуючи наведене ключове, конституційне, правове, гуманістичне, духовне значення понять честі та достоїнності людини, правомірно вважати їх актуальним предметом систематичного вивчення і використання у психологічній та педагогічній теорії та практиці. В умовах падіння моралі, духовності, масового правового нігілізму, тобто дії в країні протилежних тенденцій, психолого-педагогічна наука має зробити суттєвий внесок у відповідне науково-методичне забезпечення шляхів реалізації конституційних, етичних прав українського громадянина на честь і гідність у своєму житті та праці!

Чесць і гідність розуміються у філософії, етиці та психології як особлива ключова, передусім аксіологічна властивість особистості, що виявляється в усвідомленні та переживанні людиною своєї соціально-психологічної цінності та індивідуально-психологічної самоцінності

як об'єкта і суб'єкта культури. Оскільки у логічному визначенні категорії культури головним атрибутом є цінність, то в центрі професійної діяльності психолога, педагога, соціолога, керівника, кожного громадянина і робітника повинно стояти аксіологічне розуміння поняття особистості як найвищої цінності, котра усвідомлюється членами суспільства і нею самою у феноменах честі та гідності [6]. Відповідно, психологи і педагоги повинні вміти працювати з особистістю як з особливою цінністю, тобто збагачувати, зберігати та ефективно використовувати її тощо. А це потребує значно досконалішого мистецтва, ніж володіння іншими цінностями – грошима, майном, владою!

Слід підкреслити, що при цьому мова йде не стільки про периферійні цінності особистості (матеріальні та духовні, природні та культурні), скільки про центральну цінність самої особистості. Вона включає та інтегрує ці цінності як складові у свою соціально-психологічну цінність та індивідуально-психологічну самоцінність, тобто, відповідно, у честь та гідність.

Коли ми говоримо про честь та гідність, то повинні враховувати цілий ряд аспектів. Це перш за все об'єктивний і суб'єктивний аспект, тобто об'єктивна соціальна цінність та суб'єктивна індивідуальна самоцінність особистості. Їх усвідомлення означає, за науковими даними, зокрема за поглядами А.В.Петровського, що вони постають предметом і умовою свідомої інтенції, тобто мотивування та смислоутворення, пізнання і самопізнання, цілепокладання і програмування, творчої і продуктивної діяльності та поведінки, рефлексії і емоційно-почуттєвого переживання самою особистістю – у відповідь на визнання чи невизнання, піднесення або приниження, використання чи нехтування з боку інших тощо. Тобто головною психологічною умовою втілення категорій честі та гідності в життя та їх прояву в життєвих умовах особистості є послідовне й ефективно усвідомлення їх сутності суспільними інститутами і самими громадянами. Таке усвідомлення може бути піднесеним або низьким, нав'язаним або власноруч сформованим, нормальним або викривленим, адекватним чи неадекватним, дієвим або індиферентним тощо.

Важливим є твердження філософів про те, що маючи спільний ціннісний характер, честь та гідність все ж таки дещо відрізняються одне від одного.

Так, гідність має переважно індивідуальний, філогенетичний, родовий (палеородовий) характер, пов'язаний із еволюцією усього живого. Адже всі живі істоти, що беруть свій першопочаток з первісної живої клітинки, мають приблизно один філогенетичний вік! Рівні за цим вічним біологічним віком, маючи спільних клітинних «родичів», представники сучасної глобальної людської популяції рівні між собою у своїй гідності! Тобто в гідності всі люди рівні одне одному! Ця обставина лежить в основі соціальної рівності людей, їх братерства, свободи тощо. Кожна людина усвідомлює свою біологічну самоцінність, хоча і не завжди розуміє, що її біологічна, антропологічна сутність складається із неперервної спадкової низки мільйонів попередніх поколінь, кожне з яких до передачі наступному поколінню спадкової інформації не щезнуло від численних загроз, вціліло у жорстких кліматичних, міжвидових, внутрішньо родових, історичних умовах тощо. Цей аспект гідності дивним чином закріплюється у формі дигнітофільного інстинкту, про що говорить петербургський психотерапевт В.І.Гарбузов.

Честь же має переважно соціальний, онтогенетичний характер і може помітно коливатися у різних людей залежно від їх трудових досягнень, творчих проявів, ієрархічного положення у суспільстві, специфіки виконуваних ролей, позицій, сімейного походження тощо. Честь значно більше залежить від інтелектуальних здібностей, обдарувань і талантів людини, здобутих в процесі навчання та виховання, вона є значно диференційованішою, ніж гідність, але тісно з нею пов'язана. Честь чутливіша до суспільних впливів, дії специфічних емоцій, соціальних почуттів, оцінок, упереджень тощо. За честь часто слід жорстко боротися, захищати, відстоювати її у двобої (як це відбувалося раніше на дуелях) з її кривдниками тощо.

Звичайно, що гідність і честь генетично, функціонально, генеративно, гендерно, психологічно взаємопов'язані між собою, що вимагає ретельного дослідження.

Відмітимо, що глибше за усіх інших мислителів вирішальну роль честі та гідності зрозумів і показав Ф.М.Достоевський, який створив справжню художньо-психологічну енциклопедію честі та безчестя, гідності та недостойності особистості, їх піднесення і приниження у суспільстві та у свідомості самої людини. Саме прізвище письменника, в

корені якого стоїть слово «достойність», начебто зобов'язало його психологічно достовірно зобразити різноманітні сторони життя людських достоїностей, їх співіснування, колізії, боротьбу, довести вирішальну роль честі та гідності у розвитку окремої людської особистості та прогресі людського суспільства і в цілому – цивілізації. До речі, цю аксіологічну лінію розуміння честі та гідності у творчості Ф.М.Достоевського добре усвідомив, підтримав і продовжив інший геній світової культури Л.М.Толстой, зокрема у своєму романі «Війна і мир» та у власному житті графа-селянина. Він намагався показати (але на жаль марно?!), як можна «змирити свою гордовитість» людині і зрівняти її певним чином з честю та гідністю свого народу.

Зверталися до цієї проблеми й українські діячі культури – Т.Г.Шевченко, І.Я.Франко, Л.Українка та ін. Вони переконливо довели, що проблеми честі та безчестя, гідності та негідності постають в центрі особистісних, суспільних і світових цивілізаційних, культуротворчих процесів, зокрема – криз, конфліктів, катастроф, що відбувалися впродовж століть, і продовжуються вже у нинішньому ХХІ столітті. Проте проблема честі та гідності вперто не усвідомлюється достатньою мірою людством у своїй глибині та впливовості!

Психолого-педагогічне значення честі і гідності учня і педагога для підвищення ефективності їх праці й учбової діяльності добре продемонстрував американський філософ, психолог і педагог У.Джемс, який у своїй книзі «Бесіди з учителями про психологію» ще 1892 року підкреслював принципову роль «спонукань честолюбства» в успішності навчання, вміле використання яких педагогом, у своїх вищих і благородних формах гордості й запалу, може призвести учня до більшої заповзятливості у навчанні, до демонстрації «вищої межі його здібностей».

Психотерапевтичний сенс понять честі та гідності у житті людини розкрив відомий австрійський психіатр А.Адлер у створеній ним індивідуальній психології та психотерапії комплексу неповноцінності і вищості. А американський психотерапевт К.Роджерс показав у своїх заняттях з практичними психологами, як включати величезні ресурси особистості через педагогічні «ключі» честі та гідності і досягати значного освітнього ефекту.

Видатний вітчизняний педагог і психолог А.С.Макаренко у виховній роботі з дітьми керувався правилом: «якогома більше вимогливості до людини і якогома більше поваги до неї». Показово, що останнім твором А.С.Макаренка стала повість «Честь» (1938 рік), яку можна вважати програмною у його розумінні перспективи розвитку суспільства, системи освіти, людини! Цікаво, що в цей же час відомий польський педагог Януш Корчак сформулював своє положення про «Право дитини на повагу». Програмним для Я.Корчака став один із останніх його творів «Слава» (1939 р.). В основу його сюжету покладено створення дітьми «Союзу лицарів честі». Дослідники підкреслюють головну думку педагогіки поваги Януша Корчака: «Дитина рівна нам – цінна – людина!»

Можна припустити, що український і польський педагоги майже одночасно виступили в кінці 1930-х років із своєрідним педагогічним і художнім попередженням світовій громадськості проти ідеології вищості однієї людини над другою, одного народу над іншим. Це попередження прозвучало, але не було сприйнято суспільством напередодні другої світової війни, котра катастрофічно знецінила людину.

Вже після другої світової війни полтавський, а пізніше – мюнхенський педагог і психолог Г.Ващенко, писав що «педагогіку майбутнього можна будувати лише на засадах такої філософії, що визнає абсолютні вартості, такі, як Добро, Краса, Істина, Свобода. Такою є ідеалістична християнська філософія. Зокрема, лише ця філософія обґрунтовує вчення про свободу людини як основу її гідності...»

А видатний український педагог В.О.Сухомлинський висловив свою педагогічну і громадянську позицію щодо вказаних феноменів у статті «Людина – найвища цінність» (1970 р.), запропонувавши такі методи піднесення особистості, її честі та гідності, як всебічний розумовий, моральний, патріотичний, альтруїстичний, трудовий, естетичний, емоційно-почуттєвий, фізичний тощо розвиток особистості, любов до дитини та її щастя.

В інформаційно-пізнавальному плані важливе атрибутивне розуміння сутності честі та гідності, яке включає такі основні етико-психологічні, соціально- та індивідуально-психологічні риси, як:

Гідність:

- Потреба в самоповазі, у визнанні своєї самоцінності;
- Вимогливість до себе;
- Шляхетність;
- Авторитет;
- Сумлінність;
- Правдивість перед собою;
- Самоконтроль;
- Почуття відповідальності перед власною совістю;
- Самолюбство тощо.

Честь:

- Потреба в повазі до себе з боку інших та визнанні оточуючими своїх заслуг перед людьми, своєї соціальної цінності;
- Переконаність у власній значущості для суспільства;
- Чесність перед людьми;
- Совість;
- Репутація, престиж;
- Почуття обов'язку перед людьми;
- Висока моральність у стосунках;
- Честолюбство тощо.

За цими рисами стоїть величезний культурний, духовний, творчий потенціал особистості, її унікальна цінність і самоцінність, соціально- та індивідуально-психологічна сила! Людина честі та гідності внутрішньо детермінована своїми дигнітофільними властивостями виконувати свою громадянську поведінку та трудову діяльність шляхом дотримання високих етичних норм, критеріїв прекрасного, засад правди та істини!

Дуже важливим для розуміння сутності честі та гідності є статичний і динамічний аспекти, пов'язані із силою, постійністю та мінливістю у свідомості людей переживання цінності і самоцінності своєї особистості, її честі та гідності, їх приниження, врівноваження і піднесення у міжособистісних взаєминах, у трудовій і професійній діяльності та у власній самосвідомості.

Узагальнення відповідних наукових даних, практичний досвід роботи та спеціальні спостереження свідчать про те, що існує законо-

мірна аксіопсиходинаміка переживання честі та гідності особистості, яка коливається у свідомості людей між двома крайніми полюсами – гіперприниження або аксіоциду, з одного боку, до протилежного до нього крайнього полюсу гіперпіднесення або аксіокульту, з іншого, що показано далі на малюнку.

Проаналізуємо рівні аксіопсиходинаміки честі та гідності особистості, виходячи з того, що вони мають орієнтовно тотожний характер, але при цьому дещо відрізняються за змістом, темпом змін, стійкістю перед зовнішніми впливами, внутрішніми захисними можливостями особистості по їх збереженню, інтенсивністю усвідомлення та використання тощо. Відмітимо, що аксіопсихологічний потенціал честі та гідності особистості має кількісну і якісну характеристики. Перша може бути умовно представлена у певній шкалі приблизних оцінок інтенсивності цього потенціалу – від 0 до 8 балів. Друга ж презентована власне якісними рівнями від аксіоциду через аксіоцентр до аксіокульту.

Так, при аксіоциді відбувається максимальне суб'єктивне знецінення особистості, втрата нею честі та гідності. В цьому стані межового знецінення часто здійснюються певні деформації особистості, зокрема втрата соціальності, особистісності, виникають супердепресія, відчай, дистрес, агресивність, з'являються суїцидальні та летальні тенденції. На цей рівень «опускають» аксіопсихологічний потенціал різко негативні зовнішні чинники і загрози, про що скажемо пізніше.

При аксіокультурі ж, навпаки, особистість набуває такої гіперцінності, коли вона підносить свій аксіопсихологічний потенціал і в неї формується і виявляється величезний продуктивний, творчий, соціальний потенціал. Його використання на засадах духовності може принести особистості і суспільству багато благ (згадаймо культ Бога, матері, дитини, митців, вчених, авторитетних політиків тощо). В цьому позитивне значення рівня аксіокульту. Проте, за відсутності вказаних духовних засад, особливо тоді, коли гіперцінність людини формується штучно, формально, в особистості можуть з'явитися й негативні властивості – марнославство, честолубство, зневага до інших, добре знайомі явища понадлюдськості, нарцисизму, гордовитості, «зіркової хвороби», власне культу особи (приміром, Сталіна, Гітлера, Пол Пота, Бокассо і багатьох інших, відомих і невідомих, «діячів» цього гатунку).

В такому стані особистість часто стає неадекватною у своїй соціальній поведінці, професійній діяльності та життєдіяльності, виступає чинником руйнівних дій, джерелом приниження інших, що може проявлятися у різних формах експлуатації, підпорядкування, володарювання душами, знущання, агресивності, нищення особистісності в інших, злочинних діях щодо людей. Самій же культовій особистості це загрожує психічними відхиленнями, навіть психіатричними хворобами.

В цих крайніх негативних випадках годі й говорити про нормальну навчально-виховну, трудову, професійну діяльність та громадянську поведінку. Проте, особистість може протидіяти негативним тенденціям на рівні аксіоциду та аксіокульту своїми неураженими особистісними ресурсами, або звернутися за допомогою для їх пошуку та використання до спеціалістів – консультантів та психотерапевтів.

До зазначених крайніх полюсів примикають інші рівні. Знизу – це такі ж неоднозначні, як і аксіоцид, але в цілому, більш безпечні, рівні аксіодепресії та аксіоспаду, в яких теж простежуються негативні, гальмівні процеси знецінення особистісного потенціалу, її честі та гідності. Зверху ж – це рівні аксіосходу та аксіолерату – що є, навпаки, найбільш сприятливими для розвитку і самоактуалізації продуктивного потенціалу особистості.

В цілісному у неперервному діапазоні аксіопсиходинаміки честі та гідності людини існує центральна, найбільш комфортна зона – область аксіоцентру, окреслена зверху рівнем аксіонорми+, а знизу – рівнем аксіонорми-, в яких коливання вказаних феноменів є звичайними, безпечними, нормальними для особистості.

Педагогу слід працювати переважно у нормальній зоні аксіодинаміки, виводячи при вирішенні творчих, продуктивних завдань учнів у зону аксіосходу та аксіолерату, в яких навчання і виховання спираються на самотворчий, самоорганізаційний потенціал особистості і тому здійснюються легко і продуктивно, як процеси самонавчання і самовиховання, саморозвитку і самоактуалізації особистості. Мистецтво піднесення учня і працівника до рівня аксіолерату забезпечує найкращі творчі умови для розвитку і праці людини!

У цілепокладальному плані психологу, педагогу, соціологу, керівнику, робітнику слід враховувати ці та інші дані про честь і гідність при плануванні та здійсненні своєї роботи.

Так, з метою психологічної профілактики надмірного приниження честі та гідності особистості учня практичним психологам, соціальним працівникам, педагогам слід уникати принижуючих її ситуацій, таких, приміром, як: необґрунтовані заперечення, гостра прилюдна критика, звинувачення, негативна несправедлива оцінка; підозра в поганих учинках; байдужість до досягнень і успіхів; недовіра; ненависть; брехня, різка відмова в симпатії і любові; знущання, обзивання; лайка і фізичний вплив; несправедливість; деспотизм, маніпулювання; нівелювання; безправ'я; грубість, вандалізм; хронічні невдачі; зрада; депресія; відторгнення у колективі; важка хвороба; заздрість; дистрес; страх; неповага; придушення особистості і т.д. Всі вони утворюють інтегративний негативний фактор приниження особистості (Ф-пад. або F-down).

Для превентивної профілактики надмірного піднесення та появи відповідних аксіопсихологічних відхилень у поведінці учнівської молоді і формування сприятливих розвивальних умов для становлення і прояву їх особистості слід створювати ситуації адекватного піднесення цінності особистості, захисту, підтримки та утвердження її честі та гідності. Вони складаються шляхом виключення, подолання, зняття зазначених вище ситуацій приниження і переходу: а) від антипатії і ненависті до симпатії і любові; б) від використання обмежених, грубих і спотворених образів дійсності до побудови повних, змістовних і точних уявлень про людей та світ; в) від низьких, елементарних, грубих і випадкових афектів до високих, складних і тонких почуттів; г) від переважного споживання до створення цінностей і від репродукування до творчості; з) від апатії та байдужості до емпатії і зацікавленості в людях; г) від внутрішніх та міжособистісних конфліктів до гармонії внутрішнього світу і згоди з оточуючими; д) від пригнобленого, приниженого стану до стану свободи і одухотворення; е) від почуття провини до почуття прощення, від помсти до співпраці; є) від егоїзму до альтруїзму – через альтруїстичний егоїзм до егоїстичного альтруїзму; ж) від буденного і рутинного до божественного і натхненного; з) від зла до добра; і) від варварського, тваринного до гуманістичного, культурного, духовного; ї) від нещастя до щастя і т.д. Вони утворюють інтегративний позитивний фактор піднесення особистості (Ф-схід. або F-up).

В операційно-результативному плані здійснення свідомої діяльності з утвердження честі та гідності, для створення ситуацій «нор-

мального» розвивального або творчого піднесення особистості робітника доцільно використовувати добре знайомі у психології та педагогіці засоби розвитку особистості, створення позитивного психологічного клімату у колективі, актуалізації позитивних емоцій і почуттів, досягнення успіху, стимуляції і організації творчості, умов радісної спільної праці, дотримання етичних правил і т.д. Тобто необхідно створювати у навчальному чи виробничому колективі систему духовного піднесення, утвердження і захисту честі та гідності працівників, що вимагає майстерного використання факторів Ф-схід і Ф-пад. Мова йде про певну етико-психологічну та аксіопсихологічну систему піднесення (і доцільного в деяких випадках приниження) особистості всіх учасників навчально-виховного і виробничого процесу – на кшталт запропонованої ще у 30-х роках минулого століття в США системи Д.Карнегі. Можуть бути використані і додаткові засоби, викладені у поглядах на честь і гідність у системі виховання культурної особистості у колективі А.С.Макаренка, педагогіці поваги до дитини Януша Корчака, педагогічній системі В.О.Сухомлинського з піднесення честі та гідності учнів радістю і щастям, філософії, психології і педагогіці добра і культури І.А.Зязюна, філософії людиноцентризму В.Г.Кременя, психології любові до особистості С.Д.Максименка тощо. Подібні ж піднесувальні засоби містяться у деяких соціально-психологічних тренінгах, тренінгах спілкування, інтелектуальних і творчих тренінгах, наприклад, тренінговій системі КАРУС В.О.Моляко [6]. Цьому ж можуть слугувати і розроблені нами технології рефлексивно-історико-рольового тренінгу студентів із засвоєння ними цінності особистості улюблених діячів психології, десятинна система написання наукової роботи, духовно-креативний анкетінг з піднесення цінності учнівської молоді через самоактуалізацію через творчість їх потягу до Добра, Краси та Істини, семінарське заняття з формування честі та гідності педагогічних працівників. Нами запропоновано також психотерапію клієнтів із критично приниженою честю та гідністю, із суїцидальними та летальними тенденціями – через піднесення цінності їх особистості. А також – систему психологічної профілактики надмірного піднесення особистості з проявами амбіційності, гордовитості, нарцисизму, культу особи тощо.

У професійній діяльності психолога, педагога і соціального працівника, а після певної підготовки й інших фахівців – доцільно вико-

ристовувати спеціальні стратегії і тактики аксіопсихологічної діяльності, які доцільно застосовувати при виникненні проблемних ситуацій становлення честі та гідності особистості. Ми виділяємо п'ять таких основних стратегій для діалогової форми спілкування:

1. Нормалізуюче піднесення честі та гідності іншої особистості.
2. Нормалізуюче пониження честі та гідності іншої особистості.
3. Врівноваження честі та гідності іншої і власної особистості.
4. Доцільне самопіднесення честі та гідності власної особистості.
5. Доцільне самопониження честі та гідності власної особистості.

Найбільш перспективною у міжособистісних стосунках слід вважати стратегію врівноваження честі та гідності особистостей, якій мають підпорядковуватися інші чотири стратегії. Засобами реалізації цієї врівноважуючої стратегії виступають також такі відомі форми спілкування, як діалог, полілог, перемовини, взаємодія, компроміс, взаємні поступки, дебати, дружба, товаришування тощо. Усі вони об'єднуються нами у так званому аксіопсихологічному факторі паритетного врівноваження честі та гідності особистостей (Ф-паритет або F-paritus). Але не слід забувати, що первісними засобами утвердження честі та гідності особистості виступає її продуктивна праця, інноваційно завершена творчість, сумлінне служіння людям і суспільству, невпинне самоудосконалення тощо. Можна стверджувати, що особистість честі та гідності створює своїми особистісними цінностями світ матеріальних і духовних цінностей і, навпаки, сам процес створення цих цінностей породжує цінність особистості з її обдарованістю, талантом, геніальністю.

Представлені вище аксіопсихологічні положення про честь і гідність особистості учня, педагога, трудівника звичайно потребують своєї подальшої розробки й уточнення у наступних дослідженнях – з метою створення і вдосконалення психодіагностичних, психопрофілактичних, психотерапевтичних, розвивальних засобів професійної роботи психологів і педагогів системи освіти із зазначеними феноменами, що необхідно для процвітання як окремої особистості, так і всього суспільства. Воно має бути суспільством честі і гідності кожного громадянина і працівника, як це передбачено мудрістю попередніх поколінь мислителів, сучасних вчених, митців, кінець кінцем Конституцією України. І в цьому плані психологічні та педагогічні дослідження і на-

явний практичний досвід роботи психологів і педагогів з проблемами честі та гідності особистості може виступати певною моделлю роботи з особистістю честі та гідності, корисною для політологів, соціологів, економістів, менеджерів тощо. В цьому напрямку нам ще треба пройти нелегкий шлях від декларацій, імітацій, ігнорування, перевертання й підміни норм честі та гідності – до їх дотримання, втілення, реалізації у кожному вчинку, дії, акті суспільного, громадянського, політичного, економічного, державного життя. І кожний, хай і маленький, рух в цьому напрямку буде сприяти побудові Української держави честі та гідності!

Література

1. Буева Л.П. Человек как высшая ценность и главное богатство общества / Человек в системе наук.— М.: Наука, 1989.— С. 493-502.
2. Ващенко Г. Загальні методи навчання: Підручник для педагогів. — К.: Українська Видавнича Спілка, 1997. — 441 с.
3. Карпенко З.С. Аксиологічна психологія особистості. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009.— 512 с.
4. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року зі змінами та доповненнями згідно із Законом України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-IV. — Харків: ФОП Співак Т.К., 2010. — 48 с.
5. Корчак Януш. Как любить детей: Книга о воспитании. Пер. с польск.— М.: Политиздат, 1990. — 493 с.
6. Макаренко А.С. Сочинения в семи томах. Том шестой. Честь. — М.: Изд-во АПН РСФСР, 1958. — 448 с.
7. Максименко С.Д., Максименко К.С., Папуча М.В. Психологія особистості: Підручник / За ред. С.Д.Максименка.— К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2007.— 296 с.
8. Мицик Ю.А., Плохій С.М., Стороженко І.С. Як козаки воювали: Іст. Розповіді про запорізьких козаків. — 2-ге вид. — Дніпропетровськ: Січ; К.: МП «Пам'ятки України», 1991.— 302 с.
9. Моляко В.А. Творческая конструкторология (пролегомены).— К.: Освіта України, 2007.— 388 с.
10. Мучник А.Г. Философия достоинства, свободы и прав человека.— К.: Парламентское издательство, 2009.— 672 с.
11. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості: Монографія.— К.: Наш час, 2007.— 280 с.
12. Рибалка В.В. Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксиологічні аспекти: наук.— метод. посіб. / В.В.Рибалка.— К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2011. — 428 с.

13. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: Навчальний посібник / Рибалка В.В.– Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009.– 575 с.
14. Рыбалка В.В. Теории личности в отечественной философии, психологии и педагогике: Пособие. – Житомир: Изд-во ЖГУ им. И.Франко, 2015.– 872 с.
15. Сухомлинський В.О. Людина – найвища цінність / Вибрані твори. В 5-ти т. Т. 5. Педагогічні статті. – К.: Рад. школа, 1977. – 639 с.

1.7. ПОЧУТТЯ ЛЮБОВІ – ДУХОВНА ОСНОВА ГУМАНІСТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ У ПРАЦЯХ Г.І. ЧЕЛПАНОВА, Я. КОРЧАКА, В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО, І.А. ЗЯЗЮНА, С.Д. МАКСИМЕНКА ТА ІНШИХ ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ ВЧЕНИХ

Рибалка В.В.

Феномен любові добре описаний у творах митців і вчених, але й дотепер залишається однією з найбільших таємниць людства. Наукове вивчення цього феномену в психології та педагогіці вже давно здійснюється такими дослідниками, як Г.І.Челпанов, З.Фрейд, Е.Фромм, Я.Корчак, В.О.Сухомлинський, К.Е.Ізард, І.С.Кон, В.Ф.Моргун, І.А.Зязюн, С.Д.Максименко та ін. Ми, звичайно, не сподіваємося на вичерпне розкриття цієї проблеми, але хочемо доторкнутися до деяких важливих її сторін, що необхідно для кращого розуміння природи любові вчителями, практичними психологами і соціальними педагогами системи освіти як важливої складової їх професійної діяльності. Актуальність звернення до любові як до життєтворчого феномену зростає в наш час, коли відбувається вихолощення, розпушта, знецінення цього почуття у суспільстві, де утверджуються маргінальні цінності, зокрема ненависть, а любов перетворюється на товар... Тому в освіті мають здійснюватися додаткові зусилля по збереженню, охороні, утвердженню цього почуття як животворної сили людства, від чистоти якого залежить саме його існування. Тому так важливо звертатися до розуміння любові класиками психології і педагогіки, в розумінні якими любов виступає чистим джерелом справжніх гуманних стосунків між людьми.

У зв'язку з цим, надзвичайно інформативним в даному плані є розуміння любові нашим співвітчизником, відомим філософом, психологом і педагогом Г.І.Челпановим (1862-1936). Базуючись на любові до істини (звичайно як і в усіх інших своїх наукових пошуках), вчений відносить любов до категорії так званих симпатичних почуттів, під якими розуміються ті почуття, що пов'язані з інстинктивним наслідуванням переживанням іншої особи. «Це ті почуття,

котрі настільки ж є наслідком соціального життя, наскільки і причиною його. Завдяки цим почуттям індивідуум, так би мовити, відволікається від себе і приходиться до безпосереднього дотику з психічним життям інших індивідуумів. В цьому сенсі слід визнати, що симпатія є первісним елементом соціального почуття» [14, с. 180].

Г.І.Челпанов подає оригінальну психологічну характеристику почуття любові, яка зберігає своє значення і для нинішнього часу, більше того, до цієї характеристики доцільно повернутися, якщо ми хочемо зупинити процес знецінення цього святого почуття. Вчений переконаний, що почуття любові і симпатії тісно пов'язані між собою. «Характерним для почуття любові є те, що людина відчуває задоволення у присутності предмету любові, у присутності іншої істоти, що також здатна почувати... Це почуття задоволення може набувати різних форм: егоїстичної – коли благополуччя іншої істоти, що чуває, нас не дуже цікавить, і альтруїстичної – коли наш інтерес спрямовується саме на це. Але найсуттєвішим для почуття любові є наявність іншої істоти, що чуває. В елементарнішій формі ця емоція має інстинктивний характер, причому реакція цієї емоції виявляється у потязі обіймати, цілувати, – взагалі, дотикатися... Якщо ж ми від почуття любові віднімемо симпатію, то залишиться елемент, який зветься прихильністю, котру англійські психологи звать також емоцією ніжності». Г.І.Челпанов розрізняє різні форми прихильності, такі як дружба (що зумовлюється схожістю чи відмінністю, і тоді особистості начебто доповнюють одне одного, в такому разі дружба постає ознакою любові, тобто почуття задоволення у присутності даної особи) і кохання між особами протилежної статі (що обумовлюється інстинктивним потягом до народження дитини). Дослідник розглядає також почуття естетичної любові. Коханню, як «виду прихильності, притаманна та ознака, котру англійські психологи звать «винятковістю». Це почуття полягає в тому, що любов до однієї особи виключає подібне ж почуття по відношенню до іншої особи» [14, с. 183].

Цікаво, що подане Г.І.Челпановим розуміння любові є настільки універсальним, що може бути прикладене, так би мовити, до різних сфер переживання цього почуття. Приміром цього є

любов як одне із найголовніших духовних почуттів учнівської молоді, що треба краще розуміти педагогічним працівникам і спиратися на нього у навчально-виховній роботі з нею. Любов дитини до світу і оточуючих як правило пронизана досвідом переживання ніжної любові матері і справедливої любові батька, любові близьких родичів і друзів. Вже у дитячому та підлітковому віці з'являються перші рефлексивні прояви власної любові, навіть кохання, до протилежної статі, а пізніше кохання між нареченими стає основою сімейної любові, на основі якої з'являються діти і продовжується життя.

Ще у тридцяті роки минулого століття Януш Корчак (1878-1942) показав у своїй книзі «Як любити дитину», що вчитель у своїй любові до учня має передусім поважати любов самої дитини. Він із жалем писав, що через неправильне, іронічне й насмішкувате ставлення дорослих до юного кохання «діти ховаються, але люблять одне одного.

Він любить її за те, що вона не така мамина донька, як усі, весела, не свариться, носить розпущене волосся, що у неї немає батька, що вона якась така славна.

Вона любить його за те, що він не такий, як усі хлопчики, не хуліган, за те, що смішний, що у нього світяться очі, красиве ім'я, що такий якийсь славний.

Ховаються і люблять одне одного...

Чи погано, що вони закохані? І навіть не закохані, а просто дуже, дуже люблять одне одного? Навіть більше, ніж батьків? А може саме це і гірше?...

Вибиваючи з голови передчасну любов, чи не вбиваємо ми тим самим передчасну розпусту?» [7, с. 100-101].

Видатний український педагог В.О.Сухомлинський (1918-1970) писав у своєму творі, названому так само, як і у Януша Корчака – «Як любити дитину», про значення любові для вчителя: «Любов до дитини в нашій спеціальності – це плоть і кров виховання як сили, що здатна впливати на духовний світ іншої людини. Педагог без любові до дитини – все рівно, що співак без голосу, музикант без слуху, живописець без почуття кольору.

...Мова йде про мудру людську любов, одухотворену глибоким

знанням людського, розумінням усіх слабких і сильних сторін особистості, про любов, що застерігає від безрозсудних вчинків і надихаючу на вчинки чесні, благородні. Любов, що вчить жити, – така любов нелегка, вона вимагає напруження всіх сил душі, постійної віддачі їх.

Разом з тим любов до дітей надихає вихователя, є для нього джерелом, з якого він постійно черпає нові сили» [13, с. 309].

В.О.Сухомлинський переконаний, що «мудра любов до дітей – вершина нашої педагогічної культури, думки і почуттів. Сердечність, теплота, доброзичливість у ставленні до дитини – те, що можна назвати загальним словом доброта, є результатом великої тривалої роботи педагога над самовихованням почуттів» [13, с. 316].

«Те, що ми вкладаємо в поняття *любов учителя до дітей, любов дітей до вчителя*, починається, на мій погляд, з подиву, з благоговіння однієї людини перед духовними багатствами іншого і передусім перед багатствами думки» [13, с. 318].

Значенню цього поняття для вчителя присвятив, зокрема свою книгу «Педагогіка добра» видатний філософ, психолог і педагог І.А.Зязюн. Він переконаний, що віншування батька й матері, українського народу, рідної землі, Батьківщини неможливе, якщо ми всі «не навчені, не виховані, не облагороджені великою метою Добра, Любові, Істини і Краси» [4, с. 307]. Саме поєднання любові з означеними духовними цінностями робить її по-справжньому живою.

Що ж таке Любов, яка відіграє таку велику роль у житті людей, їх вихованні і становленні як особистості? Звернімося знову до її розуміння у довідковій літературі та працях спеціалістів.

Так, відомий дослідник емоцій людини К.Е.Ізард вважав, що «любов займає особливе місце в житті кожної людини. Батьківська любов, любов матері відчувається у ранньому дитинстві і супроводжує людину впродовж багатьох років її життя. Джерелом збагачення і радості може бути любов брата чи сестри, любов друзів.

Коли юнацькі мрії замінюють місце дитячих радощів і сумів, з'являється романтична любов, в якій домінують інтерес, радість і сексуальний потяг.

Кожний з цих типів любові має неповторні ознаки, кожний – особливий комплекс афектів. Але, не дивлячись на розбіжності, в них є і щось спільне. Любов пов'язує людей одне з одним, і цей афективний зв'язок має еволюційно-біологічне, соціокультурне та особистісне значення. Взаємна любов утворює особливе взаємовідношення, котре змінює всі інші афективні пороги і впливає на всі когнітивні процеси людини» [5, с. 89-90].

Стислу і глибоку характеристику поняття любові ми знаходимо в «Українському педагогічному словнику» С.У.Гончаренка, котрий визначає її як «високе моральне почуття, яке полягає у стійкій, самовідданій і свідомій прихильності людини до когось чи чогось, зумовленій визнанням позитивних якостей об'єкта любові, або спільними переконаннями, життєвими цілями та інтересами людей. Протилежністю любові є ненависть, тобто почуття стійкої та свідомої ворожості, відризи до когось або чогось. Предметом любові можуть бути конкретні й узагальнені об'єкти (батьківщина, праця, конкретна людина тощо). У вузькому розумінні слова любов, або кохання – це стійка, самовіддана і свідомо прихильність до особи іншої статі» [3, с. 196].

У «Великій психологічній енциклопедії» наводиться сучасне розуміння любові як: «1. Високого ступеня емоційно позитивного ставлення, що виокремлює його об'єкта серед інших і розташовує його в центрі життєвих потреб й інтересів суб'єкта до батьківщини, матері, до дітей, до музики тощо. 2. Інтенсивне, напружене й водночас стійке почуття суб'єкта, фізіологічно обумовлене сексуальними потребами; виражається у соціально сформованому потязі бути максимально представленим своїми особистісно значущими рисами у життєдіяльності іншого так, щоб пробудити в ньому потребу у відповідному почутті тієї ж інтенсивності, напруженості й стійкості. Почуття любові глибоко інтимне й супроводжується ситуативно виникаючими й змінними емоціями ніжності, захоплення, ревності та ін., що переживаються залежно від індивідуально-психологічних особливостей особистості» [1, с. 222].

В цій же статті даного словника справедливо вказується, що «як родове поняття любов охоплює достатньо широке коло емоційних явищ, котрі вирізняються глибиною, силою, предметною спря-

мованістю тощо: від порівняно слабо виражених схвалюючих відношень (симпатія) до цілком охоплюючих людину переживань, котрі досягають сили пристрасті [там само].

Авторами відмічається злитність сексуальної потреби індивіда, що забезпечує кінець кінцем продовження роду, з любов'ю як вищого почуття, що дає максимальну можливість особистості бути продовженою, максимально представленою в іншому значущому. Це не дозволяє у рефлексії відділити одне від іншого, через що різні філософські та психологічні напрямки припускали або неправомірну абсолютизацію біологічного начала в любові, зводячи її до статевого інстинкту (любов як секс), чи, заперечуючи і принижуючи фізіологічну сторону любові, трактувати її як суто духовне почуття (любов платонічна). «В особистості людини біологічне знімається і виступає у перетвореному вигляді як соціальне, любов у своїх інтимних психологічних характеристиках – конкретно-історично зумовлене почуття, що своєрідно відображає соціальні відношення і особливості культури і виступає як моральна основа відношень в інституті шлюбу» [там само].

«Дослідники онтогенезу і функцій любові довели, що вона відіграє важливу роль у формуванні особистості і становленні її «Я-концепції» і, навпаки, що фрустрація потреби у любові призводить до погіршення соматичного та психічного стану людини. Ними був встановлений тісний зв'язок індивідуального почуття любові із традиціями і нормами суспільства і з особливостями сімейного виховання. В психології досліджувалися внутрішня структура любові в цілому і зв'язки окремих її елементів з різними характеристиками особистості, внаслідок чого були встановлені, зокрема зв'язки між здатністю до любові і ставленням суб'єкта до самого себе. Всі ці факти, а також роль любові у створенні сім'ї роблять проблематику любові винятково важливою для психотерапії та психологічного консультування, для виховання і самовиховання особистості» [1, с. 222].

«За З.Фрейдом ядром любові є статева любов, що має метою статеве сполучення. Але від цього поняття невіддільне все, що властиве поняттю «любов»: самолюбство, любов до батьків і дітей, дружба, людинолюбство, відданість конкретним предметам та абстрактним ідеям» [там само].

З.Фрейд стверджував, що любов – це установка, орієнтація характеру, котра задає відношення людини до світу взагалі, а також вияв почуття піклування, відповідальності, поваги і розуміння до інших людей, бажання і здатність зрілого творчого характеру до активної зацікавленості у житті та розвитку об'єкту любові. Статевий потяг – лише форма прояву потреби в любові і сполученні.

Любов – мистецтво, що вимагає різноманітних знань і умінь, в тому числі дисципліни, зосередженості, терпіння, зацікавленості, активності і віри. У сучасному суспільстві любовні стосунки підпорядковуються законам ринку і реалізуються у численних формах псевдолюбові» [1, с. 222].

У монографії «Психологія особистості», підготовленій С.Д.Максименком, М.В.Папучею і К.С.Максименко, висувається важливе положення, що покладене в назву одного з розділів: «Особистість починається з любові» [8, с. 138]. «Адже любов батьків один до одного лише і може народити, оживити, актуалізувати любов самої дитини: лише вона означатиме повне безоціночне прийняття дитини і формування в неї базальних особистісних новостворень, таких як довіра до світу та ін.» [8, с. 152].

«...Існування особистості як соціального феномена, що саморозвивається шляхом вращування себе в культуру, актуалізації власних біосоціальних потенцій і творчого осягнення світу має багато можливостей... зростати в любові з боку інших. На всіх етапах онтогенезу особистості потенційно надаються такі можливості, і її власна справа – використати їх. Хоча досвід вчить, що дефіцит любові в ранньому дитячому віці компенсувати буває дуже важко» [8, с. 153].

Сучасні американські дослідники Р.Герріг і Ф.Зимбардо тлумачать любов як: пристрасть – статеву пристрасть і жагу; довірливу близькість – чесність і взаєморозуміння; вірність – відданість і жертвність. Вони розрізняють поняття любові і закоханості, виділяючи індивідуальні розбіжності в тому, як і наскільки тривало люди переживають любов, наскільки любов визначає прив'язаність людей одне до одного, як любов впливає на успішність життя, розглядаючи взаємозв'язок і наступність між пристрасною любов'ю і любов'ю-дружбою тощо [2, с. 888].

Важливим для розуміння природи любові є питання про її типологію. Так, у «Великому психологічному словнику» виділяються такі різновиди любові, як: 1)любов братська («любов між рівними») – фундаментальний тип, що утворює основу всіх видів любові; 2)любов материнська («любов до безпомічної істоти»); 3)любов еротична; 4)любов до себе; 5)любов до Бога.

Платон виділяв чотири види любові – пристрасну любов, любов-дружбу, сімейну любов, досконалу любов. У Ф.М.Достоевського ми знаходимо мрійливу і діяльну любов, а у В.О.Сухомлинського – інстинктивну й мудру.

Справжньою поетичною енциклопедією любові є книга поезій сучасного українського філософа, математика, митця Ярослава Миколайовича Миколайчука "Незаймана Любов у даліні Світів: Поетична повість" [9]. Він є доктором технічних наук, професором, директором Карпатського державного центру інформаційних засобів і технологій Національної академії наук України, автором комп'ютерної математичної моделі геному. Водночас, як сучасний український Байрон, він поетично досліджує таємницю любові у масштабі планети Земля і Всесвіту. Ми наважуємося виділити, з дозволу автора, який подарував нам у лютому 2009 року свою унікальну книгу поезій, ті види любові, котрі названі А.Яном (псевдо поета), щоб показати всеосяжність, безкінечність і вічність цього почуття. Ми не скорочуємо перелік наведених в книзі видів любові, оскільки психолог і педагог має орієнтуватися у всіх її видах, під прямим чи опосередкованим впливом яких у сім'ї та суспільстві можуть знаходитися їх клієнти та учні.

Ось цей список в оригінальному авторському формулюванні та послідовності наведення у тексті книги: "Незаймана любов [9, с. 1]: протисуспільна або таємна любов; достеменно правдива Любов східних жінок; Любов-Доля; Любов земних чоловіків та їхніх демонічних начал; Любов – недоторкана, непорочна, незалежна від суспільних основ; прихована любов Сходу; неземна любов; Любов полатана-подерта нанівець; Вічна Любов; роз'ятрена розлучена любов; мерехтлива любов; скрита Любов".

Подаємо також, оригінальне поетичне визначення А.Яном явища любові [с.34 – тут і далі по 9]:

"Я скажу тобі про Любов – це Дух,
Таємних думок Душі розмова,
Його немає в грошах
і трамвайний рух не містить
– це неземна основа".

Продовжимо далі список: "Таємна зникаюча Любов до мене; минула любов; нове кохання; Любов несказима; Моя Любов до тебе – Демонічна; Любов одинока; Любов світла і висока; Любов моя – космічна сила; четверта вже Любов; Твоя Любов; Безмежна моя до Тебе Любов; Любов моя; Моя найщиріша Любов – неземна; Моя Любов – моя печаль; Моя Любов – зникаю сам; Любов в Тебе; Свята світла Любов; Любов щира; Любов моя – безмежна; На віддалі – Любов моя; Любов ця – нескорима; Духовна Любов; Любов зелена; Неземна Любов; Любов лише Душ – повстала».

І знову – поетичне визначення любові, тепер вже у зв'язку з волею –

« Дамо їм наше відкриття:
Основи Душ – кохання.
Для них неволя – забуття,
А Воля оживання!» [9, с.119].

Далі – "Любов – моя безмежна; весняна Любов; чиста Любов; Любов Бога; Символ Любові – Любов моя – Це незгасиме палке кохання!; Єдина Ти моя Любов, Незрима, буйно-неймовірна; Мені Любов ця – Богом дана; Одна Любов у мене – Ти Глибин думок – Душі єднання; Любові вовк голоден; Твоє Життя – Любов; істинна і справжня Любов; Любов зеленої Фатими; Любов, що манить; Любов, що виникла; Любов тільки наївна; Твоя Любов; Немає Любові – без ласки; Немає почуття Любові – у масці; Любов велика; Любов ніжна; Любов – надія; Любов жагуча; Любов твоя; Любов моя ненаситна; Дух Світлої Любви; Здійснене і майбутнє кохання; неймовірне кохання; Демон Чорної Любові; Демон Світлої Любові; Любов скритна; Колапс Таємної Любові; Чорні світи скритої Любові; Шалена Любов; Трепет скритої Любові; ласки щирої Любові; Любов без двозначностей і масок; Любов бездонна; Любов кривава; наша Любов – ілюзія мені дурному; потаємна Любов; Демон дуже скритої Любові; Демон священної Любові; Демон Любові-

Долі; Демон Любові; Демон Світлої Любові; Демон скритної Любові; Демон щирої Любові; Демон Великої Любові; Демон нашої Любові; Надтаємна Любов; Таємно далека дорога Любов; жаклива, таємна Любов; таємна, безмірна, жаклива любов; вільна любов; неземна і вічна Любов моя предвічна; Любов в колапсі щира і безпечна; Священна Любов; Прекрасна Любов; Любов безмовна; Любов самотня й бездомна; Любов-фортеця-замок; Щира Любов; Сяюча, ласкава і всеосяжна; кара-Любов; палка Любов Священна; Свята Любов на Волі; напруження-Любов; Безтілесна наша Любов; Ця любов напасна; Любов чарівна в цьому світі; Любов ця Демонічна; Любов повстала; Любов зникаюча у небі; Любов моя – тебе кохаю;

Люби мене, Любов моя,

Ти моя радість – моя Мрія! [9, с.252].

Прекрасний стан Любові-Сили; таємно-жаклива любов; Жакливо таємно-неземна Любов; таємна плачуча Любов; Любов шалено-трудна;

Я твій, іду в любов,

як на війну! [9, с.289];

Цілюються Душі – в Любові... [9, с.291];

Заборонена – каменована Любов;

Цілюються Душі – тільки щирі

В любові і бажаннях,

Хай буде їх ласка в мирі,

В земнім безкінечним коханні [9, с.292];

Любов вічна; Ревнива Любов; Любов-вогонь нескоримий; Любов палка; Любов тремка, мов світло жінки-Комети; зникла Любов; нова любов; щира демонічна Любов; зрадлива Любов, підступна Собою; чудовисько Любові; Не проста Любов; Любов-досконала; Земна Любов; своя Любов світла; справжня Любов; Любов-Доля; «така Любов»; звірська Любов; Любов-хіть; Любов чарівна; Партизанська Любов; Любов Свята; Перша Любов-часто трагічна; буйна, з небезпечним кінцем Любов; Любов Демонічна, з таємним жакливим лицем; Друга Любов-сімейна; Ця Любов практична, елейна; Третя Любов – платонічна в символах радості або ненависті стає; інші Любові – цілком таємні, хитрі, зрадливі, сва-

вільні, палкі. Людям вони особливо приємні; є ще Любов – надтаємна. Партизанською зветься вона, окрема з трудним початком, досконала, метка, професійна, свідома, хитра, поважна, велична, достойна, взаємно-потворна і безстыдно-проста; Ця Любов не губить Сімейну Любов, вона співіснує з таємним коханням палким, вона зараза якась надприємна; жахливим своїм змістом таким і розвитком коротких любовних подій стрімких; свавільна Любов Галатеї; Любов до Неї (Галатеї) – вся даремна; Таємна жахлива Любов; Така Любов – як будяки; земне кохання; Любов моя палка; земна розгнuzдана Любов; Любов-Галатея" [9, с. 363].

Ми можемо додати до цього списку й такі види любові, як вже згадувані материнська і батьківська любов, синовня й дочірня любов, романтична й реалістична, сліпа і зряча любов, бабусина й дідусева любов, патріотична і ностальгічна любов тощо. Існує також педагогічна і психологічна любов. Важливою в нинішніх умовах є соціальна та громадянська любов, міжнаціональна та міжособистісна любов як основа міжнародного миру, злагоди і прогресу людства. Кожний може продовжити цей перелік далі і обрати з нього не один вид любові для удосконалення власного життя і життя інших людей...

Значення любові для утвердження життя людини, її цінності та самоцінності, честі і гідності очевидне. Наведемо лише один приклад. Так, американські лікарі провели цікавий довготривалий експеримент із декількома сотнями учнів ряду коледжів. На першому етапі вони з'ясували у бесіді з ними, чи любили або не любили їх у дитинстві їхні батьки і чи відчували вони цю любов або нелюбов. Їх відповіді, а також дані про стан здоров'я були занесені в експериментальні протоколи. Через 35 років вони знову зустрілися зі своїми піддослідними і з'ясували статистично достовірний факт, що серед тих, кого любили батьки, було багато успішних людей і усього 25% мали хронічні хвороби. В іншій же групі, яких батьки не любили, успішних у життєвій долі і кар'єрі виявилось значно менше, а хронічні хвороби виявилися у 87% опитаних. Відповідними до цих відсотків, були і переживання членами зазначених груп почуття честі і гідності особистості.

Ось чому у людини має бути можливість вибору і утвердження власного виду любові як почуттєвої основи свого духовного потенціалу серед усієї величезної гами видів цього життєдайного почуття і використання його на всіх вікових етапах і в усіх ситуаціях життєвого шляху для підвищення ступеня успішності і тривалості життя. Адже, як стверджує французький філософ Марсель у своїй книзі про природу любові, сказати людині "Я люблю тебе!" – це означає сказати їй: "Ти ніколи не вмиреш!" (наведені дані взяті з телепередачі 1-го каналу Росії "Тайни любові" 8.XI.2009 року).

Отже, психолого-педагогічне вивчення проблеми любові має бути продовжене і не перериватися у психології та педагогіці, зокрема у таких її аспектах, як розкриття духовного, гуманістичного потенціалу любові, вплив мудрої любові дорослих на розвиток особистості дитини, збереження благородства, щирості і дієвості любові у стосунках між людьми. Любов виступає як дієвий ресурс покращення навчальної, трудової, професійної діяльності, соціальної поведінки, життєдіяльності і життя, в цілому. Особливої уваги потребує захист любові від розпусти та різних форм викривлення, виключення випадків маніпулювання любов'ю, що може призвести, зокрема до гострих психотравм і виникнення суїцидальної загрози для учнівської молоді і дорослих. Любов породжує, розвиває і підтримує не тільки нову людину, особистість, в цілому життя, але і умови їх існування, розвитку, тобто – життєдіяльність, створення нового, більш досконалого предметного, духовного і матеріального, світу. Вона включена як начало, джерело, каталізатор у всі види творчості, інновації, продуктивної праці, утворює гуманістичний стрижень громадської поведінки і суспільного життя. Саме тому слід говорити, услід за В.О.Сухомлинським, про мудрість любові, формування якої слід здійснювати вже у дошкільному та шкільному віці зусиллями батьків, вчителів, психологів і самих учнів. Хочеться навести на завершення слова мудрої людини, академіка В.М.Синьова, сформульовані ним російською мовою: «Давайте относиться друг к другу, как Друг к Другу!»

Література

1. Большая психологическая энциклопедия. – М.: Эксмо, 2007. – 544 с.
2. Герриг Р., Зимбардо Ф. Психология и жизнь. – 16-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 955 с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1992. – 376 с.
4. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.–метод. посіб. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
5. Изард К. Эмоции человека: Пер. с англ. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980, 440 с.
6. Кон И.С. Дружба: Этико-психологический очерк. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1987. – 350 с.
7. Корчак Я. Как любить ребенка: Книга о воспитании: Пер. с польск. – М.: Политиздат, 1990. – 493 с.
8. Максименко С.Д., К.С.Максименко, М.В.Папуча. Психологія особистості / За ред. С.Д.Максименка. – К.: ТОВ «КММ», 2007. – 296 с.
9. Миколайчук Я.М. Незаймана Любов у даліні Світів: Поетична повість. – Тернопіль: Економічна думка, 2005. – 384 с.
10. Моргун В.Ф.Методика исследования мотивации любви в свете концепции многомерного развития личности // Семья и личность. Ч.1. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – С. 237-352.
11. Рибалка В.В.Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: Навчальний посібник. – Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009. – 575 с.
12. Рудницька Оксана Петрівна. Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти: навч. посібник / О.П. Рудницька; АПН України, Інститут педагогіки і психології професійної освіти. – К.: 1998. – 247 с.
13. Сухомлинский В.А.Избранные произведения. Т. 5. Статьи. – К.: Рад. школа, 1980. – 678 с.
14. Челпанов Г.И.Очерки психологии / Г.И.Челпанов. – М.; Обнинск: ИГ-СОЦИН, 2009. – 248 с.

1.8. ОДУХОТВОРЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІВ І УЧНІВ

Рибалка В.В.

Проблема одухотворення особистості та діяльності педагогів і учнів має розглядатися передусім в аксіопсихологічному контексті, що створений розмаїттям ідеальних результатів творчої праці попередніх поколінь видатних митців, релігійних подвижників, вчених як працівників різних сфер культури людства. Одухотворення виступає формою ампліфікації, збагачення духовного досвіду людства, а тому і духовного потенціалу педагогів і учнів у процесі виховання та навчання, самовиховання і самонавчання.

Кожна сфера людської культури – мистецтво, релігія і наука – має справу з особливими духовними цінностями — естетичними, релігійними та науковими, які тісно переплетені між собою. Вже у найдавніших витворах мистецтва стародавньої людини відбулася поляризація духовних цінностей на позитивні — цінності Світогляду, Життя і Людини, та негативні — темряви, смерті та нелюдства. Ці антиномічні характеристики духовних цінностей поширювалися і на наступні, історично пізніші цінності — релігійні та наукові. В контексті релігійних духовних цінностей Світогляд, Життя, Людина підносилися до божественної висоти, до безкінечності і вічності буття людства, але не виключалося її гріхове падіння до сатанинських прірв. Цьому відповідає дихотомічний розподіл духовних релігійних цінностей, з одного боку на цінності Віри, Надії, Любові, а з іншого — зневір'я, розпачу, ненависті.

Говорячи про наукові духовні цінності, що пов'язані з пізнанням, гармонізацією та творенням зовнішнього і внутрішнього світу людини, маємо також диференційовану антиномію духовних цінностей Добра, Краси та Істини і протилежних до них негативних цінностей зла, потворності та брехні. Як доводить саме життя, така диференціація видів духовних цінностей реально пронизує буття людства й окремої людини — з неперервними проявами гуманістичного підйому до рівня щастя і трагічного падіння у пекло конфліктів і війн.

Про це свідчить саме життя і дані численних досліджень спеціалістів, зокрема філософів, психологів і педагогів. Назвемо лише імена М.Грота, В.Бехтерева, А.Лазурського, В.Вернадського, В.Зеньковського, А.Макаренка, С.Рубінштейна, Л.Виготського, Г.Костюка, О.Леонтєва, В.Сухомлинського, М.Амосова, Г.Балла, І.Зязюна, І.Беха, Г.Васяновича, В.Кременя тощо [10].

Тому нашою метою є досягнення кращого усвідомлення аксіопсихологічної природи одухотворення особистості та діяльності педагогів і учнів, актуальність чого пов'язана з необхідністю виходу українського суспільства із глибокої системної кризи, в якій вона опинилася саме через ігнорування природи духовних цінностей.

Ми розуміємо одухотворення як двобічно спрямований творчий процес, який починається з вибору і творчого сприймання особистості естетичних, релігійних, наукових, екзистенційних за своєю суттю духовних цінностей, і продовжується їх використанням для покращення життя і далі — духовним творенням цінностей, як процесом продукування педагогами і учнями нових власних, релевантних попереднім, духовних цінностей.

Ми говоримо про духовні цінності, з якими співіснує безліч різних інших індиферентних ідеальних продуктів людського мислення та уяви, свідомості і підсвідомості, які не мають для людини великого значення, є байдужими для її життєвих потреб, професійних інтересів тощо. Їх можна назвати інертностями (термін має уточнюватися). Разом з тим, вони утворюють величезну змістовну сферу свідомості, в якій можуть народжуватися і, навпаки, гаснути духовні цінності. До духовних цінностей та інертностей прикладаються такі запозичені у квантової фізики принципи психофізики (в широкому розумінні цього поняття), як принципи відносності, доповнюваності та невизначеності.

З іншого боку, у психолого-педагогічному плані доцільно мати на увазі такі дві сторони одухотворення, як власне творення духовних цінностей особистістю та творення самої особистості духовними і матеріальними цінностями. Саме в цьому сенсі процес і продукти одухотворення підпорядковуються законам опосередкування (розопосередкування), інтеріоризації (екстеріоризації), со-

ціалізації (індивідуалізації), впливу зони найближчої (найвіддаленішої) дії за допомогою дорослої (розвинутішої) особистості, соціальної (індивідуальної) ситуації дії, що розроблялися у культурно-історичній теорії Л.С.Виготського.

При цьому вказані духовні процеси мають бути взаємовідповідними одне одному і включатися у різномасштабні соціальні процеси взаємного одухотворення самого суб'єкта, членів сім'ї, педагогів і учнів школи, громадян міста, регіону, країни, мешканців планети та всесвіту. І мова йде не про загальне, безадресне, якесь абстрактне щодо особистості одухотворення. «Творцями» і «користувачами» одухотворення в особистості виступають в цілому її властивості як духовні здібності, що диференційовані за компонентами, підструктурами та генетичними рівнями цілісної структури особистості, які виступають психологічними механізмами одухотворення, про що йдеться далі.

Зараз звернемо особливу увагу на найбільш масові види одухотворення — мистецьке та релігійне, які значною мірою здійснені народним менталітетом і фактично пронизують наукову та онтологічну, життєву сферу духовності. Всі ці види одухотворення взаємопов'язані одне з одним, тісно переплітаються між собою. Дійсно, можна системно інтерпретувати релігійні цінності Віри, Надії, Любові відповідно як: Віру у благодійну дію позитивних духовних цінностей Світогляду, Життя, Людини, Добра, Краси та Істини; Надію як сподівання на рятівну місію позитивних духовних цінностей у протистоянні темряві, смерті, нелюдству, злу, потворності й ненависті; спиратися на Любов з боку оточуючих і любити людей як носіїв перерахованих вище позитивних і негативних духовних цінностей.

Розглянемо докладніше особливості одухотворення на рівні різних вимірів і підструктур особистості. Так в межах соціально-психолого-педагогічного виміру слід враховувати особливості одухотворення на таких підструктурах, як психосоціальність, спілкування, спрямованість, характер, самосвідомість, досвід, інтелект, психофізіологія та психосоматика.

1. **Підструктура психосоціальності** відповідає за створення й утвердження високодуховної атмосфери в колективі навчального

закладу, в групі, класі тощо, за дотримання на психосоціальному рівні вимог з боку таких основних груп цінностей, як Світогляд-Життя-Людина, Віра-Надія-Любов, Добро-Краса-Істина. Через неї особистість забезпечує вплив позитивних духовних цінностей на виконання різних суспільних установок, соціальних позицій, ідеалів, ролей, міжособистісної поведінки. І водночас – забезпечується усунення, виключення, нівелювання впливу на соціальну активність неповноцінностей та негативних духовних цінностей — темряви-смерті-варварства, зневір'я-розпачу-ненависті та злупотворності-брехні. Ця підструктура має справу з дією певних духовних квантів, що сприймаються особистістю із соціуму, переробляються нею і збагаченими повертаються у суспільство.

Завдяки цьому відбувається насичення психосоціальної сфери особистості вчителів та учнів спільними духовними цінностями різного рівня – особистісними, родинними, національними, транснаціональними; цьому сприяє, приміром, дотримання виконуваних юними та дорослими громадянами й трудівниками вищих естетичних, релігійних та наукових вимог; важливими в цьому зв'язку видаються святкування особистих, сімейних, народних, релігійних свят, відзначення святкових дат країни, Євросоюзу, ЮНЕСКО, ООН тощо, в яких зберігається пам'ять про визначні духовні події людства і які виступають певним чином як національні та міжнародні еталони утвердження духовного потенціалу людства. Для цього слід виділити дати визначних подій у відповідних календарях ООН, ЮНЕСКО, Євросоюзу, США, України, народних свят, релігійних дат, сімейних торжеств і власних духовних подій. Вкажемо для прикладу на деякі **свята ООН у 2015 році (кожного року цей перелік оновлюється за змістом і датами):**

20 березня – **Міжнародний день щастя;**

21 травня – **Всесвітній день культурного розмаїття в ім'я діалогу та розвитку;**

21 вересня – **Міжнародний день миру;**

29 вересня – **Всесвітній день серця;**

5 жовтня – **Всесвітній день учителя;**

10 листопада – **Всесвітній день науки;**

16 листопада – **Міжнародний день терпимості або толерантності;**

20 листопада – **Всесвітній день дітей;**

10 грудня – **День прав людини;**

20 грудня – **Міжнародний день солідарності людей.**

До цього списку можна додати святкові дні та пам'ятні дати МІСТА, СЕЛА, РОДИНИ, ОСОБИСТОСТІ тощо.

Універсальним є протидія бездуховності в собі та інших на основі дотримання 10 заповідей Божих. Наведемо деякі з них у стислому викладі, звертаючись передусім до віруючих педагогів і учнів:

Заповіді V-X, що вчать любити людей і не ображати їх:

V. Почитай батька і мати свою, щоб тобі було добре і щоб ти довго жив на землі.

VI. Не вбивай.

VII. Не перелюбствуй.

VIII. Не кради.

IX. Не проголошуй неправдивих свідчень на ближнього свого (не бреш).

X. Не бажай собі дружини ближнього, не бажай собі дома ближнього твого, ані поля його, ані раба його, ані вола його, ані вісяка його, ані усілякої худоби його, ані всього того, що належить ближньому твоєму.

Порушення цих законів, гріхопадіння може призводити до втрати духовного і фізичного здоров'я, до хвороб, а іноді і до смерті...

2. Для підструктури спілкування особистості важливим є актуалізація духовних потреб і здібностей у різних ситуаціях спілкування, діалогу, полілогу, засвоєння і використання тезаурусу високої духовності, синонімів позитивних духовних цінностей, і, навпаки, – аргументоване гальмування, виключення із спілкування їх антонімів, тобто негативних духовних цінностей та неповноцінностей. Робочий словник педагогів має бути духовно акцентуєваним, що сприятиме більш глибокому формуванню духовної свідомості дорослої та юної особистості;

Взагалі, має бути розроблений і використовуватися робочий словник, **тезаурус понять** проблеми духовності, духовних цінностей, духовної культури, духовного потенціалу педагогічних працівників і учнів, духовного актуалгенезу, втілення у життя

духовних цінностей Світогляду, Життя, Людини, Віри, Надії, Любові, Добра, Краси, Істини. Останні мають бути піднесені до рівня найвищих естетичних, релігійних, наукових, філософських, аксіологічних, культуротворчих категорій і представлені у вигляді певних **законів духовності**, охарактеризованих у своїй сутності, єдності, повноті та послідовності. Мова йде, зокрема, про психологічні, педагогічні, «світлі» життєві закони гуманістичного Світогляду, вічності Життя, найвищої цінності Людини, закони Віри, Надії, Любові, Добра, Краси та Істини, в їх взаємозв'язку між собою та протидії елементам «темної» духовності. Важливою є розробка методів виявлення сформованості базових цінностей духовного потенціалу особистості у вчителя і учня, що розвивається, підготовки психолога і педагога до розвитку й актуалізації, саморозвитку і самореалізації духовного потенціалу учнівської молоді на різних вікових етапах та в різних ситуаціях.

Слід пам'ятати, що за кожною із наведених базових духовних, позитивних і негативних цінностей стоїть безліч споріднених з ними цінностей, що їх конкретизують. Наведемо в цьому зв'язку далі відповідні конкретні групи базових цінностей. Треба усвідомлювати, що використання вказаного тезаурусу позитивних духовних понять має мотиваційне, причиново-наслідкове, сугестивне значення, тобто визиває покращення взаємних стосунків між людьми, підвищення ефективності, результативності, якості спільної діяльності. Тоді як використання протилежних негативних духовних понять погіршує взаємостосунки, їх перебіг та результати. Тобто треба ставитися до духовної термінології як до засобів контрольованого духовного впливу, від яких залежить якість самого спілкування. Духовні послання, кванти високодуховної інформації, сигнали, інтереси, рефлексії, інтелектуальні ідеї, емоційні прояви статистично мають бути більше позитивними, ніж негативними, від чого залежить успіх, благополуччя, щастя дорослих і молоді. І мова йде про всі без винятку компоненти спілкування – афіліацію, комунікацію, перцепцію, інтеракцію (позитивні комунікаційні вчинки), атракцію (емпатію та симпатію). Увесь процес спілкування має носити позитивне емоційно-почуттєве забарвлення.

Робочий тезаурус спілкування має включати наступні по-

зитивні духовні цінності:

Світгляд: система позитивних знань, законів, принципів, максимумів життя.

Життя: вічність життя, краса життя, любов до життя, безсмертя життя.

Людина: дитина, дорослі, похилі, жінки і чоловіки, гуманізм.

Віра: вірність, довіра, відданість вищим цінностям та Богові.

Надія: надійність, сподівання, впевненість, розрахунок на спасіння, в тому числі через віру в Бога.

Любов: кохання, дружба, милість, симпатія, повага тощо.

Добро: благо, справедливість, добродійність, добродіяння, добробут, щастя, чеснота, етика.

Краса: прекрасне, гармонія, досконалість, свобода, піднесене, мистецтво, врівноваженість, взаємовідповідність, естетика.

Істина: чесність, правдивість, мудрість, інтелектуальність, правильність, точність, повнота, доведеність, теоретичність, науковість.

Водночас бажано уникати, жорстко протистояти неактуального використання (всує) термінології, за якими стоять наступні негативні духовні цінності: *темрява:* неграмотність, обмеженість, некомпетентність, сліпота, пустота; *смерть:* убивство, війна, злочинність, тероризм; *варварство:* дикунство, тваринність, ворожість; *зневіра:* недовіра, підозра, підступність, зрада; *безнадія:* розгубленість, розпач, відчай, розпука, несамовитість, безнадійність, нестямність, відчайдушність, безвихідність, безпорадність у ситуації спасіння; *ненависть:* зненависть, ворожість, антипатія, огидність; *зло:* агресивність, жорстокість, розбещеність, самоцентризм, егоїзм, злобність, злочинність, злочинство, негативізм; *спотворення:* потворність, страхіття, жажливість, кошмарність; *брехня:* оманливість, неправда, хибність.

Слід використовувати усю наведену психопедагогічну аргументацію для переконання педагогів і учнів у доцільності зміни їх негативної духовної орієнтації на позитивну за допомогою методів дебатів, що полягає у логічному, аргументованому доведенні істинності певного положення і відмови від шкідливого, сумнівного положення. При цьому здійснюється певне інтелектуальне змагання в присутності досвідченого судді.

Перспективним в цьому плані є метод діалогічних універсальїй професора психології Г.О.Балла, що полягає у дотриманні принципів: а) поваги партнерів діалогу одне до одного і до себе; б) прийняття партнерів діалогу такими, якими вони є; в) орієнтації на найвищі й найкращі досягнення сторін з огляду на перспективу; г) свідомої конкордантності, тобто установки на згоду на основі загальноприйнятих базових знань, норм, цінностей і цілей; д) толерантності, терпимості одне до одного; е) чіткого й обґрунтованого викладу сутності проблем і вимог кожною стороною діалогу; є) знаходження спільного у висловлених поглядах на проблему і прийняття рішення на цій спільній основі; ж) фіксації розбіжностей та відкладення їх обговорення на більш сприятливі часи та після більш ґрунтовної підготовки до діалогу; з) зосередження на виконанні спільних рішень та їх реалізації відповідними владними структурами; і) принцип контролю за їх виконанням усіма сторонами.

Перспективним у деяких випадках може виявитися протистояння злу, спотворенню, неправді на основі... неспротиву злу, що запропонував Л.Толстой і успішно зреалізували Махатма Ганді, Нельсон Мандела, Мати Тереза та інші духовні лідери людства. Всі перераховані вище заходи можна відпрацьовувати в ході різноманітних тренінгів спілкування.

3. Підструктура спрямованості є дуже важливою в плані формування та актуалізації високодуховних установок, мотивів, орієнтирів, сенсів, намірів, цілей, проєктів, програм, емоційних оцінок тощо, особливо на початкових етапах становлення стосунків з людьми, розгортання діяльності, трудових процесів, творчості тощо. Початкові стадії всіх видів людської активності мають бути освячені високими духовними устремліннями до гуманістичного Світогляду, щасливого Життя, гармонійно розвинутої Людини, сповнені Вірою у краще, Надією на досконале, почуттям Любові, до цінностей Добра, Краси, Істини, що є запорукою успіху. При цьому доцільно спиратися на переконання в тім, що вказані духовні цінності діють із силою закону досконалості. Прикладом такої переконаності можуть бути наступні настановлення Мати Терези:

- якщо ви проявляли добро, а люди звинуватили вас у таємних особистих потягах, все одно проявляйте добро;
- якщо ви досягли успіху, то у вас може з'явитися чимало

увяних друзів і справжніх ворогів – все одно досягайте успіху;

- якщо ви чесні і відверті, то люди будуть обманювати вас – все рівно будьте чесні та відверті;

- якщо ви отримали безсумнівне щастя, вам будуть заздрити – все одмінно будьте щасливі;

- люби і хай любов буде для тебе такою ж природною, як і подих;

- можна робити маленькі речі, але з великою любов'ю;

- не втрачайте здатності довіряти, вірити й любити;

- чим більше любові, мудрості, краси, доброти ви відкриєте в собі, тим більше ви помітите їх в оточуючому світі;

- розповсюджуйте любов усюди, де б ви не знаходилися – передусім у власному домі.

Поглиблення духовної сутності спрямованості, усвідомлення переваг духовної мотивації, одухотвореного сенсу життя має забезпечити досягнення відповідних позитивних результатів у навчальній діяльності та громадянській активності.

Дуже корисними можуть стати відповідні мотиваційні тренінги, ігри, вправи для дорослих і молоді.

4. Підструктура характеру – в ній і через неї відбувається виховання та самовиховання, актуалізація та самоактуалізація високодуховних рис характеру як духовних естетичних, релігійних, етичних, наукових ставлень до природи, соціуму, людини, речей, справ, до себе тощо. Особистість за допомогою характеру оперує відношеннями, ставленнями залежно від того, як ставляться до неї. Показовими для цього є висловлювання Марії Монтесорі:

- дітей вчить те, що їх оточує;

- якщо дитину часто вихваляють – вона вчиться оцінювати;

- якщо з дитиною чесні – вона вчиться справедливості;

- якщо дитина живе з почуттям безпеки – вона вчиться вірити;

- якщо дитину часто схвалюють – вона вчиться добре до себе ставитися;

- якщо до дитини часто бувають толерантною – вона вчиться бути терплячою;

- якщо дитину часто підбадьорюють – вона набуває впевненості у собі;

- якщо дитина живе в атмосфері дружби і відчуває себе необхідною – вона вчиться знаходити в цьому світі любов;

- концентруйтеся на розвитку доброго в дитині, тоді плохому не буде залишатися місця;

Одухотворення характерологічної сфери особистості педагога і учня звичайно здійснюється через духовне самовиховання та самоактуалізацію; духовні риси характеру краще за все формувати через духовно спрямовані вчинки утвердження Світогляду, Життя, Людини, Добра, Краси, Істини, Віри, Надії, Любові.

5. Підструктура самосвідомості відповідає за рефлексивний обіг духовних цінностей у внутрішньому світі, за духовну єдність зовнішнього та внутрішнього світів між собою та з діяльністю і поведінкою особистості. Відбувається рефлексивний зв'язок духовних цінностей з різноманітними предметами інших підструктур особистості – психосоціальної, комунікативної, спрямованості, характеру, компетентності, інтелекту, психофізіології, психосоматики. Специфічними операціями такого рефлексивного одухотворення є самоусвідомлення, самопізнання, саморегуляція, самоактуалізація, самоемоціяція. Ці операції мають свою специфіку в кожній підструктурі і завдяки їй відбувається своєрідне духовне присвоєння світу особистістю. Так для підструктури інтелекту властиві рефлексивні операції самоаналізу-самосинтезу, самопорівняння-самоототожнення, самоузагальнення-самоконкретизації, самосистематизація-самоагломерація тощо. Завдяки цим операціям духовні цінності переносяться у внутрішній світ, накладаються шляхом самооцінки на його цілі і засоби, навколо них концентруються елементи сприймання, відчуття, уваги, пам'яті, мислення, уяви, уявлення, інтелектуальні емоції тощо. Наявність підструктури самосвідомості говорить про те, що одухотворення – це трудомісткий процес, який потребує від особистості напруженої внутрішньої роботи. Як вірно сказав поет, для цього «душа трудитися повинна – і день і ніч, і день і ніч!» у внутрішньому світі та у його взаємозв'язку із зовнішнім духовним світом сім'ї, кола друзів, системи освіти, божественного світу. Відбувається одухотворення освітнього середовища етичними, естетичними, світоглядними цінностями.

Дуже важливим в цьому плані є самовиховання педагогом і учнем в собі духовних якостей, використовуючи відомі методи самотворення (самотивування, самопізнання, самоінформування, самопрограмування, самопереконавання, самозобов'язання, самонаказ, самовплив, самооцінку, самоконтроль, самозвіт, самозаохочування, самопокарання тощо), за допомогою яких педагог і учень можуть в ході систематичного самоудосконалення сформувати в собі духовні якості своїх особистісних властивостей і особистості в цілому.

Одухотворення власного Я можливе через засвоєння прийомів рефлексивного аналізу та самоздійснення духовних потенцій у міжособистісному спілкуванні та спільній діяльності, саме в цьому контексті постає як зрозуміле пізнання особистістю себе, своєї духовної сутності;

6. Підструктура досвіду, компетентності особистості забезпечує розвиток духовного потенціалу та його актуалізацію, тобто самопотенціацію та самоактуалізацію системи духовних установок, духовних знань, духовних умінь, духовних навичок, духовних емоцій і почуттів. Найкраще це виражається у готовності особистості до здійснення духовних вчинків. При цьому організація і здійснення педагогами та учнями духовно відповідної поведінки повинна мати своїми засадами саме дев'ять базових позитивних духовних цінностей – Світогляду, Життя, Людини, Віри, Надії, Любові, Добра, Краси, Істини. Ми обмежуємося далі лише назвами вчинків, припускаючи, що їх зміст і процес здійснення можуть бути зрозумілими педагогам і учням по самій назві і гнучкими відповідно до конкретної ситуації, віку, статі, індивідуальності, особистості, зокрема тієї, що відповідає результатам самостереження, опитування та програмі духовного удосконалення учнів, які віднайдені та наведені на попередньому етапі. Отже, це наступні вчинки, ефективність яких зростає, коли вони домінують не тільки у системі освіти та у християнській педагогіці, але й в усіх прошарках суспільства, на всіх рівнях його організації. Корисно скористатися при цьому даними з цього питання академіка І.Д.Беха, поглядами І.А.Зязюна, М.Й.Боришевського, М.В.Савчина, Е.О.Помиткіна та власними міркуваннями. Отже це наступні **основні види духовних вчинків: вчинки відстоювання гуманістичного СВІТОГЛЯДУ,**

боротьби за ЖИТТЯ, захисту ЛЮДИНИ; вчинки відданості ВІРИ, покладання на НАДІЮ, об'єднуючої ЛЮБОВІ; вчинки з утвердження ДОБРА, переживання КРАСИ, служіння ІСТИНИ.

Одухотворення досвіду особистості потребує систематизації позитивних дій, власних духовних стимулів, знань, умінь, навичок і почуттів у діяльності, наслідування ефективного особистісного духовного досвіду інших, оволодіння системи духовних цінностей, духовної компетентності.

7. Підструктура інтелекту забезпечує адекватне сприймання, увагу, збереження в пам'яті, розуміння, розмірковування, уявлення, раціональне обґрунтування, доцільне використання позитивних духовних цінностей Світогляду, Життя, Людини, Віри, Надії, Любові, Добра, Краси, Істини особистістю. І навпаки – обґрунтовану ефективну інтелектуальну боротьбу з негативними духовними цінностями зла, потворності, брехні, зневір'я, розпачу, ненависті як причини невдач, нещастя, хвороб, загрози смерті. Мислення та уява необхідні для інтелектуального розв'язання суперечностей духовної сфери, моральних, естетичних, наукових питань, завдань, складних світоглядних проблем. Їх вирішення зафіксоване в низці афоризмів, максимів, принципів, законів.

Дуже важливим є розуміння доцільності сполучення різних духовних цінностей з елементами тих чи тих учбових ситуацій. Так, у Переяславському державному педагогічному університеті імені Г.Сковороди в комп'ютерному кабінеті університетської бібліотеки над кожним комп'ютером висить картина, що, на думку завідувача бібліотеки, шановної Ольги Іванівни Шкири, доцільно поєднує наукові та естетичні духовні цінності. Ми запропонували додати до цього духовного комплексу ще й ікони та тиху класичну музику, зокрема Моцарта, яка підсилює інтелектуальні здібності. Пропозиції були прийняті для обговорення.

Діалектична антиномізація, врівноваження протилежностей між духовними антиноміями з домінуванням позитивних цінностей над негативними, їх інтелектуальний аналіз і синтез в процесі постановки і вирішення духовних проблем, завдань взаємодії світогляду і темряви, життя та смерті, людини і варварства, віри і зневір'я, надії й розпачі, любові та ненависті добра і зла, краси і потворності, істини та брехні,

на користь утвердження позитивних духовних цінностей та відкидання неповноцінностей і негативних цінностей.

8. Підструктура психофізіології дозволяє враховувати в процесі сприймання, збереження та актуалізації духовних цінностей індивідуальні психодинамічні особливості (темперамент) особистості, властиві для неї психофізичні передумови кращого їх засвоєння та функціонування у часі (минулому-теперішньому-майбутньому). Залежно від типу темпераменту, ці процеси можуть бути більш імпульсивними і бурхливими (у холериків), або більш впевненими, збалансованими, амбіційними (у сангвіників), чи емоційними, тривожними (у меланхоліків) або інертними (у флегматиків). Особистості з «мислительним типом» нервової системи (асиметрично-функціональні з переважанням лівої півкулі) більш схильні до презентації духовних цінностей в абстрактно-понятійній формі, а з «художнім типом» (переважанням правої півкулі) – емоційно-образній формі.

Отже врахування психофізіологічних передумов розвитку досвіду формування духовного потенціалу, одухотворення вчителів та учнів, тісно пов'язане із темпераментом, функціональною асиметрією мозку тощо; адже за різних типів темпераменту духовні цінності можуть бути спрямовані переважно у минуле, теперішнє та у майбутнє, засвоюватися надто критично, амбіційно, блокуватися тощо, а за різних типів функціональної асиметрії – домінувати у понятійно-абстрактній чи в образно-емоційній формі.

9. Підструктура психосоматики визначає духовно відповідний зовнішній вигляд, манери, міміку, пантоміміку, рухи, постави особистості, жестикуляції, етикет її поведінки в різних ситуаціях тощо. Для розвитку духовності через психосоматику доцільно використовувати відповідні тілесні тренінги, тренінги рухового етикету тощо. Вони призводять до опанування різноманітними психосоматичними формами самовираження особистістю свого духовного потенціалу та одухотворення. Помітний вплив при цьому справляє виконання класичних танців – вальсу, танго, а також народних танців.

За другим **діяльнісним виміром особистості**, важливо вміти активно реалізувати процес одухотворення, тобто здійснювати його у вигляді певних етапів або компонентів, таких як: потребо-

мотивайний, інформаційно-пізнавальний, цілеформувальний, операційно-результативний та емоційно-почуттєвий. Разом з тим, не слід забувати, що процес **о-духо-творення** за своєю природою носить творчий характер, який має спиратися на систему прийомів, методів творчої діяльності та поведінки.

В межах **генетичного виміру особистості** слід передбачати, що успіх одухотворення залежить від наявності здатності до розвитку особливих духовних здібностей, які мають спиратися на певні задатки і розвиватися далі на рівні обдарованості, таланту, геніальності, навіть екстрасенсорних здатностей.

Отже можна зробити **висновок**, що запропоновані у статті дані щодо видів одухотворення, його суб'єктності та особистісної адресації можуть бути корисними саме в ситуації духовної кризи, яку переживає зараз українська особистість, суспільство та країна, хоча ними і не вичерпується повний їх перелік. Так само, як є необхідною їх більша конкретизація залежно від соціальних та індивідуальних особливостей особистості педагогів, учнів, їх вікових, професійних, соціальних характеристик, типів навчальних закладів тощо. Але головним є те, що одухотворення як важлива сторона виховання і самовиховання конче потрібне в наш час для протистояння навалі бездуховності, що загрожує нормальному розвитку особистості і країни. В статті фактично наводяться дані щодо особистісних механізмів гуманістичного варіанту одухотворення людини, які надають їй можливість вибору серед трьох аксіопсихологічних його напрямків – гуманізму, цинізму та варварству, що можна представити у вигляді трьох формул:

Гуманізм: позитивні духовні цінності домінують на негативними:
СВИТОГЛЯД ЖИТТЯ ЛЮДИНА ВІРА НАДІЯ ЛЮБОВ ДОБРО КРАСА ІСТИНА
темрява смерть нелюдь зневір'я розпач ненависть зло потворність неправда

Цинізм: позитивні духовні цінності врівноважуються негативними:
СВИТОГЛЯД ЖИТТЯ ЛЮДИНА ВІРА НАДІЯ ЛЮБОВ ДОБРО КРАСА ІСТИНА
ТЕМРЯВА СМЕРТЬ НЕЛЮДЬ ЗНЕВІР'Я РОЗПАЧ НЕНАВИСТЬ ЗЛО ПОТВОРНІСТЬ

НЕПРАВДА

Варварство: позитивні духовні цінності поступаються негативним:
світгляд життя людина віра надія любов добро краса істина

ТЕМРЯВА СМЕРТЬ НЕЛЮДЬ ЗНЕВІР'Я РОЗПАЧ НЕНАВИСТЬ ЗЛО ПОТВОРНІСТЬ
НЕПРАВДА

У ході одухотворення весь духовний потенціал особистості, зосереджений у трьох вимірах та відповідних складових її структури має бути самоактуалізований на основі гуманістичної програми духовного розвитку людини!

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: Підручник. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.
2. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: Монографія. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.
3. Колісник О.П. Духовний саморозвиток української нації. – Ужгород: ТІМ-РАНИ, 2012. – 296 с.
4. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості: Монографія. – К.: Наш час, 2007. – 280 с.
5. Помиткін Е.О. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості: посібник / Едуард Помиткін. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – 144 с.
6. Психологічні засади розвитку духовної культури педагогічного персоналу: посібник / за ред. Е.О.Помиткіна, З.Л.Становських. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – 174 с.
7. Рибалка В.В. Методологічні проблеми наукової психології: посібник / В.В.Рибалка. – К.: Талком, 2017. – 245 с.
8. Рибалка В.В. Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти: наук.-метод. посіб. / В.В.Рибалка. – К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2011. – 428 с.
9. Рибалка В.В. Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості: термінологічний словник / Рибалка В.В. – К., Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2016. – 424 с.
10. Рыбалка В.В. Теории личности в отечественной философии, психологии и педагогике: Пособие. – Житомир: Изд-во ЖГУ им. И.Франко, 2015. – 872 с.
11. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – 328 с.
12. Савчин М.В. Духовний потенціал людини. – Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського університету, 2001. – 203 с.

1.9. ТРИ ТАЄМНИЦІ ПЕДАГОГІКИ А.С. МАКАРЕНКА, АБО СПОГАДИ ПРО ПЕДАГОГІКУ МАЙБУТНЬОГО?

Моргун В. Ф.

Звичка обґрунтовувати елементи знань на основі законів природи формує переконання, що все в природі підлягає її необхідним законам, що порушувати їх – означає опинитися поза природою, в

тому числі і поза суспільством, оскільки в широкому розумінні поняття природи включає і суспільство. Тобто процес формування природничо-наукової картини світу є водночас і процесом формування екологічної культури майбутніх членів суспільства, їх громадянськості – громадянин у всіх випадках має діяти по закону, а для цього під час навчання в школі у нього має бути сформовано переконання в необхідності таких дій.

***Академік НАПН України В.Р. Ільченко,
доктор педагогічних наук К.Ж. Гуз [2; 5].***

Ставлення до фігури Макаренка і до його педагогіки в Україні – різні речі. Але, судячи з масової педагогічної свідомості, воно, на жаль, швидше негативне, ніж позитивне. По-перше, Макаренко втрачений як письменник [8]. Світовий бестселер «Педагогічна поема» виключений зі всіх курсів літератури в школі (тоді як за кордоном «Педагогічна поема» перевидана без купюр і стала товщою в 1,5 рази!). По-друге, його педагогіка або виключається з історії української педагогіки, або признається лише частково. Відновлено, наприклад, знак Макаренко (а була медаль!) – за успіхи в інтернатних установах для дітей без батьків. По-третє, його досвід начебто і визнається, але нічого не робиться на практиці. Зокрема, українськими навчальними закладами проігноровано багаторічний міжнародний конкурс імені А.С. Макаренка на кращий заклад, що поєднує навчання з продуктивною діяльністю дітей [11].

Кілька років тому на безпрецедентному семінарі, коли за круглим столом зібралися три «товариства»: товариство Ващенка на чолі з А. Погрібним, товариство Макаренка на чолі з тодішнім його президентом Г. Хіллігом (Марбург, Німеччина) і товариство Сухомлинського на чолі з академіком О. Сухомлинською, яка в НАПН України відповідає за все виховання в державі.

Виступ першого учасника можна назвати «плачем Погрібного». Він поскаржився на те, що про Макаренка знають майже всі вчителі, про Сухомлинського – менше, а про Ващенка – майже ніхто (що і не дивно, бо він став колабораціоністом і після війни оселився у Мюнхені, його праці були заборонені в СРСР). Автор заспокоїв колегу таким питанням: «Назвуть Макаренка, можливо,

багато, а чи можете ви назвати школу, де працює його педагогіка)? Відповіді не надійшло. Хоча колишній заст. міністра освіти повинен був би назвати хоч би школу О.А. Захаренка в Сахнівці, що на Черкащині.

...Коли вірменському радіо поставили питання: «Чим наша педагогіка відрізняється від макаренківської?», то отримали відповідь: «Макаренко зі «шпани» виховував людей, а ми з дітей дуже часто виховуємо «шпану». Світовою громадськістю не оцінено два рекорди Гіннеса, що належать Макаренку: по-перше, безрецидивність його перевиховання; по-друге, двотомник директора Крюківського музею-садиби Макаренка Г. Лисенка «Долі вихованців Макаренка», де цей рекорд, встановлений 3000-м колективом колоністів та комунарів, зафіксований.

Досвід більш ніж 20-річного інтересу автора до педагогіки Макаренка, зустрічі з його вихованцями і макаренкознавцями СРСР, Європи, США і Японії дозволили:

по-перше, зробити узагальнення, що були сформульовані як «три таємниці педагогіки Макаренка». Саме вони, перш за все, забезпечили успіх його навчально-виховних установ.

По-друге, розкрити надбання сучасних педагогів – школи О.А. Захаренка, Полтавського державного педагогічного інституту І.А. Зязюна, які осоромили тих, хто вважає досвід Макаренка можливим тільки для дітей та ще й без батьків, та ще й за ґратами.

Три основні принципи («таємниці») педагогіки Макаренка мають такі формулювання: 1) все краще – дітям; 2) якомога більше пошани до людини (дитині), якомога більше вимогливості до неї; 3) різновікові загони [9; 10]. Розглянемо їх більш докладно.

Таємниця 1: Все краще – дітям. Цей відомий всім принцип великий педагог зрозумів не банально-споживацькі (кращі цукерки – дітям, кращі іграшки – дітям, кращу одягу – дітям...), а зробив два істотні доповнення:

– кращі види праці – дітям;

– кращі види спілкування з кращими людьми довкілля і світу – дітям.

Судячи з літератури міжнародних захисників дитинства, весь світ бореться з працею дітей. Але світ, одночасно, і не проти тру-

дової педагогіки Макаренка. Де ж істина? А вона в тому, що в назвах книг такого роду часто економлять фарбу на словосполученні – «найшкідливіших». Якщо розставити всі крапки над «і», то світ бореться не з працею дітей, а з «найшкідливішими її видами» (відлученням від школи, перевантаженням, дитячою проституцією, недоплатою за роботу і тому подібне).

Не перераховуватиму всіх ремесел і видів сільської праці в макаренківській колонії імені М. Горького під Полтавою, не нагадуватиму про виробництво електросвердлилок або фотоапаратів у Харкові, зупинюся на сучасних прикладах Сахнівки О. Захаренка [3; 13].

Найяскравішим борцем проти «трудового насильства над людьми» з боку Захаренка виступила сахнівська вчителька астрономії. Її листи-скарги перевіряли найавторитетніші комісії, аж до ЦК КПУ та КПРС.

Врятуватися Захаренкові вдалося тільки завдяки тому, що він: а) працює-толокою не зірвав жодного уроку астрономії (як, втім, і з інших предметів); б) ніколи особисто не просив учительку працювати на будівництві; в) за 30 років школи-толоки не допустив жодної виробничої травми у дітей. На питання комісії, чому ж вона виходить на толочну роботу, відповідь була дещо несподіваною: «Так всі ж виходять, ось і я – теж». За такої відповіді підстав для зняття директора з посади комісії не знаходили. Найцікавіше трапилося, коли методом толоки побудували обсерваторію і планетарій. Вчителька астрономії заповіжала Захаренка, визнала толоку як важливий засіб трудового виховання і перестала скаржитися.

На питання: «Де бралися матеріали, обладнання?», – дає відповідь історія з телескопом. Якось у газеті «Правда України» вийшла велика стаття про успіхи Кримської обсерваторії, де встановили новий телескоп. Була там і ложка дьогтю – фраза: «А старий телескоп валяється під баштою й іржавіє». Статтю прочитали багато директорів шкіл і вчителів астрономії України, але тільки у Захаренка народилася безумно-авантюрна (або дуже розумна!) думка звернутися в обласне управління освіти в Черкасах і попросити лист, адресований директорові Кримської обсерваторії, з пропозицією передати старий телескоп з балансу кримської науки на

баланс черкаської освіти, що і було зроблено. Тут доречно нагадати не про геніальність Захаренка, а про дві народні мудрості («Не проходите мимо того, що погано лежить»; «Хто хоче щось зробити – шукає компаньйонів, способи і засоби; хто не хоче нічого робити, легко знайде купу причин для байдикування»). Захаренко мимо телескопу, що валявся в Кримській обсерваторії, не пройшов і... отримав прекрасний технічний засіб навчання для хутірської школи!

І останнє про працю в Сахнівці: справа не закінчується тяжкою і брудною будівельною роботою. Коли об'єкт здано, його треба обладнати. Устаткування (телескоп, система планетарію, експозиція музею, наприклад) треба експлуатувати, займатися ремонтом, а це вже – сучасні тонкі технології.

Краще спілкування – контакти з кращими людьми села, району, області, країни, миру. Пригадаємо, як колоністи Макаренко списалися с М. Горьким і долистувалися до того, що той прибув із особистим візитом. Чи мало це виховне значення? Колосальне!

На всі керівні посади, пов'язані з роботою і дітьми, педагог прагнув ставити кращих людей, кращих фахівців. То ж стосувалося і кола неформального спілкування, гурткової роботи і тому подібне. Кращі лідери забезпечували успіх справи, а успіх («мажор») надихав дітей із поганим минулим – ми не гірші за інших!

За часів шаленої диктатури ВКП(б), ВЧК, НКВС Макаренко ризикує застосувати в колонії Горького пряме демократичне управління: головним органом влади він робить загальні збори колонії, де більшість належить колишнім бандюкам. Фактично це був Майдан в окремо взятому закладі, який обходився без підпалу шин і братовбивства.

І останнє риторичне питання: чому Макаренко випускав у життя юну людину з чотирма документами (атестат, трудова книжка, кваліфікаційна книжка, ощадна книжка із стартовим капіталом), а ми жаліємо кращим випускникам гімназичних або лицейських, наприклад, математичних класів дати окрім атестата кваліфікацію оператора ЕОМ? Невже дармоїдство і безробіття стають виховними ідеалами?

Таємниця 2. Якогого більше пошани до людини (дитини), якогого більше вимогливості до неї. Міняти місцями зміст цієї біблейської істини не радив сам Макаренко. Ми вже задавалися питанням, чому батьки не дуже охоче відвідують навіть батьківські збори, а в Сахнівці – готові щодня працювати на школу у вільний час, якого, до речі, ні у кого немає?

Саме тому, що Захаренко реалізує тезу про «пошану до кожної людини» в кожному шкільному (класному, вчительському) заході. Захід просто не планується, якщо в ньому не продуманий прояв пошани до людей села (або як глядачів, або як учасників цього заходу).

Випадки з життя:

а) всі уроки оголошені відкритими для батьків, дідусів і бабусь;
б) як виник шкільний музей? Приїхала комісія приймати кабінет історії. Прийняла, але з одним критичним зауваженням: «Доробити музейний куточок кабінету». Звичайний вчитель попросив би принести декілька експонатів і куточок був би зроблений. Але реалізація принципу «пошани до кожної сім'ї» привела до того, що звернулися до всіх учнів, які нанесли стільки реліквій, що і в кабінет не вміщалися. Тобто двоповерховий музей виник не для показу перед начальством, а з поваги до жителів сіла.

Автора потряс епізод з життя селян, коли в робочий день біля школи підслухав розмову між двома групами жителів: одна – в парадній, а інша – в робочій одежі.

- Здрастуйте.

- Добридень.

- Чого такі святкові в робочий день?

- Відпросилися з роботи, перевдягнулися з нагоди приїзду родичів і йдемо до шкільного музею вклонитися сімейним реліквіям.

Селяни розійшлися, а я подумав: «Не було б таємниці-2 Макаренка, не було б школи-толоки Захаренка, не було б шкільного музею. А що було б? Приїхали б родичі, дістали б із погрібу самогонку і до часу візиту в неіснуючий музей горланили б серед робочого дня пісні (в кращому разі) або вже викликали б дільничного міліціонера (у гіршому).

З музеєм пов'язаний ще один епізод, що уразив автора. Заха-

ренка викликали несподівано до телефону, і він попросив провести екскурсію по музею п'ятикласницю, що пробігала мимо. Дівчинка мала вільний час і погодилася приділити нам 30-40 хвилин. Вона, як справжній екскурсовод, із знанням справи блискуче справилася зі своїм завданням (ось вам і профілізація і профорієнтація!);

в) влітку в річці Рось тонуть двоє дітей не під юрисдикцією школи (тому директора не зняли з роботи). У вересні Захаренко збирає різновіковий загін ради школи і ставить питання: «Що потрібно зробити, щоб всі діти уміли плавати і знали, як поводитися на воді?».

Будувати басейн. Було побудовано два басейни – літній і зимовий! І знову звертаю увагу на співвідношення мотивів: на першому місці – турбота про життя і здоров'я дітей, на другому – спортивні досягнення.

...Перед смертю О. Захаренко встиг підготувати до видання чотиритомник, в якому були простежені родоводи (генеалогічні дерева) 30 поколінь випускників школи! І не випадково за цю пошану до людей головний редактор київського журналу «Педагогіка толерантності» Ярослав Береговий одну із статей про Олександра Захаренка назвав так – «Директор Сахнівки».

Таємниця 3: різновікові загони. По бідності ми ввели в шкільних класах вікову сегрегацію: 25-30 однолітків намагаються навчитися під керівництвом вчителів, які знаходяться на досить віддалених вікових дистанціях від дітей. Чи варто дивуватися, що в боротьбі за душу дитини різновікові вуличні угруповання часто перемагають сегреговані за віком класні «колективи»?

Макаренко широко використовує різновікові об'єднання дітей у різних видах діяльності: від різновікових тимчасових загонів до дружби старших з молодшими. Толочна праця у Захаренка за визначенням – різновікова. Макаренківський принцип самоврядування єдиного різновікового колективу (на відміну від ізоляціоністського дитячого, учнівського, студентського самоврядування) в школі Захаренка використовується не тільки у виховній роботі. Під керівництвом відомого педагога Л.І. Новікової цей принцип був розповсюджений і на навчально-дидактичний процес школи [6; 7]. Так, учений-дослідник Новікова і новатор-практик За-

харенко, наприклад, зробили замах на святу-святих монополію вчителя – оцінку успішності і демонополізували її, демократично залучивши до цього таїнства оцінювання не тільки колективи класів, школи, сім'ї, але і в цілому – села! (Нехай вибачають ті, хто намагається зробити з центрів незалежного тестування монополістів на істину в оцінюванні. Автор не проти центрів, а лише проти їх претензії на монополію).

Четвертний табель учня був поділений на два розділи. Перший – це список предметів, що вивчаються, проти яких до графі оцінок вчителя додалося три нових. По кожному предмету учневі виставляв оцінки такий різновіковий колектив: вчитель (У), клас (К), він сам (Я) (самооцінка); у четвертій графі виводилася узагальнена підсумкова оцінка (для звітності). Цікаві колізії виникають у разі таких комбінацій: У-3, К-5, Я-5 (помста вчителя за що-небудь за допомогою оцінки, що неприпустимо); У-5, К-3, Я-5 (помста учнів однокласникові – феномен «Опудала» або необ'єктивне благовоління вчителя, який не виправдано завищує оцінку улюбленцеві, що також неприпустимо) і тому подібне

Але найцікавіше знаходимо в другому розділі, який присвячений бідолашній поведінці. Бідолашній тому, що оцінки і з поведінки, і зі старанності зникають з табелів українських школярів. Відбувається це не тому, що немає проблем з поведінкою, а внаслідок ухилення школи від виховання (мовляв, нехай виховують сім'я, масмедіа, вулиця, міліція, а нам і за навчання недоплачують!?). У Сахнівській школі – навпаки, поведінка не тільки не виключена з табеля, а розширилася до цілої сторінки. Конкретні види поведінки групуються в три підрозділи:

- види поведінки в школі (оцінюються класним керівником, однокласниками, самим вихованцем);
- види поведінки вдома (оцінюються батьками, класним керівником і самою дитиною);
- види поведінки на території села, мікрорайону (оцінюються територіальним органом місцевого самоврядування, класом і самим юним громадянином).

Деякі батьки спочатку сміялися над цим нововведенням. Мов, ми своєму рідному чаду завжди посприємо і поставимо п'ятірку.

Але ось яка сценка розігралася в одному з класів Сахнівської школи. Перед кінцем чверті приходять мама однієї з учениць у засмучених почуттях і скаржаться класному керівникові, що у неї рука не піднімається поставити дочці-підліткові п'ятірку з такого виховного «предмету», як «допомога батькам у прибиранні житла», за тією простою причиною, що дочка протягом чверті жодного разу за собою не вимила навіть блюдця.

Скептики можуть заперечити проти такої системи оцінювання – тотальний контроль!?. Три контраргументи знімають побоювання: по-перше, це краще, ніж безпритульність при живих батьках; по-друге, ми ж не відмовляємося від покупок у сучасних маркетах на тій підставі, що там встановлені камери постійного спостереження; по-третє, якщо дитину відлучати від контролю і оцінювання, якщо не порівнювати оцінки тих, хто її оточують з її власними, то звідки з'являться такі найважливіші особистісні новоутворення, як «самосвідомість», «саморегуляція», «адекватна самооцінка» особистості?

...Допитливий читач знайде опис методів роботи з різновіковими учнівськими і виховними колективами в роботах Макаренка, Захаренка, Іванова, Дьяченка й інших авторів.

Блискуче доводить високу ефективність такої педагогіки у вищій освіті (на прикладі формування душі й педагогічної майстерності майбутніх учителів) колишній ректор Полтавського державного педагогічного інституту, Міністр освіти України, другий президент Міжнародної Макаренківської асоціації – Іван Андрійович Зязюн [4].

По-перше, свій досвід керівництва студентськими будівельними загонами Київського університету Зязюн продовжує, коли стає ректором Полтавського педагогічного інституту. Студентські загони інституту беруть участь у розбудові нового навчального корпусу, спортивного залу, трьох корпусів гуртожитків, облаштовують ботанічний сад, механічні й столярні майстерні, біологічну станцію й оздоровчий табір в Лучках (при впадінні Ворскли у Дніпро), допомагають селянам у збиранні врожаю, займаються самообслуговуванням тощо. Зязюн розширює коло спілкування студентів з кращими людьми всесвіту. Гостями інституту були й знамениті педагоги-новатори (Ш. Амонашвілі, І. Волков [1], В. Шаталов та ін.),

й чисельні делегації освітян не тільки країн СНД, але й дальнього зарубіжжя – Америки, Канади, Німеччини, Японії та ін.

По-друге, Зязюн надавав приклад поєднання високої поваги і водночас вимогливості до студентів. Він особисто зустрічався з абітурієнтами і з кожним потоком студентів кожного факультету. Більше того, у часи, коли «сексу в СРСР ще не було» – мав батьківські бесіди з дівчатами й хлопцями на кожному потоці окремо, виховуючи в них жіночу гідність і чоловічу відповідальність. Його мінімальні вимоги до академічної форми одягу майбутнього вчителя дехто піддавав критиці, але вони не були примхою сваволі ректора, а ще одним засобом покращення іміджу вчителя в суспільстві та й у власних очах – формування поваги і самоповаги особистості. Повагу до попередників демонстрували чисельні кімнати-музеї: Ю. Кондратюка (Шаргея), А. Макаренка, В. Сухомлинського та ін.

По-третє, Зязюн систематично втілював принцип різновікових загонів у всіх видах роботи: починаючи від представництва студентів у керівних органах інституту і навпаки (адже Макаренко закликав не захоплюватися дитячим самоврядуванням, а підніматися до самоврядування єдиного різновікового навчально-виховного колективу!). За різновіковим принципом у Полтавському педагогічному формувалися студентські науково-дослідницькі групи, різноманітні гуртки художньої самодіяльності, спортивні секції та команди, будівельні загони тощо. Бо саме за цих умов опанування соціальним досвідом відбувається в «зоні найближчого розвитку» особистості (за Л.С. Виготським), коли творчий інтерес до справи підкріплюється ще й успіхом у цій справі.

Висновок. Якщо в педагогічному коктейлі геніальності лідерів української й світової педагогіки і скромності їх послідовників прибрати перебільшену концентрацію і того, й іншого, то вийде «напій» під назвою «школа-господарство», який буде цілком вживаним для будь-якого вчителя, в будь-якій школі, в будь-якій країні СНД і світу. У Росії та Україні блискучі приклади поєднання навчання з продуктивною працею показали С. Шацький, А. Макаренко, В. Сухомлинський, О. Захаренко, М. Андрієвський, І. Волков, І. Ткаченко, А. Самодрін [12], І. Зязюн – у вищій школі, та ін. У далекому зарубіжжі – німецький педагог Р. Вінекен, представ-

ники і послідовники Вальдорфської школи, данський педагог Ганс Кофод, який отримав незаперечне підтвердження успішності макаренківської педагогіки і на дорослому контингентові вихованців (від 18 років і до пенсійного віку!).

Чому ж більшість із нас гірша за них, принаймні – в частині використання й творчого втілення народної трудової педагогіки в сучасних навчально-виховних установах? На думку вчителів праці, навіть сучасна шкільна програма трудового навчання не здатна забезпечити оволодіння базовими трудовими вміннями і навичками, а має оглядово-ознайомчий характер (!?). Чому ми довели масу дітей до безпритульності при живих батьках? Чому не береться на озброєння трудова педагогіка Макаренка, Ващенко, Захаренка, Сухомлинського, Зязюна? Адже вона не тільки реабілітаційна, але перш за все – профілактична (Я. Береговий, Л. Гриценко, В. Ільченко, Б. Наумов, С. Невская, Н. Ничкало, М. Окса, В. Рибалка, А. Ткаченко [14], А. Фролов, Г. Хілліг, М. Ярмаченко та ін.).

Не потрібно доводити, що виховувати – набагато дешевше, ніж перевиховувати. Невже сумна мудрість – «Ніхто так не затоптує сліди попередників, як їх послідовники» – виявиться справедливою і в нашому випадку?

Література

1. Волков И.П. Цель одна – дорог много. Проектирование процессов обучения / И.П. Волков. – М.: Просвещение, 1990. – 159 с.
2. Гуз К.Ж. Теоретичні та методичні основи формування в учнів цілісності знань про природу: моногр. / К.Ж. Гуз. – Полтава: Довкілля-К, 2004. – 472 с.
3. Захаренко О.А. Школа над Россю / О.А. Захаренко, С.М. Мазурик. – К.: Рад. школа, 1979. – 150 с.
4. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії / І.А. Зязюн. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
5. Ильченко В.Р. Образовательная модель «Логика природы». Концептуальные основы интеграции естественно-научного образования / В.Р. Ильченко. – М.: Народное образование. Школьные технологии, 2003. – 206 с.
6. Новикова Л.И. Педагогический коллектив и его воспитательные функции / Л.И. Новикова // Теоретические проблемы воспитательного коллектива / под ред. Л.П. Буйевой и др. – Тарту: ТГУ, 1975. – С. 43-48.
7. Новикова Л.И. Школа и среда / Л.И. Новикова. – М.: Знание, 1985. – 80 с.
8. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8 т. / А.С. Макаренко. – М.: Педагогика, 1983-1986.

9. Моргун В.Ф. Виховні ідеали Макаренка, Ольжича, Ващенко: від мінливих кентаврів до абсолюту гуманності / В.Ф. Моргун // Гуманітарна освіта як важливий фактор формування національної самосвідомості студентів та учнів. Матеріали Всеукраїнської наук. конф. 4-6 травня 1995 року / за ред. М.І. Степаненка. – Полтава, 1995. – С. 178-181.

10. Моргун В.Ф. Психологія особистості в педагогіці А.С. Макаренка / В.Ф. Моргун. – Полтава, 2002. – 84 с.

11. Положение о Международном конкурсе имени А.С. Макаренко (постоянными организаторами Конкурса являются Автономная некоммерческая организация “Редакция “Народное образование” и Международная Макаренковская ассоциация: тел./факс: 345-52-00; e-mail: konkurs@narodnoe.org, narodnoe@narodnoe.org) // Народное образование. – М., 2006. – № 6. – С. 25-28.

12. Самодрин А.П. Профільне навчання в середній школі / А.П. Самодрин. – Кременчук: Вид. Центр СГЕ, за участю РВЦ ПНТУ, 2004. – 384 с.

13. Світличний К.К. Лелеки над Сахнівкою / К.К. Світличний. – К.:Рад. письменник, 1987. –191 с.

14. Ткаченко А.В. Професійний розвиток особистості в практиці А.С. Макаренка: історико-педагогічний аспект (1920-1935 рр.). Моногр. / А.В. Ткаченко. – Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2013. – 342 с.

Додаток:

АНТИНОМІЇ МАКАРЕНКА

У додатку «Антиномії Макаренка» зміст статті
подано автором у поетичній формі.

Антонові Макаренку – українському генію педагогіки і психології особистості та виховного колективу присвячується

Сам видатний український і радянський педагог та соціальний психолог зі світовим ім'ям Антон Семенович Макаренко (13.03.1888-1.04.1939) категорично відкидав підозри у власній геніальності. Якщо він і був генієм, то – геніальним втілювачем... трудової народної педагогіки, а метод педагогічного «вибуху» став предтечею, на думку автора, «психодрами» Дж. Морено.

У часи «червоного терору», голодоморів і репресій Макаренко ризикує і йде на втілення прямого («майданного») народовладдя на регулярних загальних зборах колективу, де більшість складають... колишні безпритульні злочинці.

Ми вилучили працю з української системи освіти, за виключенням деяких шкіл, зокрема – Павлишської В.О. Сухомлинського, Богданівської І.Г. Ткаченка на Кіровоградщині (невдовзі – Кропивничині), Сахнівської «школи-толоки» О.А. Захаренка на Черкащині, і псуємо здоров'я наших дітей (малорухомих, згорблених і зажатих за партами) у шкільних класах. Макаренко ж залишив працю наріжним каменем соціалізації дитини і, опершись на нього, встановив світовий рекорд Гіннеса – досяг і в селі Ковалівка під Полтавою, і в крупному місті Харкові *безрецидивного перевиховання понад 3000 неповнолітніх правопорушників*.

Автор

Саме про нігілістичне ставлення до спадщини великого вітчизняного педагога багатьох наших сучасників в Україні, вірш В.Ф. Моргуна про А.С.Макаренка 1.

1. Український чи російський педагог?

Макаренко – великий педагог!?
Та хто вас надував, шановні друзі?
Він для хлоп'ят своїх – завкол і бог!
А нам, нащадкам, – «пугало» Союзу!?

«Премудрий» академік наш верзе:
Макаренко – «російський» педагог!?
Полтаву, Суми, Харків, хіба вже
в Україні відібрав жорстоко Бог?!

Та скільки ж можна нам і досі
розкидатися своїми талантами!?
Меншовартості долаємо перекосями:
Антонів місце – між України грандами!

2. Диктатура чи Майдан?

З Америки несуть – він... педофіл (!?).
Ви «Педпоему» не давайте дітям (!?).
Насправді, він жінок таки любив,
і не одну, на цьому білім світі...

Він діточок у карцер заганяв (!?), –
хулила Крупська, – й «вибухав» там круто (!?).
Але у карцері – канапка, щоб поспав,
і книги теж – усе для баламута.

Азаров Ю.2 брюзжить: він – автократ,
що колективом нищив особистість!?
Хоча насправді, був він – демократ,
якого так любили колоністи!

В ті часи диктатури суворі –
ЦК ВКП(б), «ЧК» й НКВС 3 –
в Макаренка «Майдан» загальних зборів –
народовладдя краший був взірець!

3. Хронічні хвороби дітей чи праця?

Нам брешуть, що дитяча праця – «бьяка»,
і для щасливого дитинства, прям, біда!?
Насправді ж праця для дитини – благо!
Хай згине лиш – експлуатація труда.

Він працею дітей замордував
і на заводах змушував гнобити!?
Ні, на робфаки краших посилав,
щоб потяг до освіти підхопити!

В нас дармоїдства з безробіттям – о-го-го!
Невже Антон – король, що без вбрання!?

Кушнір же конкурс імені його
проводить... дружби – праці й навчання!

4. «Педагогічна поема» чи «Парфумер»?

До слави Горького примазатись хотів
й самому у письменники пробитись (?!).
Доля ж Альошки – приклад був живий,
та й «Педпоємі» геній свій дав сотворитись!

Манкурт 4 в Україні – «Педпоєму» геть
повиключав зі всіх літератур?!
Парфумщик Зюскінда – злочинців контингент,
зате в програмі – криміналу трубадур!?

«Культурентрегер» 5 з Укрмінкульту дав наказ,
щоб «Педпоєму» із бібліотек повилучали!?
А Невська, Хіллів і Фролов – на раз
без сталінських купюр надрукували!

5. Тільки знедолені діти чи все людство?

Він отаман сиріт-одинаків,
ми ж не втнемо з батьками що робить?!
Та ні, Антон у «Книзі для батьків»
дорослих вчив, як чад своїх любить!

«Книгу... батьків» Захаренко читав –
родинна педагогіка навзаєм,
усіх сахнівців до толоки залучав,
і КРАЩУ В СВІТІ ШКОЛУ тепер маєм!
Ганс Кофод, данець, світові довів,
що педагогіка Макаренка годиться
не тільки для зелених отроків,
й дорослим – з вісімнадцяти й за тридцять!

Іван Зязюн теж душу приложив
і за Макаренком виховував... студентів,
яких до праці хутко прилучив
і шанував як колектив інтелігентів!

6. Музейний порох чи педагогіка майбутнього?

Мер харківський б, немов дикун-вандал,
якому раптом вулиць стало мало,
Макаренка вмить скинув з п'єдестала (?!),
спасибі ФЕДівцям – сховали за паркан.

Вірменське радіо спитали якось в лоб:
– Чим наші педагогіки відмінні?
– Макаренко з «шпани» ростив народ,
а ми з дітей – шпану, як це не прикро!?

...Макаренко – то порох старини!?
Йому в музеї місце, не інакше!?
Не так! Він – у майбутнє провідник!
До нього ще, як в Київ... «на карачках»!

P.S. Цього вірша почато 2.04.2004 р. у вагоні потягу «Харків-Єсентуки», їдучи на заснований російськими педагогами V Міжнародний конкурс імені А.С. Макаренка на кращий освітній заклад, який поєднує навчання з продуктивною діяльністю вихованців. У жодному з них українські школи участі не брали.

Володимир Моргун

2.04.2004 – 10.12.2016, м. Полтава

1. Див. також: Практична психологія та соціальна робота, 2011, № 1, с. 77; Педагогіка толерантності, 2010, № 2, с. 118-119.

2. Ю. Азаров – російський доктор педагогічних наук, який захистив дисертацію, співаючи панегірики Макаренку, але пізніше, у гонитві за славою Герострата, написав погромну книгу пасквіль на педагогіку Макаренка під промовистою назвою: «Не подняться тебе, старик».

3. *ЦК ВКП(б)* – Центральний комітет Всесоюзної комуністичної партії більшовиків; «ЧК» – Всеросійська «чрезвычайная» комісія по боротьбі з контрреволюцією та саботажем, яка в той час ліквідувала й дитячу безпритульність; НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ – головні каральні органи ленінсько-сталінської так званої «диктатури пролетаріату».

4. *Манкурт* – людина, що тортурами позбавлена пам'яті (за Ч. Айтматовим).

5. *Культурентрегер* – носій культури (з німецької).

6. Строфа дописана автором 12.11.2011 р., виходячи з нових фактів і під враженням дивного рішення харківського градоначальника Г. Кернеса, який 24.10.2011 р. наказав демонтувати пам'ятник А. Макаренку на вулиці Сумській, перед входом у центральний парк. Дякувати сучасним ФЕДівцям, що граніт не пішов на бруківку, а був встановлений за забором колишнього заводу-комуни ФЕД, який тепер є режимним підприємством і замість фотоапаратів випускає паливні системи для всіх типів сучасних літаків, зокрема, військових (без вільного доступу городян і гостей на його територію ?!).

Драматична іронія долі полягає в тому, що великий український педагог зі світовим ім'ям А. Макаренко поклав кращі роки свого життя на те, аби вихованці були **звільнені з-за парканів** із колючим дротом, а його «вдячні» нащадки, які довели безліч дітей України до безпритульності при живих батьках (прирікаючи мільйони останніх на вимотуюче «заробітчанство» у себе або за кордоном), **заховали за паркан** пам'ятник його самого (!?).

До того ж, за знесення пам'ятника Леніну в Охтирці (Сумщина) Кернес у програмі Савіка Шустера (22.02.2013) на всю Україну погрожував «повідривати винуватцям руки-ноги», але що ампутує собі за знесення пам'ятника Макаренко в Харкові – мер умовчав?! Історія, що гідна пера Гоголя і Салтикова-Щедріна!

Зараза дурного прикладу докотилася й до кременчуцьких «металістів», які вночі 7 листопада 2016 намагалися поцупити і здати

на металобрухт погруддя Макаренка у крюківському музеї-садибі батьків педагога, але, дякуючи небайдужим перехожим і поліції, вивезти звалений із п'єдесталу бюст їм не вдалося. Мер Кременчука Віталій Малецький пообіцяв реставрувати пам'ятник, а музею призначити охоронця.

1.10. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА А.С.МАКАРЕНКА ЯК ОСВІТЯНСЬКА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ПРОЯВ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ ОСВІТИ

Рибалка В. В.

До 130-річчя від дня народження

*“...Виховуючи окрему особистість,
ми маємо думати про виховання
усього колективу.
На практиці ці два завдання будуть
вирішуватися тільки спільно і тільки
в одному загальному прийомі.
В кожний момент нашого впливу на
особистість ці впливи обов’язково мають
бути і впливом на колектив. І, навпаки,
кожне наше доторкання до колективу
обов’язково буде і вихованням кожної
особистості, яка входить у колектив”.*

А.С. Макаренко

Антон Семенович Макаренко (1 (13) березня 1888 року – 1 квітня 1939 року) – видатний український педагог, психолог, письменник – народився у містечку Білопілля Сумського повіту Харківської губернії у сім’ї робітника – маляра залізничного депо. Обдарована змалку людина, Антон Макаренко згодом блискуче навчається у Кременчуцькому початковому (двокласному, а пізніше – чотирикласному) міському училищі, після чого закінчує однорічні педагогічні курси при ньому. З 1905 року працює вчителем Крюківського залізничного початкового училища в Кременчуці. З 1911 року учительствує у школі станції Долинська, відбуваючи там покарання за виступ проти директора училища, монархіста і хабарника. Вже в ці роки він робить перші спроби створення власної педагогічної системи, заснованої на любові до дітей, на ви-

знанні учня особистістю. Тому закономірним є його потяг до продовження педагогічної освіти. 1914 року він поступає у щойно відкритий, а 1917 року закінчує із золотою медаллю Полтавський учительський інститут. Саме в цьому інституті, під впливом його директора О.К.Волніна, утверджується головний принцип педагогічної діяльності А.С.Макаренка – якомога більше поваги до людини і якомога більше вимогливості до неї.

1918 – 1919 рр. А.С.Макаренко очолює педагогічний колектив Крюківського вищого початкового училища. Восени 1920 року він приймає пропозицію Полтавського губернського відділу народної освіти організувати колонію для неповнолітніх правопорушників.

З цього часу починається новий, 16-річний період його професійної педагогічної діяльності, спочатку у Полтавській колонії імені О.М.Горького (1920 – 1928), а потім – у Харківській комуні імені Ф.Е.Дзержинського (1927 – 1936). Впродовж майже всього професійного життя, включаючи навчання на педагогічних курсах і в учительському інституті, А.С.Макаренко активно і плідно займається педагогічною, науковою, літературною діяльністю. Відомо, що першу його літературну спробу, ще за часів навчання у Полтавському вчительському Інституті, досить критично сприйняв сам О.М.Горький, якому він насмілився надіслати одну зі своїх перших розповідей. Утім, через тринадцять років з'являються його нові твори, які згодом посідають гідне місце у вітчизняній та світовій літературі. Кожна інтелігентна людина добре обізнана з художніми і науковими працями А.С.Макаренка, такими як “Педагогічна поема” (1925 – 1935), “Марш тридцятих років” (1930 – 1932), “Книга для батьків” (1936 – 1937), “Честь” (1937 – 1938), “Прапори на вежах” (1938 – 1939), численні статті, розповіді, листи.

Проведений нами аналіз соціально-педагогічної системи А.С.Макаренка в контексті реалій сьогодення призводить до думки, що його теорія і практика виховання особистості у колективі має пряме відношення до проблеми розвитку громадянського суспільства і особистості громадянина. Про це свідчать вже його слова: «Я був просто народним вчителем», — що викарбовані на фронтоні музею його імені в Куряжі під Харковом. До такого висновку в останні роки приходять різні науковці. Так, Л.І.Грищенко у своїй

статті «Педагогіка А.С.Макаренка: виховання, спрямоване у майбутнє», надрукованій 2014 року у збірнику Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка «Витоки педагогічної майстерності», стверджує, що «відношення, які функціонують у закладах педагога-новатора, ...створили, по суті, прообраз моделі майбутнього громадянського суспільства».

Ми також вважаємо, що **А.С.Макаренко творчо вплив у свою соціально-педагогічну систему ідеї побудови громадянського суспільства**, які у попередні століття висловлювали Монтеск'є, Руссо, Гегель і з якими він безумовно був обізнаний. На наше переконання, великий педагог створив саме освітянську модель розвитку громадянського суспільства і особистості громадянина, яка продемонструвала свою незаперечну ефективність. Про це ми фактично писали у розділі «Теорія і практика виховання особистості у колективі колонії та комуни А.С.Макаренка» в монографії «Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці», що вийшла 2009 року [2]. В цьому плані цікаво розглянути систему А.С.Макаренка саме в контексті сутнісного розуміння громадянського суспільства як форми прямої і розширеної демократії, а також властивих для його функціонування демократичних процедур. Порівняємо засади громадянського суспільства з тими, що були втілені у соціально-педагогічній системі великого педагога.

Так, під громадянським суспільством сучасними спеціалістами розуміється «...недержавна частина суспільства, яка базується на автономії індивідів (сім'я, школа, добровільні організації та союзи, духовним виразником інтересів яких є суспільна думка). Громадянське суспільство поєднує економічні, соціальні, культурні, духовні, родинно-побутові відносини та інститути, а також передбачає певні свободи, права та обов'язки особистості як необхідні умови її самоствердження та самореалізації у громадському житті».

Зріле громадянське суспільство характеризується високим рівнем самоврядування, у ньому концентрується творчий потенціал соціальності. Суспільні зв'язки, інтереси та цінності виявляються в різноманітних суспільних рухах, об'єднаннях та асоціаціях, творчих спілках. Порівняна незалежність громадянського суспільства

від держави в управлінні окремими соціальними процесами характеризує пластичність суспільного життя, його здатність до саморегулювання, відкриває простір творчим зусиллям громадян» [1, с. 38].

Основні засади громадянського суспільства, принципи його взаємовідносин із державою, характеристика базових інституцій громадянського суспільства накреслені у «Декларації прав людини і громадянина», що була проголошена ще 26 серпня 1789 року під час Французької революції. Мова йде про такі засади, як свобода, рівність у правах; приватна власність; нація як джерело верховенства влади; закон як засіб обмеження державної влади на користь громадянського суспільства; право, за яким суспільство може вимагати звіту кожної посадової особи та ін. [1, с. 88].

Громадянське суспільство керується у своїй діяльності такими цінностями, як плюралізм, самообмеження, самоосмислення, особистість, громадянин, наділений чітко визначеним у законодавстві комплексом прав, свобод і обов'язків.

Для функціонування громадянського суспільства характерні соціально-політичні принципи та норми політичного життя, такі як існування в державі реального пріоритету прав людини та громадянина в державно-правовій системі, а також чітко налагоджені механізми й юридичні процедури захисту прав людини, забезпечення соціального захисту громадян, їхніх прав на гідне життя та розвиток тощо» [1, с. 220].

Цінності громадянського суспільства у соціальній сфері становлять: «родина, суспільні та релігійні організації та рухи, недержавні засоби масової інформації, органи громадянського самоврядування тощо. Це механізм формування та вияву суспільної думки, а також розв'язання соціальних конфліктів, усе це складає практику інституційованого оформлення інтересів громадян та їх спільнот» [1, с. 220-221].

До **функцій громадянського суспільства** відносяться:

1. Соціалізація індивідів, тобто процес засвоєння індивідом певної системи політичних знань, норм і цінностей, тобто розвиток політичної культури;

2. Самоорганізація та самоврядування у сфері приватних інтересів;

3. Стимулювання правової нормотворчості, шляхом висування вимог юридичної фіксації тих громадянських і політичних прав і свобод, усвідомлення яких визріває у громадянському суспільстві;

4. Інтеграція суспільства через систему горизонтальних зв'язків і каналів інформації;

5. Утворення базових форм громадянської солідарності, заснованої на спільних чи особистих інтересах, вироблення механізму узгодження різнопланових інтересів і врегулювання конфліктів, а також досягнення стабільності.

6. Захист прав і свобод окремих громадян та їх спільнот від неправомірного втручання з боку держави, влади [1, с.208-211].

Зазначені вище засади, цінності і функції реалізуються через перевірені часом **демократичні процедури**, такі як:

а) здійснення громадянської поведінки у суспільстві на основі правових засад демократії, що містяться передусім в Основному законі країни, її Конституції, та інших законах;

б) організація зборів, зібрань, з'їздів громадян, виборів керівних органів таких зборів, визначення повноважень обраних осіб та утворень, встановлення порядку їх роботи;

в) обговорення та узагальнення актуальних інтересів громадян та їх спілок, нагальних питань і проблем життя громадян та їх об'єднань, формулювання пропозицій щодо покращення життя народу, прийняття підсумкових рішень (резолуцій) шляхом голосування, референтного опитування та їх затвердження більшістю голосів;

г) розробка планів, проектів здійснення рішень зборів як обов'язкових для виконання компетентними інстанціями держави, владою, самою громадою;

д) здійснення контролю за виконанням прийнятих рішень, планів, проектів;

е) звітування виконавців перед громадою за виконання рішень, здійснення відповідних планів і проектів та визначення форм їх оцінки і міри відповідальності.

З точки зору означених вище засад, цінностей, функцій, процедур роботи громадянського суспільства та зіставлення з ними основних засад побудови соціально-педагогічної системи

А.С.Макаренка можна визнати її саме як демократичну за своєю сутністю! До такого твердження призводить розуміння педагогом основних принципів створення і функціонування у колонії та комуні колективу, які складають своєрідну **педагогічну конституцію** [2]:

1. Колектив об'єднує людей не тільки спільною метою і спільною працею, але і загальною організацією останньої.

2. Колектив виступає частиною усього суспільства і пов'язаний з усіма його іншими колективами, тому через даний колектив кожний його член включається у суспільство.

3. Оскільки колектив є соціальний організм, то він володіє органами управління і координації, які уповноважені представляти інтереси колективу і суспільства, забезпечувати досягнення цілей колективу, здійснювати спільну працю, презентувати обов'язок і честь колективу. Досвід колективного життя включає в себе дуже складні колективні рухи, що базуються на функціях розпорядження, обговорення, підпорядкування меншості більшості, товариша товаришу, відповідальності і узгодженості.

4. Шкільний колектив має враховувати і більш широкий цивілізаційний та історичний контекст, у який включається його країна.

Важливим вихідним пунктом цієї конституції є спрямованість педагогічної системи на досягнення виховного ідеалу, в якості якого А.С.Макаренко вбачав особистість «культурного працівника» і громадянина. Досягнення цього ідеалу можливе тільки у колективі — як соціальному організмі у здоровому людському суспільстві; як вільної групи трудівників, що об'єднані єдиною метою, дією, організована, оснащена органами управління, дисципліни і відповідальності; як цілеспрямований комплекс особистостей, що володіють органами організації колективу. В організації колективу повинні діяти відношення уповноваженості довірених осіб колективу, відповідальної залежності між його членами. І що принципово важливо — педагогічний колектив має не готуватися до майбутнього життя, а жити ним! Інакше кажучи, особистість, людину виховує саме суспільне життя у всій його багатогранності і складності. І призначення вихователя полягає в організації цього складного, багатостороннього явища, ім'я якого — життя. Життя індивідуального в соціальному, індивідуального в колективному,

суспільному, народному житті. В контексті проблематики розвитку громадянського суспільства – це життя особистості громадянина, що включається, розвивається, здійснюється і включає, розвиває, здійснює складне суспільне, громадське життя як вищу форму буття людини.

А.С.Макаренко розумів особистість як органічну складову суспільства і виховував її на основі певного культурного проекту у колективі. Головним для здійснення проекту виховання громадянина і працівника є впевненість педагога в тому, що здоров'я, благополуччя, щастя окремої особистості можливі лише за умови їх наявності у мільйонів інших людей. Інакше кажучи, виховання молоді має носити альтруїстичний, колективний, демократичний характер. Дії ж егоїста завжди призводять до горя. Тому треба думати про колектив, про особистість у колективі, про роботу з колективом особистостей у здоровому людському суспільстві. В цьому «**демократична таємниця**» педагогічної системи великого вченого і практика, за якою стоїть величезна виховна й екзистенційна ефективність виховання і життя юної особистості як громадянина у колективі як освітянському осередку громадянського суспільства, що є формою прямої розширеної демократії, народовладдя – вона у А.С.Макаренка набуває величезної виховної та життєвої сили!

В системі А.С.Макаренка втілюється ще одне, дуже важливе філософсько-психологічне положення, що постає як головний “нерв” його педагогічної системи: “Захищаючи колектив в усіх точках зіткнення з егоїзмом особистості, колектив тим самим **захищає** і кожен особистість і забезпечує для неї найбільш сприятливі умови розвитку. Вимоги колективу є виховуючими головним чином по відношенню до тих, хто бере участь у вимаганні. Тут особистість виступає у новій позиції вихованця – вона не об’єкт виховного впливу, а його носій – суб’єкт, але суб’єктом вона стає, тільки виражаючи інтереси всього колективу” [2, с. 76], тільки вмючи “виявити безкомпромісні вимоги до особистості дитини, що має певні зобов’язання перед суспільством і відповідає за свої вчинки” [2, с. 79]. З цим пов’язане й таке відоме конститууюче положення А.С.Макаренка, що визначає його ставлення до вихованця: «Мак-

симальна повага до учня і максимальна вимогливість до нього!»

Відповідно до зазначених принципових положень здійснюється **організація** шкільного колективу як розвиваючої юну особистість життєтворчої соціально-педагогічної демократичної системи.

Видатний педагог вважав, що процес виховання у своїх безпосередніх формах, спрямованих на юну особу, не є ефективним, оскільки при цьому залишається поза увагою соціальна форма існування особистості, тобто колектив. Більш ефективними є опосередковані дії педагога на особистість через колектив, “як колиску особистості”, в якій особистість утворюється і взаємодіє з іншими особистостями, соціально підсилюючи свої життєві можливості існування.

Тому розвиток особистості неможливий без членства у різноманітних соціальних об'єднаннях. Вже у момент свого народження немовля стає членом сім'ї, роду, нації, держави і це відбувається без його відому і бажання – на основі природного і державного права. У різних формах об'єднань зустрічаються ознаки добровільного чи примусового, тією чи тією мірою, входження особистості в ті чи ті групи. В цьому місці слід зазначити схожість поглядів А.С.Макаренка і Л.С.Виготського. Адже останній вважав, що новонароджена дитина вже в перші дні свого життя характеризується максимальною соціальністю, без якої не зможе прожити жодного дня [2]. До речі, у харківський період роботи А.С.Макаренка Л.С.Виготський неодноразово бував у Харкові і, вірогідно, що між ними міг бути встановлений як мінімум опосередкований контакт. Про близькість їх наукових позицій переконливо говорить також український психолог В.Ф.Моргун. Слід також додати, що система А.С.Макаренка повністю відповідає поглядам на особистість та умови її розвитку і здоров'я іншого видатного вченого, академіка В.М.Бехтерева, який у своїй колективній рефлексології стверджував, що розвинута здорова особистість може з'явитися тільки у розвинутому і здоровому суспільстві і навпаки [2]. Саме таким і є громадянське суспільство.

Все вищенаведене визначає, за А.С.Макаренком, наступні принципи “педагогічної техніки”.

По-перше, об'єктом виховання вважається не окрема особистість, а цілий колектив, на який спрямовується “організаційний педагогічний вплив”. При цьому реальною формою роботи з особистістю має стати утримання особистості в колективі, за якого б вона вважала, що знаходиться у колективі добровільно, а колектив добровільно вміщав би у собі особистість.

По-друге, виступаючи у своїй виховній функції, колектив має незаперечну перевагу перед педагогами у своєму виховному впливі на окрему особистість. “Педагог в комуні остільки може впливати на окрему особистість, оскільки він сам є член колективу...” [2, с. 72].

По-третє, педагоги не можуть залишатись осторонь цих процесів, а, навпаки, як керівники колективу, мусять “кожну хвилину мобілізувати нашу думку і досвід, наш такт і волю, щоб розібратись у різноманітних виявах, бажаннях, прагненнях колективу і допомогти йому порадою, впливом, поглядом, а іноді навіть і нашою волею. Це дуже складний комплекс робочих напружень».

Все це визначає засади організації, побудови колективу як розвиваючого юну особистість соціального педагогічного організму. Головною умовою його організації А.С.Макаренко вважає наявність педагогічного виховного центру колективу. На його думку, “активізація суспільних начал шкільного колективу і поєднання виховних заходів і системи стягнення вимагає обов'язкового посилення ролі виховного центру в школі. Таким центром може бути лише директор, як саме відповідальна у школі особа, як уповноважений державою керівник... Директор має передусім бути одноособним і правомочним вихователем школи. Усі інші шкільні працівники мають діяти за його безпосереднього керівництва і за його прямою вказівкою.

...Педагогічна майстерність директора школи... саме в тому і полягає, щоб, зберігаючи жорстке співвідпорядкування, відповідальність, дати широкий простір суспільним силам школи, суспільній думці, педагогічному колективу, шкільній пресі, ініціативі окремих осіб і розгорнутій системі шкільного самоврядування” [2, с. 82].

Виділяючи в школі особливий центр, яким є директор навчального закладу, А.С.Макаренко розглядає його як посередника жит-

тевих процесів, як кваліфікованого організатора життя особистості в організованому ним житті колективу, суспільства! І багато чого залежить від здатності директора і вихователя до здійснення такого опосередкування найвищого демократичного рівня!

Отже, організація і керівництво органами шкільного самоврядування має складати головну турботу директора як педагогічного, виховного і господарчого центру шкільного колективу. Як підкреслював А.С.Макаренко, “якщо є єдине керівництво, скоріше за все може бути і єдиний колектив” [2, с. 83]. Працюючи 16 років керівником колонії імені О.М.Горького та комуни імені Ф.Е.Дзержинського, він головні свої сили витрачав на розв’язання саме питань побудови єдиного колективу, його органів, системи повноважень і відповідальності. І будував він такий колектив, свідомо чи несвідомо, на зразок громадянського суспільства!

Головне, з чого слід починати цю роботу – це ставити загальну колективну мету, формулювати план її досягнення, але не перед окремим класом, а обов’язково перед усією школою, як єдиним колективом. “...Для цього потрібні єдині шкільні інтереси, єдина шкільна норма роботи, єдине шкільне самоврядування і, нарешті, спілкування, зіткнення (членів) цього колективу...” [2, с. 85]. Мова йде фактично про загальношкільний проект, що об’єднує весь колектив. А.С.Макаренко реалізував у своїй системі проекти завтрашньої радості, середньої і дальньої перспективи.

Наступним практичним кроком на шляху побудови єдиного шкільного колективу має стати створення первинного колективу, адже безпосереднього переходу від цілого колективу до особистості немає, проте є тільки перехід через первинний колектив, соціально організований з педагогічною метою” [2, с. 85].

Під первинним колективом великий педагог і соціальний психолог розуміє “такий колектив, в якому окремі його члени опиняються у постійному діловому, дружньому, побутовому й ідеологічному об’єднанні”. При цьому А.С.Макаренко йде нетрадиційним шляхом і розглядає як первинний колектив не клас або виробничу бригаду, для яких властивий або фактичний ухід від інтересів цілого шкільного колективу, або поглинання цих інтересів – через замикання дітей у зайві дружності або родинності, а різновіковий загін, в який входять учні

різних класів й школяри – працівники різних виробничих бригад. Такий загін має різновікову характеристику і складається із самих старших, найдосвідченіших, розвинутіших і грамотніших школярів і самих маленьких комунарів, включаючи й середніх підлітків. Такий різновіковий первинний колектив, у складі 10—15 дітей, як свідчить досвід комуни, приносить найбільший виховний та життєвий ефект, адже, за наявності різнотипових захоплень, організувати його значно важче, він вимагає значно серйозніших вимог і знань. Такий первинний колектив А.С.Макаренко пропонував організовувати за принципом “хто з ким хоче”, як найбільш природний, здоровий і вільний.

Отже, повторимо це, окреслені вище вимоги, правила і норми побудови колективу й утворюють “неписану конституцію”, що визначає увесь уклад і перебіг життя у колонії та комуні.

На чолі зазначеного первинного колективу, загону, має стояти єдиноначальник, одна особа, котра уповноважена цим колективом. «Тривалість діяльності такого колективу могла сягати 7-8 років при складі 10-15 чоловік, що змінювався не більше як на 25%. Спочатку в якості командира загону обиралася найсильніша особистість, здатна до командування. Пізніше командиром ставав черговий старший, що не відрізнявся від усякого іншого, здатного тримати загін у руках, керувати, наполягати, досягати поставленої мети. Кінець кінцем, впродовж 16 років роботи, А.С.Макаренко дійшов такого рівня “педагогічного щастя, що міг будь-якого комунара в будь-якому колективі призначити старшим і міг бути впевненим, що він буде блискуче керувати...” [2, с. 92].

Головним органом самоврядування є **загальні збори членів усього колективу**, які збираються в період організації і проривів у роботі установи, але **не рідше одного разу на тиждень**, а в інші часи не рідше двох разів на місяць. Тобто **загальні збори виступали засобом неперервної соціальної, демократичної роботи вихованців!**

На початку півріччя **загальні збори обирають** такі органи самоврядування, як **рада колективу (рада командирів)**, санкомісія, госпкомісія тощо. Особовий склад цих органів попередньо визначається навчально-виховною частиною і комсомольською організацією у вигляді списку кандидатів. З їх числа і обираються найбільш гідні лідери загонів, які входять у раду командирів.

Усі органи самоврядування цілого колективу працюють точно **за планом**, окрім центрального органу, ради колективу, котрий розв'язує безліч поточних справ, які не можна передбачити планом. Виришальним для успішної діяльності усіх органів самоврядування є **регулярність роботи**, інакше вони втрачають власний авторитет. Тому для підвищення ролі і авторитету органів самоврядування необхідно дотримуватися ряду вимог [2, с. 93]:

а) адміністрація педагогічного закладу ні в якому разі не повинна підміняти **органи колективного самоврядування**, навіть якщо рішення шкільного керівництва здавалися б правильнішими і скорішими;

б) **кожне прийняте органами колективного самоврядування рішення має бути обов'язково виконане** без відстрочки і зволікання;

в) якщо адміністрація вважає за неможливе виконати помилкове рішення того чи іншого органу самоврядування, то вона мусить не просто відмінити рішення, а **порадитись із загальними зборами колективу**;

г) основним методом роботи адміністрації має бути вплив, що базується на авторитеті в самих органах самоврядування, інакше педагог не придатний до роботи в навчальному закладі;

д) робота вихованців в органах самоврядування не повинна віднімати в них багато часу, перетворювати їх на “чиновників”;

е) органи самоврядування не треба завантажувати дрібними справами, котрі можуть бути розв'язані адміністративно в поточному порядку;

є) має бути налагоджений точний облік роботи всіх органів самоврядування, всі рішення мають бути записані секретарем ради колективу. Функція перевірки, контролю виконання рішень органів самоврядування може бути довірена всім первинним колективам по чергово і тривати протягом одного місяця.

Отже, центральним органом учнівського самоврядування у соціально-педагогічній системі А.С.Макаренка є **рада командирів**, яка проводить усю поточну роботу у навчальному закладі. Рада командирів складається різними способами – залежно від структури і специфіки закладу, відсутності або наявності виробництва, його специфіки, від активу і віку.

Рада командирів складається переважно із комсомольців, її рішення узгоджуються з бюро комсомольської організації і за її наявності включає в себе всіх командирів загонів, голів усіх комісій, керівника навчального закладу, помічників з навчально-виховної роботи, лікаря, секретарів комсомольського бюро і вожатого піонерської організації. Працездатність ради підвищується, якщо до її складу входять уповноважені первинних колективів, класів і виробничо-побутових загонів. **Вибори членів ради** відбуваються на загальних зборах персонально по кожному кандидату.

Рада командирів бере на себе функцію **органу уповноважених усього колективу**, є провідником усіх прийнятих нею рішень у колектив, ефективність чого забезпечується наступними умовами [2, с. 96-97]:

а) рада командирів дійсно є представником інтересів усього колективу в цілому та усіх його первинних загонів, що наближує її до вихованців і характеризує її як **демократичне (!) утворення**;

б) у раді дуже легко і швидко **розв'язуються усі питання**, що стосуються як окремих первинних колективів, так і окремих осіб, оскільки в ній завжди є можливість отримати необхідну інформацію і сформувані відзив у вигляді **оперативного прийняття рішень** відповідальними особами колективу – командирами;

в) рішення ради негайно стають відомими в усіх загонах безпосередньо від їх командирів, які за необхідності пояснюють ці рішення членам своїх загонів;

г) кожний командир відчуває себе уповноваженим загону, оскільки мусить негайно інформувати свій загін про прийняті радою рішення, за виконання яких він відповідає перед радою командирів;

д) сформована таким чином рада стає гнучким органом, здатним до швидкого маневрування цілого колективу, до швидкого виконання абияких рішень у найкоротший строк;

е) цьому сприяє та обставина, що самі члени ради, командири, є учасниками виробництва, побутового господарства, ділового життя загону й усього закладу;

є) оскільки командири презентують виробництво по усім його наявним видам, цехам і відділам, то на раді можна ставити і вирішувати

усі питання виробничої і господарчої діяльності навчального закладу.

Засідання ради відбуваються, як вже вказувалося, не рідше одного разу на тиждень, але можуть скликатись і в екстреному порядку, якщо в цьому виникає потреба. Фактично **рада може скликатися кожної хвилини** – для цього розроблені конкретні форми оповіщення та спеціальні сигнали.

Цікавим є перелік питань, що входили до компетентності ради командирів колонії ім. О.М.Горького і комуни ім. Ф.Е.Дзержинського і обговорювалися на засіданнях ради командирів [2, с. 97-98]:

1. Керівництво роботою усіх інших органів самоврядування і постійне спостереження за їх діяльністю.

2. Підготовка всіх питань до загальних зборів.

3. Вирішення усіх поточних справ основного виробництва, побуту, клубної роботи, спортивної роботи, постачання, матеріального забезпечення вихованців, дисципліни.

4. Питання розподілу справ із прибирання приміщень і території, додаткових робіт, організації суботників тощо.

5. Усі поточні розпорядження по колективу залежно від обставин.

6. Виконання усіх постанов загальних зборів.

7. Проведення усіх кампаній і заходів у закладі.

8. Організація культпоходів, свят, екскурсій і літньої відпустки вихованців.

9. Розподіл і перерозподіл приміщень установи.

10. Переміщення вихованців з одного загону до іншого.

11. Спостереження за бюджетом вихованців і регулювання витрат ними власних грошей.

12. Керівництво змаганням між загонами вихованців і регулярне преміювання найкращих загонів.

13. Керівництво веденням робочого дня в установі через свого уповноваженого – чергового командира закладу.

14. Загальне спостереження за виконанням кошторису витрат колективу і прийняття заходів з економії і скорочення зайвих витрат.

15. Забезпечення допомоги випускникам закладу і керівництво фондом ради для допомоги колишнім вихованцям.

16. Прийняття рішучих заходів з ліквідації окремих негативних

угруповань, тенденцій і явищ у колективі.

17. Попередня проробка пропозицій з питань звільнення і випуску вихованців навчального закладу тощо.

Головою – секретарем ради командирів на загальних зборах обирається окрема особа, вихованець, на термін не менше півріччя (може і на декілька місяців). Він звільняється від інших обов'язків і навіть від виробничої роботи, але за наявності нормальних показників успішності навчання.

Повноваження ради командирів з ділових міркувань і при позитивній роботі можуть бути продовжені на наступний повний або неповний термін. І навпаки, якщо рада не виявляє успішної активності і не відповідає новим завданням колективу, то вона може бути переобрана достроково або у повному складі, або частково. При цьому функції **контролю і відповідальності** органічно вплетені у діяльність колективу, в якому успіх або невдача відбувається на очах комунарів. Відповідно до цього, керівництво закладу у випадках незадовільної роботи ставить питання про **переобрання** ради. За відсутності міцної суспільної думки у колективі, склад ради командирів може призначатися керівництвом закладу і поступово доповнюватися новими членами шляхом кооптації. Але усяке рішення щодо змін у складі ради командирів має бути обов'язково доведене до відома загальних зборів. Особливий склад ради командирів після обрання оголошується наказом керівника установи. Рада командирів звітується за свою діяльність перед загальними зборами колективу [2, с. 98-99].

В додаток до ради командирів, в колонії і комуні у кожний момент життя існував так званий **шкільний центр** – звичайно, у кабінеті завідувача, який ніколи не залишався без відповідальної особи. Як зазначає А.С.Макаренко, кожний комунар знав, “що у мою відсутність на моєму місці сидить особа, яка відповідає за установу, усі мої комунари знали, що є центр, який не зупиняє роботу, і що завжди є кого покликати, до кого звернутись. А від цього центра йдуть уповноважені особи. Як такою уповноваженою особою в мене у комуні був черговий командир. Це хлопчик, самий звичайний, який чергує два рази в місяць. Взагалі він не має ніяких прав, але коли він одягає пов'язку, він отримує дуже великі права,

... тоді ваш черговий командир робить велику справу. Це особа, що відповідає за робочий день, за кожний випадок впродовж робочого дня... Серед вихованців або школярів цей хлопчина уміє провести власну владу як владу колективу, не поступившись цією владою, не образивши її, не дозволивши її нікому зневажати... Такий хлопчик у комуні мав право наказу, і наказу безапеляційного... Повноваження цього хлопчика були настільки почесними, що загальні збори ухвалили: рапорт чергового командира перевіряти не можна, повна довіра його рапорту” [2, с. 99-100].

Поряд зі структурою, колектив характеризується також **системою взаємодій та взаємозалежностей**. Особистість вихованця має узгоджувати свої особисті прагнення з прагненнями інших. Це стосується її досить складних взаємозалежностей як у великому цілому колективі, так і у своєму первинному колективі, найближчій групі. Це узгодження має виключати антагонізм між особистими і загальними колективними цілями, навпаки – загальні цілі мають визначати й особисті цілі.

Однак на практиці на кожному кроці виникає протиставлення особистих і колективних цілей та їх узгодження, гармонізація з-поміж собою. Пов’язані з цим численні питання можуть бути розв’язані лише **буденною практикою суспільного життя** кожного окремого комунара і кожного окремого колективу. А.С.Макаренко називає цю практику стилем роботи. “В нашій педагогіці можна говорити про виховання товариша, про відношення членів одного колективу до членів іншого колективу, котрі не вільні, котрі не обертаються у пустому просторі, але котрі пов’язані своїми обов’язками чи відношеннями з колективом, своїм обов’язком щодо колективу, своєю честю щодо колективу, своїми рухами щодо колективу. Це організоване відношення членів одного колективу до членів іншого колективу має бути вирішальним у постановці виховання... Особливо цікавим є відношення... тих товаришів, де залежність не однакова, де один товариш підпорядкований іншому товаришу. В цьому... найбільша трудність – створити відношення підпорядкування, а не рівностояння... Товариш повинен уміти підпорядковуватися товаришу, не просто підпорядковуватись, а уміти підпорядковуватись... І товариш має вміти наказувати товаришу,

тобто доручати йому і вимагати від нього певних функцій і обов'язків” [2, с. 103-104].

На думку А.С.Макаренка, таке уміння підпорядковуватись і наказувати товаришу як рівноправному члену колектива – надзвичайно важке завдання як для дитячого, так і для дорослого суспільства. Адже це той вид взаємозалежності, що базується не на підпорядкуванні багатству або силі, а на стосунках колективної доцільності. Дитина лише тоді може наказати товаришу або підпорядкуватися йому, спонукати його до дії і відповідальності за її наслідки, коли сама може відчувати відповідальність перед колективом за виконання волі колективу у власній підпорядкованій їй дії.

А.С.Макаренко йшов далі в цьому плані і намагався якомога більше переплести взаємозалежності, взаємодії членів колективу. Він будував систему первинних колективів, причому на правах єдиначальства, котрі надавав їх командирам. Він намагався подрібнювати колектив на загони по 10 чоловік, щоб число уповноважених було якомога більше, створювати якомога більше різних комісій, а в останній час роботи в комуні ім. Ф.Е.Дзержинського дійшов до форми доручення окремих особистості. І діти йшли назустріч своєму вихователю, отримуючи від цього задоволення, вбачаючи, що в комуні є центр, який керує ними, організовує і відповідає за них. Як це було не важко, не запізно в часі, він ніколи не втрачав нагоди вислухати **звіти уповноважених і командирів, визнати роботу задовільною, доброю або незадовільною**, підтримуючи, підсилюючи таким чином додатково систему точності, дисциплінованості, відповідальності, по-справжньому організованої та ефективної **демократичної роботи**, з чого власне і складався стиль діяльності колективу [2, с. 105-106].

Підсумовуючи, слід підкреслити основне положення соціально-педагогічної системи А.С.Макаренка про те, що “правильне ... виховання має бути організоване шляхом створення єдиних, сильних, впливових колективів. Школа повинна бути єдиним колективом, в якому організовані усі виховні процеси, і окремих член цього колективу має відчувати свою залежність від нього – від колективу, має бути відданий інтересам колективу, відстоювати ці ін-

тереси і в першу чергу дорожити цими інтересами. Такий же стан, коли кожному окремому члену надається вибір шукати собі більш зручних і більш корисних людей, не користуючись для цього силами і засобами свого колективу, – такий стан я вважаю неправильним... Я є прибічник такого колективу, в якому весь виховний процес повинен організовуватися... Це все стосується самої сітки колективу. Я... схильний наполягати, що єдиним дитячим колективом, що керує вихованням дітей, повинна стати школа. Й усі інші заклади мають бути підпорядковані школі” [2, с. 107-108].

Таким чином, педагогічна робота у шкільному колективі є не просто виховною, навчальною, а організаційною, управлінською, екзистенційною, демократичною – вона за своєю суттю постає своєрідним життєстворюючим демократичним педагогічним менеджментом. На жаль, сучасні розробки проблеми менеджменту у системі освіти значною мірою обминають цей важливий аспект виховного процесу, зміщуючи акцент на інші сторони функціонування школи. А через це втрачається ефективність навчально-виховного процесу як чинника розвитку особистості учня. Школа перестає бути демократичним організатором життєдіяльності, життєтворчості дітей. На відміну від цього, А.С.Макаренко показав, що **особливий демократичний стиль організації шкільного дитячого колективу може виступати ефективним механізмом, певною суспільною, демократичною за своєю суттю, матрицею, чинником, парадигмою розвитку сутнісних людських якостей, соціальним геномом, організмом, завдяки чому репродукуються, створюються особистості із суто людськими характеристиками, що випускаються у доросле суспільство як повноцінні громадяни.**

Отже, у соціально-педагогічній системі А.С.Макаренка передбачені і діють конкретні психолого-педагогічні принципи, методи і технології, демократичні за своєю суттю ефективні процедури розвитку особистості від рівня неповнолітнього правопорушника до статусу комунара, громадянина, трудівника як суб'єкта громадянського суспільства і культурного працівника. Згадаємо лише методи мотиваційно-сміслового перетворення юної особистості (виховний «вибух»), техніку цілепокладання через формування

перспектив (завтрашньої радості, середньої і дальньої) життя особистості у колективі та суспільстві, інформаційно-пізнавальні методи систематичного вивчення особистості вихованця у колективі, конституційно-організаційні методи паралельної дії та психолого-педагогічного впливу на розвиток особистості у колективі, естетично-стверджуючі методи створення позитивного емоційного тону (мажору), краси колективної дії, громадянської поведінки та трудової діяльності особистості, методи організації системи колективних, суспільних діяльностей дітей та юнацтва на засадах громадсько-господарського самоврядування як засобу становлення і самовиявлення здорової, щасливої особистості.

Як наслідок відданості учительського таланту А.С.Макаренка національним і загальнолюдським, демократичним цінностям, самовіддана творча праця народного Педагога стала чинником його перемоги над авторитарною посередністю чиновників. По відношенню до останньої вона виступала як суто демократична система. Оцінюючи в даному контексті цю систему А.С.Макаренка з позицій початку ХХІ століття, треба переглянути деякі стереотипи, що вже встигли скластися як у її прибічників, так і критиків, особливо тих, хто оцінював її здебільшого формально.

У зв'язку з цим, слід одразу ж зазначити, що неупереджений аналіз засвідчує, що розроблена і блискуче втілена великим педагогом у життя система менш за все за своєю сутністю відповідає ... авторитарним канонам комуністичного виховання, яке панувало у Радянському Союзі, до якого її штучно прив'язували його апологети у 50-80-ті роки минулого століття і за що її зараз піддають несправедливій критиці з позицій сучасної демократії. Зазначимо той відомий факт, що система великого педагога у моменти свого найвищого розвитку неодноразово відкидалася, піддавалася репресіям з боку ортодоксальної більшовицької освіти („наркомпросу”). Як інакше можна оцінювати факт зняття А.С.Макаренка з посади завідувача колонії імені О.М.Горького у 1928 році. До речі, це відбулося на наступний день після від'їзду цього російського письменника з колонії, де він перебував у гостях три дні влітку. Про це засвідчує також усунення А.С.Макаренка з посади завідувача комуні ім. Ф.Е.Дзержинського у 1935 році. Про це свідчить

також і сама передчасна смерть педагога у 1939 році і ліквідація комуни в той же час.

Цілком очевидно, що суть створеної великим педагогом гуманістичної, демократичної системи виховання і життя молоді різко суперечила реальному стану справ в авторитарній країні. За ступенем вірності національним, загальнолюдським ідеалам, ідеям народної демократії А.С.Макаренко був набагато вище офіційних носіїв комуністичної ідеології, які популістськи використовували принципи «демократичного централізму» для обману народу, а насправді зверталися до варварських, людиноненависницьких дій. Це і є справжньою причиною зміни відношення влади до педагога, що кінець кінцем стало причиною його смерті і припинення педагогічного експерименту. Власне, фактичний бік стислого у часі існування і ліквідації соціально-педагогічної системи та її творця повною мірою відповідає трагічній долі мільйонів чесних, порядних, відданих ідеалам гуманізму людей, що були репресовані в ті лиховісні часи.

Сам педагог і мислитель щиро вірив у силу здорового суспільства, колективу, дієву силу ідей гуманізму, демократії, коли стверджував: „...Ідея солідарності захоплює усі сфери життя: життя є боротьба за кожний завтрашній день, боротьба з природою, з темрявою, невіглаством, із зоологічним атавізмом, з пережитком варварства; життя – це боротьба за освоєння невичерпних сил землі і неба” [2]. Ця віра і відданість ідеям гуманізму робить А.С.Макаренка апологетом аж ніяк не вождів „реального комунізму”, а скоріше – відомого автора утопічного комунізму, англійського мислителя Томаса Мора, французьких комунарів та вітчизняних демократів, до числа яких відносилися Т.Г.Шевченко, І.Я.Франко, В.І.Вернадський та ін.

Проте, може бути висунуте ще одне припущення, за яким народний Вчитель зреалізував у своїй педагогічній системі ідеї волі, солідарності, злагоди, взаємодопомоги, організованості, демократії, що були властиві українському народу – особливо у буремні, надзвичайно важкі часи його існування. Саме в такий „революційний” час довелося жити і працювати А.С.Макаренку і, головне, піднятися над його жорстокістю і трагізмом – завдяки надзвичайному

гуманістичному, демократичному, раціональному потенціалу його соціально-педагогічної системи. Врешті-решт це і призвело до перемоги над авторитарною посередністю тогочасного режиму, до зайняття гідного місця у культурному просторі і часі людства.

А.С.Макаренко не міг будувати свою систему, обминаючи народну мудрість, здоровий глузд життя свого етносу, найефективніші форми народної організації освіти, що виковувалися століттями і тисячоліттями боротьби за існування – звичайно оновлюючи їх відповідно до вимог сучасної освіти, критеріїв власного педагогічного досвіду, таланту і майстерності. Тому доцільно шукати витоки його педагогічної системи і у таких історичних формах народного життя, як новгородське віче, Запорозька Січ, сільська громада, толстовська комуна, навіть... народна армія Н.І.Махна. При цьому нам слід сміливо відмовитися від сформованих потужним ідеологічним пресом царської Росії та більшовицького режиму стереотипів, від створюваних впродовж десятиліть фальсифікованих образів народного життя – іноді відверто ворожих, іноді карикатурних, і завжди – штучно викривлених у народній свідомості і пам'яті. Рішуча відмова від них дозволить відшукати справжні народні витоки демократичної виховної системи українського педагогічного генія.

Так, читаючи твори А.С.Макаренка, не можна аж ніяк позбутися думки, що колонія і комуна значною мірою повторювали у своїх рисах “права вольності” та організацію Запорозької Січі, особливо у таких аспектах її життя, як виборність і звітність козацької старшини, кошових і курінних отаманів, суддів, писарів, осавулів, діяльність військових, курінних і паланочних козацьких рад, організація військової, освітньої і господарчої тощо справи, сам демократичний устрій Запорозької держави на території середнього і нижнього Подніпров'я, де власне і розташовувалися колонія і комуна [2].

Парадоксальність, навіть фантастичність такого припущення значною мірою зменшуються, якщо згадати, що при формуванні устрою колонії вихованці пропонували замість терміну „командир” використовувати слово „отаман”, а самого А.С.Макаренка діячі наркомпрошу відверто й іронічно називали „отаманом ватаги без-

притульних”. Запорозький дух де не де, тією чи тією мірою, проривається, відтворюється у думках і мріях вихованців, у самому громадсько-господарчому житті колоністів і комунарів. Так, плани щодо другого переїзду з Ковалівки під Полтавою з метою подальшого розвитку, оновлення свого життя, колоністи певний час пов'язували із переміщенням саме на... Запорожжя, а один з варіантів розташування там „юних запорожців” прямо асоціювався з островом Хортицею на Дніпрі, куди вже були відряджені квартир'єри. Від Запорожжя колоністи відмовилися з величезним жалем. Тодішня республіканська і міська влада злякалася перспективи відкритого відродження народних і козацьких традицій „ватагою безпритульних злодіїв” на чолі з „Дон Кіхотом Запорозьким”.

Можна припустити також, що свідомі чи несвідомі спроби педагогічного втілення запорозьких традицій А.С.Макаренком і колоністами спиралися на успадковані і стимульовані революцією гасла про волю, мир, труд, щастя, на суспільні, етнічні архетипи. Цьому ж безумовно сприяли ще свіжі враження і спогади про громадянську війну і повстання селянських мас проти більшовицького свавілля, які пізніше були представлені ідеологією у вигляді жорстоких „банд”, „батьків”, „отаманш Марусь” тощо. Втім, народний визвольний рух у сприйнятті українського населення мав привабливий вигляд, отримував симпатію і підтримку, одним із проявів чого стало прийнятне ставлення до народної армії Нестора Івановича Махна, до речі – теж вчителя, як і А.С.Макаренко.

Відмітаючи усі брехливі ідеологічні нашарування, що дуже нелегко зробити спотвореній громадській думці, згадаймо, як підсумував у липні 1921 року перед бійцями Революційної Повстанської Армії наслідки свого діалогу з лідером більшовиків В.І.Ленінін останній отаман неозапорозького українського козацького війська Н.І.Махно: „Комунізм, до якого ми прагнули, передбачає: свободу особистості, рівність, самоуправління, ініціативу, творчість, достаток... Ми мали можливість і спробували будувати суспільство на ненасильницьких анархічних принципах, але більшовики не дали нам цього зробити. Вони боротьбу ідей перетворили на боротьбу людей. Ненависний народу державний апарат з його представниками, в'язницями тощо не ліквідований, а лише реорганізований.

Більшовики проголосили насильство своїм правом...” [2]. Як свідчать історики, над цими словами в кінці своїх днів серйозно задумувався і сам В.І.Ульянов [там же]. І чи не збігаються ці слова народного ватажка з деякими положеннями системи А.С.Макаренка, з певними ідеями побудови громадянського суспільства?

Відмітимо, що на час проголошення Н.І.Махном цієї заяви, колонія проіснувала вже цілий рік... А якщо уявити, що вона розташовувалася під Полтавою, в самому осередку вільного народного життя і поповнювалася фактично сиротами чи дітьми батьків, серед яких були і нащадки запорозького духу, і учасники народних повстань, то висловлене вище припущення втрачає свою неправдоподібність. В цей час в Україні з'явились також так звані толстовські трудові комуни, артїлі, громади, толоки, які були засновані на засадах добровільної праці, рівноправ'я, самоврядування, справедливості, правди тощо. Ця обставина теж сприяла розробці А.С.Макаренком виховної системи на засадах „здорового глузду” і новаторської демократичної педагогічної думки. І чи не була протиставлена громадянській війні в Україні педагогічна модель мирного громадянського суспільства у закладах видатного гуманіста?!

Отже, ми бачимо у геніальній, добре адаптованій до драматичної реальності і значною мірою інтелектуально, мудро захищеній А.С.Макаренком від цієї реальності, системі спробу побудови талановитим педагогом на новому витку розвитку освіти, універсальної демократичної теорії і практики відтворення людяності – від рівня людського „дна” до статусу особистості громадянина, культурного робітника, майстра. Ця теорія блискучо підтверджена практикою, є перспективною для людства, яке знову і знову стикається з проблемами дегуманізації і регуманізації молоді – у широкому діапазоні співвідношення між Злом і Добром. Запропонована і перевірена геніальним педагогом система демократичної організації колективу як суспільного вихователя особистості виступає як певна соціально-генетична матриця, соціальний геном, що здатний відтворювати людяність у повному значенні цього терміну, піднімати особистість громадянина і кваліфікованого трудівника до рівня творця людських цінностей у найкризисніших умовах життя. Можна стверджувати, що в соціально-

педагогічній системі А.С.Макаренка втілено освітянську модель громадянського суспільства, демократичну парадигму розвитку освіти, що базується на реалізації певним чином засад, цінностей, функцій, процедур роботи такого типу суспільства. Здійснене ним дивним чином перегукується із сучасними даними про особистість громадянина і громадянське суспільство, про їх характеристику в таких успішних країнах, як Швейцарія, Німеччина та ін.

Цю думку тільки підсилює та обставина, що дана система виникла і показала свою ефективність в жахливих умовах відбудови СРСР, що найбільше постраждав від першої світової і громадянської війни, від революційних експериментів, де проходили найстрашніші битви і відбувалися найжахливіші масові людські трагедії. Не дивно, що соціально-педагогічна система А.С.Макаренка була створена саме в Україні, яка опинилася в цей час у самому пеклі соціальних, політичних, військових катастроф. Тільки така демократична освітянська система могла протистояти їх драматичним наслідкам і врятувати молодь.

Зрозуміло і те, чому після другої світової війни ця система була затребувана у Німеччині та Японії – в тих країнах, які розпочали цю війну, зазнали в ній нищівної поразки і в яких найбільш гостро постала проблема ефективного відтворення економіки, добробуту народу, культури, демократії, що врешті-решт і було зроблено.

Логічно стверджувати, що соціально-педагогічна система А.С.Макаренка виступає у контексті трагічного ХХ століття як своєрідний гуманістичний, демократичний, освітянський „вибух”, котрий дає змогу швидко й інтенсивно долати прірву між варварством і людяністю, між Злом і Добром, утверджувати цінність творчої, духовно розвинутої особистості громадянина і працівника. Не визиває сумніву, що і у наш час, коли проблеми занепаду і відродження культури неперервно виникають у житті як окремих країн, так і усього світу, глобальне гуманістичне значення теорії і практики А.С.Макаренка щодо розвитку особистості у колективі як складової суспільства буде неодмінно зростати. Більш того — система великого педагога має розглядатися у сучасних умовах дійсно як освітянська модель громадянського суспільства, як прояв демократичної парадигми розвитку освіти, що має величезне зна-

чення для соціального, економічного, духовного прогресу кожного народу і всього людства. Тому необхідно здійснювати практичні інноваційні кроки щодо реалізації величезного творчого потенціалу соціально-педагогічної системи А.С.Макаренка як освітянської моделі розвитку громадянського суспільства, як зразка успішного втілення демократичної парадигми у вітчизняній системі освіти. При цьому сучасні педагоги і психологи мають реалізувати «Стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні», затверджену відповідним Указом Президента України ві 26 лютого 2016 року [5].

До речі, про перспективність такої роботи свідчать також праці інших видатних педагогів і психологів – В.О.Сухомлинського, А.В.Петровського, І.П.Іванова, І.А.Зязюна, І.Д.Беха, О.А.Захаренка, М.П.Щетиніна та багатьох інших науковців і практиків, ідеї яких можуть бути корисними для побудови не тільки освітянської моделі, але і дієвого всезагального громадянського суспільства в Україні. Зазначені дані слід використовувати при створенні інноваційних форм їх втілення, зокрема у вигляді освітянських проектів побудови шкіл нового демократичного типу, у розробці спеціальних тренінгів розвитку освітянського осередку громадянського суспільства тощо [3; 4]. У ХХІ столітті відбувається новий виток у переосмисленні соціально-педагогічної системи А.С.Макаренка як освітнього осередку громадянського суспільства, що виступає унікальним соціальним «вирішувачем» проблем освіти і народу, своєрідним суспільно-громадянським «комп'ютером», що здатний розв'язати пекучі проблеми на шляху розвитку людської цивілізації.

Література

1. Основи громадянського суспільства: Словник: Для студ. вищ. навч. закл. / Н.Г.Джинчарадзе, М.А.Ожеван, А.А.Толстоухов та ін. – К.: Знання України, 2006. – 232 с.
2. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: Навчальний посібник. – Одеса: Букаев Вадим Вікторович, 2009. – 575 с.
3. Рибалка В.В. Соціально-психологічний тренінг розвитку первинного освітянського осередку дієвого громадянського суспільства у партнерській взаємодії з представниками державної влади // Анагогічний вісник: Науковий електронний журнал (заснований у 2012 році, виходить 1 раз на рік). Випуск 8, 2017. Вид-во

ЖДУ ім. І.Франка, Житомир.– 218 с. – С. 150-158.

4.Рибалка В.В.Сприяння розвитку особистості громадянина і дієвого громадянського суспільства засобами практичної психології: метод. реком. – К.: Талком, 2017.– 90 с.

5.Указ Президента України №68/2016: «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 26 лютого 2016 року про затвердження «Стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні». Офіційне інтернет-представництво Президента України. <http://www.president.gov.ua/documents/682016-19805>.

1.11. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ РОЗВИТКУ ПЕРВИННОГО ОСВІТЯНСЬКОГО ОСЕРЕДКУ ДІЄВОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПАРТНЕРСЬКІЙ ВЗАЄМОДІЇ З ПРЕДСТАВНИКАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Рибалка В.В.

В тренінгу моделюються основні функції громадянського суспільства (ГС), що визначаються Конституцією України, Законом України «Про громадські об'єднання», проектом Закону України «Про громадянське суспільство в Україні» від 2002 року та наявними науковими джерелами щодо розвитку громадянського суспільства як форми прямої розширеної демократії.

Мета тренінгу:

- формування компетентності учасників тренінгу у питаннях створення та роботи, організації та функціонування первинного осередку громадянського суспільства на базі освітянського (науково-дослідного, навчального) закладу;
- навчання правових і організаційних засад цієї роботи, зокрема знання відповідних статей Конституції та законів України, уміння їх реалізації у проекті закону «Про громадянське суспільство в Україні»;
- формування здатності до продуктивного спілкування між членами громадянського суспільства (ГС), обговорення проблем і прийняття пропозицій щодо їх вирішення у партнерській взаємодії з обраною ним державною владою (ДВ).
- розвиток здібностей до розробки на цій основі соціально-економічних, культурних тощо проектів покращення життя народу шляхом послідовного вирішення його нагальних проблем;
- надання консультативно-тренінгових послуг спеціалістам з питань створення первинних освітніх осередків ГС у різних навчальних закладах;

Завдання тренінгу

співпадають з назвою 12 етапів його роботи, що наводяться у загальній схемі тренінгу.

Принципи роботи тренінгу:

- Добровільність участі;
- Конфіденційність;
- Активність і актуалізація здібностей, обдарувань, талантів;
- Участь у тренінгу впродовж усього періоду його роботи;
- Діагностика актуальних властивостей особистості;
- Створення атмосфери довіри і відвертості;
- Презумпція демократії, тобто незаперечне визнання і прийняття, відповідно до Конституції, принципу народовладдя, за якого влада юридично і фактично належить народу і проголошується свобода і рівноправ'я усіх громадян;

- Принцип конституційного, громадянського, особистісного самовизначення учасників тренінгу, самовизначення тренінгової групи як освітянського осередку ГС, тобто Конституційно визначеної форми, осереддя прямої, розширеної, позавладної і позаринкової демократії, безпосереднього народовладдя, яка паритетно доповнює форми представницької демократії, органи державної влади і має на меті покращення життя народу через застосування демократичних процедур, що сприяють виявленню і розв'язанню нагальних проблем народу шляхом повнішого і ефективнішого використання ресурсів суспільства і держави.

- Відсутність зловживання критикою, голослівних сумнівів і звинувачень одне одного, вироблення позиції співробітництва і злагоди при наявності адекватних форм самоконтролю і контролю громадянської поведінки;

- Наявність зворотного зв'язку;
- Опора на кращі традиції, тут і тепер, спрямованість у майбутнє;

- Відкритість у спілкуванні та продуктивність діалогу;
- Увага передусім до поведінки особистості, до її позитивних проявів;

- Партнерство і взаємодопомога;

- З попередніми принципами пов'язаний принцип організованості, синтезу зусиль, суспільного синергетизму, соціальної солідарності, творчого долання стихійності й ентропії;

- Принцип стимулювання усіх учасників до висування реальних і вирішуваних проблем, їх обговорення в ході діалогу, актуалізація творчої та інноваційної діяльності, взаємного консультування, прийняття конструктивних рішень та їх виконання на громадсько-волонтерських, суспільно-державних та державно-професійних засадах, акцент на прогресивну громадянську поведінку,

- Акцентування учасників на громадянську підготовку, творчу, продуктивну працю, взаємне кооперативне підсилення їх особистісного громадянського потенціалу та його актуалізації.

Порядок роботи тренінгу в залежності від кількості учасників:

- а) масовий варіант, за схемою марафону, «форуму-театру» або розширеної (на зразок телевізійного шоу-реаліті) ділової гри з кількістю 50-70 учасників, що утворюють три сфери: велике коло – «народ» («ДЕМОС»), в якому виділяється середнє коло, власне громадянське суспільство народу – ГС із групою координаторів, яку складають лідери служб ГС та їх заступники, представники державної влади (ДВ) і ЗМІ. Виділяються лідери таких служб ГС, як правова (юридична), соціальна, регламентна, економічна, педагогічна, психологічна, творчо-інтелектуальна, міжнародна тощо, представники ДВ – законодавчої, виконавчої, судової – та ЗМІ;

а) малий варіант з одним колом із 15-20 учасників з відповідною, але скороченою диференціацією на сфери і служби, в якому деякі процедури редукуються, реалізуються символічно у вербальному, інструктивному плані;

Тривалість роботи: масового варіанту (марафон, форум-театр, шоу-реаліті) – 2-3 дні по 3-5 годин кожний день, а малого варіанту 3-5 годин; в першому випадку відпрацьовується найповніше увесь сценарій, у другому випадку – лише частково, декларативно, вербально.

Сценарій тренінгу передбачає в цілому:

- Визначення мети і завдань;
- Структурування учасників у групи, їх розміщення відповідно до мети і завдань;
- Впорядкування, організація роботи;
- Забезпечення роздавальними матеріалами ;
- Наявність певної апаратури, зокрема мікрофонів, мультимедіа, комп'ютерів, папіру, фломастерів, ручок тощо;
- Виконання визначених вправ, ігор, спілкування, підпорядкування певним інструкціям та формування організуючих команд;
- Обговорення звітів про результати кожного етапу та перехід до наступного тощо.

Загальна схема тренінгу

1. Вступ: мета, завдання, порядок роботи, визначення громадянського суспільства та демократичних процедур його роботи, етичний кодекс, універсалії (принципи) діалогу, первісне комплектування сфер ГС і ДВ, знайомство.

2. Конституційне самовизначення членів ГС і ДВ за відповідними статтями Основного закону.

3. Громадянська самоідентифікація учасників тренінгу за основними конституційними правами, свободами, обов'язками людини і громадянина, особистісна самодіагностика учасників за нормативним переліком властивостей особистості.

4. Структурування (остаточне) присутніх на сфері і служби: на «народ» (ДЕМОС, якщо учасників багато), на громадянське суспільство народу (в обох випадках – при масовому варіанті і при кількості 15-20 учасників) та його служби (юридично-правову, регламентну, соціальну, економічну, педагогічну, психологічну, творчо-інтелектуальну, міжнародну тощо), на державну владу народу (законодавець, виконавець, суддя), на представника ЗМІ, що відповідальний за гласність, легітимізація ГС, складання договорів між членами ГС і представниками ДВ.

5. Виявлення на зборах (вільне висування, опитування по черзі, письмове анкетування тощо), презентація, обговорення, аналіз та відбір переліку пріоритетних інтересів, потреб, проблем та ідей,

що постають на шляху покращення життя народу, обґрунтований розподіл їх на три групи – для подальшого суспільно-громадянського (волонтерського), державного та спільного (суспільно-державного) вирішення: режим народного, демократичного віче, використання творчих і продуктивних методів, наприклад, технології зворотнього мозкового штурму та пошуку варіантів рішень з найвищою якістю («японські гуртки якості») тощо; проведення класифікації потреб, проблем за схемою «ціль-засіб», «мета-метод» на три класи – громадянські (волонтерські), спільні (суспільно-державні) та державно-професійні; формулювання трьох відповідних груп запитань для референдуму (по 5-7 в кожній групі).

6. Проведення референдуму по визначенню значущості та першочерговості вирішення ГС, ГС-ДВ і ДВ проблем народу із застосуванням волонтерських, спільних і державно-професійних (галузевих) ресурсів та прийняття рішення щодо формування трьох першочергових – громадянського, суспільно-державного і державного – проектів покращення життя народу.

7. Детальна розробка громадянського (волонтерського), суспільно-державного та державного проектів і планів покращення життя народу на основі їх обговорення у відповідних сферах і службах, застосування проектних технологій, творчих методів, графічно-текстової презентації, проведення взаємного контролю і самоконтролю процесу ГС, ГС-ДВ, ДВ проектування, забезпечення гласності, можливої ротації проектів тощо.

8. Прогнозування в ході обговорення наслідків здійснення, втілення громадянського, суспільно-державного та державного проектів у життя та можлива відповідальність за ці наслідки: ухвала чи догана, посадове підвищення чи ротація кадрів – відповідно до конкретних наслідків поведінки відповідальних виконавців як з боку ГС, так і ДВ.

9. Внесення змін з боку членів ГС та ДВ до проекту Закону України «Про громадянське суспільство в Україні» в редакції 2002 року.

10. Підведення підсумків тренінгу кожним учасником і його ведучим, висування пропозицій щодо удосконалення діяльності ГС та ДВ, ЗМІ, що необхідне для підвищення ефективності їх спільної

роботи з покращення життя народу (обговорення, оцінка роботи тренінгу, своєї та інших учасників, їх враження і побажання).

Додаток, роздавальний матеріал:

А. Етичний кодекс роботи членів громадянського суспільства і державної влади (проект).

Б. Універсальні принципи діалогічного спілкування між учасниками тренінгу (за Г.О.Баллом).

В. Статті Конституції України, що визначають правові передумови організації і функціонування первинного осередку громадянського суспільства та проекту Закону України «Про громадянське суспільство».

Г. Закон України «Про громадські об'єднання» (відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 1).

Д. Права, свободи та обов'язки громадянина.

Е. Фундаментальні якості особистості громадянина.

Є. Проект суспільно-громадянського договору між освітянським осередком громадянського суспільства навчального закладу та представниками місцевої влади.

Ж. Опитувальник для виявлення актуальних інтересів, проблем і пропозицій членів громадянського суспільства – як вимог до членів самого суспільства і представників влади – для покращення справ у різних сферах життя народу (проект).

З. Існуючі методи організації творчої діяльності, що класифікуються за ознакою їх найбільшого впливу на ті чи інші властивості творчої особистості та етапи її діяльності.

И. Творчий особистісний проект як засіб покращення громадянським суспільством життя народу.

І. Японські гуртки якості.

Ї. Закон України «Про громадянське суспільство в Україні» (Голос України, 2002, 11 жовтня) (проект).

Деякі ігрові вправи до тренінгу розвитку громадянського суспільства:

1. «Хвиля знайомства і солідарності», відповідно до якої від першого учасника до другого і далі передається рукоштовання, по-

тиск руки, обіймання, добрі теплі погляди та ім'я – спочатку за, а потім – проти руху годинникової стрілки.

2. Асоціативний «словниковий пошук» понять по темі «суспільство», «соціальність», «громадянин», для чого слід послідовно по колу згадати, відшукати розташовані у словнику української мови слова, що починаються на «со...» (приміром, соборність, солідарність, совість...), «соц...» (соціальний, соціалізм, соціум...), «су...» (суспільство, сукупний, сучасний, супутник...), «спіл...» (спілкування, спільний, спільнота...), «гром...» (громада, громадянський...) тощо.

3. Обговорення універсальних принципів діалогічного спілкування за Г.О.Баллом, таких як: повага до партнера по діалогу; прийняття партнера по діалогу таким, яким він є і орієнтація на його найвищі досягнення; поєднання поваги до партнера з повагою до себе; принцип згоди, конкордантності, щодо базових знань, норм, цінностей і цілей, якими слід керуватися у цьому діалозі; принцип толерантності; принцип діалогічної взаємодії, за яким культурне поле, в якому живе і діє особистість і суспільство, не звужується, а збагачується. Передбачається три типи варіантів погодженого підсумку діалогу: збіг підсумку діалогу з думкою когось одного із його учасників, а інші визнаються хибними, до чого мають бути готовими усі партнери; синтез компонентів підсумку на основі поєднання спільних думок партнерів; неможливість досягнення спільного підсумку в даний момент і його відстрочення на майбутнє.

4. Жестове зображення сенсу деяких статей Конституції, прав, свобод, обов'язків громадянина тощо.

5. Психолого-педагогічний театр «Play black» по інсценізації, імprovізації засобами пантоміми гравцям, одягнутими у темне тріко, понять, ситуацій громадянського суспільства і громадянина, прав, свобод та обов'язків громадянина.

6. Виступи бардів з музичними гімнами солідарності, соборності, братства, рівності, гідності, свободи, демократії.

7. Вірші поетів про дружбу, добро, красу, права тощо.

8. Представник ЗМІ періодично бере інтерв'ю у того чи іншого учасника, запитуючи його про глибинний сенс того чи іншого по-

няття, явища, події ГС – як він це розуміє, що це таке, навіщо це, які наслідки тощо. Таким чином додатково здійснюється зворотній зв'язок у тренінгу.

9. Висування й обговорення гірлянд асоціацій, які визивають статті Конституції, Закону України «Про громадянські об'єднання», права, свободи і обов'язки людей і громадян тощо.

10. Тренінг пошуку консенсусу між учасниками тренінгу.

11. Ділова гра «японський гурток якості» з покращення проміжних результатів і кінцевої продукції роботи учасників тренінгу.

12. Гра «Накопичення згоди» через формування вміння ставити закрите запитання, що викликає відповідь «так» (тренінг емпатії).

13. Ділова гра «колективний мозковий штурм», «масова мозкова атака» з постановки і вирішення творчих проблем.

14. Гра «Мистецтво компліменту», тобто похвали за позитивну громадянську поведінку за певними правилами (сенс, без гіперболи, висока думка, без претензій, без повчань, без приправ, на фоні антикомпліменту собі, щирість з теплою інтонацією і поглядом). Початок компліменту може бути таким: – Як Вам вдається; – Я раніше не знав, що Ви...; – Чи знаєш ти, що...; – У тебе...; Я чув, що...; Видно, що ти...; – Ти завжди...; Мені хотілось би вміти...; – Де ти тільки навчився...; Я із задоволення повчився би у тебе...; Я б хотів так, як ти...

15. Обговорення демократичних процедур – розвиток правової компетентності, громадське обговорення та вивчення реального стану життя народу і держави, його проблем і шляхів покращення якості за певними параметрами (тривалість життя, здоров'я, добробут, освіченість, освіта тощо) на зборах громадян; виявлення нагальних першочергових проблем; прийняття спільних рішень шляхом голосування і досягнення консенсусу (референдум); розробка проектів і планів щодо виконання прийнятих рішень на основі кращого використання суспільних і державних ресурсів; самоконтроль, контроль і відповідальність суспільства і державної влади за виконання прийнятих проектів і планів; звіт про виконання обов'язків перед народом; схвалення або опротестування звіту, блокування, відзив рішень, ротація виконавців і відповідальних.

16. Вправи з використання стратегій творчої діяльності за В.О.Моляко, таких як: аналогізування, протиставлення, комбінування, універсальної і спонтанної стратегії тощо

Література

Рибалка В.В. Сприяння розвитку особистості громадянина і дієвого громадянського суспільства засобами практичної психології: метод. реком. – К.: Талком, 2017.- 90 с.

1.12. ОСОБИСТІСНІ РЕСУРСИ ДУХОВНОГО ТА ФІЗИЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ Й УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ: GERONТОПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД

Рибалка В.В.

Основним показником якості життя сучасної людини є так званий індекс людського розвитку, прийнятий ООН. Це комплексний порівняльний показник якості життя, який складається з таких критеріїв, як очікувана тривалість життя, освіченість, освіта та рівень добробуту життя людини. Серед цих критеріїв тривалість життя має ключове значення, оскільки саме в ній інтегруються впливи з боку інших критеріїв. За цими критеріями Україна посідає у світі, за даними 2015 року 81 місце. Сам індекс людського розвитку становив для неї на той час 0,743, що нижче середнього в Європі і у світі, і має тенденцію до падіння. Тому актуальним є зосередження української науки, зокрема педагогіки ті психології саме на проблемі продовження тривалості життя населення країни як інтегрального індексу його якості.

Тривалість життя спеціально вивчається геронтологією (наука про старіння живих організмів, в тому числі і людини), в якій концентруються зусилля біологів, медиків, соціологів тощо. В останні роки до них приєдналися і геронтопсихологи, адже у психології накопичений чималий досвід забезпечення здоров'я такими її галузями, як психотерапія, консультативна психологія, власне психологія здоров'я, психосоматика, в цілому, практична психологія тощо. Геронтопсихологія вивчає роль психологічних факторів духовного і фізичного здоров'я на різних вікових етапах життєвого шляху людини, особистісні чинники продовження її життя.

Основна ідея нашої доповіді полягає у твердженні, що головною психологічною умовою духовного та фізичного здоров'я людини, її довголіття є **повноцінно розвинута особистість** із системою властивостей, які утворюють її валеологічні і геронтопсихологічні ресурси. Останні забезпечують здоровий спосіб її життя, його високу якість і тривалість. Разом з тим, в умовах си-

стемної кризи суспільства та його інститутів – політики, економіки, науки, освіти, самої особистості – відбувається значне зниження рівня особистісності в людині, її духовності, гуманності, освіченості тощо. Більше того, виникає певна системна хвороба, яку доцільно назвати **особистісною недостатністю**, яка не може протистояти викликам соціуму. Так само, як у кардіології існує так звана **серцева недостатність**, у психології постає особистісна недостатність як системна хвороба людини, що має свої патогенні прояви і негативні геронтопсихологічні наслідки. Вона виявляється у недостатності розвитку і функціонування основних базових властивостей особистості як регулятора поведінки, у дефіцитарності та неефективності її діяльності, у низькому рівні розвитку особистості, що веде у свою чергу до подальшого занепаду її життєдіяльності та недостатньо ефективного функціонування суспільства і самої людини. Проте це коло патогенних тенденцій може бути розірване шляхом актуалізації і розвитку саногенних та геронтопсихологічних особистісних ресурсів людини. Про це свідчать результати роботи психологічної служби, професійна психологічна діяльність практичних психологів і соціальних працівників у таких її видах, як психологічна просвіта, психодіагностика, психотренінг, психологічна консультація, психотерапія, психологічна корекція та реабілітація.

Патогенні тенденції та саногенні ресурси особистості доцільно розглядати в контексті тривимірної, поетапно конкретизованої психологічної структури особистості (Рибалка В.В., 1987 – 2017 рр.). Позитивний варіант розвитку вказаних в ній компонентів, властивостей, здібностей утворює ідеальний психологічний портрет здорової людини як довгожителя.

Розглянемо послідовно, за трьома вимірами, патогенні тенденції та саногенні ресурси особистості у геронтопсихологічному плані.

I. За соціально-психолого-індивідуальним виміром вказані тенденції та ресурси особистості виявляються у таких її підструктурах, як: психосоціальність, спілкування, спрямованість, характер, самосвідомість, досвід, інтелект, психофізіологія, психосоматика.

Сказане нижче відповідає певним чином народному прислів'ю: «Всі хвороби – від нервів», яке може бути психологічно уточнене

іншим висловом: «У здоровому тілі – здоровий дух!» Ми доповнюємо ці слушні в цілому положення наступним: «Здоровий дух покращує здоров'я душі і тіла і продовжує життя!»

Розглянемо оздоровчі та геронтопсихологічні ресурси за означеними підструктурами

А. Психосоціальність. Патогенні тенденції визначаються за цією підструктурою викривленням оптимального соціального вікового маршруту та графіку руху людини по соціальному полю життєвого шляху. Це поле зараз начебто заміноване різними патогенними зонами (субкультурними, девіантними, корупційними, злочинними, терористичними, військовими тощо) і може підірвати не тільки здоров'я, але і життя людини. Про це свідчать ЗМІ, які переповнені хронікою хвороб, злочинів і вбивств. Про хворобливість членів суспільства свідчать величезна, неприродна кількість аптек в українських містах і захмарні ціни на ліки. А також – зменшення чисельності населення України за останні 26 років більше, ніж на 10 млн. чоловік та низька тривалість життя українців (за даними 2015 року – 64 роки у чоловіків і 74 роки у жінок, що приблизно на 10 років менше, ніж в Європі, хоча є й більш песимістичні цифри).

Суспільство, ЗМІ, Інтернет постають як все більш агресивні й патогенні чинники небезпечного, хворобливого способу життя. Так, в Інтернеті значна кількість інформації є брехливою, фейковою, злочинною. Користувачів Інтернету, приміром, буквально обстрілюють вірусами та брутальними відомостями. Уявіть собі, що станеться зі здоров'ям людини, коли майже розроблений нею інформаційний продукт щезає з екрану монітора під впливом руйнівного вірусу. І випадки інфарктів, інсультів, навіть смерті за екраном комп'ютера вже непоодинокі.

Водночас актуалізуються і саногенні ресурси, які пов'язані із безпечним віковим маршрутом руху особистості по соціальному полю життя та адекватним графіком такого руху, зокрема – без значних запізнь та випереджень його, без стояння на одному місці або перестрибування через необхідні етапи. До прикладів безпечного руху відноситься міграція всередині країни (переселення з міст у села, із небезпечних районів у безпечні тощо) та

еміграція за кордон. Історичними прикладами цього є Моїсей, який 40 років водив євреїв по пустелі, подалі від ворожого соціуму, що можна вважати певною психотерапією, котра зцілила цілий народ. Подібним же прикладом є віддалені від суспільства поселення старовірів в Україні, а також відома колонія хунзакутів на кордоні між Пакістаном та Індією, для яких характерна втеча від конфліктів, негараздів і хвороб цивілізації, здоровий оптимістичний спосіб життя і як наслідок — середня його тривалість у 120 років.

Вражаючими є результати опитувань української молоді, за якими її більшість бажає емігрувати за кордон. Від 60% до 80% її не хоче жити в рідній країні з її хронічними конфліктами, а зараз вже і з війною, з корупцією, низьким рівнем добробуту, здоров'я та тривалості життя, з безробіттям, відсутністю життєвих перспектив тощо... Звичайною є психологічна еміграція, коли людина замикається у собі, занурюється у свій внутрішній світ, усамітнюється, захищаючись від зовнішніх загроз. Такою ж є ухід людини в церкву, усамітнення монахів тощо.

Цікавим може бути своєрідний гендерний геронтопсихологічний рух від чоловіків до жінок (і навпаки), які живуть в середньому на 8-10 років триваліше, ніж чоловіки. Останнім слід вчитися у жінок психологічним чинникам продовження життя – їх значно більшої життєвості, емоційності, любові до дитини, до сім'ї, гендерної незамінності тощо. Через це одружені чоловіки живуть, як правило, триваліше, ніж холостяки... В цьому геронтопсихологічному плані певна психологічна фемінізація чоловіків є більш прийнятною, ніж маскулінізація жінок... Разом з тим, бажаним є збереження та виховання жіночості жінок, що збільшує тривалість їх життя, а маскулінізація – скорочує.

За геронтологічної точки зору, загальна і вища, по суті своїй середньостаттева, освіта призводить до позастаттевого виховання жінок і чоловіків, до втрати ними, особливо у жінок, вітальних оздоровчих ресурсів статі. В цьому плані за доцільне було б увести в систему освіти значно більшу гендерну орієнтацію, жіночу та чоловічу диференціацію, здорові елементи пуританської психології, поширеної у Британії, Шотландії, США, Канаді тощо. Завдяки цьому можна було б краще виховувати жіночість у дівчат і муж-

ність у хлопців – при значно більшій повазі і любові останніх до жінки як матері, сестри, дружини, колежантки по роботі тощо! Це поступово збільшить здоров'я і тривалість життя жінок і як наслідок – чоловічого життя!

Чутливим патогенним фактором є соціальна несправедливість, тоді як справедливість виступає важливим саногенним фактором. Це показано у концепції справедливості американських спеціалістів Хьюсмана Р. і Хэтфілда Д. [16]. Вони довели, що несправедливість, яка виявляється у гострому дисбалансі внесків і віддачі у стосунках між людьми (або між прошарками у суспільстві) призводить до виникнення гострого почуття провини й образи, які детермінують появу інших патогенних емоцій, хвороб і конфліктів різного масштабу та інтенсивності. До речі, на початку перебудови в одному психологічному журналі з'явилася стаття, в якій доводилося, що заздрість є чинником соціальної революції.

Що ж до почуття справедливості, то зазначені вище американські автори пропонують розглядати у психотерапевтичному плані такі її аспекти, як адекватність сприймання ситуації обміну внесків і віддач, соціальні очікування, зворотні зв'язки, сам принцип справедливості, який багато в чому є вирішальним по відношенню до міжособистісних та міжгрупових конфліктів. Можемо додати, що гострі конфлікти і навіть революції виникають через порушення закону гідності, за яким усі люди є однаково цінними як необхідні члени популяції, народу, громадянського суспільства. Недаремно події 2013-2014 років на майдані були названі революцією гідності.

В соціальній сфері є певні нормативи, формальні та неформальні, які можуть бути патогенними чи саногенними за своєю психологічною суттю. Це, передусім, статистика, приміром середній вік життя і виходу на пенсію жінок і чоловіків, стаж роботи, певні звичаї, мода, навіть свята. Наприклад, вже в отрочстві та юнацтві хлопці питають одне одного: «Як справи, старий? До цього ж відноситься носіння бороди у молодому віці, паління, захоплення спиртным, жаргонні та нецензурні висловлювання «як у дорослих» тощо. З цим слід боротися і соціально-психологічно захищати свій вік, навіть штучно психологічно себе омолоджувати. До речі, самі

норми виходу на пенсію призводять до штучного старіння значної частини людей літнього віку, незважаючи на те, що у них ще є сили і ресурси здоров'я.

Слід вказати, що геронтопсихологічний аспект розвитку особистості є не менш важливим, ніж психолого-педагогічний аспект – вони мають розглядатися як такі, що вивчають паралельні процеси онтогенезу особистості. Адже, за деякими філософськими і біологічними поглядами саме життя людини з моменту її народження супроводжується процесами асиміляції та дисиміляції, еволюції та інволюції, інтеграції та розпаду, дозрівання та старіння, власне додання смерті життям. За даними спеціалістів, процеси старіння починаються після 30 років, а в умовах мегаполісів – з 26 років. Хоча, повторимо це, психологічно вже деякі підлітки і юнаки невідомо називають одне одного «стариками»...

Розв'язання геронтопсихологічних проблем покращує якість життя людини, її здоров'я, збільшуючи її тривалість, зберігаючи при цьому працездатність і громадянську активність довгожителів. Тому геронтопсихологія входить у програму підготовки професійних психологів, слід розглянути питання про її викладання вже у ЗОШ.

Гострі патогенні прояви на рівні психосоціальної можуть бути певним чином зняті засобами соціально-психологічного тренінгу (див. численні роботи цього напрямку у практичній психології, зокрема, праці д. пс. н., проф. Л.І.Мороз) або спеціальної соціальної психотерапії, наприклад, розробленої д. пс. н., проф. О.Ф.Бондаренком [2]. Його психотерапія є немедичною, тому він проводить перший сеанс разом із психіатром, щоб розмежувати і водночас об'єднати різні компетентності для покращення здоров'я клієнтів. У валеологічному та геронтопсихологічному плані перспективні такі тренінги, як тренінг накопичення згоди («Так» або «Ні»); тренінг справедливості; тренінг знаходження спільного у різних людей; тренінг особистості громадянина та членства у громадянському суспільстві; тренінг імплементації статей Конституції у життя суспільства тощо.

Б. Спілкування може бути патогенним і саногенним за своїм змістом і формою. Патогенним може бути абстрактний, відчужую-

чий, песимістичний тезаурус міжособистісного спілкування, і, навпаки, саногенним – життєвий, зближувачий, оптимістичний, духовний словник. Спілкування може стати для особистості патогенним через різні причини – за його якісною та кількісною недостатністю або, навпаки, надмірністю, за своїм викривленим, аморальним змістом, коли словом дійсно можна поранити або навіть вбити людину, за неадекватною формою, невмінням спілкуватися. І навпаки, спілкування постає саногенним, життєтворним, як це пропонує Г.М.Ситін у своїх цілющих словесних формулах самонавіювання, настроях, звернених до глибин душі особистості, навіть до спадковості людини. Вони дещо нагадують християнські молитви. Сам Г.М.Ситін, до речі доктор медичних, психологічних, педагогічних і філософських наук, професор соціальної медицини, створив методичку СОЕВУС (словесно-образного, емоційно-вольового управління станом), яка уявляє собою саногенний «концентрат корисних добрих слів», що знімає патогенний вплив «потоків злих слів», «злослів'я», «словесного сміття» з боку оточуючого середовища і забезпечує помітний оздоровчий та геронтологічний ефект. Відмітимо, що сам професор Г.М. Ситін прожив майже 96 років (1921-2016).

Робочий словник здорової людини і довгожителя має бути оптимістичним, одухотвореним, життєлюбним, мудрим, таким, що гідно підносить цінність особистості оточуючих і власної особистості, честь і гідність особистості. Відомо, що поширене у США «SMILE!» суттєво підняло рівень здоров'я та довголіття громадян!

Саногенною слід визнати модель спілкування, запропоновану Г.О.Баллом на основі діалогічних універсалій, тобто принципів побудови діалогу, перемовин, які ведуть до зняття конфліктів, порозуміння, взаємодії тощо [14]. Назвемо ще раз (див. у попередніх розділах) ці діалогічні універсалії або принципи діалогу:

- принцип поваги до партнера по діалогу;
- прийняття партнера по діалогу таким, яким він є і, водночас, орієнтація на його вищі досягнення та перспективи розвитку;
- поєднання поваги до партнера з повагою до себе;
- принцип згоди (конкордантності);
- толерантність («презумпція прийнятності»);

- принцип діалогічної взаємодії з розширенням і збагаченням культурного поля діалогу.

Таку ж мету мають численні тренінги спілкування з їх гуманістичною спрямованістю та орієнтацією на оптимізацію спілкування, діалогу між людьми. До їх числа належать: тренінг рапорту як засобу встановлення сприятливого контакту між людьми; тренінг одухотворення спілкування; тренінг комунікативної компетентності; тренінг паритетного говоріння та слухання партнера і себе; тренінг адекватної інтерпретації почутого; тренінг «взаємного цитування»; тренінг компліменту; тренінг підкреслювання спільного; тренінг вдячності; тренінг атракції та емпатії тощо.

В. Спрямованість також містить у собі як чинники патогенності, так і саногенності – у випадках, скажімо, неспівпадіння або збігу, конфліктності чи гармонійності інтересів, мотивів, смислів різних сторін. Мотивація є патогенною і навіть летальною при її спрямованості на негативні духовні цінності – темряву, смерть, нелюдство, зневір'я, розпач, ненависть, зло, потворність, брехню. Вона стає саногенною, життєтворчою, якщо спрямованість вчинків людини, її спілкування, діяльності базується на позитивних духовних цінностях, таких як Світогляд, Життя, Людина, Віра, Надія, Любов, Добро, Краса, Істина. Саме ці та похідні від них духовні цінності утверджував у своїх працях академік І.А.Зязюн, зокрема у своїй книзі «Педагогіка добра». Відмітимо, що за статистикою, добрі люди живуть триваліше.

Саногенний ефект мають наукові, теоретичні та практичні розробки проблеми розвитку духовного потенціалу педагогів і учнів Е.О.Помиткіна та співробітників очолюваного ним відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. У геронтопсихологічному плані тривалість життя людини залежить від того, чи є в неї сенс життя, перспективна мотивація й наміри, ідеї щодо максимальної тривалості життя, навіть ідеї духовного безсмертя тощо, як про це стверджували М.Я.Грот, В.М.Бехтерев, І.І.Мечников, В.В.Зеньковський та інші вчені. Що ж до автора цих строк, то в нього у роки навчання в СШ№11 міста Новомосковська Дніпропетровської області, приблизно у 12 років виникла ідея безсмертя, яка вела, підносила все його життя й веде дотепер.

Корисним у зазначеному аспекті може стати філософський тренінг, що передбачає засвоєння високих смислів, мудрих настановлень щодо життя, здоров'я, довголіття – таких мислителів, як Конфуцій, Монтень, Гегель, Ніцше, Т.Шевченко, Л.Українка, С.Лем тощо.

Повторимо ще раз, що прикладом позитивного вербального впливу, який може ефективно використовуватися кожним, виступають словесні формули самонавіювання щодо здорового способу життя та збільшення тривалості життя за методом СОЕВУС (словесно-образного емоційно-вольового управління станами) Г.М.Ситіна, який був схвально прийнятий спеціалістами. Наведемо деякі з них мовою оригіналу:

На здоровий спосіб життя:

«Я твердо знаю, человек, окрыленный идеей оздоровления, превосходит своей мощью все стихии естества, все противодействующие силы и наперекор всем противодействующим влияниям сохраняет здоровый образ жизни».

«Наперекор всем трудностям я непоколебимо сохраняю прекрасное самочувствие и веселое жизнерадостное настроение. С каждым днем я становлюсь веселей, веселей-жизнерадостней. На моем лице всегда веселая улыбка, во мне всегда цветет, цветет весна и солнечная радость жизни наполняет душу и тело. В моих глазах всегда горит неугасимый веселый огонек. Неодолимая стальная воля светится в моих глазах»;

На тривалість життя:

«Я – человек молодой-здоровый-энергичный, я продолжаю здороветь, молодеть и крепнуть сквозь все трудности жизни. Все мои наследственные механизмы полностью превратились в наследственные механизмы молодого-здорового человека, которому по наследству передано постоянное-непрерывное омоложение, постоянное-непрерывное полное соответствие юному 17-20-летнему возрасту. И все мои наследственные механизмы непрерывно омолаживают меня и приводят меня в полное соответствие с юным 17-20-летним возрастом».

«Я буду упорнейшим образом учиться подавлять все свои сомнения в том, что я действительно молодею, здороваю и крепну сквозь все трудности жизни».

«Я весь здоровею, молодею и крепну. Я молодой и сильный, здоровый и крепкий; непрерывно увеличивается моя умственная и физическая работоспособность. Я становлюсь все более здоровым и все более долголетним человеком».

На здоровый дух:

«Во мне рождается колоссальная сила духа. Во мне рождается колоссальная сила духа. Во мне рождается несокрушимо здоровый дух. Здоровый дух рождает здоровое-крепкое тело. Здоровый дух рождает здоровую-сильную-крепкую голову.

Во мне рождается колоссальной силы юная душа. Во мне рождается несокрушимо здоровая юная душа. Во мне рождается игристая-веселая юная душа. Во мне рождается игристая новорожденно-юная счастливая душа» [16].

Г. Підструктура характеру особистості у випадках дисгармонійності та занепаду рис пов'язана із патогенним відношенням до оточуючого світу та себе, до справи та речей, до суспільства та праці. А у випадках гармонійності і розвиненості – з позитивною, саногенною дією на людину. У випадку наявності акцентуєваних рис характеру особистість наближується до межі між психічним здоров'ям і хворобою і потребує психоконсультаційного й психотерапевтичного втручання. Мова йде про такі типи акцентуації характеру, як: гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астено-невротичний, сенситивний, тривожно-педантичний, інтравертований, збуджувальний, демонстративний, нестійкий, за якими стоїть загроза появи патопсихологічних і психосоматичних відхилень та хвороб [5]. Усуненню або зменшенню проявів рис акцентуації сприяють як духовно орієнтовані тренінги, так і психокорекційні системи виховання і перевиховання, превентивного виховання і самовиховання.

Характер може бути як недостатньо розвинутим, слабким, пасивним, так і добре розвинутим, сильним, вольовим, дієвим. Навіть якщо суб'єктові притаманні егоїстичні риси характеру, то можна намітити розвиток в нього рис альтруїстичних рис, за Г.Сельє – альтруїстичного егоїзму, що переходять в риси егоїстичного альтруїзму. Для виховання характеру доцільно використовувати спеціальну програму самовиховання, яка передбачає самомотивацію,

самопрограмування, самопереконавання, самонаказ, самопримус, цілеспрямоване самозмінювання, самонавіювання, самоконтроль, саморегуляцію, самостимуляцію, самонагородження тощо.

Головне при цьому – формувати в собі позитивні риси характеру – доброту, оптимізм, радісне сприйняття дійсності, здоровий дух, життєву мудрість, здатність до гумору, навіть дитяче сприймання дійсності. Це підтверджується статистикою – добродійні, одухотворені люди, оптимісти значно здоровіші і живуть довше за злочинних, бездуховних, песимістів.

При реалізації індивідуальних планів і програм здоров'я та довогліття слід проявляти силу характеру, волю, наполегливість, продуктивність.

Д. Самосвідомість є центральною підструктурою особистості, в ній концентруються як небезпечні патогенні тенденції, так і животворчі саногенні ресурси. На це вказували свого часу З.Фрейд і Л.С.Виготський. Останній стверджував, що самосвідомість і є особистість, яка містить у собі величезний вітальний культурно-історичний потенціал як головний ресурс життя і здоров'я людини. З.Фрейд описав драматичні колізії стосунків між Его та культурою, зокрема він показав, що Я особистості легко піддається тривозі, переживанням, конфліктам і тому потребує терапії через психоаналіз, використання засобів психологічного захисту, таких як витіснення, переніс, регресія, ізоляція, анулювання, сублімація, ідеалізація, сновидіння, інтелектуалізація, проекція, раціоналізація, фантазія, заперечення тощо. Проте психологічний захист потребує значних зусиль і знання міри доцільності та необхідності його використання. Порушення цієї міри може іноді зашкодити самій особистості, як це буває при надмірному використанні заперечення, що може блокувати деякі духовні прояви чи збільшувати негативізм, нігілізм, протестність поведінки, породжувати конфлікти та порушення здоров'я...

Академік І.А.Зязюн слушно вважав, що в основі діяльності вчителя, як головної особи, що відповідає за життя юного покоління і його майбутнє, в центрі його педагогічної майстерності у здійсненні шляхетної місії продовження життя людини стоїть Я-концепція особистості. Навкруги Я-концепції формуються про-

фесійні психопедагогічні здібності педагога та їх використання у роботі з учнівською молоддю на рівні мистецтва... Мова йде також про мистецтво спілкування, про інтелектуальні властивості педагога, про врахування ним своїх та учня індивідуальних, психофізіологічних і психосоматичних властивостей. В одній з бесід з автором цих строк академік висловив своє переконання в єдності емоцій та спадковості особистості, у величезній ролі моралі, мистецтва та науки у забезпеченні щасливого життя людини. На це була націлена філософія, психологія та педагогіка культури і добра І.А.Зязюна, яка містить у собі не одну таємницю життя людини і життя людства...

В наш час існують численні засоби зміцнення Я, приміром, – рефлексивні вправи і тренінги, розроблені М.І.Найдьоновим тощо. Нами також розроблений рефлексивно-історико-рольовий тренінг, який передбачає підсилення власного Я за рахунок ігрового втілення у самосвідомість позитивного потенціалу особистості видатних діячів людства. Рефлексивно-саногенною є також запропонована нами аксіологічна психотерапія честі та гідності особистості, спрямована на врівноваження суб'єктивних уявлень партнерів по спілкуванню про свою та іншу цінність і самоцінність. Передбачається, що для встановлення паритету між честю та гідністю сторін доцільним є як піднесення своєї та іншої цінності та самоцінності, так і їх доцільне пониження – залежно від конкретної аксіопсихологічної ситуації. В кінці XIX століття Ф.М.Достоевський закликав світове «олімпійство»: «Змирися, гордовита людина!». Проте в наступному столітті дві криваві світові війни відбувалися саме під лозунгами надмірного піднесення гідності однієї нації над іншими (зокрема – нациське «Дойчланд, Дойчланд, убер аллес!!!»).

Нами запропонована, на основі поглядів Г.С.Сковороди, В.Ф.Войно-Ясенецького, П.Я.Гальперіна, Г.М.Ситіна, В.П.Ефроїмсона, І.А.Зязюна, Б.В.Рояка та інших спеціалістів, схема так званого експериментального геронтопсихологічного рефлексогенетичного тренінгу особистості, який включає в себе елементи самомотивації та самонавіювання, інтеріоризації та екстеріоризації, медитації та самоактуалізації тощо. Він має проходити у вигляді креативної

психологічної самодіяльності суб'єкта за такими етапами, як: мотив, предмет, мета, метод, емотив. Ці етапи реалізуються:

1) Інтенсифікацією мотивації збереження та актуалізації життєвих сил, оздоровлення, збільшення тривалості життя (мотив);

2) Самоактуалізацією самосвідомості шляхом засвоєння словесних валеологічних та геронтопсихологічних формул (запропонованих, зокрема Г.М.Ситіним), звернених до відповідних механізмів спадковості, геному людини (предмет);

3) Самореалізацією образних та емоційно-інтелектуальних шляхів (каналів) доступу до спадковості людини через позитивні почуття, зокрема валеологічне та геронтопсихологічне віршування, малювання, прослуховування «вічних» класичних музичних творів (Моцарт, Бах тощо), розглядування своїх фотографій з часів юнацтва та молодості (своєрідне генеративне селфі), і початку процесу інтеріоризації предметного посилу генетичному апарату за допомогою елементів технології П.Я.Гальперіна із входженням у стан медитації (мета);

4) Екстеріоризацією самоактуалізованого на стадії самонавіювання оздоровчого, геронтопсихологічного потенціалу спадковості з метою відповідного результативного впливу на тіло, душу і дух людини (метод);

5) Емоційно-почуттєвою фіксацією позитивного геронтопсихологічного продуктивного впливу технології на людину (емотив).

При цьому слід враховувати величезний оздоровчий досвід, накопичений у практиці аутотренінгу, гіпнозу, технік самонавіювання, у християнській психотерапії, зокрема у молитовному впливі і сповіді, у практиці медитації, саморегуляції, досягнення оздоровчого ефекту при виконанні окремих вправ йогів, китайських систем оздоровлення (цигун), досвід немедичної психотерапії, можливості парапсихології, феномену екстрасенсорних здібностей тощо.

Дана схема буде удосконалюватися в ході подальшого дослідження та апробації.

Е. Досвід, компетентність особистості має важливе значення в актуалізації її саногенних ресурсів та в доланні патогенних тенденцій. Патогенною слід вважати саму ситуацію із відсутністю у

населення медичної та психологічної компетентності, нездатність більшості людей надати собі та оточуючим навіть первісну медичну та психологічну допомогу. Особливо, якщо врахувати негативні наслідки Чорнобильської аварії та проведення АТО. У співробітників відділу психології праці ІПООД НАПН України є досвід участі у державній програмі «Діти Чорнобилю», «Здоров'я нації» та інших оздоровчих проєктах. В інституті та відділі психології праці отримані реально діючі розробки Е.О.Помиткіна, В.В.Рибалки, ЗЛ.Становських, Н.І.Волошко, які перевірені у консультативній та немедичній психотерапевтичній практиці, в тому числі і в умовах створеного в структурі інституту на базі відділу Консультативно-тренінгового центру. В цьому зв'язку, доцільним було б розгорнути у значно більших масштабах медицинофікацію, психологізацію та педагогізацію юні і дорослого населення.

Цікаво, що деякі медичні установи розуміють це і вчать своїх пацієнтів вже під час перебування у клініці умінням продовжувати дієве лікування вдома – як це робиться, наприклад, в Інституті кардіології імені М.Стражеска МОЗ України, Інституті геронтології МОЗ України. Показовим є той факт, що професор Л.С.Виготський у 1932 році, будучи вже всесвітньо відомим психологом, поступив вчитися до Харківського медичного інституту.

На основі існуючого досвіду може бути запропонований геронтопсихологічний тренінг здорового способу життя довгожителів, який будується за формулою «Не скорочуй свого життя!». В його основу може бути покладена система принципів здорового способу життя і вправ для довгожителів, запропонованих рядом спеціалістів. Наприклад, такими є ті, що запропоновані у резерв-тренінгу В.Л. Дорофєєва:

- це правила і вправи з помірного харчування й епізодичного голодування (не робити з їжі культу!);
- вправа на зважене дихання та епізодичне кисневе голодування;
- вправа на обмежувальну інформаційну депривацію і доцільне інформаційне голодування;
- м'язовий тренінг активності на основі використання спеціальних фізичних вправ;

- термотренінг з виключенням перегрівання та встановленням доцільного режиму загартовування прохолодою;
- інтелектуальний тренінг;
- емоційний тренінг;
- психотренінг мудрості, дотепності та гумору;
- енерготренінг з врівноваження рівнів отримання та віддачі фізичних сил;
- творчий тренінг;
- резерв-тренінг проти паління, вживання алкоголю, наркотиків;
- духовний тренінг добра, краси та істини (чесності);
- тренінг «машина часу» тощо.

Ці вправи слід робити помірно і поступово, усвідомлюючи і фіксуючи позитивний вплив на здоров'я й очікуючи геронтопсихологічний ефект. Даний тренінг можна проводити у міських умовах, але краще – у сільській місцевості, адже «спосіб життя довгожителів, що живуть ближче до природи, у сільській місцевості, характеризується помірним харчуванням, фізичною активністю, участю у праці до самих пізніх років. В цілому, праця, пізнання, спілкування, активний відпочинок мають домірно сповнювати спосіб життя і в роки старості. За статистикою, більшість довгожителів живе у сільській місцевості, на певній відстані від цивілізації з її кризами, конфліктами, війнами, суїцидами, боротьбою, конкуренцією, хворобами, травматизмом, катастрофами, що скорочують тривалість життя або нищать її. У будь-якому разі даний тренінг має бути позбавлений, за рекомендаціями І.І.Мечникова, песимізму і сповнений оптимізму, вірою у можливість продовжити своє життя до меж ортобіозу, тобто більше 100 років, і забезпечити духовне, соціальне безсмертя людства та його членів.

Вагомим елементом збереження та використання особистісних ресурсів здоров'я та довголіття людини має стати система його психологічної безпеки, яка включає в себе психосоматичні, геронтопсихологічні, духовні тощо плани і засоби їх виконання, а також наведені вище види психологічного захисту, підібрані індивідуально до кожного суб'єкта.

Є. Інтелект за своїм геронтопсихологічним впливом на людину перевищує в цілому дію інших підструктур особистості. Так,

Г.Фріденталь ще у 1910 році стверджував, що «Найрозумніший живе триваліше за усіх!». Це підтверджують геніальні вчені, письменники, художники, що жили, як правило, дуже довго, це такі, як: С.Коненков (майже 100 років), Тіціан (99 років), Б.Рассел (98 років), Г.М.Ситін (95 років), Б.Шоу (94 роки), Нобелівський лауреат у галузі економіки В.Леонт'єв (93 роки), кардіохірург, академік М.М.Амосов (89 років) та інші. За статистикою, творчі особистості у ХХ столітті жили на 10-15 років триваліше інших людей, для яких властивий репродуктивний тип діяльності або спирання на інстинкти та рефлексії.

У своєму впливі на здоров'я людини мислення може бути негативним і позитивним, патогенним і саногенним. Про патогенне і саногенне мислення писав у своїх працях Ю.М.Орлов. Він показав, як слід інтелектуально-оздоровчо поводитися із патогенними емоціями страху, заздрощів, провини, образи, злоби, агресії тощо.

Саногенне мислення у роботі з емоціями набуває рис емоційного інтелекту. Воно передбачає:

1. Рефлексію або інтроспекцію негативних образів або емоцій, через що вони одразу ж відділяються від суб'єкта, коли останній начебто відсторонюється від них і тому вони втрачають або послаблюють свою силу і свій негативний вплив на особистість.

2. Така інтроспекція має здійснюватися на фоні глибокого внутрішнього спокою, релаксації, в стані якої дія негативних емоцій помітно згасає, вони втрачають гостроту свого впливу на суб'єкта.

3. Саногенне мислення передбачає конкретизацію уявлення про будову негативних емоційних станів, завдяки чому невизначені почуття стають більш визначеними і тому більш зрозумілими і безпечними.

4. Саногенне мислення шукає походження уразливої емоції, її причини, що також її послаблює.

5. Саногенне мислення потребує високого рівня концентрації уваги на предметі переживання, через що суб'єкт оволодіває ним, контролює його, обмежує його, що також призводить до згасання сили його негативного впливу.

Отже таким чином саногенне мислення зменшує силу негативної дії вказаних руйнівних емоцій і забезпечує оздоровлення особистості та збільшення тривалості життя людини.

Спеціалісти стверджують, що в мислительній діяльності довгожителів домінують інтелектуальна активність, розсудливість, обережність, життєва мудрість, вони тяжіють до позитивних спогадів про минуле, сповнене корисними добрими справами, намагаються забути погане, вибачити образи близьким, друзям, знайомим.

Із вказаною інтелектуальною активністю пов'язані «розумні» прояви емоційної, почуттєвої сфери довгожителів, такі як життєрадісність, доволі швидке відтворення настроїв після неприємностей, психічних потрясінь, весела вдача, оптимізм, почуття гумору, спокійний погляд на події і проблеми, душевна рівновага, запобігання сильних хвилювань, пристрастей, відсутність переживань злоби, гніву, заздрості й жадібності. Їм властиве природне вираження емоцій у своїй поведінці [8, с. 227]. Вони цінують життя і тому для них таким важливим є почуття любові в різноманітних її проявах. Нагадаємо, що у деяких авторів наводяться десятки якщо не сотні видів любові, якою людина може охопити увесь свій внутрішній та зовнішній світ, своє Я та Я інших людей, оздоровити та пролонгувати життя (див. розділ 1.8).

Ж. Психофізіологія є важливою підструктурою, яка суттєво визначає здоров'я людини. Нами найбільше вивчені патогенні тенденції і саногенні ресурси, пов'язані із темпераментом. Так, у дослідженнях професора Б.Й. Цуканова була відтворена для психологів правда про темперамент, яку виявив ще Гіппократ. Так, стародавній лікар визначав типи темпераменту не по тим чи іншим рідинам, а по хворобам, які домінують у представників певного типу темпераменту. Б.Й. Цуканов уточнив це питання й увів у психофізіологію темпераменту поняття переважаючих хвороб. Представники різних типів темпераменту можуть вірогідно хворіти різними хворобами, але для кожного типу темпераменту існують свої переважаючі хронічні хвороби, що мають більш високу вірогідність виникнення.

Так, для холероїдів (а їх серед п'яти темпераментальних груп 14%) переважаючими є холецистит і гепатит, для сангвіноїдів (їх 44% у людській популяції) – серцево-судинні захворювання, для врівноважених (їх 4%) – хвороби легенів і нирок, для меланхоліодів (їх 29%) це серцево-судинні та мозкові хвороби, а для флегматоїдів (їх 9%) – шлунково-кишкові відхилення і хвороби.

Нами були виявлені чинники цих хвороб, якими постають так звані природна та штучна патогенна психодинамічна неконгруентність. Природна неконгруентність визначається положенням кожної типологічної групи у темпераментальному загалі. Приміром, 9% повільних флегматоїдів протистоять 91% представників інших чотирьох типологічних груп з більш швидкісною психодинамікою, що спричиняє тиск на них, і, діючи впродовж тривалого часу, патологізує їх шлунково-кишкову сферу. У дитячому віці починаються відповідні відхилення, які з часом можуть перейти у хвороби. Відповідні патогенні процеси відбуваються у представників кожної типологічної групи. Знаючи специфіку цих процесів, можна або уникнути їх патологічного розвитку, або пом'якшити їх дію. На цьому базується розроблена нами технологія проведення саногенної психологічної корекції або компенсації психодинамічної патогенної неконгруентності і досягнення стану саногенної конгруентності.

Особливу увагу слід звертати на так звану фазову сингулярність, що має циклічний характер, тобто С-періодичність. В ній різко зростає вірогідність виникнення або загострення хвороби. До нормального проходження таких фаз слід готуватися – створювати комфортні умови їх перебігу і зустрічати їх разом із лікарями.

Цікаві дані про вплив стресу на здоров'я та тривалість життя. Загальноприйнятою є думка, що невеликий помірний епізодичний стрес, певна доцільна мобілізація та напруження організму з їх наступною релаксацією, є не тільки необхідними, але і корисними для здоров'я та продовження життя. Проте небезпечним є інтенсивний та хронічний стрес (дистрес та еустрес), якого слід уникати, а після неминучої появи – ефективно релаксувати. Слід враховувати й ту обставину, що у представників кожного типу темпераменту є свій домінуючий стрес. У флегматоїдів – стрес цейтноту та різкого перевищення швидкості дій над низькими природженими швидкісними можливостями (адже їм властива тенденція до повільних рухів). Для меланхоліодів – це стрес тривоги та перевтоми (надмірна чутливість, слабкість та домінуюча емоція страху). У врівноважених – стрес зустрічі в одній особі психодинамічних протилежностей (оскільки вони займають місце всередині всієї по-

пуляції і відчувають дію як з боку швидкісної, так і з боку повільної її частини). Сангвіноїдам притаманний стрес незадоволених амбіцій (вони мають сильну й динамічну нервову систему, але не завжди використовують цю перевагу над іншими). Для холероїдів характерний стрес імпульсивності, низької самоорганізованості, спонтанності дій. Кожна людина має знати свій темперамент, притаманний їй тип стресу та заходи з уникнення таких стресів і зняття їх негативних наслідків для здоров'я.

Важливі відомості щодо професійного стресу. Так, за даними американських спеціалістів, найбільші стреси загрожують Президентові, водіям таксі, пожежникам, менеджерам, автогонщикам, тим, хто втратив подружжя, розлучився, попав у тюрму, захворів, вступив у шлюб, вийшов на пенсію, змінив навички в їжі, порушив закон тощо [9, с. 166-167].

Проте, найтриваліше живуть викладачі навчальних закладів, духовенство, конторські службовці, в цілому – інтелігенція, а найменше – різноробочі низької кваліфікації [4].

3. Психосоматика вбирає в себе патогенні і саногенні впливи з попередніх підструктур особистості, але має і власні особливості. Саме на психосоматиці концентруються і відпрацьовуються через психіку більшість заходів з формування здорового способу життя. Останній містить в собі заходи з оптимальної організації поведінки людини, такі як:

раціональне харчування (воно має бути помірним, але достатнім);

сон (він має бути спокійним, якісним та відтворюючим життєві функції);

регулярність і помірність в усьому (крайнощі скорочують життя, а помірність становить тайну довговічності);

близькість до природи, до її законів (як у сільчан, землеробів, тваринників, мешканців гір тощо);

фізична культура (духовна і фізична активність) і вміння розслаблятися (релаксація, медитація, психічна саморегуляція, ауто-тренінг, китайська гімнастика цигун, самомасаж);

діяльність, праця, творчість, пізнання;

спілкування з друзями як протидія самотності;

прийняття смерті як закону природи, як неминучості й не-

обхідності та відкидання страху перед нею, а навпаки – вірування у духовне безсмертя тощо.

Проте усі вони потребують власного наукового обґрунтування особистістю та психолого-педагогічного, тобто психосоціального, комунікаційного, мотиваційно-вольового, характерологічного, рефлексивного, компетентнісного, інтелектуального, психофізіологічного, забезпечення з боку самої людини та умови допомоги з боку практичного психолога і соціального працівника.

Важливим є існування у людини своєї «машини часу», коли вона по пам'яті, через уявлення, може мандрувати у минулому, тобто у дитинстві (манна каша, дитячі спогади про маму тощо) та у майбутньому (за допомогою уяви, творення фантастичних ідей, в тому числі ідеї-фікс про власне безсмертя). Цього іноді можна досягати, якщо начебто так завести годинника, щоб спрямувати його стрілку рухатись у протилежному напрямку.

Цікаво те, що фізичні тілесні патології як правило беруть свій початок у психологічній, тобто душевній, духовній сфері. Так, загибель нейронних клітин, від чого значною мірою залежить старіння організму, бере свій початок в інтенсивних хронічних стресах, гострих міжособистісних конфліктах, станах перевтоми тощо. Впливаючи на ці психологічні фактори, можна зберегти значною мірою здоров'я, уникнути захворювань, загальмувати старіння тощо.

II. У діяльнісному вимірі головним чинником патогенності чи саногенності виступає негативність чи позитивність, аморальність чи духовність спрямованості діяльності, частковість чи повнота реалізації особистістю усіх її компонентів – потребнісно-мотиваційного, інформаційно-пізнавального, цілеформувального, операційно-результативного, емоційно-задовільняючого. Так, при реалізації лише першого і другого компонентів (див. вище на рис. 1 компоненти 1.1-1.2) особистість виступає перед іншими як декларативна, абстрактна, неуспішна, обмежена, аперфектна. При реалізації ж разом з ними наступних трьох компонентів (1.3 – 1.4 – 1.5) діяльність постає як завершена, перфектна, результативна, продуктивна, корисна для її суб'єкта.

Тобто перфектність діяльності є оздоровчим і геронтологічним фактором – як для окремої людини, так і для суспільства. Так, Про-

грама побудови комунізму в СРСР так і залишилася на папері, що призвело до руйнування країни, депресії значної частини населення, зниження його кількості, до переважання смертності над народжуваністю (як це відбулося в Україні), тоді як народний (а не дикий!) капіталізм або скандинавський соціалізм з його прагматизмом і результативністю виявилися значно тривалішими за так званий «розвинутий соціалізм»...

Щоб бути здоровим і довгожителем, слід формувати сенс і мотивацію життя, чітко визначати його предметно-інформаційну основу, створювати реальну мету і плани, оволодівати і застосовувати результативні методи її досягнення, орієнтуватися у ринкових умовах виробництва і споживання необхідних для життя продуктів, отримувати задоволення від творчої, продуктивної діяльності. Тобто не тільки мотивувати і «пізнавати себе», але і творчо, продуктивно самоактуалізувати свій особистісний потенціал. Ось чому самоактуалізація вважається психотерапевтичним, оздоровчим, геронтопсихологічним чинником у більшості психотерапій.

В останні роки успішна трудова, творча, інноваційна діяльність все більше визнається як сама по собі цілющий, саногенний фактор у порівнянні з бездіяльністю, лінощами, розвагами, які, навпаки, призводять до деградації особистості. Відоме значення трудотерапії, терапії творчим самовиженням, арттерапії, моральної, духовної, християнської психотерапії духовно та фізично хворих людей. У практичній психології все більш очевидним оздоровчим чинником постає феномен психологічної діяльності, що виявляється у таких своїх професійних формах, як дослідницька, творча, психодіагностична, психопросвітницька, психорозвивальна, психотерапевтична, психоконсультативна, психореабілітаційна, психокорекційна діяльність теоретичного і практичного психолога. Психологічна діяльність виступає як центральна, інтегруюча по відношенню до інших видів предметної діяльності, життєдіяльності та життя людини. Особливо важливим для здоров'я особистості є оволодіння медико-психологічною діяльністю з її медико-психологічними мотивами, предметом, метою, методами та емотивом. І це стосується не тільки професійних психологів, але і кожної дорослої людини.

III. Генетичний, розвивальний вимір несе в собі важливий природний саногенний та геронтопсихологічний потенціал особистості. При цьому слід враховувати два моменти.

По-перше, потенційно патогенними можуть вважатися всі низькі рівні розвитку властивостей особистості, які визначаються, приміром, в ході тестування особистості або у психолого-педагогічних дослідженнях. Проте, реально не всі з них призводять до особистісної недостатності, до патогенних наслідків, оскільки тільки певні властивості особистості забезпечують вдале виконання певних видів поведінки чи діяльності в умовах соціуму, що розвивається і тому вимагає розвитку у людини зростаючої особистісності. Патогенна загроза виникає лише у випадках невдач і помилок через відсутність чи неадекватний розвиток властивостей особистості.

По-друге, сам процес особистісного розвитку містить у собі помітний саногенний і геронтопсихологічний потенціал. Так, відомо, що молодий вік постає як такий, що зменшує загрозу з боку деяких хвороб, навіть сам процес розвитку юні виступає в якості певного методу терапії. Ситуація змінюється з віком, приблизно з 30 років, коли саногенний чинник розвитку особистості, психіки та організму стабілізується і починає зменшуватися. Тоді одна й та ж хронічна хвороба може ставати все більше небезпечною для зрілої і особливо похилої людини, ніж у молоді роки. В цій ситуації тренінги особистісного росту виступають саме як саногенний і геронтопсихологічний ресурс.

У цілому, огляд систематизованих за психологічною структурою особистості її властивостей фактологічно підтверджує положення про особистісну недостатність як патогенний чинник, а повноцінно розвинуту й функціонуючу особистість – як цілісний саногенний і геронтопсихологічний ресурс людини, що має диференційовану структуру. Усі перераховані вище позитивні дані характеризують ідеальний психологічний портрет духовно та фізично здорової особистості, людини як довгожителя. Цей портрет слід уміло використовувати самій особистості для усунення чи пом'якшення хвороб, для збереження і підсилення свого здоров'я, для продовження тривалості свого життя.

Тож будьмо здоровими і житимемо якомога довше!

Література

1. Большая психологическая энциклопедия. – М.: Эксмо, 2007. – 544 с.
2. Бондаренко А.Ф. Социальная психотерапия личности (психосемантический подход). – К.: КПИИИЯ, 1991. – 189 с.
3. Волошко Н.І. Психологія становлення здорового способу життя в навчально-виховному процесі: програма-практикум: [наук.-метод. посіб.] – К.: Наук. світ, 2012. – 99 с.
4. Гаврилов Л. А. Может ли человек жить дольше? – М.: Мысль, 1985. – 124 с.
5. Готовність учня до профільного навчання / Упоряд.: В.Рибалка / За заг. ред. С.Максименка, О.Главник. – К.: Мікрос СВС, 2003. – 112 с.
6. Дорофеев В.Л. 15 упражнений долгожителя. – К.: Воля, 2004. – 128 с.
7. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
8. Мечников И.И. Этюды оптимизма.— М.: Наука, 1988. – 328 с.
9. Никифоров Г.С. Психология здоровья. Учебное пособие. – СПб.: Речь, 2002. – 256 с.
10. Орлов Ю.М. Восхождение к индивидуальности: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 287 с.
11. Панок В.Г. Психологічна служба: Навч.-метод. посіб. для студ. і виклад. – Кам'янець-Подільський: ТОВ Друкарня Рута, 2012. – 488 с.
12. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості: Монографія. – К.: Наш час, 2005. – 280 с.
13. Психосоматика: Взаимосвязь психики и здоровья. Хрестоматия / Сост. К.В.Сельченко. – Минск: Харвест, 1999. – 640 с.
14. Рибалка В.В. Особистісно центроване консультування клієнтів із патогенною психодинамічною неконгруентністю: Методичний посібник. – К.: КМПУ імені Б.Д.Грінченка, 2005. – 54 с.
15. Рибалка В.В. Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти: навч.-метод. посібник / В.В.Рибалка.- Львів: ЛьвДувс, 2010.— 512 с.
16. Рыбалка В.В. Теории личности в отечественной философии, психологии и педагогике: Пособие. – Житомир: Изд-во ЖГУ им. И. Франко, 2015. – 872 с.
17. Рибалка В.В. Методологічні проблеми наукової психології: посібник / Рибалка Валентин Васильович.— К.: Талком, 2017.— 245 с.
18. Рояк Б.В. Эмоционально-генетическая теория развития (ЭГТР) / Б.В.Рояк, В.Б.Рояк. – Изд. 2-е, доп.— М.: Триада, 2006. – 126 с.
19. Самодрин А.П. Архітектоніка профільної освіти: Кн. 1 / навчально-методичний посібник / А.П.Самодрин. — Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2015.— 292 с.
20. Сытин Г.Н. Животворящая сила. Помогите себе сам. – М.: Энергоатомиздат, 1990. – 416 с.
21. Хьюсман Р., Хэтфилд Д. Фактор справедливости... / Пер. с англ. О.Р. Семеновой. – М.: Знание, 1992. – 96 с.
22. Чудакова В.П. Пути преодоления профессионального стресса и синдрома профессионального выгорания персонала и организации: Учеб.-метод. пособ. образов. модуля тренинга-семинара. – К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2012. – 40 с.
23. Эфроимсон В. П. Педагогическая генетика. – М.: Тайдекс Ко, 2003. – 240 с.

1.13. ГРОМАДЯНСЬКЕ ТА ОСОБИСТІСНЕ ВИХОВАННЯ ВСЕБІЧНО РОЗВИНЕНОЇ, ЩАСЛИВОЇ ДИТИНИ У ШКОЛІ РАДОСТІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Рибалка В.В.

До 100-річного ювілею

“Всебічний розвиток особистості – це створення індивідуального людського багатства, яке поєднує в собі високі ідейні переконання, моральні якості, естетичні цінності, культуру матеріальних і духовних потреб.”

В.О.Сухомлинський

Василь Олександрович Сухомлинський (28 вересня 1918 року – 2 вересня 1970 року) – видатний український педагог, директор всесвітньо відомої Павлівської школи, громадський діяч, письменник, публіцист, народився в селі Василівка Онупфрієвського району Кіровоградської області (на той час – с. Василівка Василівської волості Олександрійського повіту Херсонської губернії) в сім’ї тесляра і столяра, а згодом сільського керівника, сількора, вчителя, Олександра Омеляновича та сільської тружениці, колгоспниці Оксани Юдівни Сухомлинських. Всі їх діти – Василь, Іван, Сергій та Меланія – стали вчителями.

Василь Сухомлинський закінчив Василівську семирічку (1926-1933 р.р.) і 1934 року вступив у Кременчуцький педагогічний інститут, але 1935 року змушений був через хворобу припинити навчання і 17-річним юнаком розпочати педагогічну роботу.

Протягом 1935-1938 р.р. викладав українську мову і літературу у молодших класах Василівської та Зибківської семирічних шкіл

Онуфріївського району. З 1936 року продовжив навчання у Полтавському педагогічному інституті, на заочному відділенні, де 1938 року здобув кваліфікацію вчителя української мови і літератури середньої школи. До початку Великої Вітчизняної війни працював вчителем, а згодом – завідувачем навчальної частини Онуфріївської середньої школи.

З липня 1941 року В.О.Сухомлинський у лавах Червоної Армії, вчиться на воєнно-політичних курсах у Москві, а з вересня того ж року бере участь у військових діях в якості політрука роти. 9 лютого 1942 року в бою за село Клепініне під Ржевом був тяжко поранений і понад чотири місяці лікувався у шпиталі [1, с.10].

З червня 1942 року до березня 1944 року В.О.Сухомлинський працює директором і вчителем російської мови та літератури середньої школи в селищі Ува Удмуртської АРСР. Навесні 1944 року В.О.Сухомлинський з дружиною Г.І.Сухомлинською повертається на звільнену від окупантів територію України, де впродовж 4 років завідує Онуфріївським районним відділом народної освіти і за сумісництвом викладає в школі. 25 серпня 1945 року в газеті “Ударна праця” була опублікована його перша стаття “Перед новим навчальним роком”.

1948 року В.О.Сухомлинського призначають, на його прохання, директором Павлиської середньої школи, якою він керує до кінця свого життя. За цей період звичайна сільська школа підноситься ним до рівня найкращого в СРСР загальноосвітнього навчального закладу, стає справжньою лабораторією передової педагогічної думки, перетворюється на школу радості. Починаючи з 1949 року В.О.Сухомлинський регулярно виступає не тільки у місцевій, а й у республіканській та всесоюзній пресі, у зарубіжних виданнях з узагальненням власного унікального досвіду виховання молоді.

У 1955 р. директор і вчитель сільської школи В.О.Сухомлинський успішно захищає в Київському державному університеті ім. Т.Г.Шевченка кандидатську дисертацію по педагогіці “Директор школи – керівник навчально-виховної роботи”, а через рік виходить із друку його перша монографія “Виховання колективізму у школярів”, услід за якою з’являються інші його фундаментальні педагогічні праці [1, с. 12-14]. З цього часу він виступає на

конференціях, семінарах, зборах з доповідями – в Україні, Росії, на Кубі, в Болгарії, Німеччині тощо. З 1957 року В.О.Сухомлинський – член-кореспондент АПН РРФСР, а з 1958 року – заслужений вчитель УРСР. 1968 року йому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Того ж року він був обраний членом-кореспондентом АПН СРСР. За 23 роки роботи директором Павлівської школи В.О.Сухомлинський розробив систему виховання високоосвічених, свідомих і активних громадян, кваліфікованих працівників промисловості, сільського господарства, культури, нагороджених орденами і медалями УРСР і СРСР. Павлівська середня школа, продовжуючи закладені В.О.Сухомлинським традиції, втілюючи його педагогічні принципи та ідеї, продовжує й донині виховувати людей, котрі керуються благородними почуттями громадянської честі і обов'язку, віддають свої творчі сили, знання, здібності боротьбі за втілення у життя високих ідеалів українського народу [1, с.15].

Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського різнопланова і багатоаспектна. Його педагогічні розробки формально пов'язані з північними на той час філософськими й ідеологічними засадами комуністичного виховання молоді. Разом з тим, він розуміє їх не формально, а з точки зору народної мудрості, здорового глузду повсякденного буття, етнопедагогіки, вимог сімейного та трудового виховання. Тому за використовуваними ним ідеологічними термінами насправді стоїть життєдайний, творчий контекст, його незаперечна віра у чистоту виправданих часом філософських, науково-педагогічних і народних ідеалів, в їх позитивну роль у вихованні підростаючого покоління. Тому у своїй педагогічній творчості В.О.Сухомлинський систематично звертається до ідей видатних вітчизняних і зарубіжних філософів, істориків, теоретиків виховання, психологів, фізіологів, класиків художньої літератури, до передового досвіду своїх колег.

Наукове кредо великого педагога можна було б висловити через його положення: “Учительська професія – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється” [2, с.421].

В.О.Сухомлинський – автор 36 монографічних книг і брошур, понад 600 статей, близько 1200 художніх творів для дітей [1, с.7].

Питанням становлення особистості у молоді присвячена більша частина його праць, серед яких особливо виділяються наступні: “Духовний світ школяра” (1961), “Методика виховання колективу” (1969), “Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості” (1969 – 1970). Остання робота написана як доповідь про основні авторські наукові публікації 1956-1969 років – для захисту їх за сукупністю робіт як дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук, яку, на жаль, йому не довелося захистити через передчасну смерть...[1, с.641].

Головною для педагогічної системи В.О.Сухомлинського є ідея всебічного розвитку особистості дитини як громадянина, працівника, майбутнього сім'янина в умовах загальноосвітньої школи радості, що виступає культурним осередком сільської громади.

В.О.Сухомлинський розглядає ідею всебічного розвитку особистості передусім в історичному аспекті, аналізуючи процес її виникнення, становлення, збагачення. Він відзначає, що “ця ідея виникла в глибоку давнину як абстрактне уявлення про щастя, про повноту духовного життя людини...” [1, с.62]. Проте, зміст цієї ідеї був різний в античну добу, в середньовіччя, в епоху Відродження, у капіталістичному суспільстві та у радянський період, в якому довелося жити і працювати великому педагогу.

В.О.Сухомлинський свідомий того, що навіть за наявності такої накресленої ним величезної, багатовікової, історичної ретроспективи розуміння і реалізація ідеї всебічного розвитку особистості, і в наш час її втілення пов'язане з принциповими труднощами і проблемами. Він виділяє вісім проблем, що постають на цьому шляху, які стосуються передусім царини шкільного виховання.

Перша проблема полягає в тому, що “кожна людина вже в роки дитинства й особливо в отрочстві й ранній юності повинна досягнути щастя повноти свого духовного життя, радості праці і творчості” [1, с.73].

Говорячи про повноту й гармонію сил, здібностей, пристрасей, потреб всебічно розвинутої особистості, вихователь бачить в ній гармонію таких її сторін, рис, граней, як “моральна, ідейна, громадянська, розумова, творча, естетична, емоційна, фізична досконалість”. Провідним, визначальним компонентом у цій гармонії є моральність...

Друга проблема процесу здійснення всебічного розвитку особистості полягає, на думку В.О.Сухомлинського, “в тому, *щоб вхід у той палац, ім'я якому – знання, освіченість, прилучення до багатств людської культури, мислився і переживався як найбільше благо нашого ... суспільства, щоб молоде покоління дорожило цим благом...*” [1, с.75]. А це стане можливим, на переконання педагога, тоді, коли “серцевиною духовного життя школи, осереддям того багатства і багатогранності відношень особистості до середовища, про які йшлося, стане повинність (долженствование рос. мовою – Р.В.) [1, с.75]... Уміння підкорятися громадському обов'язку повинно відповідати особистим бажанням людини. Це й є повинність” [1, с.75-76].

Третя проблема здійснення ідеї всебічного розвитку особистості – це виховання потреб, причому завдання полягає не тільки у вихованні матеріальних і духовних потреб, а й у становленні і задоволенні передусім потреб вищого порядку, якими є потреби духу. Тільки людина ... вміє по-людському бажати, розуміє і почуває, що таке важко, що дозволено і що не дозволено. Культура бажань – зворотній бік повинності. Виховуючи високоморальні, благородні бажання й утримуючись від бажань недопустимих і недозволених, ми тим самим запобігаємо великого лиха – розкладанню й розбещенню внаслідок невтримного задоволення примх” [1, с.76-77].

Четверта проблема, складна і нелегка, визначається, на переконання педагога, тим, “наскільки мудра гармонія встановлюється у житті людини між задоволенням матеріальних потреб і становленням, розвитком, задоволенням потреб духовних”. Він вказує на той парадокс навчання, коли опанування знань є, а духовного життя немає. Цей парадокс розв'язується “тільки тоді, коли у школі вирує багатогранне духовне життя, опанування знань є справою бажаною, привабливою, воно не припиняється і після закінчення школи, продовжується у роки праці...

Навчання тільки тоді стає бажаною діяльністю, коли воно відбувається на фоні багатого, багатогранного духовного життя і коли серцевиною цього багатства є гармонія колективного й особистого” [1, с.78-79].

П'ята проблема здійснення ідеї всебічного розвитку особистості пов'язана з тим, що “людину, яка здобуває середню освіту, треба

підготувати, настроїти на прозу, “чорнову”, буденну працю робітника і селянина. Треба виховати не просто готовність – практичну і моральну – до цієї праці, але й прагнення, бажання, потяг присвятити їй усе своє життя” [1, с.79]. Не забуваймо, що В.О.Сухомлинський працював усе своє життя у сільській школі, але вважав, що ця проблема стосується і міських жителів, і не тільки тих, кому доводиться жити “між селом і містом”, працювати на присадибних ділянках, на дачах. Адже навіть у суто міському господарстві доводиться розв’язувати численні практичні, зокрема, екологічні проблеми. З цієї точки зору слушно звучать слова педагога про те, що “підготувати “простого” трудівника із середньою або навіть вищою освітою – це завдання дуже складне... “Проста” праця – не така вже проста справа, як може здатися на перший погляд... Одна з “таємниць” виховання всебічно розвиненої особистості полягає в тому, щоб пізнання дитиною навколишнього світу з перших кроків її шкільного життя було разом із тим пізнанням праці як дуже розумної, дуже складної справи, щоб на основі цього пізнання утверджувалося почуття людської гідності маленького трудівника.

Смисл цієї “таємниці” полягає в тому, щоб трудове життя людини, яке почалося з дитинства, стало найважливішим елементом її духовного життя “ [1, с.79-80]. “Наше завдання полягає в тому, щоб у кожного завтрашнього трудівника у сфері матеріального виробництва виховати ненаситну жадобу до пізнання, думки, культури, краси” [1, с.82].

Шосту проблему здійснення ідеї всебічного розвитку особистості складає “засвоєння міцних, глибоких, осмислених знань, вироблення на все життя невикорінюваного людського бажання знати більше, ніж я знаю сьогодні”. Ця проблема могла б бути поставлена і на перше місце, якби настільки ж важливими не були й інші проблеми, з якими вона тісно пов’язана. В.О.Сухомлинський слушно зазначає в цьому контексті, що нинішній етап історичного розвитку характеризується піднесенням людської особистості. “Кожна людина, розуміючи свій обов’язок і відповідальність перед народом”, відчуває свою особисту гідність, дорожить нею, прагне “виявити себе в багатогранній діяльності так, щоб заслужити схвалення, похвалу людей. Честь і гідність особистості – це основа, на якій ба-

зуються моральні стимули праці. Якщо ні на хвилину не забувати про те, що навчання – складна, нелегка праця, то ми повинні завжди мати на увазі й таку тонку річ, як єдність обов’язку й трудової честі. Без чуйного, дбайливого ставлення вихователя до честі, гідності маленького трудівника, якого ми називаємо учнем, школярем, немислимі ні почуття обов’язку, ні слухняність, а ці речі такі ж невіддільні від шкільного виховання, як і любов до дитини”. Саме честь і гідність народжують особистість маленької дитини, виступають надійним стимулом її навчання, забезпечують високу якість знань. В цьому видатний педагог справедливо вважає один із самих дієвих мотивів навчання” [1, с.82-83]. Він підкреслює, що “навчання – не механічне перекладання знань із голови вчителя в голову дитини: це найскладніші моральні стосунки, в яких провідною рисою є виховання почуття честі, гідності й на цій основі – бажання бути хорошим... Напруження власних зусиль, досягнутий працею успіх, радість розумової праці – ось три сходинки, піднімаючись по яких, дитина йде до міцних, осмислених знань” [1, с.84].

Чесць і гідність особистості школяра вимагають, на думку педагога, обережного застосування оцінки, яку “не треба ставити за надто часто. Надмірна кількість оцінок знижує їх виховну цінність. Оцінка морально виправдана тільки тоді, коли вчитель оцінює не здібності, взяті, так би мовити, у чистому вигляді, а єдність праці і здібностей, причому на перше місце ставиться праця” [там само].

Сьома проблема у здійсненні ідеї всебічного розвитку особистості визначається потребою високої педагогічної культури сім’ї, посилення її ролі у вихованні дітей. Школа і сім’я мають діяти одночасно, є однодумцями, вони повинні не допускати розходжень у принципах виховання, його мети, процесі, способах. Перед сім’єю і школою стоять важливі завдання і першим з них є формування у вихованців моральної готовності до батьківства і материнства, а готовність дитини до виникнення власної місії батька й матері виступає однією з найважливіших сторін громадянськості людей. В.О.Сухомлинський вбачає визначальною умову морального виховання, формування у роки дитинства і раннього отроцтва вміння “брати на себе труд відповідальності, тягар обов’язку за

життя, здоров'я, душевний спокій, благополуччя інших людей; щоб ухиляння від труда, відповідальності й обов'язку мислилось і переживалось людиною як мерзенність.

Перший урок моральної готовності до материнства і батьківства полягає, таким чином, у тому, щоб уже в роки дитинства і раннього отроцтва кожний наш вихованець умів дорожити людиною як найбільшою цінністю, був непримиренним, нетерпимим до самої думки про те, що людині можна завдати нещастя, образити, принизити її. Справжня людяність передбачає високу дисципліну вчинків, дисципліну почуттів і думок. Наш девіз – людина не раб, а господар своїх почуттів і переживань” [1, с.86-87].

Восьма проблема полягає у вихованні моральної зрілості як головної ознаки всебічного розвитку особистості. В.О.Сухомлинський вважає, що моральна зрілість, “дорослість” вирішальною мірою визначається ставленням до праці, точніше, місцем, яке займає праця в духовному житті особистості. “Ступінь зрілості залежить від того, чим живе людина, які турботи, тривоги сповнюють її життя, в чому відкривається перед нею смисл буття. Одне з найскладніших педагогічних завдань полягає в тому, щоб найважливішою турботою, яка виповнює духовне життя людини вже в роки раннього отроцтва, було трудове захоплення. Зрілість – це духовна спрямованість у майбутнє, здатність замислюватися над тим, яким я буду завтра. У вихованні моральної зрілості важливе те, щоб праця, яка одухотворяє вихованця, мала суспільну значимість...

...Корінь зрілості, дорослості в тому, щоб у 13-14-річному віці підліток бачив у собі не тільки учня, а й члена суспільства, який має обов'язок перед людьми і без трудового напруження якого (він має переконатися в цьому на власному досвіді) не могли б жити інші люди. У цьому полягає справжнє поєднання навчання з працею. Воно невіддільне від морального виховання і є суттю морального становлення особистості.

...Моральна зрілість невіддільна від зрілості думки... Самостійне добування знань породжує зрілість думки. Зріла думка – це перетворення знань у переконання, ідейна стійкість, вірність переконанням, готовність захищати, обстоювати їх, боротися за них... Ідейні, політичні переконання не задаються додому за підручни-

ком, не заучуються і не викладаються у відповідях, не оцінюються балами. Вони живуть – у думках, вчинках, діяльності, стосунках” [1, с.88-90].

Перераховані В.О.Сухомлинським проблеми всебічного розвитку особистості взаємопов’язані, взаємообумовлені і вимагають проведення ґрунтовного дослідження і практичного здійснення, що і було послідовно зроблено ним як теоретиком і практиком виховання впродовж 35 років роботи вчителем і директором загальноосвітньої середньої школи. Весь досвід розв’язання зазначених проблем дає видатному педагогу підстави “зробити висновок, що рівень вихованості, культури конкретної людської особистості, характер її прилучення до духовних цінностей визначається зрештою не тільки і не самим по собі запасом знань, що їх набула ця особистість, а низкою інших умов: насамперед багатством моральних відношень до суспільного середовища, умінням бачити себе очима чесних людей – відданих патріотів Вітчизни, моральною здатністю підпорядковувати свої бажання, прагнення інтересам суспільства, гармонією того, що людина знає про добро і зло, з одного боку, і гарячим ідейним прагненням до справедливого добра – праці на благо Батьківщини, непримиреністю до її ворогів, з іншого боку... Всебічно розвинена людина – це громадянин-патріот..., мужній захисник рідної землі..., чесний, умілий, закоханий у свою справу трудівник, колективіст, культурна особистість, якій не чужі живі, повнокровні радощі і пристрасті людські, це вірний батько і чоловік, любляча мати і дружина...” [1, с.90-91].

Отже, у структурі складного процесу виховання всебічно розвиненої особистості громадянина, працівника, сім'янина В.О.Сухомлинський виділяє наступні грані [1, с.91-196]:

- а) розумове виховання;
- б) виховання світоглядної переконаності, стійкості, незламності;
- в) моральне виховання;
- г) виховання патріотичної вірності, відданості Вітчизні;
- д) виховання мужності, волі до перемоги;
- е) виховання колективізму;
- ж) трудове виховання;
- з) естетичне виховання і розвиток культури почуттів;

і) моральне облагороджування почуття кохання і підготовка до шлюбу, батьківства, материнства;

и) фізичне виховання і піклування про здоров'я молодого покоління.

В цьому процесі всебічному розвитку та духовно збагаченому житті вихованців величезна роль належить особистості вчителя та шкільному колективу. В.О.Сухомлинський називає такі якості особистості справжнього вихователя, як: здатність звертатися до вихованців із своїми яскравими думками, ідеями, переконаннями; наявність в учителя духовної потреби виражати себе як особистість, розкривати свій внутрішній світ перед дітьми; вміння не просто викладати знання, але і натхненно обстоювати ідеї, які він висловлює; здатність вихователя закликати, вести вихованців за собою, бачити їх духовно багатими, різнобічно розвиненими, хвилюватися за долю вихованців; бути провідником до вершин моралі; враховувати те, що дитина пізнає світ дивуючись, підліток – сумніваючись, одухотворяючись, юнак – утверджуючись; бути яскраво вираженою особистістю; виявляти почуття обов'язку і повинності, які зливаються з особистою працею; бути трудівником думки, трудівником невтомної турботи про людину тощо.

Вчений підкреслює, що “талант педагога збільшується вдсятеро, якщо його праця надихається цінностями, створеними, здобутими педагогічним колективом, – тими передовими поглядами, переконаннями, ідеями, тими кращими традиціями, які живуть у школі не одне десятиріччя... Директор школи стає організатором і керівником педагогічного колективу лише остільки, оскільки він уміє об'єднати зусилля вчителів для колективної думки, для втілення думки у творчій праці... [1, с.199-201]:

Головний сенс самовідданої праці душі і серця педагога заради щастя дитячої особистості В.О.Сухомлинський вбачає в утвердженні, піднесенні людини як найвищої цінності. Дуже важливим, на наш погляд, є те, що великий педагог підходить до свідомого використання понять піднесення і приниження однією людиною гідності іншої людини і своєї власної як важливих моментів взаємостосунків між ними. При цьому він зауважує: “які б грані людського розуму і волі, серця і мудрості не відкривалися у вашій особистості перед дитиною: схвалення, похвала, захоплення, гнів, незадоволення, осуд (так, на ці почуття вихователь теж має

право, він – не безтілесний ангел), – будь яка з цих граней повинна відкриватися на фоні головного – поваги до людської гідності, піднесення Людини” [4, с. 465].

В.О.Сухомлинський розкриває в ході своїх бесід з дітьми з питань людинознавства психолого-педагогічний сенс і механізм цього центрального явища у вихованні громадянина: “Підносить людину тільки велика ідея, але й ідея залишається чужою фразою, якщо вона не відкривається перед розумом і серцем в яскравих людських пристрастях і не будить таких самих яскравих, глибоких пристрастей в тих, кого ми виховуємо. Піднесення людини я уявляю собі як глибоку моральну роботу розуму і серця, сенс цієї роботи полягає в тому, що людина готується духовно, морально до самовиявлення, до того, щоб розкрити себе. Ця робота починається з пізнання величі, краси, благородства ідеї, того, в ім’я чого людина віддає своє життя, – найдорожче і найцінніше.

...Доносячи цю ідею до юних сердець, щоб там почалася велика внутрішня робота по духовному самовиявленню, піднімаючи людину на ту точку, з якої для неї відкривається власне, особисте бачення світу, я стаю для своїх вихованців їх в и х о в а т е л е м, охороняю і оберігаю їх від горя, страждань, оберігаю тим, що загартовую їх серця, допомагаю їм досягнути велич життя, учу їх дожити життям як багатством, цінність якого розкривається тоді, коли воно вимірюється служінням Батьківщині” [4, с. 467].

В цих словах Василя Олександровича – сутність його теорії і практики виховання всебічно розвиненої особистості громадянина, працівника, сім'янина, які отримали всесвітнє визнання.

Література

- 1.Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: Навчальний посібник. – Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009. – 575 с.
- 2.Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т.1. – Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Духовний світ школяра. Методика виховання колективу. – К.: Рад. школа, 1976. – 654с.
- 3.Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т.3. – Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. – К.: Рад. школа, 1977. – 670с.
- 4.Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т.5. – Педагогічні статті. – К.: Рад. школа, 1977. – 639с.

1.14.ДЕМОКРАТИЗМ, ІНТЕЛІГЕНТНІСТЬ, ДУХОВНІСТЬ ПЕДАГОГІКИ ДОБРА І КУЛЬТУРИ АКАДЕМІКА І. А. ЗЯЗЮНА

Рибалка В.В.

До 80-річчя від дня народження

"Суб'єктом культури може бути суспільство в цілому як виразник певним чином визначеної культури; особа як носій специфічних уявлень, свого "особистісного" культурного досвіду; група як сукупність особистостей з подібними культурними характеристиками".

І.А.Зязюн

Іван Андрійович Зязюн (3 березня 1938 року – 29 серпня 2014 року) – доктор філософських наук, професор, дійсний член Національної академії педагогічних наук України – народився у селі Пашківка Ніжинського району Чернігівської області у сім'ї колгоспників – Андрія Володимировича (1913-1992) та Варвари Микитівни (1918-2006) Зязюнів. Мудрі батьки навчили сина мистецтва жити в єдності з чудовою українською природою і любові до рідного народу, внаслідок чого Іван Андрійович вже змалку був здатний добре майструвати, вирощувати городину, рибалити, полювати, смачно готувати їжу і головне – виявляти жагу знань, доброту у ставленні до людей, поважати українську культуру. 1952 року закінчив Пашківську семирічну, а 1955 року – Галицьку (нині Крутівська) середню школу і до 1956 року завідував будинком культури у селі Пашківка.

1958 року отримав професію шахтаря-прохідника у Свердловському гірничо-промисловому училищі №5 Луганської області,

працював в ньому вихователем, а пізніше – заступником директора з культурно-масової роботи гірничо-промислової школи №72 м. Володарки Свердловського району Луганської області. У 1958-1964 роках навчався на філософському факультеті Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка. 1961 року очолював студентський будівельний загін Київського університету з 800 студентів, які збудували ряд сільськогосподарських об'єктів у Казахстані. Саме в цей період у характері молодого філософа на все життя закарбувалися риси демократичного лідера, адже саме на принципах студентської демократії будувалися стосунки у СБЗ (автор цих строк знає це на власному досвіді, оскільки п'ять разів на літніх канікулах брав участь у студентських будівельних загонах). Риси демократа відбилися пізніше в роботі І.А.Зязюна ректором вишу, міністром, директором науково-дослідних інститутів, у стосунках з колегами тощо. Після закінчення університету працював асистентом кафедри філософії Дніпропетровського сільськогосподарського інституту.

У 1966-1968 роках – аспірант кафедри філософії Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка. 1968 року захистив кандидатську дисертацію "Особливості становлення і розвитку естетичного сприймання людини" і отримав науковий ступінь кандидата філософських наук. З 1968 по 1970 рік працював старшим викладачем кафедр філософії Київського театрального інституту імені І.Карпенка-Карого та Дніпропетровського сільськогосподарського інституту. Починаючи зі студентських років, коли відвідував студію художнього слова, виступав в якості конферансьє, ведучого концертів студентської художньої самодіяльності на головних сценах Києва та багатьох міст України. Проводив публічні лекції по лінії товариства "Знання", професійно демонструючи психологічні досвіди, зокрема, можливості гіпнозу у власному виконанні.

У 1970-1971 роках І.А.Зязюн очолює лабораторію наукової організації творчих процесів при Київському театрі опери і балету ім. Т.Г.Шевченка, а з 1971 по 1975 рік працює старшим викладачем, доцентом кафедри філософії Київського театрального інституту ім. І.Карпенка-Карого, ректором якого був тоді його вчитель ще зі сту-

дентської доби доктор філософських наук, професор Кудін В'ячеслав Олександрович.

1975 року І.А.Зязюн став, на запрошення керівника Полтавщини, славнозвісного Федора Трохимовича Моргуна, ректором Полтавського державного педагогічного інституту ім. В.Г.Короленка, який через декілька років перетворився за його ректорства у найкращий вищий педагогічний навчальний заклад СРСР. В цей період вченим і педагогом започатковано авторську науково-практичну школу педагогічної майстерності. 1977 року захистив докторську дисертацію "Формування і сфери вияву естетичного досвіду особистості" на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук. 1987 року обраний дійсним членом Академії педагогічних наук СРСР. У березні того ж року був запрошений на Центральне телебачення в Москву в якості визнаного в країні педагога-новатора для виступу в концертній студії Останкіно, де в ході жвавої 6-годинної дискусії виклав передовий педагогічний досвід організації навчально-виховної роботи зі студентами у Полтавському педінституті.

1990 року призначений Міністром освіти України. Після звільнення з цієї посади у 1992 році завідує лабораторією естетичного виховання Інституту педагогіки Міністерства народної освіти України. З грудня 1992 року – дійсний член Академії педагогічних наук України. У грудні 1993 року призначений організатором, а через рік – обраний директором Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України, який у березні 2007 року перетворений на Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. У грудні 2007 року переобраний на посаду директора цього інституту.

І.А.Зязюн пройшов яскравий "шлях в освіті і педагогічній науці: від студента до міністра, від аспіранта до академіка" [17]. Ним здійснені фундаментальні розробки у галузі філософії освіти, професійної педагогіки, естетичного виховання молоді, психопедагогіки тощо. За його ініціативи і керівництва розроблена державна програма "Вчитель", впроваджено у професійну підготовку студентів навчальний курс з розвитку педагогічної майстерності. У 1998-2000 роках він був президентом Міжнародної асоціації ма-

каренкознавців. 1998 року Американський біографічний інститут назвав його "Людиною року". І.А.Зязюном видано більше 350 наукових праць з філософських проблем теорії української і зарубіжної культури, етики і естетики, психології і педагогіки неперервної професійної освіти, педагогічної майстерності і освіти дорослих [16].

Філософські та психолого-педагогічні погляди вченого викладено у таких його працях, як "Формування і сфера прояву естетичного досвіду особи" (1976), "Формування творчих здібностей особистості у трудовому колективі" (1981), "Педагогічна майстерність викладача-суспільствознавця як комплекс його особистісних властивостей і умінь" (1986), "Філософія виховання особистості" (1997), "Педагогічна майстерність" (1998; 2004), "Теоретичні аспекти культури і культурного розвитку людини" (1998), "Педагогіка добра: ідеали і реалії" (2000), "Інтелектуально творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти" (2000), "Наука і мистецтво педагогічної дії" (2001), "Педагогічна дія – спосіб відтворення людини в культурі" (2002), "Духовні чинники елітарної особистості" (2005), "Особистісно орієнтована освіта в комп'ютерному дозвіллі" (2005), "Естетичні засади розвитку особистості" (2006), "Філософія педагогічної дії" (2007) тощо.

В центрі уваги І.А.Зязюна завжди стояла особистість, яку він розглядав як суб'єкта засвоєння, збереження і відтворення культури у зміні поколінь людства, тобто він завжди стояв на позиціях культурологічного підходу. Останній базується на ключовому положенні, що "основне в змісті культури – не речі, а людина, суспільство. Усі різноманітні види культури – культура виробництва, управління, політична, художня культура, міжособистісних стосунків, екологічна тощо – утворюють єдине ціле як форми існування і розвитку людської природи, а отже, і суспільства. Культура пронизує усі напрямки людської життєдіяльності – від матеріального виробництва і людських потреб до найвеличніших виявів людської творчості. Вона впливає на всі сфери суспільної та індивідуальної життєдіяльності – працю, побут, дозвілля, практичну діяльність, етику тощо" [6].

Вчений наголошує на вирішальному впливі того чи того типу культури на діяльність суспільної людини, на її організацію, спря-

мованість, темп, якість. Адже регулювання діяльності людей у суспільстві, суспільна практика відбуваються за певною “логікою культури”, за властивими для неї правилами, нормами, що акумульовані у традиціях, знакових і символічних системах, думках, поглядах, рішеннях, що можуть прискорювати чи уповільнювати, покращувати чи погіршувати діяльність. Відповідно до цього, існують декілька видів відтворення суспільства через культуру – простий, інтенсивний і деструктивний. При цьому “культура як необхідний елемент суспільного відтворення й одночасно найважливіша характеристика суб’єкта діяльності розвивається в єдності з відтворювальними процесами у цілому в усій його історичній конкретності. При переході від простого відтворення до інтенсивного тип культури якісно змінюється” [6]. Звичайно, що і особистості, соціальні групи, співтовариства, нації виступають реальними суб’єктами суспільного відтворення, проходячи складний і суперечливий шлях власного культурного розвитку. В цьому він є послідовником Л.С.Виготського, автора культурно-історичної теорії розвитку вищих психічних функцій. Особливістю його поглядів є увага передусім до духовних цінностей, які утворюють культуру.

І.А.Зязюн пов’язує культурний розвиток особистості зі створенням нових духовних цінностей, зразків, стереотипів, норм і традицій – за умови збереження усталених доцільних цінностей, на основі яких формуються більш досконалі засоби праці, нова техніка, технологія, нові форми організації праці.

Проводячи теоретично-методологічний аналіз категорії культури, філософ осмислює передусім такі важливі поняття, за допомогою яких уможлиблюється вивчення реалій культурного процесу, як суб’єкт культури, субкультура, культурні цикли, культурний поступ і занепад, культурний розвій і обмеження при зміні поколінь людства. В контексті аналізу першого поняття, тобто суб’єкта культури, ним фактично подається культурологічне визначення особистості (відмітимо, що вчений використовує термін “особистість” і “особа” як синонімічні). “Суб’єктом культури може бути суспільство в цілому як виразник певним чином визначеної культури; особа як носій специфічних уявлень, свого “особистісного” культурного досвіду; група як сукупність особистостей з подібними

культурними характеристиками. Згідно з цим, можливі три рівні культурно-теоретичного аналізу: загально-соціальний, локально-груповий і особистісний” [6, с. 8].

Що ж стосується поняття субкультури, то воно дозволяє, на думку І.А.Зязюна, відокремити соціально прийнятні форми соціально-культурних рухів (професійних, молодіжних, наукових, релігійних, національних тощо) від антисоціальних (фашистських, терористичних, злочинних, сектанських тощо). “Субкультура як складник культури визначається специфікою таких загальних ознак, як предмети, що складають умови та об’єкт інтересів її членів; способи регуляції взаємодії і відношень між ними; критерії оцінки взаємодії і станів субкультури в цілому... Власне ж культура розуміється як дещо ціле, що утримує в собі безліч субкультур. При цьому було б невірним уявляти субкультури як деякі механічні складники культури. Вони в реальності перехрещуються, зливаються, незначним чином розмежовуються або ж різко відрізняються за деякими параметрами аж до протистояння основному масиву культури, будучи його альтернативою” [6, с. 10].

І.А.Зязюн виокремлює базові, центральні субкультури та периферійні, віддалені від центру, ядра культури, їх функції та взаємозв’язки між ними. Так, можуть бути архаїчні, консервативні субкультури, що зберігають старі цінності, і нові, інноваційні субкультури, що виступають як “лабораторії майбутнього”, як “експериментальні структури” культурного поступу.

Значення субкультури полягає і в тому, що вона виступає як засіб соціалізації особистості, основою формування її світогляду. Тому, як підкреслює дослідник, “пізнати суть і призначення субкультури – означає проникнути в таємниці культурного творення, пізнати секрети історії” [6, с. 13]. В цьому плані вчений виділяє роль таланту як генератора культури, що “здобуває визнання лише через своїх прихильників, целеспрямовано розвиваючи власну субкультуру, пробиваючись до субкультурного центру, несучи до нього інноваційне зруйнування. Цей процес може розвиватись і від центру до периферії, несучи в собі певну стабільність та очікуючи в майбутньому інноваційного зруйнування. У цьому чітко виявляється діалектика життя” [6, с. 15].

В контексті наведених поглядів на культуру, І.А.Зязюн аналізує роль у становленні особистості художньої культури, адже мистецтво втілює у собі, на його переконання, “надзвичайно потужну розвиваючу стосовно людини силу”. Він приєднується до думки В.Соловйова, висловленої ще у 1890 році в праці “Загальний смисл мистецтва”, про те, що мистецтво своїм кінцевим завданням повинно втілювати абсолютний ідеал не лише в уяві, а й у дійсності – повинно одухотворити, перездійснити наше життя” [цит. по 6, с. 15]. Вчений солідарний і з положеннями І.Я.Франка про соціально значущу виховну силу мистецтва, що наведені у його праці “Із секретів поетичної творчості”, а також – з ідеями мистецтвознавця В.В.Журавльова щодо системного характеру сучасної художньої культури, котра постає, як “культура виробництва мистецтва, культура його поширення, пропаганди, культура його сприймання, розуміння, насолоди мистецтвом, нарешті, культура естетичного виховання” [цит. по 6, с. 16].

Все це визначає, на думку філософа і психолога, розуміння завдань художньої культури у сучасному суспільстві, серед яких найважливішими є завдання духовного розвитку особистості, формування і задоволення її духовних потреб, збагачення її діяльності. Вчений підкреслює, що “саме у сприянні процесу, що наближає суспільство до цієї мети, вбачає сьогодні наука суть соціальної ефективності художньої культури. При цьому розрізняється ефект впливу мистецтва на особу, що виявляється у змінах її свідомості та поведінки, і ефект, зумовлений цими змінами, який охоплює всі інші напрями життя суспільства” [6, с. 16].

В культурологічному контексті важливою характеристикою особистості І.А.Зязюн вважає духовність, належність особистості до духовної еліти суспільства. Вчений вказує на ту важливу ознаку духовного авторитету особистості, яка визначається “не лише сумою певних особистісних якостей, але і здатністю бачити і знаходити достоїнства в інших, цінувати інтереси та думки тих, хто знаходиться поруч. Ця повага до особистості іншого, уміння співстраждати і гостро сприймати чужу біду завжди була характерною ознакою вітчизняної духовної еліти” [6, с.15].

Вчений подає декілька суттєвих ознак особистості як представника духовної еліти. Така особистість визначається “тим, що від-

шуковує нові моральні ідеали, шляхи відтворення великого суспільства, нові більш досконалі, достойні засоби єднання людей, більш високі цілі". Внутрішня риса духовної елітарної особистості, основа її мотивованих дій, її таланту "полягає у неперервній, невидимій для суспільства, але продуктивній інтелектуальній діяльності". Важливою ознакою духовної еліти у суспільстві є те, що її утворюють високо інтелігентні особистості" [13, с.15-16].

І.А.Зязюн наводить цікаву характеристику психосоціального типу українського інтелігента, зокрема й елітарного. "Передусім, це вміння усвідомити себе як особистість, вічне намагання відокремити "Я" з "Ми", наслідуючи формулу Протагора "Людина є мірою всіх речей". По-друге, інтелігентність передбачає наявність певних етичних принципів і строге їх дотримання, незалежно від зовнішніх обставин. По-третє, необхідна істинна демократичність як властивість особистості. Тоталітаризм, агресивність, радикалізм несумісні з інтелігентністю. І нарешті, інтелігент схильний до самоіронії й іронії як реакції на офіціоз (К'єркегор). Йому іманентно притаманні самовідчуження від побутової рутини і буденного егоїзму, здатність до критичного мислення. У постановці проблем "інтелігент" та "інтелігентність" неможливо не відзначити деяку абстрактність. До них можна підходити з різних точок зору: соціологічної, психологічної, історичної, соціокультурної. Можна доказувати, що інтелігентність – всезагальна якість людини, пов'язана з моральністю, духовністю, піднесеністю особистості. Можна, навпаки, показувати інтелігентність як національне явище, що має свої конкретні риси і особливості, достоїнства і недоліки.

Перспективним уявляється аналіз самого феномена інтелігентності і, зокрема, тих характеристик особистості, які часто-густо поєднуються з інтелігентністю, складають її основу. Якщо полишити на узбіччі загальновідомі фактори, виникають достатньо незвичні доповнення, які не завжди мають "позитивне" виявлення і значення. І тут можна вгледіти "зворотний бік" інтелігентської психології, не наполягаючи на її незамінності.

Інтелігентська природа людини не обмежується зовнішніми виявами, набором деяких формальних визначень. Інтелігентність – внутрішня якість. Або вона є, або її немає. Інтелігентська психіка

завжди пов'язана з підвищеною чутливістю, сприйнятливістю, тонкістю... Чутливість до моральності вчинків, загострена чуттєвість провини (риси, як правило, притаманна інтелігенту) не може не граничити з витонченістю, тремтливістю, навіть хворобливістю. Психіка такого плану схильна не стільки до прагматичності і діловитості, скільки до розуміння життя як переживання. Співчуття, доброзичливість, "журба про інших" (М.Бердяєв) пов'язані з надзвичайною сприйнятливістю, зраненою за інших "боляче сприйнятливою душею", відкритістю світові. Усі ці властивості амбівалентні, але без них неможливе ... розуміння сутності особистості інтелігента" [13, с.16].

Отже, наведені тут думки І.А.Зязюна про природу особистості презентують її оригінальну культурологічну характеристику як самоцінної, унікальної, неповторної духовно-моральної і емоційно-почуттєвої сутності, що відкриває нові шляхи до її розуміння і, як наслідок – нові орієнтири в удосконаленні суспільної практики і, передусім, системи освіти.

І.А.Зязюну належить глибоке розуміння структури і особливостей культуротворчої діяльності особистості, яке розроблено ним з позицій філософа, культуролога, мистецтвознавця, психолога і педагога. З цих позицій ним узагальнені передовсім численні наукові дані, зокрема, З.Фрейда, К.Юнга, Л.С.Виготського, Д.М.Узнадзе, Ф.Д.Бассіна, М.Г.Ярошевського щодо ролі безсвідомого і свідомого у пізнавальній діяльності особистості, значення підсвідомості і свідомості, мови і мовлення у міжособистісних стосунках тощо [6, с. 9-12].

Узагальнюючі численні наукові дані, вчений подає своє оригінальне структурно-функціональне розуміння природи творчості: "Без емоцій і почуттів немислимий творчий процес. Емоції і почуття найтісніше поєднані з безсвідомим, де вони об'єднують ряди уявлень і регулюють їх протікання; приховані мотиви й особистісні інтереси впливають на усвідомлені переживання та зумовлюють цілісну психічну реакцію суб'єкта, яка визначає і спрямовує уяву й фантазію. Неусвідомлені психічні установки створюють вибірккову спрямованість уваги на відповідні ситуації і властивості об'єктів, визначаючи тим самим ідею і сюжет твору; потреба в реалізації цих

установок зумовлює самовираження; творча індивідуальність творця зумовлюється всією системою його особистісних установок" [там само].

Як філософ і психолог, І.А.Зязюн розуміє складність творчих процесів і необхідність подальшого проникнення у глибинні прошарки психіки особистості як суб'єкта творчості. Проте, це запропоноване вченим розуміння природи особистості, її структури, функцій і механізму творчості вже зараз має не тільки теоретичне, але і практичне значення. Поряд з іншими даними досліджень І.А.Зязюна, зокрема, в галузі філософії освіти, виховання особистості, дидактики, педагогічної діяльності, в цілому – педагогіки добра і культури, концептуальні уявлення вченого про особистість виступили методологічною передумовою формування змістовної характеристики особистості сучасного педагога, що реалізує свої дії на рівні досягнень науки і мистецтва, тобто на рівні педагогічної майстерності.

І.А.Зязюн вважає педагогічну працю особливим видом висококваліфікованої розумової і практичної діяльності, творчого, неповторного характеру, в якій поєднані наука і мистецтво. Ця праця є свідомою, доцільною діяльністю з навчання, виховання і розвитку суб'єкта учіння, з формування в кожній особистості професійних знань, активної життєвої позиції, громадянськості тощо. Завдання реформування сучасної української держави та її системи освіти вимагають професійної підготовки не просто педагога, а педагога-майстра, який "повинен добре орієнтуватися в різноманітності педагогічних технологій, мати свою думку і вміти захищати її, правильно оцінювати свої можливості, бути готовим до прийняття відповідальних рішень" [9, с.357].

Розглядаючи категорію педагога в найширшому розумінні як виконавця педагогічної дії в усіх освітньо-виховних закладах, І.А.Зязюн характеризує його у загальному культурологічному контексті. Адже "освіта як спосіб відтворення людини в культурі передбачає не лише засвоєння дидактики існуючого соціального досвіду ("сталі" культури) і розвиток особистості на цій основі, але і створення образу світу і свого образу у цьому світі" [9, с.358]. При цьому важливим є розв'язання педагогом інтегральної задачі

– формування учня як суб'єкта навчальної і пізнавальної діяльності, тобто формування мотивів учіння, прилучення до предметної і операційної сторін навчального процесу, розвитку рефлексивного мислення учнів, їх активності і творчості в ході отримання знань, умінь, навичок, перехід від глобального до індивідуального, тобто вирішення задачі "перемотування культури з безособистісної форми загалу в особистісну форму культури індивіда" [там само].

Філософ і психолог підкреслює, що учень розпочинає у будь-якому випадку навчання не з "чистого листа", а маючи власний життєвий досвід, спрямованість особистості, своєрідні особистісні властивості. Тому виникає потреба "сходження вчителя до життєвого досвіду учнів", "звернення до особистості учня", здатності до тактовної перебудови його попередніх уявлень, вироблення нових знань з виходом за межі особистого досвіду і наділення цих знань новим особистісним смислом. Однак ці моменти, на думку вченого, якраз і ігноруються традиційною освітою.

Тому викладання у навчальному закладі є, на переконання І.А.Зязюна, і мистецтвом, і наукою.

Воно є мистецтвом тому, що викладання подібне до творчості художника, письменника, поета, від яких вимагається глибоке знання життя, людської душі, вміння співпереживати особистості учня, адже кожне заняття є неповторним, емоційно забарвленим, непередбачуваним.

Викладання є наукою, в основі якої лежать об'єктивні знання, суттєві зв'язки і відношення, притаманні процесу освіти, взаємодії викладання і учіння, тобто закони, які пояснюють і забезпечують процес цілеспрямованого розвитку особистості [9, с.360].

Основними компонентами діяльності педагога є навчальні (передача знань, формування умінь і навичок), виховні (формування і розвиток особистості), організаторські (організація навчальної і позанавчальної роботи учнів) і наукові (прилучення учнів до дослідницького пошуку, науково-технічної творчості) дії.

Викладач є не простим "транслятором знань", а цілісною особистістю, "яка відповідає високим вимогам до підготовки високоосвічених і гармонійно розвинутих спеціалістів" [13, с.361]. Важливим є твердження вченого про те, що "викладач – це по суті психолог-практик" [9, с.365].

Ці та інші вимоги до педагога вимагають його професійної підготовки на рівні педагогічної майстерності. Остання визнається "достатньо стійкою системою теоретично обґрунтованих і практично виправданих педагогічних дій і операцій, які забезпечують високий рівень інформаційної взаємодії між викладачем і його учнями" [9, с.368]. В іншій своїй роботі І.А.Зязюн подає ще одне, суто психологічне визначення педагогічної майстерності – "як комплексу властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі" [18, с.30].

Необхідною умовою досягнення педагогічної майстерності виступає, на думку І.А.Зязюна, "інтеграція диференційованих знань і формування системи педагогічних знань, умінь і навичок, їх актуалізація і генералізація внутрішніми суб'єктивними здібностями особистості педагога. Необхідні також інтеграція і генералізація морального досвіду, усвідомлення і переживання себе як суб'єкта педагогічної діяльності і утворення в структурі особистості педагога системи властивостей, відношень і практичних дій у їхній єдності" [19, с.368].

Викладені теоретико-методологічні положення І.А.Зязюна про сутність особистості педагога стали однією з важливих передумов розробки програми розвитку педагогічної майстерності, яка була запропонована більше двадцяти років тому, державної програми "Вчитель" та класифікації педагогічних дій [18;19], які значною мірою підвищили ефективність професійної діяльності українського вчительства.

У 70-х роках минулого століття І.А.Зязюн став ініціатором втілення в освіту ідеї А.С.Макаренка про педагогічну майстерність вчителя. За цей період під його науковим керівництвом була створена оригінальна система навчання майбутніх вчителів педагогічної майстерності. Особливістю цієї системи є те, що в ній реалізована повною мірою "ідея професійного навчання, зорієнтованого на особистість майбутнього вчителя, актуалізацію потреби у професійному самопізнанні й самовихованні, вироблення гуманістичної професійної позиції" [17, с.5]. Оволодіваючи педагогічною майстерністю, "студент прямує до усвідомлення того, що особистість учителя є головним "інструментом" його успішної діяльності..." [там само].

І.А.Зязюн разом зі своїми однодумцями розуміє педагогічну майстерність саме з точки зору особистісно орієнтованого підходу, тобто як комплекс властивостей особистості вчителя, що забезпечують високий рівень його самоорганізації в професійній діяльності, як "вищу, творчу активність учителя, що виявляється в доцільному використанні методів і засобів педагогічного взаємовпливу в кожній конкретній ситуації навчання й виховання...

Інакше кажучи, педагогічну майстерність можна розглядати як вияв свого "Я" у професії, як самореалізацію особистості вчителя у педагогічній діяльності, що забезпечує реалізацію особистості учня.

...Джерелом, яке забезпечує творчу активність майбутніх педагогів, є мотиви самоактуалізації особистості у сфері професійної діяльності. Механізмом виникнення таких мотивів є система професійно-ціннісних орієнтацій особистості вчителя, в якій домінантну роль відіграють гуманістична спрямованість діяльності педагога і його соціальна відповідальність" [19, с.6-7].

Вчений ретельно обґрунтовує систему навчання педагогічної майстерності з філософських, культурологічних, психологічних, мистецтвознавчих, дидактичних, методичних позицій, виходячи з переконання, що "важко уявити по-справжньому гуманістичне суспільство без учителя – духовного провідника, наставника, помічника, а відтак – учителя, який володіє мистецтвом впливати, будити думку, спонукати, заражати. Розвиток нації можливий лише за умови існування її освіченої, високодуховної, інтелігентної частини – професійного учительства. Педагогічна майстерність – його кредо" [19, с.6-7].

В межах окремої статті неможливо охопити усі методологічні і методичні аспекти системи навчання педагогічної майстерності. Тому ми обмежимося лише її "особистісними" характеристиками, які є головними для неї. Адже, як підкреслює І.А.Зязюн, "вчитель, об'єктивно залишаючись носієм і провідником культури, несе в собі позачасовий чинник, беручи участь у формуванні особистості як синтезу всіх багатств людської культури. Вчитель – це людина, скерована у майбутнє, він формує у молодих людей активне і відповідальне прагнення оновлення світу, в якому вони живуть... Об'єктивно в кожній дитині є потреба усвідомлювати себе особи-

стістю, тобто бути впевненою у повазі до себе, у власній значущості і звідси – у позитивній оцінці з боку інших людей. І учень чекає від учителя передусім розуміння своїх проблем, прагнень, він вдячний над усе за створені для самоутвердження умови. Вчитель забезпечує учневі визнання через вияв власного ставлення і організацію атмосфери життя в класі, через створення ситуацій розвитку учня на уроці і в позаурочному спілкуванні. Залучаючи дитину до діяльності, вчитель скеровує її на пізнання світу і себе в ньому, дозуючи допомогу, реалізує важливий принцип виховання: "Допоможи мені, щоб я зробив це сам" [19, с.13].

Відповідно до цього розглядається І.А.Зязюном та його колегами сутність педагогічної діяльності, метою якої в широкому розумінні є виховання підростаючого покоління. При конкретному структурному аналізі в ній виділяються такі складові, як мотиви та мета, сукупність педагогічних дій, педагогічні вміння і навички. Відмітимо, що вчений характеризує кожний з вказаних компонентів діяльності вчителя з чітких психолого-педагогічних позицій.

Так, мотив педагогічної діяльності виступає як внутрішній рушій, що спонукає педагога до професійної діяльності. Це ідеали, професійні інтереси, переконання, соціальні установки та професійні цінності, які утворюють мотиваційну сферу особистості педагога, котра має певну ієрархію і виявляється у спрямованості його особистості [19, с.16].

Загальна мета діяльності педагога полягає у "формуванні творчої особистості учня в процесі навчання та виховання".

Педагогічні дії є складовою операційної сфери педагогічної діяльності, що охоплює як психомоторні, так і розумові дії.

Педагогічні вміння і навички виступають як способи педагогічної діяльності.

І.А.Зязюн узагальнює свій аналіз психологічної сутності педагогічної діяльності у такому її визначенні: "**Професійно-педагогічна діяльність** – це діяльність учителя, змістом якої є керівництво діяльністю учнів у навчально-виховному процесі. Головна **мета педагогічної діяльності** – розвиток особистості дитини" [19, с.19].

Узагальнене уявлення про особистісно зорієнтоване навчання майбутніх учителів педагогічної майстерності дає програма від-

повідного спецкурсу, яка викладена в унікальному підручнику колективу авторів під науковим керівництвом І.А.Зязюна [19].

В процесі викладання курсу “Педагогічна майстерність” всі ключові поняття його програми отримують докладного роз’яснення і глибоко засвоюються студентами в ході лекцій, а на лабораторно-практичних заняттях відпрацьовуються педагогічна техніка дії, вміння і навички – з використанням сучасних освітніх технологій, тренінгів і вправ. Досвід використання даної системи свідчить про те, що оволодіння педагогічної майстерності проходить декілька рівнів. Їх чотири – елементарний, базовий, досконалий, творчий рівень [19, с.34-35].

1. На елементарному рівні у майбутнього вчителя формуються лише окремі якості особистості та професійної діяльності, які забезпечують володіння знаннями для виконання педагогічної дії, володіння предметом викладання. При цьому продуктивність навчально-виконавчої діяльності є невисокою, передусім через брак спрямованості на розвиток особистості учня та техніки організації діалогу з ним.

2. На базовому рівні, який досягають студенти, як правило, наприкінці навчання у вищому навчальному закладі, майбутній учитель володіє основами педагогічної майстерності, для нього властиві гуманістична спрямованість педагогічних дій, позитивна основа стосунків з учнями і колегами, добре засвоєння предмету викладання, методично впевнений і самостійно організований навчально-виховний процес на уроці.

3. Досконалий рівень характеризується чіткою спрямованістю дій учителя, їх високою якістю, діалогічною взаємодією у спілкуванні, самостійним плануванням і організацією своєї діяльності на тривалий проміжок часу, що забезпечує виконання головного завдання – розвиток особистості учня.

4. Для творчого рівня притаманна ініціативність і творчий підхід до організації професійної діяльності – на основі самостійного конструювання оригінальних педагогічно доцільних прийомів взаємодії, побудови діяльності, спираючись на рефлексивний аналіз, формування індивідуального стилю професійної діяльності.

Отже, "завдання вищого педагогічного навчального закладу – допомогти студентові опанувати основи майстерності для усвідом-

леного і продуктивного початку професійної діяльності: сформулювати гуманістичну спрямованість, дати ґрунтовні знання, розвинути педагогічні здібності, озброїти технікою взаємодії, підготувати до професійного аналізу різноманітних педагогічних ситуацій" [19, с.35].

Завдяки виявленій майже 30 років тому ініціативі ректора Полтавського педагогічного інституту ім. В.Г.Короленка – Івана Андрійовича Зязюна – зараз у більшості вищих педагогічних (і не тільки) навчальних закладах України, а також в інших країнах працюють кафедри педагогічної майстерності, а її опанування є необхідною умовою професійного становлення сучасного вчителя.

В ході новітніх теоретичних досліджень педагогічної діяльності, І.А.Зязюн піддає аналізу сучасні методологічні, дидактичні, методичні, технологічні дані, які б дали змогу підвищити ефективність педагогічного впливу вчителя на розвиток особистості учня. В цьому зв'язку, він ставить питання про створення теорії учіння, яка б відповідала вимогам сучасного наукового знання, яка б на основі традиційної дидактики уможливила вирішення цілого ряду науково-практичних задач, невіршуваних сучасною освітою" [19, с.369]. В такій теорії учіння доцільно, на думку вченого, виокремлювати ряд аспектів, зокрема, власне педагогічний, соціальний, організаційно-управлінський, психологічний, логіко-гносеологічний.

Узагальнюючи дані філософських, педагогічних, психологічних досліджень, він зазначає, що, "в цілому, учіння є процесом формування свідомості. Воно змістовно володіє деякими відомими і наперед заданими властивостями. Ці властивості набувають історичної значущості, бо змінюються у часі і залежать від соціально-історичних обставин. Вони об'єктивні, бо не залежать від суб'єкта учіння. **Подібно науковому дослідженню, також пов'язаному з діяльністю суб'єкта і набуванням знань, учіння може розглядатися як об'єктивний процес, з властивими йому законами, власною діалектикою і логікою"**. Тому "основоположним регулятивним принципом, на якому базується учіння, є максимальне зближення способів освоєння знань в процесі науково-технічної творчості і в процесі учіння. З цього слідує висновок, що ... процес учіння має відбуватися так, щоб у ньому відтворювались ситуації, аналогічні ситуаціям у науковому дослідженні і імітуючі їх" [15, с.370-371].

Презентуючи вказану класифікацію типів учіння, його принципів і очікуваних від нього результатів, І.А.Зязюн підкреслює, що “усі цілеспрямовані педагогічні дії з боку педагога зосереджуються на шляху підготовки людської особистості до позитивного неперервного самоудосконалення... Не дивлячись на можливі життєві труднощі, Людина здатна зробити своє життя цікавим, творчим, щасливим. Необхідно лише вчасно зрозуміти причини труднощів і знайти можливий вихід з глухого кута. І рухатися у цьому напрямку не шкодуючи ні фізичних, ні духовних сил, поступово звільняючись від антиподу особистісного зростання. Найголовніше – поступове нарощування особистості, самотворення, прагнення до фізичного, інтелектуального, емоційно-почуттєвого і взагалі – духовного самовдосконалення” [15, с.376-378].

Величезний досвід І.А.Зязюна як філософа, психолога, педагога, організатора системи освіти України дає йому підстави вважати, що "радикальні зміни в суспільстві, що відбуваються у наш час, створюють передумови для вироблення стратегії освіти дітей та юнацтва на основі пріоритетів інтересів особистості, її внутрішнього світу" [15, с.14].

І.А.Зязюн підкреслює ключову ідею своїх міркувань положенням про те, що "правомірність постановки проблеми формування ціннісної свідомості зумовлена визнанням цінності самої особистості, яка не є і ніколи не була продуктом соціального середовища. Ціннісні орієнтації і ціннісні відношення – це стійке вибіркове віддання переваги зв'язку суб'єкта з об'єктом оточуючого світу, коли цей об'єкт, являючи собою соціальні значення, набуває для суб'єкта особистісного смислу, розцінюється як дещо значуще для життя окремої людини і суспільства в цілому" [11, с.14-15].

Проте, він додає до цього дуже важливе положення – "соціально-психологічні якості і норми поведінки набувають особистісного смислу і значущості лише тоді, коли дитина розуміє їх сутність, і головне, коли вона пройшла етап естетизації (переживання; почуттів; освоєння як цінності, стійкої для особистості)" [там само].

І.А.Зязюн проводить ґрунтовний аналіз минулих і найсучасніших досліджень проблеми переживання, в тому числі й естетич-

ного, а також – емоційної грамотності, компетентності, емпатії, психофізіології емоцій, навіть анатомії емоційної сфери (аналізуючи роль мигдалеподібного ядра тощо), щоб переконатися в тім, що "наші емоції мають свій власний розум, який може функціонувати незалежно від нашого раціонального розуму" [цит. по 11, с.21].

Вчений робить узагальнюючий висновок: "Ці дані засвідчують, що емоційні реакції часто-густо передують раціональним, вказуючи на значення певної події для людини. Отже, емоції мають адаптивну функцію, вони пов'язані з потребами людини, виконують функції оцінки і спонукання, у них відбивається відповідність поведінки людини і переживаних нею впливів основним потребам, інтересам, цінностям. В емоціях уособлене цілісне відношення людини до світу, вони тісно пов'язані з центральними особистісними утвореннями, самосвідомістю і особистісною ідентичністю, є основною мотиваційною системою, ними представляються особистісні смисли. Емоції визнаються ключовим фактором, більш суттєвим у зумовленні життєвого успіху, ніж інтелект" [11, с.22].

Ми можемо додати, що думка видатного філософа, психолога і педагога впритул підійшла до аналізу глибинних зв'язків емоційно-почуттєвого механізму діяльності і спілкування особистості з її генетичними механізмами. При цьому, якщо зв'язок з геномом, як біологічною основою спадковості, можна лише припустити, то зв'язок із культурою (соціальною спадковістю), з соціальними, міжособистісними, комунікативними, інформаційними механізмами вчений вже послідовно і конструктивно досліджує.

Відмітимо, що при обговоренні цього припущення в процесі особистого спілкування з І.А.Зязюном, коли автор даного розділу висловив думку, що емоційно-почуттєва сфера особистості може виступати як безпосередній прояв геному людини, то Іван Андрійович одразу ж додав – "у безпосередньому її впливі на геном іншої людини через її емоційно-почуттєву сферу". Зазначимо тут, що ця гіпотеза принципово змінює традиційне розуміння природи особистості як суто соціального утворення і примушує по-новому осмислити роль в її становленні саме генетичного фонду людини як члена вічної і безмежної людської популяції...

І.А.Зязюн розвиває свої ідеї в контексті сучасних, зокрема інформаційних технологій, тому говорить у своїх працях про актуальність формування у майбутнього спеціаліста так званої інформологічної культури з такими її функціями та цілеспрямуваннями, як [12, с. 25]:

1. Перетворювальна функція, пов'язана з перебуванням особистості у культурному просторі, в якому особистість пізнає себе, розвиває власне світорозуміння, підвищує рівень своєї соціалізації і який перетворює на цій основі.

2. Інформаційна функція цього виду культури, яка полягає у забезпеченні спадковості різних рівнів історичного прогресу і виявляється у закріпленні результатів соціокультурної діяльності, нагородженні, зберіганні і систематизації інформації.

3. Когнітивна функція, що зумовлює потреби людини в теоретичних і практичних формах пізнання у створенні власної картини світу.

4. Комунікативна функція, що забезпечує ефективне спілкування, обмін інформації між людьми за допомогою сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій.

5. Нормативна функція, яка підтримує рівень соціальної взаємодії, збалансовує, упорядковує стан системи, приводить у відповідність із суспільними потребами й інтересами різних соціальних груп та індивідів.

6. Знакова функція вербальних і невербальних систем образів, що утверджуються в середовищі спілкування.

7. Аксиологічна функція – побудова ієрархії цінностей, її системна трансформація, тобто зміщення духовно-моральних і морально-етичних характеристик соціальної групи відносно загальнолюдських цінностей [14, с.25].

Виховання інформологічної культури має визначити сенс використання сучасних інформаційних технологій, зокрема Інтернету, модифікацію відповідних інформаційних потоків. Вона корелює із соціокультурною природою освіти, із культурологічним підходом до її удосконалення.

Відповідно до цього, глобальною метою майбутньої особистісно орієнтованої освіти за культурологічною парадигмою є, на

переконання І.А.Зязюна, людина культури, в образі якої сучасна освіта має втілити наступні ідеї, що відповідають таким культурним початкам в людині, як свобода, гуманність, творчість, духовність, адаптивність [15, с.34-35]. Отже конкретно, це ідеї:

- людини культури як вільної особистості, здатної до самовизначення у світі культури, з притаманними їй якостями громадянина, такими як високий рівень громадянської самосвідомості, почуття власної гідності, самоповаги, самостійності, самодисципліни, незалежності суджень, здатність орієнтуватися у світі духовних цінностей, відповідальність за свої вчинки, здійснення вільного вибору свого життєвого шляху, потреби в особистісному і професійному зростанні;

- людини культури як духовної особистості, здатної до виховання і самовиховання духовних потреб, зокрема, у пізнанні, рефлексії, красі, спілкуванні, в пошуку сенсу життя, щастя, в прагненні до ідеалу; виховання духовної особистості передбачає орієнтацію на загальнолюдські цінності, світову і національну духовну культуру, філософію, етику, естетику, людинознавство; виховання духовності є основою розвитку творчої індивідуальності особистості;

- людини культури як творчої особистості, здатної до самоствердження в усіх сферах життєдіяльності; виховання творчої особистості орієнтується на розвиток таких її властивостей, як потреба у перетворювальній діяльності, поєднання аналітичного та інтуїтивного мислення, здатність і прагнення до життєтворчості;

- людини культури як адаптивної особистості, здатної до життя в певному культурному просторі, життя в умовах діалогу культур, ринкової економіки, використання сучасних інформаційних технологій, неперервної освіти тощо; адаптація до таких умов потребує різноманітних глибоких знань, навичок спілкування, об'єктивної самооцінки; адаптивній особистості притаманний естетичний смак, витончені манери, розуміння краси і гармонії, бережливе ставлення до свого фізичного і психічного здоров'я, здатність обладнати власне житло, вести господарство, примножувати благополуччя сім'ї і країни [15, с.35].

В усіх цих випадках основним елементом особистісно орієнтованого виховання у просторі культури є особистість вихованця: "Сутність виховного процесу полягає у внутрішніх змінах, що від-

буваються у розвитку особистості. Ці зміни зумовлюються внутрішньо детермінованими процесами поступу особистості до своєї індивідуальної самобутності" [15, с. 36].

Отже, освіта, за культурологічною парадигмою, ставить перед учителем наймасштабніше, найскладніше, у порівнянні з іншими сферами діяльності, завдання – сформувати людину культури, віддану Добру і Любові, Істині і Красі [7, с.307].

Розроблена академіком І.А.Зязюном Філософія, Психологія, Педагогіка Добра і Культури дає йому підстави звернутися до вчителів і державних лідерів України з наступними словами: "... життєдайні начала і кінцеві результати людського життя перебувають у руках Учителя. У житті суспільства, у його поступі немає важливішої відтворюючої сили за вчительську. Волею випадку можновладці всіх часів і народів, які чомусь завжди приписували собі функції великих учителів і великих керманічів, відходили і відходять у небуття. Про них відразу забувають. І лише Ви, Вчителю, залишаєтесь вічно сповідуваною і вічно живою Цінністю, непідвладною Часу і меркантильним дріб'язковостям миттєвості. Може тому Ви не завжди маєте підтримку, належний соціальний статус і захист.

Коли в особі державного лідера поєднується мудрість і майстерність Учителя, мужність і відповідальність Батька, сердечність і чесність Матері, Держава і її Народ досягають визнання і розквіту. Передусім через те, що освіті надається першочергового значення як єдиного засобу включення творчих можливостей кожної Людини в налагодженні економічного і культурного розвитку Держави. З цього починали усі розвинені країни світу. До цього прагнули кращі уми України в різні історичні періоди її розвитку.

Педагогіка Добра в усіх складниках українського державотворення, зокрема, економічному, політичному, ідеологічному, культурному, зумовлюється Освітою і Вихованням молоді.

Зрозуміймо, нарешті, що іншого шляху не було і не буде. І хто намагається пропонувати інші шляхи для утвердження незалежності України, той веде її народ до великих непередбачуваних трагедій. Годі трагедій! Україна і її народ Божим велінням давно вже заслуговують на Щастя" [7, с.307-308].

Мудрі і пророчі слова справжнього сина українського народу!

Література

1. Зязюн І.А. Формирование и сфера проявления эстетического опыта личности: Диссертация ... доктора философских наук.– К.: КГУ им. Т.Г.Шевченка, 1976. – 285 с.
2. Зязюн І.А. Естетичний досвід особи. Формування і сфери впливу.– К.: Вища школа, 1976. – 174 с.
3. Зязюн І.А. Формирование творческих способностей личности в трудовом коллективе // Морально-эстетические проблемы творчества. – К., 1981. – С. 64-79.
4. Зязюн І.А. Філософія виховання особистості // Миротворча діяльність школи і вузу: Збірник наукових праць. – Рівне: Тетіс, 1997. – Ч.2. – С. 79-83.
5. Зязюн І.А. Проблеми естетичного виховання у контексті динаміки культури // Духовний розвиток особистості засобами мистецтва. – Чернігів, 1994. – Ч.1. – С 15-20.
6. Зязюн І.А. Теоретичні аспекти культури і культурного розвитку людини / Виховання естетичної культури школярів: Навчальний посібник / І.А.Зязюн, Н.Є.Миропольська, Л.О.Хлебнікова та ін. – К.: ІЗМН, 1998. – 156с. – С. 8-16.
7. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Науково-методичний посібник. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
8. Зязюн І.А. Ця “переважна” більшість... Основний закон в житті людської спільноти – стати особистістю (Інтерв’ю з І.А.Зязюном записала Т.Мостова) // Освіта України. – 2000. – 4 травня (№18). – С.6.
9. Зязюн І.А. Наука і мистецтво педагогічної дії // Професійна освіта: педагогіка і психологія. Польсько-український, україно-польський журнал / За ред. Т.Левовицького, І.Зязюна, І.Вільш, Н.Ничкало. – Ченстохова – Київ, 2001, №3. – С.357-380.
10. Зязюн І.А. Педагогічна дія – спосіб відтворення людини в культурі // Підручник для директора. – 2002. – №1/2. – С.120-131.
11. Зязюн І.А. Філософські засади освіти: освітні і виховні парадигми, освітні технології, діалектика педагогічної дії / Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти: Монографія. – К., 2003. – 246с. – С.11-59.
12. Зязюн І.А. Особистісно орієнтована освіта в комп’ютерному довіклі / Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Науково-методичний журнал. – 2005. – Випуск 1. – 197с. – С.11-20.
13. Зязюн І.А. Духовні чинники елітарної особистості / Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі. Збірка матеріалів Міжнародного конгресу – IV Слов’янські педагогічні читання. – Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2005. – 338с. – С.15-19.
14. Зязюн І.А. Естетичні засади розвитку особистості / Мистецтво у розвитку особистості: Монографія / За ред., передмова та післямова Н.Г.Ничкало. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – 224с. – С.14-36.
15. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: Монографія. – К.: ІПОД АПН України, 2008. – 550с. (Рукопис).

16. Іван Андрійович Зязюн: Педагог. Вчений. Філософ: Бібліографічний показник. Випуск 2. Серія “Академіки АПН України” / Упорядники: Л.І.Ніколюк, Л.О.Пономаренко, Л.Н.Штома: науковий консультант Н.Г.Ничкало; науковий редактор П.І.Рогова. – К.: ДНП бібліотека України, 2003. – 48с.

17. Ничкало Н.Г. Педагогічна наука і особистість: Про директора Інституту педагогіки і психології професійної освіти І.А.Зязюна // Світло. – 1998. – №1. – С.10-13.

18. Основы педагогического мастерства: Учебное пособие для пед. спец. высш. учеб. заведений / И.А.Зязюн, И.Ф.Кривонос, Н.Н.Тарасевич и др.; Под ред. И.А.Зязюна. – М.: Просвещение, 1989. – 302с.

19. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А.Зязюн, Л.В.Крамущенко, І.Ф.Кривонос та ін.; За ред. І.А.Зязюна. – 2-е вид. – К.: Вища школа., 2004. – 422с.

РОЗДІЛ 2

МАТЕРІАЛИ СПІЛЬНИХ КОНФЕРЕНЦІЙ, СЕМІНАРІВ, КРУГЛИХ СТОЛІВ, УРОКІВ, ЗУСТРІЧЕЙ НАУКОВЦІВ І ПРЕДСТАВНИКІВ ПЕДАГОГІЧНИХ І МІСЦЕВИХ ГРОМАД ПОЛТАВЩИНИ, КІРОВОГРАДЩИНИ, ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ, ХАРКІВЩИНИ

2.1. ВТІЛЕННЯ НООСФЕРНИХ ІДЕЙ АКАДЕМІКА В.І.ВЕРНАДСЬКОГО У РОЗВИТОК ОСВІТИ КРЕМЕНЧУЦЬКОГО БІОСФЕРНОГО РЕГІОНУ, ПОЛТАВЩИНИ, КІРОВОГРАДЩИНИ, УКРАЇНИ

Самодрин А.П.

Ми вже дійшли до того місця в розвитку нашого знання, де вже побував геній Володимира Івановича Вернадського (1863-1945) і залишив нам все проникаючі знаки руху свого великого розуму: життя наскрізне і є неперервним у часі, мінеральний світ є похідною від життя; геологічна роль людини і людства – перехід біосфери в ноосферу і вибухоподібне поширення наукової свідомості; організація науки є ноосферним явищем, забезпеченим освітою. Шансу організувати освіту як дію на випередження ще не втрачено, щиро віримо в це і надіємося на краще України.

Человечество, взятое в целом, становится мощной геологической силой. И перед ним, перед его мыслью и трудом, становится вопрос о перестройке биосферы в интересах свободно мыслящего человечества как единого целого. Это состояние биосферы, к которому мы, не замечая этого приближаемся, и есть «ноосфера».

Ноосфера – последнее из многих состояний эволюции биосферы в геологической истории – состояние наших дней.

Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление / В.И. Вернадский. – М.: Наука, 1991. – С. 241.

На запрошення М.С. Грушевського, на зламі історії, у буремні роки громадянської війни саме академік В.І. Вернадський став фундатором і першим президентом Української Академії наук (нині Національна академія наук України), заснував у Києві Національну бібліотеку Україну, яка сьогодні носить його ім'я.

Думаючи про регіональну структуру України як держави, М.С. Грушевський запропонував здійснити «поділ на землі, більші від повітів, а менші від губерній». В їх рамках, на думку державотворця і першого президента України, розвивалось би те широке громадське самоврядування, котре «має на оці землі проект нашої конституції», будуючи нову Україну на основах децентралізації й полишаючи центральній виконавчій владі «справи, які зістаються поза межами діяльності установ місцевої і національної самоуправи, або дотикають цілої республіки». Треба отже «намацати й відокремити сі райони, а тоді й губернії й уїзди тратять всяку причину свого існування» [1, с. 215–216].

За В.І. Вернадським, найкоротша дорога до цивілізації – освіта, збудована на природничій основі. Володимир Іванович щиро вірив у щасливе майбутнє України, але йшов до нього своїм неперевершеним шляхом натураліста – шляхом емпіричного узагальнення реалій з виокремленням суті людини в царині природи.

Тож, щоб встигати у світі, треба випереджати в освіті, педагогічно відшукувати на планеті енергію зв'язку людини і природи, вивільнення якої зведе дорогу до технологій творчої еволюції. Оточуюча людину природа й людина у її складі несуть у собі ще не до кінця розроблений наукою феномен – педагогічний талант біосфери.

Регіоналізація освіти в складі людства є фізичним процесом вростання розуму в біосферу. Кризи не існує *a priori* – є невідповідність освіти, *a posteriori* – криза школи є кризою економіки.

Нині в світі стрімко набирає обертів під впливом наукової думки економіка освіти, від якої по суті найбільше залежить динаміка інноваційного процесу і сучасна цивілізація. Об'єктивною основою для виділення економіки освіти в особливу галузь знання стає можливим лише в умовах проектної освіти, яка ставитиме за мету створювати належну організацію соціально-економічної функції на засадах громадянського суспільства.

Однак, таке виділення економіки освіти не відбувається автоматично разом з формуванням системи освіти як галузі народного господарства. Необхідною є економічна зрілість галузі та рух у напрямі ноосфери Вернадського, що виникає в системі освіти нині у зв'язку з швидкими темпами науково-технічної революції. Економічна зрілість системи освіти як галузі проявляється в різкому збільшенні масштабів освіти і витрат на неї, в посиленні впливу освіти на темпи економічного росту і ефективність суспільного виробництва. Під терміном «якість освіти» розуміємо її дієвість. Суб'єктивною обставиною упровадження економіки освіти виступає те, що аналіз виробничих відносин і господарського механізму такої великої і специфічної галузі, як освіта, не вміщується в рамки загальної економічної теорії. Тож, економіка освіти актуалізується для нас у двох аспектах:

По-перше, як галузь економіки, яка має власну структуру та характеристики, властиві системі освіти.

По-друге, вона належить до групи галузевих економічних наук, якою вивчається: місце і роль системи освіти в економіці, організаційно-економічний механізм функціонування освіти, фінансування освітньої діяльності та соціально-економічна ефективність освітньої діяльності в складі громадянського суспільства – особистісна форма соціальної активності в самоствердженні індивідів.

Ось тому синергізм наукової думки, освіти і культури в еколого-економічних концептах регіонального розвитку стає напрямом економії – діє фізична економіка як проектний імператив економічної освіти, уточняється *моніторингова політика в оцінці зворотних зв'язків еколого-економічних систем* зокрема. Отже, відображення сучасної наукової картини світу в основах соціально-економічного проектування на черзі дня.

Свідомість – результат еволюції, її витoki носять геологічне походження, особистісне втілення й колективне застосування: безпосереднє, опосередковане. Свідома особистість – цілісна система, ефективний труд.

Для педагогіки ХХІ ст. маємо завдання проектної освіти – побудова колективного творчого труда на перспективу на світоглядно-науковому рівні: синхронізацію процесу «особистість – соціум – природа» здійснювати глобально як користь, смисл, соціальний ефект в контексті профільності, професійності технізації життя та економіки соціуму планети. Профільність – спектр органічної енергії, синтезованої в актові дії, спрямованої як користь – в цьому її доцільність, є проявом органічно-особистісної дії, індивідуального стилю, засобом особистісно-індивідуального виміру, переживанням протяжності часу – звідси походить увесь спектр профілю і морфологія його «символу-образу-знаку». Профільність має «свою одиницю часу», своє учіння. Отже, профільність – є вираженням досконалості органічного світу, є результатом дії закону природи про апріорну єдність людей у світі (за В.І. Вернадським), одночасно – умовою побудови світу нашою свідомістю – самоскладанням у напрямі мети, що дозволяє задовольняти інтерес (*inter+esse*): когерентне хвильове енергетичне узгодження конгруентним способом альтернатив в синергійній фрактальності як побудові нового взаємосхожим образом, що розгортається, будуючи простір-час для цілей поліморфізму і синхронізму як «ситуативну домінанту» – властивість переважаючу лише в даний момент – крок життя.

Як відомо, зовнішні впливи, що виводять систему із термодинамічної рівноваги, викликають в ній процеси, які намагаються ослабити результати цих впливів, або ж – система, виведена з рівноваги, прагне повернутися до неї, *діючи сортаментно, а отже профільно*.

Упорядкувавши людину за сортом дії, в соціальній кооперації утворюватиметься «критична величина потенційної дії» (квазінеперервний процес) – напруга думки і, як наслідок, – вибух творчості як потік спорідненої праці – інноваційної діяльності. Цей процес забезпечується системою освіти через систему перспектив-

них ліній у вихованні й розвитку окремого індивіда та людського соціуму.

Поняття «стійкий розвиток» становить безальтернативну випереджальну триєдину сутність: 1) розвиток якості людини, 2) розвиток освітньої системи, 3) розвиток соціальних інститутів на основі суспільного інтелектуального потенціалу (насамперед, інституту громадянського суспільства).

Етап індустріальної освіти завершився, розпочався етап індустрії освіти, антиентропійного проектування, проте система освіти України продовжує функціонувати переважно по інерції. Нині має стрімко набирати обертів під впливом наукової думки економіка освіти, від якої по суті найбільше залежить динаміка інноваційного процесу і сучасна цивілізація.

У полі нашого розгляду – Кременчуччина як регіон біосфери – відносно замкнуте територіальне недержавне соціально-виробниче утворення, яке характеризується відносною самодостатністю й здатністю до самовідтворення соціально-виробничих функцій і відповідної інфраструктури, вбудоване у функціональну структуру космобіотизованого геопростору. Кременчуцький біосферний регіон – південно-західна окраїна Полтавщини, сусідить із Кіровоградщиною, Дніпропетровщиною, Черкащиною. Центр регіону – складають три міста: Кременчук, Горішні Плавні, Світловодськ; периферія регіону – 6 аграрних районів (Кременчуцький, Світловодський, Онуфріївський, Кобеляцький (частково), Глобинський (частково), Козельщинський (частково)).

Змістовно оформлений задум створення гармонізованого освітньо-виховного середовища, що діє в єдиному освітньому просторі щодо клітини біосфери – регіоні було публічно представлено на «ХІ читаннях академіка В.І. Вернадського» (Комісії НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського) як авторська наукова доповідь А.П. Самодрини «Академік В.І. Вернадський і педагогічна наука: школа та вуз» (м. Київ, Інститут ботаніки Національної академії наук України, 12.03.2001 р.).

Апробації ідеї втілення думок академіка В.І. Вернадського в освіту України посприяла низка проведених за нашим науковим керівництвом і участю конференцій, семінарів, які відбулися в Кре-

менчуцькому регіоні і поблизу – в Полтавській і Кіровоградській області. Безпосередньо забезпеченню даного задуму, в якості організації самоорганізації, посприяв цикл конференцій «Ідеї В.І. Вернадського в освіті» – усього вісім науково-практичних конференцій (з них: дві – міжнародні, решта – всеукраїнські), які проведено в м. Кременчук, де в 1890–1891 рр. працював В.І. Вернадський.

Під час роботи **Першої конференції «Ідеї В.І. Вернадського та взаємообумовленість стратегічного партнерства вищого навчально-виховного закладу і школи в освітньому просторі регіону» (м. Кременчук, 2001 р.)** була наголошена виключно важлива актуальність ідей академіка В.І. Вернадського для трансформації сучасної освіти в напрямі розвитку людства.

На фасаді колишнього готелю «Вікторія» (м. Кременчук, вул. Лейтенанта Покладова, 10-а) під час роботи конференції було урочисто відкрито меморіальну дошку В.І. Вернадському і його вчителю В.В. Докучаєву (М.Т. Анісімов, художник; А.А. Котляр, скульптор, Кременчук)

Друга конференція «Ідеї В.І. Вернадського та взаємообумовленість стратегічного партнерства вищого навчально-виховного закладу і школи в освітньому просторі регіону» (м. Кременчук, 2002 р.) поглиблювала завдання попередньої конференції.

Рекомендації **Третьої конференції (пройшла під гаслом ювілейної – 140 років від дня народження В.І. Вернадського) «Ідеї В.І. Вернадського і сучасна гуманітарно-економічна освіта в контексті розвитку людства» (м. Кременчук, 2003 р.)** завершили оформлення думок багатьох доповідачів про актуальну необхідність переходу до практичної реалізації ноосферної концепції В.І. Вернадського – створення ноосферно-біосферних регіональних зон. Провідною на конференції була доповідь академіка К.М. Ситника, голови Комісії НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського.

Рис. 2. Академік К.М.Ситник виступає на науково-практичній конференції «Ідеї В.І. Вернадського і сучасна гуманітарно-економічна освіта в контексті розвитку людства», місто Кременчук, 24 квітня 2003 року.

Учасники науково-практична конференція «Ідеї В.І. Вернадського і сучасна гуманітарно-економічна освіта в контексті розвитку людства» відвідали Павлиську загальноосвітню школу імені В.О. Сухомлинського і побували на його могилі в с. Павлиш Онufrіївського району Кіровоградської області 25 квітня 2003 року.

Рис. 3. Школа радості В.О.Сухомлинського у селі Павлиш Онufrіївського району на Кіровоградщині.

Рис. 4. Могила видатного українського педагога
В.О.Сухомлинського в селі Павлиш.

Під час роботи **Четвертої конференції «Біосферно-ноосферні ідеї В.І. Вернадського та еколого-економічні проблеми розвитку регіонів» (с. Омельник Кременчуцького району, 2004 р.)**, де вів практичні дослідження В.І. Вернадський, було по суті створено підхід до переструктурування системи освіти – діяти у складі навчально-освітнього простору регіону. Адже перехід регіону у близький, але не відповідний для його розвитку шлях, робить життя людини нестерпно важким. Як приклад, територію, якою є зокрема село Омельник і його околиці поблизу індустріального Кременчука, сучасне життя перетворює на інфарктну зону. У роботі конференції взяли участь десятки науковців з багатьох регіонів України. Зокрема представницькою була делегація з Києва – філософи, біологи, педагоги, психологи, які залучилися до роботи пленарних і секційних занять з вчителями та учнями загальноосвітньої школи села Омельник. В цій конференції взяв участь доктор психологічних наук, професор Рибалка В.В., з чого почалося наше наукове співробітництво у психолого-педагогічній розробці проблеми впровадження ноосферних ідей академіка В.І.Вернадського в українську освіту.

Рис. 5. Професор В.В. Рибалка головує в роботі учнівській секції науково-практичної конференції «Біосферно-ноосферні ідеї В.І. Вернадського та еколого-економічні проблеми розвитку регіонів». Село Омельник Кременчуцького району, Полтавщина, 2004 рік.

У 2004 році в селі Омельник було відкрито пам'ятний знак академіку В.І. Вернадському – гранітна брила з меморіальною дошкою.

П'ята і Сьома конференції наголосили на еколого-економічній парадигмі розвитку освіти регіону (м. Кременчук, квітень, 2005 р.; жовтень, 2006 р.).

У центрі Кременчука (сквер імені Олега Бабаєва, 10) відкрито погруддя академіку В.І. Вернадському.

Рис. 6. Пам'ятник академіку В.І. Вернадському в Кременчуці. (М.М. Цись, скульптор, Полтава; О.А. Мацак, архітектор, Кременчук).

Шоста конференція (м. Кременчук, квітень 2006 р.) стала окремою віхою – на ній було сформульовано *ноосферно-біосферний* підхід як педагогічну проблему.

Восьма (м. Горішні Плавні, 2007 р.) конференція «Україна: ноосферно-біосферний потенціал освіти і духовності регіону» виробила план дій на регіональному рівні, який передбачав конкретні кроки науковців і освітян як на місцевому рівні, так і на рівні держави.

Рис. 7. Відкриття науково-практичної конференції «Україна: ноосферно-біосферний потенціал освіти і духовності регіону», місто Горішні Плавні, 2007 рік.

Конференція зокрема відмітила, що освіта ХХІ ст. стає процесом, за допомогою якого людина і суспільство можуть повною мірою розкрити свій потенціал. Людство підійшло до межі, за якою потрібні нова мораль і нові знання, новий менталітет і нова система цінностей. Від того, як наступні покоління зможуть засвоїти тривогу за майбутнє, зрозуміти і реалізувати власну відповідальність, і залежить це майбутнє.

Рис. 8. Виступ на конференції доктора психологічних наук, професора В.В. Рибалки, місто Горішні Плавні, 2007 рік.

Система управління регіоном, що враховує не лише власні цілі, але і зустрічну активність того середовища, на яке поширюється управлінська дія, потребує нових принципів вироблення управлінської стратегії, якісно інших тактичних кроків здійснення цієї стратегії. Конференція запропонувала визнати розвиток Кременчуцького біосферного регіону як складну наукову проблему, що може слугувати вихідною моделлю для побудови алгоритму рішення завдання сталого розвитку регіону з екстраполяцією на будь-який інший регіон України.

Рис. 9. Дослідник рослинного світу Кременчуччини і Центрального Подніпров'я доктор біологічних наук, професор В.В. Протопопова, під час роботи конференції, біля залізничного кар'єру, місто Горішні Плавні, 2007 рік.

Регіональні системи освіти слід формувати гнучкими, на засадах відповідності принципу природодоцільності, з елементами саморозвитку; у навчальний зміст середньої і вищої школи треба вміщувати конкретні і реалістичні цілі життя регіону, країни, інтегрованого простору країн, світу через призму уніфікованої структури особистості.

Під час роботи конференції в селі Дмитрівка Кременчуцького району, де в 1890-1891 рр. працював В.І. Вернадський, було відкрито пам'ятний знак академіку В.І. Вернадському – гранітна стела з написом, також було закладено сквер на його честь.

Рис. 10. Відкриття стели В.І. Вернадському у селі Дмитрівка Кременчуцького району на Полтавщині, 2007 рік. На фото зліва направо: М.В. Шивера, Л.М. Биндич, А.П. Самодрин, Ю.О. Шилов, В.В. Протопопова, В.В. Рибалка.

Науково-практична конференція «Україна: ноосферно-біосферний потенціал освіти і духовності регіону» в м. Горішні Плавні проклала дорогу науково-гуманітарного супроводу ідеї сталого розвитку – розгляду етики і моралі через призму фізичного знання.

Рис. 11. Професори А.П. Самодрин і В.В. Рибалка під час роботи конференції, біля залізничного кар'єру, район міста Горішні Плавні, 2007 рік. Початок активного психолого-педагогічного співробітництва.

Кременчуцький регіон характеризується такими показниками: населення – понад 500 тис., центр України, перетин 4 адміністративних областей і 6 адміністративних районів, сконцентровано великий потенціал технічного виробництва на обмеженій території (Кременчук, Горішні Плавні, Світловодськ, Власівка), досить потужний аграрний сектор виробництва, існує певний науково-дослідний потенціал (більше 10 ВНЗ), містить реліктові природні масиви, високий рівень техногенного забруднення.

Індекс людського розвитку Кременчуцького району (значної частини його аграрної периферії) нижчий за середній по Полтавській області майже в три рази. Виробляє Кременчуччина ВВП співрозмірний місту Дніпро, маючи майже у 5 разів менше населення. Техносфера чинить значний тиск на людину регіону.

На теренах Кременчуцького регіону виявлено понад 500 археологічних пам'яток, які свідчать про старожитності: мустьєрська доба палеоліту (гора Пивиха – поблизу Градизька), палеоліт-мезоліт (Ємці, Підлужне, гора Пивиха), неоліт (Дмитрівка, Золотнище, Горішні Плавні – ур. Барбара, Раківка), енеоліт-бронза (Кам'яні Потоки, Лашки, Волошине, Дмитрівка, Дуканичі, Єристівка, Ємці,

Золотнище, Горішні Плавні – ур. Стара Чирвівка, Підлужне, Солонці, Лиходії), ранній залізний вік – скіфський час (Волошине, Дмитрівка, Ємці, Золотнище, Горішні Плавні, Підлужне, Солонці), пізньоримська доба (Дмитрівка, Золотнище, Горішні Плавні), салтівська культура (Волошине), давньоруський і післямонгольський час (Дмитрівка, Золотнище, Горішні Плавні), новітня доба (Дуканичі, Єривівка, Ємці, Горішні Плавні).

Рис. 12. Дослідники історії Кременчуччини – відомі українські археологи О.Б. Супруненко (Полтава) і Ю.О. Шилов (Київ) на конференції, місто Горішні Плавні, 2007 рік.

Існує 5 пам'яток природи, численні кургани, 7 пам'ятників архітектури XIX – початку XX століття. Період історії сіл Кременчуцького району 1571 – 1764 рр. з повним правом можна назвати козацьким. Це час встановлення фортифікаційних споруд.

Люди – справжній скарб і багатство цього краю. Путівку в життя Кременчуцька земля дала: П.Г. Житецькому – педагогу, вченому-мовознавцю, члену-кореспонденту Академії наук; М.В. Остроградському – видатному вченому-математику, академіку багатьох академій; Я.П. Козельському – видатному українському просвітителю, ученому-енциклопедисту; А.Д. Бондарю – доктору педагогічних наук, професору, теоретику громадянського виховання; Г.М. Мізюну – талановитому драматургу, поету, публіцисту, громадському діячу; М.М. Калачевському – композитору і громадському діячу; академіку В.П. Протопопову; П.М. Пахмурному – доктору історичних наук; П.П. Гусач – професору, доктору медичних наук; О.С. Ковалю – кандидату сільськогосподарських наук,

Г.П. Цвілих – кандидату філологічних наук; В.Ф. Баранову – відомому поету, К.М. Мельник-Антоновичу – історику й археологу та ін.

Дорогами Кременчуцького повіту мандрували і сіяли свої думки на цій землі Г.С. Сковорода, Т.Г. Шевченко, І.П. Котляревський, М.В. Гоголь, О.С. Пушкін, Л.М. Толстой, О. де Бальзак та ін.

Кременчуччина є родинним домом А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського, її відвідував Г.Г. Ващенко, проживали певний час композитори М.В. Лисенко, брати Г.І. і П.І. Майбороди, О.І. Білаш та ін. Здоров'ям полтавського і кременчуцького чорнозему опікувався Ф.Т. Моргун – вчитель-землероб, вчений-аграрій, письменник, громадський діяч. Полтавську педагогічну ниву щедро збагатили академіки І.А. Зязюн, В.Р. Ільченко, М.С. Онищенко, М.І. Шкіль та багато ін.

На теренах Кременчуччини сформувалися думки про біосферу В.І. Вернадського (1890-1891 рр.) – академіка, першого президента Академії наук України.

Тож розпочинати рух школи в напрямі гуманітаризму та ноосферності освіти слід в особистості дуально: пізнанням і усвідомленням своєї природи в складі малої батьківщини як цілісності – 1) довілля, регіону, біосфери; 2) пізнанням власної Я-концепції як морального-етичного імперативу. Образ регіонального довілля – життєвого світу дитини, стає тим інтегруючим фундаментом, який об'єднує соціоприродничу й частково технологічну та валеологічну освіту школярів засадами природничого, суспільного, етнічного, технологічного довілля.

Рис. 13. Професори Ю.О. Шилов, В.В. Рибалка, Е.О. Помиткін разом з учнями та вчителями загальноосвітньої школи села Дмитрівка Кременчуцького району на закладці скверу імені В.І. Вернадського, 2007 рік.

Свобода в психолого-педагогічному плані – синонім самопізнання власної психокультури, тієї системи цінностей, яка в людській душі трансформується у міцний сплав світоглядної культури та особистісного світогляду. Життєздатність української культури (як і інших культур) визначатиметься мірою її рефлексивності, рівнем психологічної культури і станом передачі досвіду прийдешнім поколінням. Сьогодні, як ніколи, у світі і в Україні, зросла потреба у професійному самовизначенні, професійній підготовці – а значить на черзі дня гостро стала проблема втілення профільного навчання як виду диференційованого навчання за інтересами, створеного для певних категорій учнів і студентів.

Людина, на відміну від усього живого, до еволюції біосфери додала нову рушійну силу – наукову думку (мисль), суттєво прискоривши біогеохімічні цикли міграції хімічних елементів, створила нові шляхи руху цих елементів. Це по новому змушує людство господарювати і єднатися на Землі – станом регіонально структурованої біосфери і громадянського суспільства з наукою на чолі.

У 2008 р. Кременчуцький інститут ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля» в контексті дослідження проблеми вжитку ідей В.І. Вернадського в економічну освіту затвердив комплексну наукову тематику **«Методологічне забезпечення прискорення процесів соціально-економічного розвитку Кременчуцького біосферного регіону»** (№ 0108U004531). З 2013 р. передбачено виконання науково-дослідної роботи за темою: **«Теоретико-методологічні засади розвитку регіональної економіки в умовах соціального партнерства»** (0113U005759). В основу дослідження покладені думки В.І. Вернадського про біосферу на переході до ноосфери.

На Кременчуччині, починаючи з 2001 року, до проблеми «Ідеї В.І. Вернадського в освіті» прилучилось більше 3,5 тис. вчених, понад 120 докторів наук, понад 550 кандидатів наук. На виконання рішень проведених заходів (конференцій, семінарів, диспутів, дискусій тощо): 1) розроблено **пілотний проект «Кременчуцький біосферний регіон: комплексна модель соціально-економічного розвитку території»**; 2) проведено соціологічні дослідження з різноманітних питань, зокрема установлення істинності того, що пе-

дагогічна система Кременчуцького регіону, виражаючи сутність біосферної території бути профільно-антропотизованою геосистемою, ноосферно розвивається в напрямі єдиного навчально-освітнього простору регіону.

Важливою ланкою апробації досліджуваної проблематики став **методологічний семінар НАПН України «Теоретико-методичні проблеми профілізації старшої школи»** (Київ, 2006 р.), де презентувалась модель профільно-диференційованої школи і було наголошено на доцільності її подальшої розробки в складі освітньої системи регіону.

На етапі впровадження ідеї в практику системи освіти регіону (на рівні широкомасштабної дискусії) **в м. Кременчук 30 травня 2007 року проведено Круглий стіл «Кременчуцький біосферний регіон: комплексна модель соціально-економічного розвитку території»**. Його активними учасниками стали: представники Міністерства регіонального розвитку і будівництва України, керівники обласних, районних держадміністрацій, обласних та районних рад народних депутатів Кіровоградської і Полтавської областей (всього 67 суб'єктів господарювання), 28 науковців і вчених, 26 представників ЗМІ. У ході Круглого столу домінувала ідея нагального вивчення проблеми розвитку Кременчуцького біосферного регіону з метою оптимізації процесу адміністративної реформи в Україні та (освітнього) запобігання при цьому політичної кризи. У ході дискусії на рівні регіону емпірично підтверджено доцільність комплексного моделювання соціально-економічної системи в умовах Кременчуцького біосферного регіону і системи освіти зокрема підписаним протоколом про наміри. Регіональні конференції і семінари з управлінських, педагогічних, психологічних, оздоровчо-реабілітаційних питань (з 2002 р.) також посприяли формуванню громадської думки з погляду на Кременчуччину під кутом біосферного регіону.

Цей процес реалізується у вигляді маршруту, орієнтованого на одержання продукту в ситуаціях реального життя за допомогою групового освітнього досвіду, набуття та осмислення якого полегшується систематизованою участю педагогів в рамках функції освітнього округу, зокрема, реально діючого сьогодні **на теренах**

Кременчуччини Науково-навчального комплексу багаторівневої безперервної освіти «Профільна освіта регіону», що функціонує як «школа – ВНЗ – соціальний інститут» (наказ МОНМС України № 1193 від 14.10.2011 р.).

Рис. 14. Засідання круглого столу «Розвиток освітнього округу Кременчуччини «Профільна освіта регіону» за участю науковців Інституту педагогіки НАПН України (М.В. Головка, Г.І. Іванюк, М.І. Піддячий, А.П.Самодрин та інші учасники конференції), 21 червня 2015 року.

На даний момент до проекту долучилися освітні заклади Кременчуцького біосферного регіону (м. Кременчук, м. Горішні Плавні, Кременчуцький, Глобинський, Козельщинський райони Полтавської області, м. Світловодськ, Світловодський і Онуфріївський райони Кіровоградської області) під науковою орудою Кременчуцького інституту ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля»: ВНЗ 1-2 рівнів акредитації – 3, загальноосвітні школи Кременчуччини – 21. Проектування траєкторії діяльності освітнього округу «Науково-навчальний комплекс багаторівневої безперервної освіти «Профільна освіта регіону» здійснюватиметься відповідно до положення і установчого договору між суб'єктами округу на засадах демократизму, громадської самоврядності територій, громадсько-підкувальної функції над освітніми закладами протягом 25 років тривалості експерименту і надалі.

Науковий супровід організації та розвитку освітнього округу «Науково-навчальний комплекс багаторівневої безперервної освіти «Профільна освіта регіону» – Лабораторія «Економіка освіти регіону» (схвалено вченою радою Кременчуцького інституту ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля», протокол №2 від 25 жовтня 2012 р.).

Наукову підтримку на договірній основі проекту надають:

Інститут педагогіки НАПН України,

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України,

Інститут проблем виховання НАПН України,

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України,

Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення імені М.П. Семененка НАН України,

Інститут ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України,

Інститут педагогіки і психології НПУ імені М.П. Драгоманова,

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»,

Університет імені Альфреда Нобеля,

Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені М.В. Остроградського.

Важливим завданням лабораторії економіки освіти Кременчуцького інституту ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля» стало виховання в регіоні студентської молоді, що навчається (за В.І. Вернадським). В рамках Науково-навчального комплексу багаторівневої безперервної освіти «Профільна освіта регіону» здійснюється широка пропаганда ідей В.І. Вернадського для нашого часу проведенням щорічних міжнародних конференцій, тематичних круглих столів різного масштабу тощо. По суті розпочався народний ноосферний рух освітян регіону і їх прибічників під гаслом «Ідеї В.І. Вернадського в освіту».

Загрозою людині в Україні є не ринкова економіка, а ринкове суспільство споживачів освіти. На превеликий жаль цьому допомагають і численні науковці, концентруючи думки поза істинною метою соціуму, обслуговуючи приватні ліберальні освітньо-економічні сценарії... На основі колективно розподіленої людської взаємодії (свідомість, совість, розум) збудована вся велич (дух) історичних явищ, етика і професійна дія, безсмертя особистості... Систему освіти бачимо у біосферному регіоні.

Ці та інші філософські, психологічні та педагогічні проблеми обговорювалися на науково-практичній конференції «Від інноваційного змісту і технологій освіти до інноваційного прогресу» (15.10. 2013, м. Кременчук), на якій був присутній як почесний гість і виступив з доповіддю дійсний член НАПН України, директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, доктор філософських наук, професор Іван Андрійович Зязюн.

Залучення синергетики до аналізу супроводу людини педагогікою дозволило сформулювати принцип додатковості-доповнювальності для педагогічної науки: будь-яка «нова педагогіка», що претендує на більш глибоке описання педагогічної реальності й на більш широке коло застосування, ніж «стара», повинна вмещувати «попередню» як граничний випадок (Самодрин А.П., 2005 р.). На разі маємо справу з науковою гіпотезою щодо благоустрою освіти в інтересах гармонізації еколого-соціо-економічної сфери регіону.

Рис. 15. Перед початком науково-практичної конференції «Від інноваційного змісту і технологій освіти до інноваційного прогресу». Учасники конференції, в центрі – почесний гість, академік І.А. Зязюн і (праворуч) директор гімназії №5 І.М. Бобер, місто Кременчук, 15 жовтня 2013 року.

Рис. 16. Учасники науково-практичної конференції «Регуляторна політика в галузях загальної, технічної і професійної освіти в умовах регіону» відвідують музей А.С. Макаренка в місті Кременчук. Академік Н.Г. Ничкало робить запис в книгу почесних гостей музею, місто Кременчук, 14 березня 2014 року.

8 квітня 2016 року у Кременчуці на базі гімназії №5 відбулася Науково-практична конференція "Теоретико-методичні засади системи професійного самовизначення особистості в умовах регіону". В ній взяли участь віце-президент НАПН України, директор Інституту педагогіки НАПН України, член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор О.М. Топузov та завідувачка Лабораторії інтеграції змісту освіти Інституту педагогіки НАПН України, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор В.Р. Ільченко.

Рис. 17. Учасники Науково-практичної конференції "Теоретико-методичні засади системи професійного самовизначення особистості в умовах регіону".

вах регіону". Професори О.М.Топузов п'ятий зліва, професор В.Р. Ільченко (друга зліва).

Рис. 18. Вшанування пам'яті В.І. Вернадського під час відкриття художньої галереї його імені. На фото представлені: В.М. Губарь, С.Л. Кигим, О.О. Ігнатенко, А.П. Самодрин, О.І. Шереметьєва, В.М. Самородов. Село Омельник Кременчуцького району на Полтавщині, 2017 р.

Підсумкові положення

Навчально-освітній простір (НОП) Кременчуцького біосферного регіону – диференційована, квантова (перебуває в певному стані), саморегулююча, відкрита макросистема, підпорядкована законам розвитку матеріального світу (у всьому його прояві), де поширюється педагогічна дія для гармонійної вибудови системою освіти його (світу) образу – системи зв'язків між особистістю й Універсумом. Стан цієї системи розуміємо як сукупність відносин між незалежними параметрами, які характеризують цю систему в певний момент часу. Сукупність станів цієї системи складе простір станів. Рух НОП від одного стану до іншого (нового) стану є певною траєкторією руху (складним аттрактором) у просторі станів (стану освіти й стану навчання).

Перехід системи з одного стану в інший може відбуватися двома шляхами: 1) випадково – коли до такого руху неможливо застосувати поняття «ціль», 2) спрямовано – цілеспрямований рух.

Цілеспрямований рух детермінується або ззовні, або станом внутрішнього середовища системи (для нашого випадку станом учіння). У той же час, нав'язати складнопобудованій системі свою структуру неможливо. Залишається тільки одне: вивчити закони, за якими діють ці системи, і створювати управлінські впливи, близькі за поведінкою до поведінки системи. Таким чином, НОП своєю внутрішньою ланкою має простір учіння, зовнішньою – простір навчання. Освіта виступає при цьому станом організованої свідомості – вимірником інформації, станом накопиченості й упорядкованості інформації внутрішньої системи (учіння) і станом зв'язку із загальною мережею інформації (сучасність) – потенціалом (мислі, дії). Ріст означає збільшення розміру або спрямовані зміни в системах з одним управляючим входом і виходом, а розвиток – це багатобічний ріст, тобто рух в n-мірному просторі.

НОП діє за правилом «ціль – метод – результат» як цілеспрямована система «школа – ВНЗ – соціальний інститут», «школа – система ПТО – соціальний інститут». Система профільного навчання при цьому складає основу профільно-професійної підготовки НОП.

Головна категорія для осмислення – зміст профільної освіти – культурний канал для протікання активної складової траєкторії становлення й розвитку творчої особистості в напрямі біосферного суспільства: складає міжшкільну, шкільну й внутріпрофільну варіативні побудови змісту освіти, навчальних методів, форм навчальної діяльності тощо; протікає в усіх ланках школи: у початковій – профільна розвідка, в основній – допрофільне навчання (передпрофільна підготовка), у старшій (+ПТО) – профільне навчання, у вищій – логіка професії.

Регіональність системи профільного навчання досягається в процесі цілеспрямованої діяльності усіх елементів освітньої системи регіону на конкретний результат: виховної урочної, позаурочної та позашкільної роботи з учнями, регіонально зорієнтованої (змістово) системи підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів, відповідності умов соціалізації.

Модель змісту профільної освіти матиме такий вигляд (рис. 19).

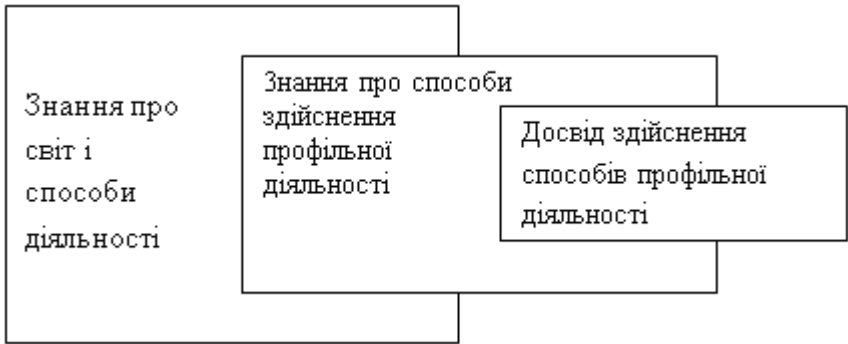

Рис. 19. Модель змісту профільної освіти.

Досвід здійснення способів профільної діяльності – споріднена діяльність щодо генетичної програми особистості, як прояв «провідного акценту» діяльності – індивідуального стилю дії або профілю навчання. «Досвід здійснення способів профільної діяльності» обійматиме «індивідуальний стиль» особистості (персоніфіковано), в складі профілю навчання надасть можливість побудувати своєрідне підсилення «кожному від кожного» (на рівнях: «ремесло», «технологія», «наука») як творчість.

Модель змісту навчання профільної школи є «ди-тріадою»: («знання про світ і способи діяльності» + «знання про способи профільної інтелектуальної діяльності» + «досвід здійснення способів профільної інтелектуальної діяльності») – («знання про світ і способи діяльності» + «знання про способи профільної прикладної діяльності» + «досвід здійснення способів профільної прикладної діяльності»).

Освітня система регіону передбачає способи здійснення профільної навчальної діяльності на таких рівнях:

- а) мікросфера – сфера навчально-прикладної діяльності: комплекс основних практичних знань і вмінь;
- б) мезосфера – сфера виробництва: комплекс допоміжних знань і вмінь;
- в) мегасфера – сфера життя: комплекс загальнолюдських знань і вмінь.

Засоби здійснення профільної навчальної діяльності:

- а) академічні способи здійснення профільної діяльності;
- б) прикладні способи здійснення профільної діяльності.

Способи здійснення профільної навчальної діяльності по вертикалі складаються в галузь навчальної діяльності, яка є суперпозицією навчальних галузей академічної школи й навчальними галузями прикладної школи. «Прикладна-академічна» навчальна діяльність у навчальній галузі трансформується в «академічну-прикладну» із певним темпом, наближеним до процесу учіння. Глибина й обсяг знань цього процесу є варіативною системою, підпорядковані принципу укрупнення (подрібнення) дидактичних одиниць – забезпечує спектр природних зв'язків.

Нова логіка життя запитала освітньо-виховні заклади, які потребують нової структуризації навчання як внутрішньо, так і зовні – нових взаємозв'язків і взаємодії між собою – навчально-освітнього простору регіону, де в рамках освітньої системи регіону може бути здійснена трансформація загальноосвітньої школи в напрямі цілісної системи профільного навчання регіону. Тоді, структура освітньо-виховних закладів стане розвиватися як система – профільні школи, споріднені з ними (профільно) середні, вищі (професійні) навчальні заклади регіону й соціальні інститути регіону зможуть діяти злагоджено, культурно як навчально-освітні комплекси.

Зміст освіти сучасної школи повинен містити:

- інтегративний компонент – для забезпечення принципу трансінтерналізації освіти – стає координуючим началом побудови змісту освіти в умовах регіону:

а) орієнтованість на загальний соціокультурний розвиток екосистеми;

б) орієнтованість на розвиток даного регіону;

в) орієнтованість на розвиток найближчих регіональних сусідів;

д) орієнтованість на провідну роль творчого начала особистості в умовах колективно-розподіленої праці регіонального соціуму.

- регіональний компонент змісту освіти – спрямовує особистість до загальнокультурних, загальноцивілізаційних знань з врахуванням соціокультурного життя певної території, вказує на спільні й відмінні риси життя в регіонах, зразки практичного досвіду, виховання, духовності. У той же час інформує про навколишні регіони, їх культурні традиції, мову, побут тощо. Регіональний компонент забезпечує ціннісно-смісловий підхід до регіону як до системи: геологічної, екологічної, географічної, етнічної, культурної, соціальної, політичної тощо.

Регіональний компонент змісту освіти передбачає еластичний підхід (гнучка взаємодія і вмотивованість змісту освіти, організаційних форм, методів навчання і виховання, вибору особистості навчального профілю тощо).

Регіональний компонент змісту освіти реалізується на перетині загальної і професійної освіти, академічної і прикладної школи. У свою чергу, зміст освіти стає суперпозицією державного стандарту освіти й стандарту базової й повної освіти регіону. Останній розробляється централізовано регіональним інститутом змісту навчання (методичним центром, методичним кабінетом тощо або на їх замовлення). Забезпечує середній і високий рівень наукового знання.

Варіативна частина регіонального освітнього стандарту передбачає шкільний освітній компонент (рис. 20).

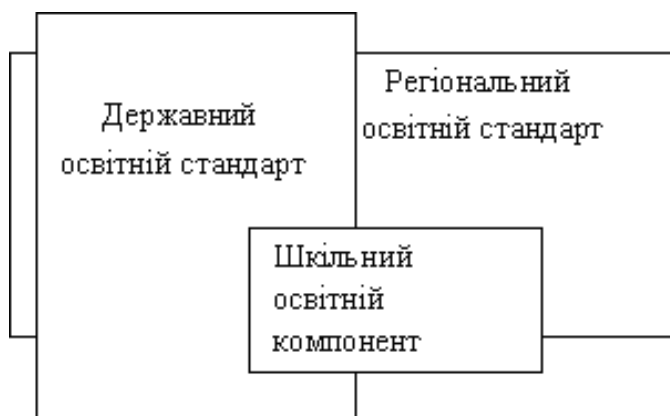

Рис. 20. Структура змісту освіти.

Шкільний компонент змісту освіти передбачає адаптацію державного стандарту базової й повної освіти й стандарту базової й повної освіти регіону до умов реального процесу навчання та можливість подальшого його ускладнення, поглиблення й т. ін. (врахування особистісного запиту), об'єктивує профільну спрямованість розвитку особистості, завершуючи задавати стан та характер (профіль, спрямованість) антропотизованої геосистеми як характер антропологізації.

На заключення

1. Проблеми модернізації освіти регіону становлять упровадження нової (ноосферної) освітньої системи для супроводу суспільства до нової логіки – селекціонування соціальних інститутів на засадах добудови взаємообумовлюючих систем частково-самокерованими й гармонійними – діють у складі біосферних регіонів.

2. Процес виховання діє для встановлення психопедагогічної основи навчання – виявлення генетичної сутності особистості, попередньо заданої коеволюції в родовому стрижні індивідуальності, пізнавальних інтересів і пізнавальної активності (як передумови побудови «власного сигналу – помноженого»), повинен супроводжувати розвиток людини на всіх етапах (логіки) її траєкторії (життя) рамками особистісно зорієнтованої парадигми навчання і відповідними принципами.

3. Зміст освіти є певним інформаційним конструктором, відображенням складності біосферних процесів, певною проекцією цих процесів на сучасну людину й навпаки; повинен наділятися можливістю реального одухотворення, емоційно-ціннісним началом людини, профільною зорієнтованістю щодо розвитку особистості, можливостями її реалізації в інтересах біосферного суспільства й творчої індивідуальності людини; нести ознаку зв'язку як власного сигналу особистості (самобудови), так і предметно діяльнісної спрямованості особистості даного регіонального соціуму – профілю (самодобудови). Є змістом профільної освіти особистості.

4. Потреба «нової» педагогіки – це, свого роду, теоретична (особистісно-кібернетична) галузь знань – потреба педагогічного прогнозування, моделювання й проектування майбутнього суспільства, динамічних зв'язків між його суб'єктами (людина, група людей тощо), людиною й суспільством на різних етапах соціумізації особистості, діяльності як співдіяльності людей (взаємодія генетичних програм), допрофесійної підготовки учнів (студентів) на засадах до-профільної й профільної навчально-виховної діяльності: взаємодії в напрямі взаємомислення.

5. Предметно діяльнісний принцип (діяльність, що вибирається учнем – на першому місці, предмет, що добирається – забезпечує

реалізацію вибору учня щодо певної діяльності: прикладна, академічна) забезпечить організацію профілів (до-профілів) навчання в середній школі на засадах відповідної психологічної розвідки (рефлексії), соціально орієнтованої, іманентно присутньої в навчальному предметі профорієнтації для професійного самовизначення та наукової організації праці (кібернетичних основ управління) у системі освіти.

6. Суспільство здатне поводити себе цілеспрямовано, культурно завдяки відповідній освіті – може в певних рамках вибирати шлях власної еволюції...

Література

1. Грушевський М. С. Новий поділ України / М. С. Грушевський // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К. : Знання, 1921. – С. 215–218.
2. Самодрин А. П. Архітектоніка профільної освіти : навч.-методичний посібник / А. П. Самодрин. – Кременчук : ПП Щербатих, 2015. – 223 с.
3. Самодрин А.П. Архітектоніка профільної освіти: управлінський аспект : Кн. 2 / навч.-методичний посібник / А. П. Самодрин. – Кременчук : ПП Щербатих О.В., 2017. – 168 с.
4. Самодрин А. П. Емпіричне узагальнення створення науково-навчального комплексу Кременчуцького регіону України / А. П. Самодрин // Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження. – К.: ЦГО НАН України. – 2013. – №29. – С. 302–317.
5. Самодрин А. П. Формування навчально-освітнього простору регіону : [монографія] / А.П. Самодрин. – Кременчук : ПП Щербатих, 2006. – 456 с.

2.2. ЦИКЛІЧНІ НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАХОДИ НАУКОВЦІВ І ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В СЕЛІ КОТОВКА МАГДАЛИНІВСЬКОГО РАЙОНУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 2015-2016 рр.

*Конюхова Н. М.,
Самодрин А. П.,
Рибалка В. В.,
Іванченко М. Г.,
Басанець О. М.*

Починаючи з 2011 року доктор психологічних наук, професор Рибалка В.В. і доктор педагогічних наук, професор Самодрин А.П. майже щорічно відвідували своє рідне село Котовку Магдалинівського району Дніпропетровської області і зустрічалися зі своїми земляками – педагогічними працівниками розташованого тут Котовського науково-реабілітаційного центру Дніпропетровської обласної ради і Департаменту освіти і науки Дніпропетровської обласної державної адміністрації. Відвідування Котовки мало також на меті участь у поминальних днях («гробки»), коли все село збирається на кладовищі, щоб пом'янути своїх прашурів. У Рибалки Валентина Васильовича тут поховані дід Федосій Трохимович Рибалка (Білорус, Дідович) і бабуся Єфросинія Феодосіївна Рибалка, яким він поставив разом із сестрою Нестеренко Тамарою Василівною новий пам'ятник – за ним доглядає їх котовська родичка Жогленко Галина Петрівна. У Самодрині Анатолія Петровича на кладовищі знайшли свій спочинок прадіди, діди і батьки, близькі та дальні родичі.

У наступних зустрічах і розмовах з педагогами Котовки та друзями дитинства виникла думка про проведення наукових семінарів з педагогічними колективами загальноосвітнього навчального закладу і реабілітаційного центру Котовки, що і було зроблено у повному форматі 2015 та 2016 року. Наведемо далі інформацію про ці заходи. В організації наукових семінарів брали участь колишній директор Котовського науково-реабілітаційного центру Іванченко

Микола Григорович і його теперішній директор Конюхова Наталія Миколаївна, професори Рибалка Валентин Васильович і Самодрин Анатолій Петрович, директор Бузівської загальноосвітньої школи, український письменник-прозаїк, друг дитинства і сусід по вулиці майбутніх професорів Басанець Олександр Михайлович.

2.2.1. НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ СЕМІНАР «РОЗВИТОК ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА» 18 КВІТНЯ 2015 РОКУ

Науково-практичний семінар мав на меті актуалізацію проблеми розвитку духовного потенціалу в педагогічній дії та пошуку інновацій у духовно-моральному вихованні особистості.

Учасниками семінару були і виступили:

Рибалка В.В. – доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (м. Київ).

Самодрин А.П. – доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи і соціально-гуманітарних дисциплін, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону, координатор Науково-навчального комплексу «Профільна освіта регіону», Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, Кременчуцький інститут (м. Кременчук).

Басанець О.М. – письменник, краєзнавець, учитель української мови і літератури Бузівської ЗОШ;

Отець Іоан – ієрей, настоятель Спасо-Преображенського Храму с. Котовка;

Конюхова Н.М. – директор КЗО «Котовський НРЦ ЛОР»;

Дьоміна Н.В. – заступник директора з навчально-виховної роботи;

Заворотнюк Л.І. – заступник директора з виховної роботи;

Суріна Ю.С. – практичний психолог;

Нехай Н.В. – соціальний педагог;

Іванченко М.Г. – директор історико-краєзнавчого музею с. Котовка;

Дворник Л.Л. – керівник етнографічного гуртка «Світлиця»;

Какарека В.М. – учитель музичного мистецтва;

Полішко О.С. – директор Котівської ЗОШ І-ІІІ ст.;

Киричок Т.А. – заступник директора з навчальної роботи Котівської ЗОШ І-ІІІ ст.;

Пустова О.А. – заступник директора з виховної роботи ЗОШ І-ІІІ ст.;

Сорока Л.І. – викладач предмету «Основи християнської етики Котівської ЗОШ І-ІІІ ст.;

Молодіжний клуб «Серце на долонях» КЗО «Котовський НРЦ ДОР».

Місце проведення: КЗО «Котовський НРЦ ДОР».

План проведення семінару:

1. Організаційний блок: 10.00-10.15.

Відкриття та представлення учасників семінару.

Конюхова Наталія Миколаївна – директор КЗО «Котовський НРЦ ДОР».

Рибалка Валентин Васильович – доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (м. Київ).

2. Теоретичний блок. 10.20-11.00.

Доповідь: «Школа – духовна педагогічна майстерня ноосфери».

Самодрин Анатолій Петрович – доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи і соціально-гуманітарних дисциплін, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону, координатор Науково-навчального комплексу «Профільна освіта регіону», Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, Кременчуцький інститут (м. Кременчук).

3. Практичний блок. 11.00-12.00.

Тренінг компетентності педагогічних працівників у розвитку духовного потенціалу.

Рибалка Валентин Васильович, доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу психології

праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (м. Київ).

4. **Круглий стіл «Духовний простір школи-родини».** 12.00-13.00.
Обмін досвідом. Заступник директора з виховної роботи **Заворотюк Людмила Іванівна.**
5. **Перегляд виставки дитячих робіт «Духовна скарбничка».**

Божественні слова напутствія сказав Настоятель Спасо-Преображенського храму села Котовка ієрей **Отець Іоан.**

З поетичною передмовою до присутніх звернулася заступник директора з виховної роботи центру, поетеса **Людмила Іванівна Заворотюк.**

ТРЕБА СІЯТИ...

*Треба сіятись, щоб врожайлось,
Щоб волошками жито бавилось
І зоралася вчасно стерня.*

*Перед Богом нам треба каятись,
Скільки душам грішить та маятись,
Помоліться за це щодня.*

*Щоб хороша розмова мовилась,
А планета довір'ям повнилась,
Щоб не Косово і не Чечня.*

*Добротою життя щоб славилось,
Щоб у серці, як в церкві, правилось,
Бо без цього немає життя.*

*Будем сіяти, щоб врожайлось,
А в колисці дитя щоб бавилось,
Бо без цього немає життя.*

2.2.2. КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ОСВІТИ “КОТОВСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ЦЕНТР ДОР”: ДОСВІД ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ.

Конюхова Н. М., Іванченко М. Г.

Село Котовка, вул. Садова, 2, Магдалинівський район,
Дніпропетровська область, 51112,
тел. 9-23-82, факс (291) 9-23-82,
e-mail: larikot@meta.ua, <http://www.kotovka-sshi.umi.ru>,
код ЄДРПОУ 23078513

Комунальний заклад освіти «Котовська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат» Дніпропетровської обласної ради» є закладом, де навчаються діти з діагнозом «легка розумова відсталість» (діагноз встановлений ОПМПК). При потужності закладу 170 дітей, в школі на сьогоднішній день знаходиться 155 учнів, 60 з них – діти-сироти, інші діти з багатодітних та малозабезпечених сімей, проживаючих у сільській місцевості. 80 працівників забезпечують повноцінне існування закладу. Пріоритетом роботи закладу є створення умов для формування соціально-адаптивної та соціально-продуктивної особистості: діагностика, корекція та профілактика з метою усунення програми в уміннях і навичках учнів, виправлення поведінки, сприяння повноцінній соціальній адаптації дітей, інтеграції їх у суспільство впровадженням системи інклюзивного навчання. 45 педагогів, (більшість з яких мають дві вищі педагогічні освіти, одна з яких – дефектологічна), складають давно сформований, плідно працюючий, творчий колектив, професіоналів своєї справи. Школу очолює молодий директор учитель-методист вищої категорії, вчитель-дефектолог Конюхова Наталія Миколаївна. На даний час адміністрація працює над модернізацією навчального закладу, а саме викладення Статуту в новій редакції, що несе за собою не тільки зміну назви закладу на КЗО «Котовський навчально-реабілітаційний центр» ДОР», а й впровад-

ження нових форм і методів роботи, інклюзивного навчання, відкриття дошкільної групи для дітей з інтелектом норма.

Цей заклад має особливу історію. Після ліквідації Запорізької Січі, Котовка разом із земляними угіддями, була подарована Катериною II як «рангова дача» полковнику Л.С. Алексєєву, який став одним з найбільших землевласників краю. Останній із сімейства Алексєєвих – Григорій Петрович побудував у Котовці розкішний маєток та величну споруду – церкву. За роки радянської влади у приміщенні маєтку знаходився райком партії Котовського району та райвиконком. У 1958 році після злиття районів Котовський район перестав існувати, а на початку 1959 року приміщення було віддане дітям-сиротам та дітям з порушенням розумової діяльності. Так була створена, а потім добудована у 1973 році Котовська школа-інтернат.

Школа знаходиться в екологічно чистій природно-кліматичній зоні, має величезне подвір'я, парк, спортивний та ігровий майданчики.

Загальна площа, яку займає школа складає 7062,6 м². Окремими будівлями є навчальний корпус, який з'єднаний з спальним корпусом, спортзалом та харчоблоком і їдальнею, спальний корпус хлопців разом з актовим залом та швейною майстернею, сан блоком; медпункт відповідно обладнаний; будівля, де знаходиться кабінет соціально-побутової орієнтації, бібліотека, штукатурна та столярна майстерні, велика кількість господарчих будівель.

Усе матеріально-побутове середовище забезпечує потреби та інтереси дітей. У школі працюють спортзал, комп'ютерні класи, кабінет психолога, реабілітаційний комплекс (кабінет логопеда та лікувальної фізкультури).

В закладі вирішуються проблеми реабілітації фізичного та психічного здоров'я, забезпечення умов для збереження родинних стосунків між вихованцями та їхніми близькими родичами, сприяння повернення дітей до біологічних родин, підготовки їх до проживання у прийомних сім'ях.

Упродовж розвитку суспільства так чи інакше поставало питання про форми громадської опіки, лікування, а пізніше і навчання дітей з обмеженими психофізичними можливостями.

Спеціальні школи, вчасності – зокрема і наша, якісно та на професійному рівні вирішують питання навчання та реабілітації дітей з особливими освітніми потребами.

Одна з тенденцій сучасної корекційної педагогіки – раннє надання допомоги дітям з особливими потребами з метою своєчасної та максимальної корекції дефектів розвитку.

Школа комплектується учнями на основі висновків обласного психолого-медико-педагогічного центру.

Комплектування закладу дітьми здійснюється відповідно до чинного законодавства України з урахуванням навчального нахилу та профілю закладу. Зарахування дітей до закладу здійснюється за наявності документів, передбачених чинним законодавством України.

При зарахуванні дітей до закладу допускається перевищення віку дітей, установленого для загальноосвітніх навчальних закладів. Зарахування учнів до закладу здійснюється згідно з наказом директора на підставі таких документів:

- заяви батьків або осіб, які їх замінюють;
- направлення відповідного органу управління освітою;
- копії свідоцтва про народження дитини;
- висновку ОПМПК;

висновку територіального лікувально-профілактичного закладу чи тубдиспансеру;

особової справи (витягу з особової справи) та документа про наявний рівень освіти (крім дітей, які зараховуються до підготовчого, першого класів);

індивідуальної програми реабілітації для дитини-інваліда;

довідок про стан здоров'я дитини: медичної карти дитини (ф. № 026/о);

витягу з „Історії розвитку дитини” (ф. № 112/о) з даними про результати аналізів; копії „Карти профілактичних щеплень” (ф. № 063/о); довідки дільничного лікаря про епідеміологічне оточення, що дитина не перебувала в контакт з хворими на інфекційні хвороби або бактеріоносіями; медичної довідки про стан здоров'я дитини з висновком лікаря, що дитина може відвідувати навчальний заклад.

Питання про кількісний склад загального контингенту вихованців закладу вирішується щороку на основі можливостей матеріальної бази закладу з обов'язковим дотриманням санітарно-гігієнічних вимог. Прийом учнів до закладу відбувається протягом року.

Прийом учнів до закладу проводиться з дошкільного віку (з 3х до 7 років відповідно до наказу директора, що видається на підставі заяви батьків або осіб, які їх замінюють, результатів медичного обстеження, висновків обласного психолого-медико-педагогічного центру, направлення Департаменту освіти і науки облдержадміністрації.

Відрахування дітей із закладу здійснюється в порядку, визначеному чинним законодавством України.

Заклад має такі підрозділи:

групи дітей дошкільного віку за пріоритетними напрямками: художньо-естетичний, фізкультурно-оздоровчий, музичний, гуманітарний;

школу I – II ступенів з напрямом трудового профільного навчання.

Навчальна програма для учнів 10 класу з профільним трудовим навчанням передбачає систему заходів, спрямованих на відновлення, компенсацію порушених функцій, оволодіння вихованцями трудовими вміннями та навичками, що є основою для подальшої професійної підготовки.

Трудове навчання здійснюється диференційовано, з урахуванням психофізичних, індивідуальних особливостей учнів, у формі професійного навчання.

Професійне навчання організовується на базі навчально-виробничих майстерень, навчально-дослідних ділянок та власного підсобного господарства.

З метою спеціальної допомоги корекції й лікувальної реабілітації дітей з помірно легкою розумовою відсталістю або вадами психофізичного розвитку створюються дошкільні групи, підготовчий та 1 – 10 класи.

Відповідно до особливостей психофізичного розвитку дітей у школі функціонують такі види груп:

для дітей віком від 6 років до 18 років із затримкою психічного розвитку – I – II ступенів (I ступінь – підготовчий клас, 1 – 4 класи; II ступінь – 5 – 9 класи);

для розумово відсталих дітей віком від 6 до 18 років – I – II ступенів (I ступінь – підготовчий клас, 1 – 4 класи; II ступінь – 5 – 9 класи);

для дітей з помірною розумовою відсталістю – (I ступінь – підготовчий клас, 1 – 4 класи).

Обов'язковий строк навчання в школі 10 років, з підготовчим класом – 11 років. Наповнюваність класів і виховних груп 6 – 12 осіб.

До 10 класу з поглибленою професійною реабілітацією зараховуються учні за рекомендаціями лікарів і шкільної психолого-медико-педагогічної комісії з урахуванням побажань учнів та їх батьків (осіб, які їх замінюють).

У 10 класі комплектування груп для професійно-трудового навчання здійснюється за напрямками:

- сільськогосподарська праця;
- штукатурна справа;
- столярна справа;
- швейна справа;
- кулінарія та обслуговуюча праця;
- народні промисли;
- квітникарство.

Після закінчення навчання в закладі випускникам видається документ про освіту державного зразка.

Гранична наповнюваність класів та виховних груп визначається згідно з чинним законодавством України.

За поданням педагогічної ради закладу та рішенням обласного психолого-медико-педагогічного центру учні закладу (в разі необхідності) можуть переводитися до іншого типу закладу.

Прийом дітей до закладу та формування нових груп у дошкільному відділенні та класів у спеціальній школі, переведення в інший клас або вікову групу проводяться до початку навчального року.

У разі необхідності учні можуть зараховуватися або переводитися до іншого класу та групи протягом навчального року на підставі висновку ШПМПК.

Організація навчально-виховного процесу в Закладі здійс-

снюється відповідно до робочих навчальних планів, розроблених на основі типових навчальних планів, затверджених Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України, нормативно-правових актів і враховує профіль закладу.

Навчально-виховний процес у закладі провадиться державною мовою.

Навчально-виховна та лікувально-реабілітаційна робота, профільне навчання здійснюються відповідно до спеціальних базових навчальних планів і програм, розроблених Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України.

Заклад забезпечує для дітей сприятливі соціально-побутові умови, кваліфікований догляд, виховання, навчання та лікувальну реабілітацію відповідно прийнятих варіантів програм, які базуються на чинному законодавстві України.

Процес виховання та навчання в спеціальній школі має корекційно-виховну направленість. Навчання – основний шлях корекції недоліків розвитку дітей з особливими освітніми потребами.

Початкова школа – одна з найважливіших ланок в системі навчання дітей з особливими освітніми потребами.

До школи приходять діти зовсім не підготовлені до навчання. Так як це діти в основному з неблагополучних, малозабезпечених, асоціальних сімей. Дошкільні дитячі заклади такі діти не відвідують і тому значно відстають в розвитку від своїх однолітків. Діти не вміють навіть гратися, не мають навичок культури поведінки, вміння слухати і чути, дивитися і бачити, висловлювати думку про почуте, побачене і зроблене, а найголовніше – зовсім немає інтересу до навчання. У дітей бідний словниковий запас, у межах побутового вжитку, вони погано говорять, а іноді взагалі не говорять. Тому потребують занять з логопедом, психологом. Діти не орієнтуються в оточуючому середовищі, не відрізняють кольори, не знають геометричні фігури, не запам'ятовують декілька слів, речень, маленьких віршиків. Не мають поняття про число та цифру, не вміють рахувати, порівнювати, аналізувати. В пропедевтичний період вчителі-дефектологи фактично формують той рівень знань в учнів, який необхідно мати до приходу в школу. Вчителі шукають

шляхи, методи та прийоми, які б допомогли спонукати школярів учитися гратися, спостерігати, думати, висловлювати думку, писати, читати, рахувати, викликати інтерес до навчання.

Для того, щоб процес навчання дітей з особливими освітніми потребами був ефективним, заняття проводяться в ігровій формі. Серед нестандартних форм уроків є уроки-подорожі, уроки-змагання, уроки-вікторини, уроки-казки. Для таких уроків характерна така структура змісту і форми, що викликає у молодших школярів захоплення та інтерес до навчання, сприяє їх оптимальному розвитку і вихованню. Діти засвоюють матеріал і виконують завдання, рятуючи або допомагаючи казковим персонажам. Інсценізують уривки або казку в цілому на уроках читання. Часто на уроках розгадують головоломки, ребуси, різні цікаві завдання. Важливо, щоб кожна дитина виконувала по-сильне завдання і відчувала радість успіху. Індивідуальний підхід є одним з ефективніших для навчання і виховання дітей. Широко застосовується і диференційований підхід до учнів. В одному класі можуть навчатися учні, виконуючи завдання за III варіантами, враховуючи рівень розвитку та пізнавальних можливостей учнів. Через низький рівень логічних процесів розумово відсталим дітям важко виділити основне із почутого, тому дефектологи насамперед забезпечують послідовність, доступність і наступність у корекційній роботі, весь навчальний матеріал подається відповідно до розумових здібностей учнів. Розумово відсталим дітям притаманне конкретне, наочно-образне мислення і тому їх навчання проводиться на предметно-наочній основі. Нові поняття або способи дії формуються на основі споглядання учнями зображених предметів і практичної діяльності з ними.

Одним із основних симптомів розумової відсталості є малорухливість нервових процесів, що зумовлює затримку психічних процесів: сприйняття, уявлення, запам'ятовування та відтворення, мислення, практичної діяльності. Тому навчання таких дітей і корекція їхніх вад здійснюється в повільному темпі з неодноразовим повторенням. Враховуючи швидко втомлюваність молодших школярів і втрату працездатності під час

виконання певних завдань на уроках, дефектологи-вчителі початкових класів упроваджують елементи гри, творчий підхід до виконання завдань, які є емоційно-позитивно забарвленими та викликають інтерес до поставлених завдань.

Ігрова діяльність справляє вирішальний вплив на весь перебіг психічного розвитку в молодшому шкільному віці. Під час ігрової діяльності в молодших школярів відбувається розумове виховання, розвиток усіх психічних процесів, аналіз, синтез, порівняння предметів, їхня класифікація за певними ознаками, мовленнєвий розвиток, трудове виховання, розвиток загальної та дрібної моторики.

Вчителі початкових класів прикладають максимум зусиль, щоб навчити дітей читати, писати, рахувати, адже їм доводиться працювати «з чистого аркушу». В своїй роботі застосовують такі методи і прийоми, щоб якомога більше розвинути дітей, дати їм знання, а потім зуміти примінити їх в практичній діяльності. Вчителі радіють успіху кожної дитини, спонукають їх до навчання, заохочують та стимулюють дітей. Результати своєї праці вони бачать уже в 4 класі. Коли діти вже читають, вміють переказувати зміст прочитаного, пишуть на слух, списують рукописний та друкований тексти, розв'язують задачі та приклад. За всіма цими успіхами дітей стоїть щоденна, кропітка, наполеглива праця вчителів молодших класів.

Навчання як цілісна система складається з логічно пов'язаних ланок. Ними являються: початкове навчання з поступовим та логічним його продовженням в середніх та старших класах спеціальної школи.

За роки існування нашої школи поступово сформувався новий погляд на діяльність учителя. Кожен вчитель сьогодення виконує функцію новатора, фахівця, який у щоденній праці впроваджує новітні ідеї, комп'ютерні технології, концепції, методи навчання та виховання. Діяльність вчителів нашої школи слід розглядати як інноваційну педагогічну систему, спроможну до постійного оновлення, відкрити до нового педагогічного та учнівського досвіду, до змін у системі потреб учнів та потреб суспільства.

Одним із принципів реалізації національної освітньої політики є заохочення до неперервного процесу оновлення і удосконалення теорії і практики освіти, який оптимізує досягнення її мети, формування інноваційного потенціалу педагога, його інноваційної поведінки.

Вчителі школи, при сприянні членів творчої групи закладу, працюють над систематичним підвищенням педагогічної майстерності, наукового рівня, удосконаленням професійної компетентності та підвищення ефективності навчально-виховного процесу підвищення фахової майстерності та психолого-педагогічної підготовки вчителів.

Досвідом роботи наших педагогів стали слова «Навчання треба зробити цікавим». Основне завдання педагогів – зацікавити учнів навчанням. Розвиток інтересу до навчання залежить від особливості подання навчального матеріалу, тому вчитель повинен бути гарним оратором, наводити яскраві та цікаві приклади, які б запам'ятовувалися, демонструвати явища, вчити робити висновки, аналізувати, узагальнювати та навчити використовувати вивчене на практиці.

Так на уроках читання в 5-10 класах нашої спеціальної школи метою є формування основ читацької культури в школярів, формування потреби читання художньої літератури, прищеплення інтересу до книги, як до джерела інформації, навчання сприйманню художнього твору, як вищого мистецтва.

Готуючись до уроків читання, вчителі ставлять перед собою певні завдання, а саме:

- формування міцних читацьких навичок, читацької самостійності, читацьких інтересів;
- виховання засобами літератури любові до України, її народу, мови;
- прилучення до кращих літературних надбань;
- вироблення вмінь працювати з текстом різних жанрів, типів і стилів мовлення;
- розвиток і корекція пізнавальних інтересів.

В старших класах школи-інтернату для дітей з особливими потребами центральною роботою на уроках читання є робота

над текстом твору. Для цього обираються різноманітні методи та прийоми, як традиційні так і не традиційні, інноваційні: розповідь, бесіда, ілюстрації, картини, фото, відеозаписи, рольові ігри, драматизація та інше.

Для успішного засвоєння змісту прочитаного застосовуються на уроках ігрові прийоми. Одним із них є рольова гра. Рольова гра – діяльність дітей, у процесі якої вони відтворюють прочитане, побачене, почуте в ролях, використовуючи всі або деякі з таких виразних засобів: інтонацію забарвлене слово, міміку, жест, рух, костюми чи атрибути костюмів. Це все сприяє і впливає на корекцію загального розвитку дітей, удосконалює їхні творчі здібності.

У процесі вивчення навчального матеріалу з математики вчителі нашої школи впроваджують різні інноваційні методи навчання та інтерактивних технологій, які сприяють розвитку пізнавальної діяльності учнів, розвитку пам'яті. Наші спостереження свідчать, що розумово відсталі діти не визначають або плутають кольори, не лише внаслідок порушення сприймання кольорів, а й тому, що в їхньому активному словнику відсутні ці назви. Відтак, засвоєння назв кольорів, їх відтворення є важливим засобом поповнення словникового запасу. Крім того, необхідно прагнути до розвитку обсягу і точності пам'яті. Цьому сприяє поступове збільшення кількості об'єктів для визначення кольору і правильного відтворення їх назв. Враховуючи особливості пам'яті дітей з особливими потребами, доцільно постійно повторювати назви кольорів, спочатку без співвідношення з об'єктами, а потім за еталоном, під час багаторазового пред'явлення предметів певного кольору. Багаторазове повторення назв чисел, їх порівняння (з опорою на числовий ряд) запис цифр розвиває пам'ять. Розвитку обсягу і точності пам'яті сприяє поступове ускладнення матеріалу.

Варіативне повторення матеріалу підвищує ефективність запам'ятовування. Розвиток рухової пам'яті відбувається під час обведення цифр та їх шаблонів. Важливим напрямком корекційної роботи з математики є формування в учнів самоконтролю виконаної роботи (математичного диктанту, самостійності,

практичної роботи, усного рахунку): перевірка відповідей здійснюється спочатку за допомогою вчителя чи за зразком.

Вчителі математики нашої школи зробили висновок, що у процесі навчання математики відбувається розвиток супроводжуючого мовлення. Багаторазове повторення аналізу виконання завдання, відтворення (словесне і ділове) розвивають пам'ять, її обсяг і точність.

Форми організації навчання учнів з природознавства мають динамічний характер. Навчання проводиться не лише в класі, а й на вулиці, у лісі, парку, біля водойм, в саду, музеї.

Ефективність засвоєння учнями природного матеріалу досягається за допомогою методів: спостережень, дослідів, демонстрування натуральних об'єктів, колекцій, муляжів.

Інноваційні методи і технології на уроках природознавства – це спостереження учнів у природі, досліді, висновки до демонстрованих дослідів. Під час практичної діяльності учні залучаються до знань, використовуючи для цього завдання на порівняння, класифікацію, виділення головного, вставлення причинно-наслідкових зв'язків.

Важливе значення для засвоєння природного матеріалу мають екскурсії, під час яких предмети і явища розглядаються в природних умовах. В ході екскурсії здійснюється різноманітна виховна робота, звертається увага учнів на багатства і красу рідного краю, на раціональне використання природних багатств, прищеплюється бережливе ставлення до природи.

На уроках природознавства обов'язковим є систематичне проведення словникової роботи. Розширення словникового запасу розумово відсталих школярів про предмети і об'єкти природи, допомагає їм правильно використовувати слова і терміни. Для використання на уроках природознавства інноваційних технологій в школі є необхідне обладнання, різноманітні наочні посібники, натуральні об'єкти, муляжі, таблиці, малюнки, альбоми, колекції корисних копалин, чорних та кольорових металів, гербарії, роздатковий матеріал.

Найважливішим в роботі вчителя нашої школи є любов педагога до дітей. До кожної дитини проявляється чуйність.

Аналіз досвіду навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в країнах Європи доводить необхідність введення в Україні методів і прийомів інклюзивної освіти.

Підготовка до майбутнього – самостійного життя, до адаптації та інтеграції в суспільство – одне з найголовніших завдань, яке стоїть перед нашою школою. Велику роль в цьому плані відіграють елементи інклюзивної освіти, які запроваджуються в навчально-виховному процесі учителями нашої школи.

Саме поняття «інклюзія» означає включення. Ми намагаємось збільшити ступінь участі дітей з різними нозологіями у соціальне середовище. Педагоги школи шукають ефективні шляхи задоволення індивідуальних потреб всіх без виключення дітей.

Ми хочемо домогтися того, щоб відмінності, якісь особливості дитини, розглядалися як позитивне явище, яке стимулює навчання дітей та дорослих. Головне завдання кожного вчителя – вивчити потреби і проблеми кожної дитини і адаптуватися до них. Тобто девіз «Рівні можливості для кожного» є пріоритетним для всіх педагогів школи. Ми вважаємо, що зусиллями всього педагогічного колективу школи ми плекаємо дитину, яка доволі швидко не сприймає як ворожий. Ми намагаємось вчити її жити в суспільстві, сприймати себе як повноправного громадянина цього суспільства. Про це говорить те, що випускники нашої школи працевлаштовані. Після закінчення школи діти продовжують навчання в ПТУ та здобувають будівельні професії. Ми гордимось тим, що Панасенко Юлія, яка навчалась у нашій школі, закінчила місцеву музичну школу, а потім музичне училище, була учасницею багатьох конкурсів у Дніпропетровську і навіть у Києві. А Масич Ілона здобула професію майстра професійно-технічного навчання.

Після закінчення школи багато дітей закінчують курси комп'ютерного навчання, а деякі працюють кондитерами, заправниками на автозаправних станціях, у сільському господарстві, на заводах та будівельних майданчиках нашої області.

Спостерігаючи за дітьми, охопленими інклюзивним навчанням, ми помічаємо, що у дітей з особливими потребами вини-

кає прагнення наслідувати успішніших дітей, досягати кращих результатів у навчанні, творчості, бажання нічим не вирізняться.

У дітей руйнуються комплекси, вони вільно спілкуються один з одним, набувається досвід подолання труднощів. Наприклад, дві сестрички були переведені до нашої школи з діагнозом «аутизм». При першому знайомстві і на початкових етапах роботи дівчатка були дуже замкнуті, важко йшли на контакт з дітьми і з дорослими. Зараз ми спостерігаємо значні зміни у поведінці та розвитку дітей. Вони вільно спілкуються з однолітками, з учителями і вихователями, їх поважають однокласники. Дівчатка активні учасниці гуртка «Диво-хрестик», приймають участь у художній самодіяльності класу.

У дітей, охоплених інклюзивною освітою, посилюється інтерес до життя, з'являється додаткова мотивація до навчання. Вони частіше замислюються над своїм майбутнім, над вибором професії. Вони розуміють, що від результатів їхнього навчання в школі, від їхніх зусиль, залежатиме подальше навчання, робота, заробітна плата, а значить і матеріальне становище. Тобто діти стають краще підготовленими до реального життя.

Помітно, що в учнів краще формуються звички до життя в колективі, зникає відчуття самотності, діти починають розуміти, що вони такі ж, як і інші. Це впливає на розвиток комунікабельності дитини.

Хлопчики і дівчатка стають активнішими, у них з'являється можливість брати участь у різних видах діяльності. Наприклад, крім підвищення активності на уроках, діти починають брати участь у предметних тижнях, спартакіадах, виставках, виховних заходах. У них підвищується позитивна самооцінка, урізноманітнюється спілкування.

Працівники нашої школи готові і надалі надавати послуги інклюзивної освіти в навчальному закладі. До прийомів інклюзивної освіти можна вдаватися в різних ситуаціях та на різних етапах уроку. Це є і практичні завдання, демонстрування наочних матеріалів з покроковими інструкціями, рольові ігри і залучення до них дитини з особливими освітніми потребами.

На уроках математики, мови, літератури, біології, історії, музики вчителі застосовують індивідуальні прийоми інклюзії, такі

як зміна тривалості виконання завдання чи тривалість його виконання, кількаразове повторення ключових елементів завдання та надають додатковий час для його завершення, введення більшої кількості запитань і застосування вправ різного ступеня складності, використання підказок і навідних запитань для стимулювання навчальної активності.

Вчителі української мови та літератури не обмежуються пасивним читанням або прослуховуванням. Вони застосовують наочні посібники, відеозаписи, комп'ютерні програми і проводять різноманітну роботу з ними. Особливу увагу ми приділяємо розвитку активності учнів, врахуванню особистісних якостей і інтересів учнів з особливими освітніми потребами.

Ми розуміємо, що для успішної реалізації інклюзивних програм дуже важлива ефективна співпраця педагогів і родин дітей з особливими освітніми потребами. Тому намагаємося створити у школі сприятливу атмосферу, коли педагогічний колектив дружньо налаштований і допомагає в усьому. Ми налаштовані на постійне двостороннє спілкування між родиною дітей і школою. Проект, за яким живе і працює школа так і називається «Школа-родина». А ще, ми дуже хочемо, щоб батьки дітей з особливими потребами виступали в ролі наших колег.

Слід зазначити, що інклюзивне навчання передбачає активне залучення дитини з особливими освітніми потребами до навчального процесу як на уроці, так і в позаурочний час. Тому, крім індивідуальних навчальних планів, в основі яких намічені шляхи ефективного навчання та успішного формування соціальної поведінки дитини, ми розробили адаптовані тематичні плани для того, щоб учень залучався до щоденного навчального процесу, а виконання індивідуальної навчальної програми не йшло в розріз із роботою на уроці. Наприклад, учитель першого класу розробила адаптовані календарні плани для учнів із ЗПР, учнів підготовчого та першого класу з діагнозом «Легка розумова відсталість». Основою цих планів є навчальна програма, за якою і працює педагог.

Працівники нашого навчального закладу намагаються створити таке середовище, де б дитина почувалася комфортно та

впевнено. Це одне з найважливіших завдань адміністрації та педагогів і, водночас, перший крок на шляху налагодження довірливих, партнерських стосунків з родинами.

У спеціальній школі особливі корекційно-розвивальні можливості містить трудове навчання.

На заняттях з праці і через їх предметно-практичний зміст існують сприятливі умови для виправлення недоліків розвитку учнів, передусім їх розумової сфери. На таких заняттях діти діють у системі розгорнутих та зовні фіксованих вимог. Ці заняття дають змогу переходити від наочно-практичних дій через зовнішнє приговорювання дій у внутрішньому плані. Розвивати розумову сферу та діяльність у цьому. Результативність роботи на заняттях, уроки праці в спеціальній школі для дітей з порушеннями розумового розвитку є основою формування позитивного ставлення до неї, а це в свою чергу, є необхідною умовою досягнення ефективності корекційної роботи. Особлива роль у досягненні корекційно-розвивальних цілей відводиться трудовому навчанню ще й у зв'язку з його важливим місцем у підготовці дитини з вадами інтелекту до самостійного життя у суспільстві.

Водночас дослідження доводять, що сам по собі факт навчання учня праці, включення його в навчально-трудова ситуацію ще не забезпечує корекцію та розвиток дитини. Тобто, вади в розвитку дитини не виправляються автоматично, а лише тоді, коли над цим спеціально працювати. Корекційно-розвивальний ефект можливий лише за умови спеціальної організації трудового навчання, тобто якщо воно буде корекційно спрямованим.

Від досягнення корекційної мети значною мірою залежить і можливість досягнення суто освітніх цілей трудового навчання дітей. Як дослідження, так і практика показали, що відсутність своєчасного корекційного впливу на дитину з вадами розумового розвитку заважає ефективно засвоювати програмний матеріал. Забезпечення ж корекційної спрямованості навчання сприяє як психофізичному розвитку дитини, так і успішності її трудової допрофесійної підготовки.

Виходячи з розуміння сутності корекційно-розвивальної роботи як підсистеми в спеціальній системі освіти аномальних дітей,

корекція як педагогічний процес забезпечується всіма її ланками, змістом, методикою, організацією. Відповідно, корекційно спрямованим є те трудове навчання, зміст, методика й організація якого слугують меті виправлення вад розвитку та покращенню розвитку дитини в цілому.

Мета такого спеціально побудованого педагогічного процесу трудового навчання в закладі, визначається предметом корекційно-розвивального впливу, тобто тим, що має виправлятися, послаблюватися, долатись і загалом розвиватись у дитини. Відповідно до нього добирається необхідний для проведення корекційної роботи зміст навчання, методика, організаційні форми, обираються показники її ефективності. Отже, сам предмет впливу визначає специфіку корекційно спрямованого трудового навчання.

Участь розумово відсталих дітей у суспільно корисній праці приносить їм задоволення. Їх радує і сам процес такої праці, і її результати. Це має велике значення для розвитку не тільки пізнавальних, а й корекційних інтересів. Праця, яка дає моральне й емоційне задоволення, розширює інтереси, робить їх змістовними, стійкими.

Завдяки участі в трудовій діяльності в учнів формується почуття колективізму, стає багатшим зміст спільної праці. Поступово розвиваються працьовитість, дисциплінованість, акуратність, почуття обов'язку. Помітні зміни відбуваються у фізичному розвитку. Змінюється кістково-м'язова система, збільшується об'єм грудної клітки, поліпшується кровообіг, інтенсивно змінюється серцево-судинна систем. В учнів формуються точність, спритність, досконалішим стає опорно-рухომий апарат, поліпшується диференційованість і координованість рухів, діяльність нервової системи. Беручи участь у різноманітних формах трудової діяльності, учні набувають досвіду моральної поведінки, соціальних відносин, життєвих принципів.

Переходячи від простого до складнішого етапу трудового навчання, учні набувають і більшого життєвого досвіду. Правильно організована трудова діяльність дає можливість учням спеціальної школи досягти такого рівня психологічної, практичної і соціальної підготовки, який допомагає їм стати на шлях самостійного життя і праці.

У підготовці учнів нашої школи до самостійного життя трудове навчання займає провідне місце. Воно найбільшою мірою забезпечує готовність випускників до продуктивної діяльності в сфері матеріального виробництва. Готуючи учнів до самостійної трудової діяльності, допоміжна школа забезпечує засвоєння учнями знань з технологій матеріалів і виробництва, правил т/б, формування достатнього рівня знань, навичок виконання основних операцій, прийомів праці, темпу і ритму виробничих процесів та ряду важливих інтелектуальних умінь.

Як правило, більша частина учнів з особливими освітніми потребами мають ще й мовленнєві вади. В психічному розвитку дитини мова має величезне значення, виконуючи три головні функції: комунікативну, узагальнюючу та регулюючу.

За статистикую з кожним роком збільшується кількість дітей з різними порушеннями мовлення. Тому виправлення вад мовлення у дітей-логопатів є нині актуальною темою. Цим займаються логопед при школі та педагоги-дефектологи.

Мовлення – не лише найважливіший канал спілкування, а й потужний засіб набуття знань. Достатній рівень розвитку мовлення дитини є основою її повноцінного психічного розвитку.

У нас навчаються учні, мовленнєвий розвиток яких відбувається з певним запізненням або відхиленням від норми. Вихованцями школи-інтернату є діти розумово-відсталі з різноманітними порушеннями мовлення, такими як алалія, дислалія та ЗНМ II-III ступеня.

Головна мета логопедичної допомоги таким учням полягає у виправленні звуковимови, розвитку усіх сторін мовлення і підготовці до самостійного життя. Щоб досягти цієї мети, в школі-інтернаті створено єдиний корекційно-логопедичний простір. Завдяки спільній праці логопеда, педагогів, медичних працівників, адміністрації ми досягаємо непоганих результатів у виправленні мовленнєвих вад.

Правильна і вчасна організація логопедичної роботи є запорукою усунення мовленнєвих вад. Це впливає на підвищення успішності учнів, розвиток комунікативних навичок, які будуть їм украй необхідні для інтеграції в соціум.

Усю корекційно-виховну роботу у нашому закладі ми проводимо як на спеціальних заняттях, так і в повсякденному житті.

Основними завданнями корекційного навчання для дітей-логопатів є:

- формування і розвиток слухового та фонематичного сприймання, слухової пам'яті;
- формування звуковимови;
- формування складової структури слова і звуконаслідування складу;
- формування звуко-складового аналізу і синтезу слова;
- розширення лексичного запасу, формування зв'язного мовлення;
- розвиток пізнавальних процесів (мислення, образної оперативної пам'яті, слухової та зорової уваги);
- удосконалення просторово-часових орієнтувань;
- розвиток дрібної моторики руки;
- розвиток зображувально-графічних здібностей.

Корекційну роботу з дітьми з порушенням мовленнєвого розвитку логопед спрямовує на подолання мовленнєвих і психофізичних вад шляхом проведення індивідуальних, підгрупових, фронтальних, логоритмічних занять.

На індивідуальних заняттях проводиться робота:

- з розвитку артикуляційної моторики;
- постановки звуків;
- розвитку фонематичного сприймання;
- корекції порушених функцій з урахуванням можливостей кожної дитини.

Артикуляційні вправи пов'язані з певною лексичною темою (наприклад «Птахи», «Тварини») та іграми. На етапі автоматизації звуків у складах реалізується комплексний підхід, оскільки одночасно проводиться робота над мімікою та просодикою. Діти перетворюються на героїв казок, звірят, і таким чином розвивається уява, творча фантазія, відпрацьовується виразність мовлення, змінюється мускулатура обличчя.

Як показує досвід, дуже важливо зацікавити дітей заняттями, використовуючи різноманітні ігрові моменти, малювання, художнє слово. Щоб запобігти швидкому перевтомленню дитини, використовується якомога більше наочного матеріалу, дається можливість діяти самостійно: розкласти картинки, зібрати предмети та інше.

Плануючи індивідуальні логопедичні заняття, логопед дотримується такої структури:

1. Організаційний момент.
2. Дихальні вправи.
3. Артикуляційна гімнастика.
4. Етапи роботи над звуковимовою:
 - підготовчий;
 - постановка звука;
 - автоматизація звука;
 - диференціація звуків, що змінюються.
5. Розвиток дрібної моторики.

Для підгрупових занять об'єднуються діти зі схожими мовленнєвими порушеннями. З ними проводиться робота з автоматизації звуків, розширення словника, розвитку зв'язного мовлення. До кожного заняття з ознайомлення із лексико-граматичними формами мови включаються завдання, які сприяють формуванню психофізичної сфери дітей. Це психогімнастика, релаксація, ігри на розвиток дрібної моторики рук, голосові й дихальні вправи, ігри на концентрацію та переключення уваги. Усі завдання об'єднуються однією лексичною темою або сюжетом казки, оповідання, яке іноді під час дії (заняття) складають самі діти.

До роботи на фронтальних та логоритмічних заняттях готуються діти під час індивідуальних і підгрупових зборів. На фронтальних заняттях вивчаються тільки ті звуки, які правильно вимовляються усіма дітьми ізольовано і в полегшених фонетичних умовах. Усі вони тісно пов'язані між собою і взаємозумовлені. Перший етап – закріплення правильної вимови звуку, який вивчається. Добираючи лексичний матеріал, слід дбати про його різноманітність, насичення звуком, що вивчаємо,

при цьому, якщо можливо, включаємо дефектні звуки й ті, які змішуються.

Також на цьому етапі включаються вправи на застосування дітьми лексико-граматичних категорій (однина та множина іменників, узгодження прикметників і числівників з іменниками, префіксальні дієслова), а також різноманітні види робіт, які направлені на розвиток зв'язного мовлення (складання речень, розширення їх однорідними членами, складання розповідей за картиною, серією картин, переказ).

У процесі вироблення правильної вимови звуків навчаємо дітей співвідносити звуки, що вивчаються, робити певні висновки про різницю між ними в артикуляційному укладі, у собі їх артикулювання і звучання.

На другому етапі проводиться диференціація звуків (на слух і у вимові). Роботу з розвитку фонетичної сторони мовлення проводиться одночасно з роботою над розрізненням фонем рідної мови. Від уміння дитини сприймати і правильно вимовляти звуки, які є в її мовленні, залежить чітке відтворення складової структури слів.

Направленість уваги на звукову сторону мовлення, на фонеми із різних опозиційних груп дозволяє активізувати фонематичне сприймання. Систематичні, послідовні заняття з відпрацюванням усіх звуків забезпечують основу для підготовки дітей до оволодіння елементами грамоти.

Організаційно-сюжетна основа фронтальних занять може бути різноманітною. Використовуються такі матеріали:

- казкові сюжети;
- елементи фольклору;
- літературні персонажі;
- відомі та вигадані ігри;
- елементи сюжетно-дидактичної гри;
- сюжетні та пейзажні картинки;
- мозаїки;
- настільно-друковані ігри;
- сюжети та герої мультфільмів.

Заняття, що проводяться за єдиною темою чи сюжетом, сприяють:

- розвитку всіх компонентів мовлення;
- розширення творчих здібностей дітей;
- розвитку пізнавальних процесів;
- вихованню морально-естетичних почуттів.

Готуючись до фронтальних занять з автоматизації вимови й диференціації звуків, у структуру заняття включаються обов'язкові елементи:

1. Організаційний момент.
2. Повідомлення теми заняття.
3. Характеристика звука за артикуляційними й акустичними ознаками.

4. Вимова звуків, що вивчаються, в складах.
5. Вимова звуків у словах.
6. Фізкультхвилинка.
7. Робота з реченнями.
8. Підсумкове заняття.

Крім обов'язкових елементів, використовуються додаткові:

- завдання на розвиток функції мовного аналізу і синтезу;
- лексико-граматичні завдання;
- фізкультурні паузи (взаємодія мовлення і рухів);
- голосові, дихальні, мімічні вправи;
- імітація рухів і дій;
- творчі завдання;
- словотворення;
- вправи з розвитку пізнавальних процесів, вірші, діалоги;
- робота з віршами та діалогами.

Такі елементи доповнюють зміст заняття і направлені на всебічний і гармонійний розвиток дитини.

Корекцію вад психофізичного розвитку та пізнавальної діяльності проводимо під впливом різних методів: музикотерапії, танцювальної терапії, казкотерапії – використовуючи психологічні основи педагогічної корекції за ред. В.А. Липи.

Музикотерапія – сприяє розвитку в дітей з особливими потребами пам'яті, асоціативного мислення, сенсорики, заспокійливого впливу на нервову систему, приводить до рівноваги процесу збудження та гальмування.

Мета музикотерапії – це корекція вад психофізичного розвитку та компенсація вад недоліків фізичного розвитку дитини засобами музики. Мета педагога полягає у створенні атмосфери, яка забезпечує комфорт і можливість розслаблення, оскільки у стані розслабленого фокусування можлива найкраща концентрація, а отже, оптимальне навчання. Бо при напруженні м'язів затримується постачання крові в мозок і притупляється увага дитини. Релаксація певною музикою підтримує здатність і готовність розуму до концентрації. Під час навчання, релаксуючи правою півкулею головного мозку, дитина підвищує таким чином ефективність роботи лівої півкулі. Так з досвіду роботи помічено музичним керівником, що після проведення музичних занять (уроку, індивідуальних занять, занять вокальної студії) учні ще 8-10 хв наспівують мелодію пісні, яку вчили – це свідчить, що музичний керівник активізувала роботу лівої півкулі, розвивши їх інтелект.

Використання певної музики допомагає виконувати напружену розумову роботу і при цьому залишатися розслабленим і сконцентрованим упродовж усього уроку. З досвіду музичного керівника відомо, що для цієї мети підходить музика у стилі бароко: твори І-С. Баха, Генделя, Вівальді. Розмір і ритм таких творів синхронізують розум і тіло. На уроках читання, математики використовують музичні фізкультхвилинки, хвилинки милування (підходять до вікна, любуються природою рідного краю – звучить музика Вівальді «Зима»), на уроках образотворчого мистецтва малюють пролісок під музику Є. Гріга «Навесні», на уроках географії слухають шум моря, крики чайок і т.д.)

За останні 18 років музикотерапія у школі набула великих досягнень. Учні маленькими кроками перейшли від пасивної форми музикотерапії (слухання музики) до активної. Наші діти з задоволенням беруть участь у творчій діяльності (виконанні пісень, гри на музичних інструментах, постановці музичних казок, кліпів).

З 1997 року створена вокальна студія «Веселі нотки», до якої увійшли учні 6-9 класів. З 2000 року залучали учнів 1-5 класів. Створена своя матеріальна база. З 2007 року заклад був

забезпечений спеціальним корекційним обладнанням для реалізації мети та завдань, а саме :

1. Формування музичної культури особистості як невід'ємної частини її духовної культури.

2. Навчити дітей відчувати емоційний зміст і характер музичних творів різних жанрів.

3. Ввести учнів у світ музичної мови, підвести до висновку, що музика виражає внутрішній світ людини, зображує різноманітні рухи людини, певні життєві події, картини природи, звукові сигнали.

4. Розвивати музичний слух, пам'ять, увагу, вокально-хорові навички, допомогти відкрити в музиці животворне джерело людських почуттів і переконань.

5. Залучити дітей до різноманітної діяльності, закласти основи елементарних виконавських умінь і навичок.

6. Досягти триєдності музики, слова і руху.

7. Виховувати любов до музики, здатню до активної різнобічної діяльності, сформувати цілісно-орієнтовне ставлення до музичного мистецтва.

Навчаючи дітей в вокальній студії, знаючи про дуже низький рівень розвитку пізнавальних інтересів, учнів постійно для активізації пізнавальної діяльності учнів музичний керівник використовує такі педагогічні методи: метод заохочення, метод вправ, метод показу, репродуктивний метод, евристичний метод, фонетичний метод, метод порівняння, словесний метод, наочний метод. А також специфічними методами навчання: метод музичного узагальнення, метод запобігання наперед і повернення до пройденого матеріалу, метод емоційної драматургії.

Заняття вокальної студії проводяться як індивідуальні так і групові. Вони направлені не тільки на загальний розвиток розумово відсталі дитини, а й на розвиток її здатності компенсувати недоліки психічного розвитку. Багато солістів за цей час зросло в нашій школі : Рожко А.,(ДЦП) Демченко Ю.,Суров М, Панасенко Ю, Смикова І.,Фірсова М, Панасенко Т., Труш М, Донська К., Ячмінь Є.,Зав'ялова Ю, Зінченко Я, Мироненко Я.,Шкеда К, Панасенко Н.,Бунеско В., Цимбало А., Смертіна Г.Качалін О.,

Учні, які займаються в вокальній студії сьогодні: Шевцова О., Вороновська Л., Луговська В., Щекутуров С., Нікітіна Т., Канівець О., Саніна Карина, Лесь Б., Ковальова М., Неменко В., Костирко К., Костирко І.

Яскравою перлиною вокальної студії «Веселі нотки» є Панащенко Юля. Велике бажання співати та любов до пісні дали можливість Юлії відчувати себе краплинкою у безмежному потоці чарівних музичних звуків, що зробили її добрішою, лагіднішою, мудрішою. Це дало змогу здійснитися її завітній мрії поступити до Дніпропетровського училища культури на відділ народного пісенного співу і закінчила його, отримавши диплом за спеціальністю «організатор культурно-дозвільневої діяльності».

Вихованка мала діагноз ЗПР, прибула з багатодітної, асоціальної сім'ї. В дівчинки було виявлено певні нахили спочатку до танців, а потім і співу. Не маючи ще матеріальної бази, музичний керівник вчила її співати з голосу, використовуючи метод показу і наслідування. Дівчинка швидко піддавалася корекції, час вимагав йти вперед, стали писати фонограми де були прописані мелодії пісні. З роками фонограми до пісень стали ускладнювати, так з кожним роком під впливом музики і танців дівчинка швидко розвивалася і відрізнялася від її однокласників. Зріст своїх музичних здібностей видно було на обласних фестивалях «Повір у себе» з 1995 по 2003 рік. Вона була неодноразовим лауреатом і дипломантом фестивалю «Повір у себе». За час навчання у вокальній студії відбулася корекційно-компенсаторна реабілітація, розвивалася працездатність дитини. Юля вивчила біля 100 пісень, з кожним роком її репертуар розширювався від дитячих пісень до репертуару відомих співаків О. Білозір, Н. Матвієнко.

Юля на протязі навчання в нашій школі навчалася паралельно в Котовській музичній школі по класу бандури і закінчила її з оцінками високого рівня.

За час існування вокальної студії було створено декілька дуетів. Це Панащенко Ю. та Суоров М. (Пісня «Доброта», «А мій милий вареників просить»).

Дует Фірсова М. та Смикова І. (Пісня «Мамина казка» – виконання на два голоси), Зінченко Я. та Зав'ялова Ю. – цей дует особ-

ливий тим, що, маючи однаковий діагноз «легка розумова відсталість» Зінченко Я. мала музичний слух, але не могла координувати рухи рук з рухами ніг, під час співу. А Зав'ялова Ю. навпаки – хорошо відчувала ритм музики, пластично рухалася, але не могла володіти голосом, інтонувати мелодію. Незважаючи на певні вади, виникло бажання спробувати створити дует. Практика показала, що дівчатка одна одну навчали – під чітким педагогічним керівництвом викладача, при цьому музично-рухові засоби впливу були направлені на максимальне використання збережених аналізаторів дітей-олігофренів і коригувалися вади. Потрібно було 5 років копіткої роботи для того, щоб такі учні вирівнялися, реабілітувалися. На 5 році навчання їм не потрібно було педагогічне керівництво, в них були закладені основи елементарних виконавських умінь і навичок, вони мали власну техніку володінням голосу, було досягнуто мети триєдності музики, слова і руху, відповідної сценічної культури.

Згодом з'явилася потреба створити ансамбль «Приорільські перлинки».

Великим досягненням є те, що старша група учнів навчилася співати на два голоси такі пісні, як: «На нашій Україні» муз. і сл. (Н. Май), «Мамин вальс» (Н. Май), «Мамина сорочка» (Н. Май).

Вся корекційна робота направлена на те, щоб знайти і розвинути в дитині ті здібності, той нахил, чи навіть талант, який і лікує дитину від хвороби, і робить її корисною суспільству. Показують свої здібності та творчі здобутки на загально-шкільних святах, конкурсах, зустрічах високоповажних гостей таких, як: високопріосвященніший Митрополіт Дніпропетровський і Павлоградський Іриней, представники обласного управління освіти та науки, районної держадміністрації, ветерани Великої Вітчизняної війни, ветерани праці, гості Канади, Італії, голова Дніпропетровського обласного осередку «Всеукраїнська асоціація працездатних інвалідів», які дають високу оцінку роботі педагогічного колективу і дітям за їх здібності і таланти.

І спалахують на шкільному обрії нові зірки, яким пророчать гарну долю і вчителі, і вихователі.

Учасники вокальної студії – яскраві перлинки Приорільського краю, неодноразові лауреати обласних фестивалів дитячої творчо-

сті «Повір у себе», були нагородженні дипломами та цінними подарунками, путівками в п/т «Артек» (Панасенко Ю., ЯчміньЄ.), та п/т «Молода гвардія» (танцювальний колектив «Веселий гурт»), Качалін О. – лауреат обласного фестивалю «Почуй мій голос» – нагороджений дипломом та цінним подарунком. Вокальний ансамбль «Приорільські перлинки» – учасники III, IV, V, VI регіонального благодійного фестивалю «Мама + Я», а учасники 5 регіонального благодійного фестивалю «Мама + Я» отримали статуетку в номінації «За кращу вокальну пісню», диплом та DVD.

З великим задоволенням співають юні таланти співають для всіх односельців в сільському Будинку культури, беруть участь у районному огляді художньої творчості «Таланти Приорілля».

Дякуючи державі, 5 вихованців (Панасенко Ю., Фірсова М., Смикова І., Рябець Р., Панасенко Н.) мали змогу безкоштовно навчатися в Котовській музичній школі по класу бандури, 3 учні по класу баяну, 2 учні по класу фортепіано. (Хакімова В., Сердюченко І.). Маючи палкий ентузіазм та велику любов до народного мистецтва в школі виник ансамбль бандуристів з 5 вихованців та 2-х викладачів. Свої виступи ансамбль бандуристів дарував не тільки в школі, в сільському Будинку культури, а й на обласному фестивалі «Повір у себе» (Укр.нар. пісня «Кинув кужіль на полицю» 2005 рік) де стали лауреатами фестивалю і нагороджені дипломом та цінним подарунком. Гра на музичному інструменті дає можливість включити всі аналізатори розумово відсталих дітей: слуховий, зоровий, дотиковий, опорно-рухомий, звуковий. Опанувавши майстерною грою на бандурі в дітей виховується підвищена емоційність, пізнавальна активність, вимогливість, самостійність, збагачується внутрішній світ дитини, розвивається дрібна моторика рук, артикуляційний апарат, слухове та зорове сприймання, увага, логічне мислення, тренується пам'ять. Проіснував ансамбль лише 2 роки, причина – немає власних музичних інструментів (бандур).

Танцювальна терапія – сприяє розвитку координації рухів, відчуття ритму, орієнтації в просторі, розвиваються різні групи великих м'язів, дрібна моторика пальців і кистей рук.

Мета танцювальної терапії – це корекція недоліків фізичного і психічного розвитку розумово відсталих дітей засобами музично-ритмічної діяльності.

Крім уроків ритміки, в школі працює танцювальний гурток. Він має великий корекційно-розвивальний характер. Основні специфічні корекційні завдання: навчити розумово відсталих дітей орієнтуватися на сцені, оволодівати рухами, темпом та стійкістю при їх виконанні, координувати їх у зв'язку зі змінами музики, уміти рухом відбивати характер, динаміку, ритм музичних творів, розвивати відчуття музичного ритму, виховувати слухове аналітико-систематичне сприйняття, формувати уяву, уявлення, пов'язані з музикою.

В репертуарі танцювального колективу багато вокально-хореографічних композицій таких, як: «Вінок», «Україна», «Україна ти куточок божий», «Ой прийшла зима», «Рушники», «На ярмарку», «Миколай». Цей жанр є диференційованим підходом до навчання в вокальній та хореографічній студії і дає можливість залучити більшу кількість дітей до виступу на сцені (одні учні співають, інші танцюють).

Учні вміло танцюють такі танці, як «Вальс», «Циганський танок», «Карпет», «Вальс Перемоги», сучасні танці «Самбо», «Веселі ритми», «Мама Марія», «Барбаріки». Двоти неодноразово отримували дипломи на обласному фестивалі «Повір у себе». Значущу роль при цьому відіграють молоді педагогічні працівники, які разом з дітьми виконують танці. Особистий приклад – один із методів та прийомів педагогічної корекції розумово відсталих дітей.

Казкотерапія допомагає зняти емоційне напруження, надає впевненості в собі, розширює світогляд дитини, розвиває зв'язне мовлення, мислення, пам'ять .

Народилися вдалі сумісні проекти педагогів разом з дітьми, де інсценують музичні казки «Вовк і семеро козенят», драматичні вистави до Нового року, театральні дійства «На ярмарку», музичні кліпи, інсценізації пісень тощо.

Можна зробити висновок, що навички і уміння, набуті у вокальній та хореографічній студії, дають можливість випускникам утвердитися серед людей і для людей, адаптуватися в соціальному середовищі, утвердитися в житті.

Лікувальна фізична культура використовується у лікувальних цілях, для корекції та компенсації вад та недоліків фізичного розвитку дитини, психічного розвитку дітей із захворюваннями нервової системи.

Основна мета ЛФК: корекція та компенсація вад, недоліків фізичного розвитку дитини.

Головними завданнями лікувальної фізкультури є:

1. Зміцнення здоров'я та корекція недоліків фізичного розвитку.

2. Загартовування організму.

3. Розширення діапазону функціональних можливостей основних фізіологічних систем організму.

4. Підвищення захисних сил організму та його опірності.

5. Оволодіння основними руховими навичками та якостями.

6. Виховання морально-вольових якостей та інтересу до регулярних самостійних занять фізичною культурою.

7. Роз'яснення значення здорового способу життя, принципів гігієни, правильного режиму праці та відпочинку, перебування на повітрі, раціонального харчування.

На базі нашої школи-інтернату існує кімната лікувально-фізичної культури (сенсорна кімната).

Вона використовується для соціальної та фізичної реабілітації дітей-інвалідів. Разом з іншими методами лікування вона дозволяє підвищити ефективність реабілітаційного процесу в дітей, які мають проблеми опорно-рухового апарату, перенесли хірургічне втручання, опіки, мають затримку психічного розвитку.

Обладнання сенсорної кімнати призначені для корекції хребта та осанки за допомогою загальнорозвивальних вправ та гімнастики. За допомогою різних зонних середовищ (м'яких, зорових, звукових, середовищ, запахів та інше) є можливість бути розкутим, стати самим собою, сприяє майже миттєвому встановленню теплового контакту між вчителем та дитиною забезпе-

чуючи швидко встановлення мотивації. Сенсорна кімната використовується як додатковий інструмент терапії та значно підвищує ефективність будь-яких заходів.

Система реабілітаційних заходів для дітей збудована з урахуванням основних принципів, етапності та наступності, при додержанні єдності організаційних і методичних підходів.

Уроки з фізичної культури та ЛФК проводяться з урахуванням особливостей рухового розвитку, структури дефекту та психофізичних можливостей учнів.

На уроках фізкультури вчитель ставить такі завдання:

- зміцнення здоров'я учнів, підвищення їхньої працездатності, формування правильної постави;
- формування знань з особистої гігієни, правил техніки безпеки під час занять фізичними вправами;
- здійснення корекції недоліків фізичного розвитку та порушення психомоторики;
- формування й удосконалення в учнів рухових умінь, розвитку у них навичок використання їх у побутовій діяльності;
- виховання сталого, зацікавленого інтересу в учнів до уроків фізкультури, звички до систематичних занять фізичними вправами та іграми.

На уроках ЛФК реабілітолог використовує спеціальні вправи спрямовані на розвиток рухових якостей: загально розвиваючі вправи, акробатичні вправи, вправи для формування постави, вправи для координації рухів, вправи для м'язів стопи, вправи для очей, рухливі ігри.

Велика оздоровча робота проводиться в позаурочний час. Створена секція «Школа здоров'я» в якій проводяться різні заходи: веселі старты, тенісні турніри, шахматно-шашечні турніри, туристичні походи по рідному краю, козацькі забави. Свої досягнення учні підтверджують на обласних змаганнях «Старты надії» (з баскетболу, волейболу, футболу, легкої атлетики). Стають призерами та отримують кубки (з баскетболу – I місце 2004-2006 рік, з баскетболу III місце, 2012 рік, команда дівчат з міні-футболу брала участь в республіканських змаганнях в м. Києві, де зайняла II місце.

Випускниця 2007 року Виборнова Настя – майстер спорту з легкої атлетики, учасниця збірної Дніпропетровської області з легкої атлетики, також була нагороджена путівкою в Артек, 2005 – 2006 рік.

В нашій інтернатній установі проводиться робота щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування:

- встановлення статусу;
- захист житлово-майнових та пенсійно-аліментних прав;
- робота з питань усиновлення.

Захист соціальних прав дітей знаходиться у центрі уваги суспільства. Міжнародно-правовий захист цих прав дитини передбачений у таких основоположних міжнародних актах, як Декларація прав дитини, Конвенція про права дитини та Все-світня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей.

Конвенція про права дитини прийнята 44-ою сесією Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 року. Червоною ниткою через увесь цей міжнародно-правовий акт проходить ідея, що дитина, з огляду на її фізичну й розумову незрілість, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження. Відповідно до ст.23, неповноцінна розумова чи фізично дитина повинна проводити повноцінне життя в умовах, які забезпечували б її гідність, сприяли б її впевненості в собі і полегшували б її активну участь у житті суспільства. Держава визнає право такої дитини на особливу турботу і забезпечує, за умови наявності ресурсів, дитині-інваліду та відповідальним за неї допомогу, на яку подане прохання і яка відповідає стану дитини та становищу осіб, котрі забезпечують піклування про неї.

Допомога неповноцінній дитині по можливості надається безкоштовно і має на меті забезпечити такій дитині ефективний доступ до послуг у галузі освіти, професійної підготовки, медичного обслуговування, відновлення здоров'я, підготовки до трудової діяльності та доступу до засобів відпочинку в такий спосіб, який веде до найбільш повного, наскільки є можливо, залучення дитини до соціального життя та досягнення розвитку

її особистості, включаючи культурний і духовний розвиток дитини.

Обмеженість життєдіяльності дитини проявляється у повній чи частковій втраті нею здатності здійснювати самообслуговування, переміщення, орієнтацію, спілкування, контроль за своєю поведінкою. А також повноцінно займатися ігровою, навчальною чи трудовою діяльністю.

Одним із головних завдань школи є забезпечення соціальної захищеності інвалідів, створення необхідних умов для індивідуального розвитку, реалізація інтелектуального чи творчого потенціалу. Це здійснюється завдяки участі інвалідів у відповідних державних програмах, розроблених на основі врахування виявлених потреб, і регулюється наданням соціальної допомоги у передбачених видах для усунення наявних перешкод.

Особливої гостроти набуває проблема інтеграції молодих людей з особливими потребами у соціум, що є вищою метою їх реабілітації. Йдеться про нормалізацію їхнього оточення, самоактуалізацію та активацію процесу спілкування.

Правила ставлення до дітей з обмеженими функціональними можливостями:

1. Ставитися до дитини як до такої, що вимагає спеціального навчання, виховання та догляду.

2. На основі спеціальних рекомендацій, порад та методик поступово і цілеспрямовано:

- навчати дитину альтернативних способів спілкування;
- навчати основних правил поведінки;
- прищеплювати навички самообслуговування;
- розвивати зорове, слухове, тактильне сприйняття;
- виявляти та розвивати творчі здібності дитини.

3. Створювати середовище фізичної та емоційної безпеки:

- позбавитися небезпечних речей та предметів;
- вилучити предмети, що викликають у дитини страх та інші негативні емоційні реакції;
- не з'ясовувати у присутності дитини стосунків, особливо з приводу її інвалідності та проблем, пов'язаних з нею.

4. Рідним та людям, які перебувають у безпосередньому контакті з дитиною-інвалідом, потрібно:

- сприймати її такою, якою вона є;
- підтримувати і заохочувати її до пізнання нового;
- стимулювати до дії через гру;
- більше розмовляти з дитиною, слухати її;
- надавати дитині можливості вибору: в їжі, одязі, іграшках, засобах масової інформації тощо;
- не піддаватися всім примхам і вимогам дитини;
- не вимагати від неї того, чого вона не здатна зробити;
- не боятися кожну хвилину за життя дитини.

Найновіші зміни в школі відбуваються у пропаганді концепції інклюзії. В основу програми інклюзивної освіти покладені такі цінності та принципи:

- рівний доступ до навчання в загальноосвітніх закладах та отримання якісної освіти кожною дитиною;
- визначення спроможності до навчання кожної дитини та відповідно, необхідність створення суспільством належних для цього умов;
- забезпечення права дітей розвиватися в родинному оточенні та мати доступ до всіх ресурсів місцевої громади;
- залучення батьків до навчального процесу дітей як рівноправних партнерів і перших учителів своїх дітей;
- навчальні програми, в основі яких лежить індивідуальний підхід і які сприяють повноцінній участі у житті суспільства;
- визнання факту, що інклюзивна освіта потребує додаткових ресурсів, необхідних для забезпечення особливих освітніх потреб людини;
- використання результатів сучасних досліджень і практики під час реалізації інклюзивної моделі освіти;
- командний підхід у навчанні та вихованні дітей, що передбачає залучення педагогів, батьків і спеціалістів;
- надання позитивного сенсу поняттю розмаїтості, як невід'ємної частини досвіду людей, де кожен може зробити внесок, цінувати його, навчатися.

Крім освіти, інваліди потребують забезпечення працею. Правове регулювання у сфері зайнятості не може бути дискримінаційним щодо інвалідів та перешкоджати їх працевлаштуванню. Для інвалідів, які не можуть працювати на загальних умовах, альтернативою виступають невеликі спеціально захищені програми зайнятості. Слід вживати заходів щодо залучення інвалідів до програм з навчання та забезпечення роботою у приватному секторі.

Психологічне здоров'я дітей – це один із головних напрямків роботи шкільного психолога.

Діти-сироти і діти, які залишилися без піклування батьків, знаходяться в особливій ситуації ризику: їм потрібно швидко адаптуватися до складних умов шкільного навчання. Навчальні навантаження, низький рівень психологічної готовності до школи, слабкі психофізичні можливості, підвищений рівень особистісної і шкільної тривожності і інші фактори обумовлюють перебування дітей в умовах емоційного неблагополуччя, що призводить до порушення їх психічного здоров'я.

Вихованці нашої школи, які перенесли великий стрес – розрив з батьками, що призвело до порушень в емоційному розвитку (підвищена тривожність, невпевненість, страхи, емоційна нестійкість, агресивність), потребують особливих умов для нормального психічного розвитку.

Заняття з психологом, його супровід і підтримка – ефективний засіб психодіагностики та корекції відхилень у станах дітей.

Продуктивним є комплекс таких форм корекційно-розвивальної діяльності:

1. Рекомендації психолога вчителям та вихователям стосовно індивідуального підходу до учнів відповідно до результатів проведеної діагностики їхнього психологічного розвитку.

2. Спільне з учителями та вихователями розроблення та проведення циклу занять, направлених на уведення дітей у шкільне життя.

3. Корекційно-розвивальні заняття для дітей з труднощами в адаптації до школи. Постійно працює «корекційна група» з

періодичним оновленням складу та гнучкою системою варіювання напрямків розвивальної роботи.

Завдяки створеним усіх основних умов для забезпечення психічного здоров'я дітей (організація оптимального режиму діяльності закладу, гуманізація педагогічної взаємодії, підвищення психодіагностичної роботи, оволодіння дітьми технікою і прийомами оптимізації пізнавально-творчої діяльності, профілактика критичних ситуацій: фрустрацій, стресів, конфліктів) ми досягаємо позитивних результатів.

Працюючи над проблемою «Удосконалення морального виховання» на основі творчої реалізації Концепції громадянської освіти в Україні, педколектив КЗО «Котовська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат» ДОР» має можливість повноцінно реалізувати навчально-корекційну та виховну мету роботи школи.

Державна національна програма «Освіта» та «Концепція безперервної системи національного виховання» визначає серед пріоритетних напрямків роботи спеціальних шкіл-інтернатів забезпечення технічно-духовного здоров'я дитини, формування життєво активного громадянина нашої держави.

Тому пріоритетну роль у громадянській освіті мають відігравати активні методи, що стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення і базуються на принципі багатосторонньої взаємодії.

Диференціація та індивідуалізація виховного процесу в нашій школі – це вираховування рівнів соціально-духовного, інтелектуального розвитку вихованців, стимулювання активності, розкриття творчої індивідуальності кожного.

Багато років наша школи живе і працює за схемою «Школа-родина». За цей час визначились орієнтири: сприймати кожного вихованця як рівноправного партнера, бути гідним прикладом для наслідування.

Оскільки емоційний стан дитини має вирішальне значення для її духовного розвитку, ми намагаємося створити такі умови, щоб діти частіше раділи за свої успіхи і добрі справи однолітків, вивільнились від постійної опіки, сприяючи цим розвит-

кові самостійності і самосвідомості, розкривати дітям суспільну значущість речей вжитку та інших результатів людської праці, виховувати бережливість, постійно вправляти у добрих моральних вчинках.

Готуючи вихованців до самостійного життя засобом різноманітних форм і методів щоденного спілкування, ми намагаємось, щоб наші діти пізнали істину за словами В.О. Сухомлинського, що в світі є не лише потрібне, корисне, але і красиве і що «краса – це радість нашого життя».

А розпочинається ця робота з ранкового туалету, де вихователі навчають гарно вмиватись, робити красиву зачіску, підібрати відповідний одяг до робочого чи святкового дня, гарно застелити ліжко. Це створення затишних класів, уміння утримувати в зразковому стані зошит, посадити і доглянути квітку, вчитись слухати музику, малювати, перевтілюватись у казкових героїв, вчитись культурно говорити, навчатись триматися на сцені, освоїти ази декоративно-прикладного мистецтва, а головне – бути добрими, ввічливими, ласкавими, милосердними. Поспішити на допомогу: тимурівські десанти, операції «Чистий двір», «Затишок». Можна без кінця перелічувати види робіт, які виховують естетичні смаки, естетику почуттів та культуру відносин.

В нашій школі є вже вагомий досвід роботи з національного виховання. Так, наприклад, теми нестандартних відкритих уроків говорять самі за себе: «Національна українська кухня», «Хліб і рушник – одвічні людські символи», «Свято рідної мови». Школярі знайомляться з культурою і побутом східних слов'ян, зустрічаються з козаками Запорізької Січі, перед ними проходить галерея портретів-характеристик П. Сагайдачного, Б. Хмельницького, Г. Сковороди, І. Котляревського, Т. Шевченка. Наші вчителі допомагають проводити позакласну роботу з національного виховання. Вони проводять тематичні тижні, учитель української мови і літератури веде драматичний гурток, який виступає перед дітьми з українськими виставами.

Багатий навчальний матеріал ми черпаємо з сільського історичного музею. В кожній виховній групі щотижня, в четвер, проводяться заходи з народознавства: це виховні години з різ-

ною тематикою: про життя і побут українського народу, про його обряди, звичаї, символи, обереги. Діти знайомляться з усною народною творчістю, кобзарями, поетами, вивчають народні ігри, пісні, лічилки, скоромовки.

Найбільш виховну, практичну, корекційну спрямованість надають нестандартні форми роботи з вихованцями. При цьому вихователь удосконалює педагогічну майстерність і підхід до дітей так, щоб бачити дитину з усіма її особливостями, потребами, нахилами. Адже кожна дитина розвивається своїм власним, неповторним шляхом. І не треба дитину пристосовувати до наших педагогічних принципів і правил, а краще методику до дитини. Коли у вихователя в полі зору кожна дитина, коли до неї шукаєм «ключик», форму звертання, певні слова й інтонації голосу, то саме такий підхід допомагає нам позбутися стандартів. І цікаві знахідки з'являються. Такою знахідкою є для нас програма діяльності дитячого колективу «Сім пристаней Приорілля», створена вихователями школи. При її складанні звернулися до українського народного досвіду виховання, в основі якого лежить доброта і мудрість. В нашу програму входять всі складові частини виховання. Напрямки роботи реалізуються на семи пристанях Приорілля.

Сама програма не має меж. В ході виконання програми використовуються такі форми роботи:

- колективні творчі справи;
- клубна та гурткова робота;
- краєзнавчі, туристичні походи;
- свята, розваги, дозвілля.

Програма «Сім пристаней Приорілля» розроблена на принципі навчання. «Якщо дитина бігає, грається, їй здоров'я усміхається», говорить народна мудрість.

Вихователі та вчителі, перебуваючи безперервно в творчому пошуку, не бояться запропонувати щось незвичне, спробувати його втілити. Адміністрація прагне, щоб кожний вихователь і вчитель почувався вільним та не самотнім, разом з колективом міг би обговорювати, сперечатись, вирішувати. Таким чином, щось із запропонованого приймається, допрацьовується, стає надбанням колективу, а щось відсівається.

Поглиблено працюючи в напрямку національного відродження, ми звернулися до українського народного досвіду виховання, в сонові якого споконвіку лежала доброта і мудрість. Відроджуючи дитячу духовність, спиралися на національну культуру рідного краю. Недоцільно стало працювати за застарілими вказівками, які зорієнтовані на «середнього» учня. Склали свою програму «Сім пристаней Приорілля». Програма основана на концепції національного виховання, як засобу духовного збагачення особистості в системі національного виховання. В цю програму входять всі складові частини виховання: екологічне, естетичне, етичне, патріотичне, моральне, фізичне, трудове. Всі сім напрямків роботи відтворено в програмі на семи пристанях Приорілля.

Пристань «Козака Кота» – допомагає нам вивчати історію рідного краю, його звичаї та обряди, цінувати домашнє вогнище, турбуватися про відродження рідної мови.

Пристань «Сосновий бір» – допомагає взяти участь в операції «Зелений світ України», берегти рідкісних птахів, посадити дерева та квіти.

Пристань «Доброти» – навчає нас не бути байдужими до чужої біди, дбати про свій зовнішній вигляд, бути ввічливими, доброзичливими, шанувати своїх батьків.

Пристань «Вербова сопілка» – запрошує нас у «Бабусину світлицю» до народних пісень, танців, обрядів, вивчити українські народні ігри, ознайомитися з народними символами, прикметами.

Пристань «Веселки» – захоплює цікавими справами: фестиваль «Повір у себе», творчі зустрічі, клуби за інтересами, екскурсії, гурткова робота.

Пристань «Землі-годувальниці» – вчить нас вести господарство, вміти працювати на присадибній ділянці, оволодіти навичками сільськогосподарських професій.

Пристань «Здоров'я» – надає можливість стати сміливими, сильними, винахідливими.

Гра допомагає об'єднувати дітей у колектив, де кожен зможе виявити свої здібності і талант. Гра-подорож дає більше,

наприклад, «Подорож у країні Барвінкову», «Мандрівка по Приоріллю», «Мандруємо і по рідному краю, і до королівства Букляндії, Музики», вирушаємо в минуле і майбутнє рідного краю, мріємо, фантазуємо, зустрічаємося з казковими героями, від яких діти дізнаються більше цікавого. Ці ролі виконують, як дорослі, так і діти, якими керує вихователь. Ігри-подорожі включають багато інших ігор. Ігрова подорож може тривати годину, півріччя, або увесь рік. В одному випадку дитина має свою роль, у другому – ролей, взагалі, немає, але гра підпорядкована розвитку єдиного сюжету. Гра, яка ґрунтується на співробітництві вихователя з дітьми, і дітей між собою, має стати основною формою організації життя розумово відсталих дітей. Вихователю надається право вибору форми проведення виховного заходу. Великого успіху набуде виховне мироприємство, коли є гармонія між змістом і формою. Виховні години можна проводити без жорстко фіксованого часу: вранці, перед прогулянкою, у другій половині дня.

Навчають гарно вишивати, виготовляти аплікації з бісеру, круп, паперу ряд вихователів – Кузьменко Т.В., Дворник Л.Л., які в своїй групі навчають дітей в декількох гуртках. Використовується багатий матеріал усної народної творчості, пісенну спадщину, звичаї та обряди. В своїх методичних рекомендаціях вихователі рекомендують: «В роботі з дітьми, що виявляють патологічну поведінку потрібно використовувати заохочення для розвитку і закріплення в їх поведінці позитивних рис. Потрібно так організувати роботу, при якій заохочення відіграють роль засобів корекції».

Ці заняття приносять багато радості, а також впевненості в своїх силах, адже це присмно – створювати предмет інтер'єру чи оригінальний подарунок.

Ці види мистецтва сприяють концентрації уваги, розвивають конструктивне мислення, творчу уяву, художній смак, відчуття гармонії, просторової рівноваги елементів зображення, охайність, дрібну моторику пальців, вміння доводити розпочату справу до кінця. Виховують доброзичливість, комунікативну, інформаційну, соціальну компетентність, заспокоюють, зосереджують, дають від-

починок та просто втіху собі та близьким, друзям речами, зробленими своїми руками.

Важливе місце в родинному житті школи займає музика і танці. Діти дуже люблять вокальний гурток. Завдяки натхненній праці викладача у нас з'явилися дипломанти обласного фестивалю.

Нещодавно ми відкрили для себе ім'я Гната Хоткевича. Він літератор, викладач, бандурист, який відродив кобзарське мистецтво в нашій краї. Навчав співу та гри на бандурі сліпих людей. В 1938 році Г. Хоткевича було розстріляно. Чесне ім'я викладача, просвітителя повернулося до нас через багато років словом, співом. А розповіла про нього його дочка, письменниця Галина Хоткевич, яка побувала у нашій школі. Проживає вона у Франції, у м. Греноблі. При зустрічі подарувала на згадку книгу спогадів про батька «Слідом за пам'яттю».

Бандурне мистецтво в нашому селі в особливій пошані. Бо всі ми гордимось нашою землячкою бандуристкою Майєю Голенко. Її голос звучав не тільки в Україні, а й за її межами: Канаді, Німеччині, Польщі, Японії.

Наші діти люблять сцену, український костюм, віночки виготовляли самі разом з вихователями. Неодноразово дитячий колектив запрошувався в місцевий Будинок культури, де концерти тривають понад дві години. Якось так склалося, що школа-інтернат стала одним із культурних центрів села. Вже стало традицією, що на новорічні свята до нас приходять дуже багато гостей-односельчан, навіть всіх бажаючих не можемо прийняти в спортивному залі. Кожної неділі у нас працює «Клуб вихідного дня». Атмосфера родинності, тепла і затишку допомагає дітям розвиватись, перемагати самих себе. А ми, колектив, боремось за кожну дитину, за її риси людяності, доброти і працелюбства. Нам важливо, коли діти ідуть на відверте спілкування, відкрито виказують любов до педагога. В одній із недільних ігор, діти зустріли золоту рибку, вихователька запропонувала: загадайте бажання, тобто попросіть щось для себе. І діти розкрились. Христина, яка часто сумує, що десь на світі є мати, яка її покинула, сказала; «Я хочу в майбутньому

стати хорошою мамою для своїх дітей», інші діти старшокласники сказали, що хочуть відшукати своїх батьків. Це була правда, якою вони ділилися з нами.

Ми дуже гордимось, коли отримуємо хоч маленькі перемоги. Сільськогосподарська праця в нашій школі – основа трудового виховання. Починаючи з першого класу, кожна група має свій квітничок, свою територію, де треба працювати та ще й у сільському парку по квітничку та по території, крім цього сад, город, свиноферма.

В інтернаті працюють люди надзвичайно терпимі, з великою любов'ю в серці, більшу частину свого життя віддають дітям, оточуючи їх материнською ласкою та милосердям. Основна мета кожного члена колективу – посіяти в душах дітей добро, чесність, повагу та любов.

Диференціація та індивідуалізація виховного процесу – це врахування рівнів фізичного, психологічного, соціально-духовного, інтелектуального розвитку вихованців, стимулювання активності, розкриття творчої індивідуальності кожного.

Навчання і виховання дітей у нашому закладі мають свою специфіку, яка полягає в корекційному впливі на особистість учня. Специфіка життя дітей-олігофренів змушує педагогів-дефектологів перебудувати навчально-виховний процес, частково відмовитися від фронтальних перевірок і особливу увагу приділяти індивідуальній роботі.

Можна визначити такі орієнтири: сприймати кожного вихованця як рівноправного партнера, бути гідним прикладом для наслідування. Оскільки емоційний стан дитини має вирішальне значення для її духовного розвитку, тому в закладі створюємо такі умови, щоб діти частіше раділи за свої успіхи і добрі справи однолітків, вивільнилися від постійної опіки, сприяючи цим розвиткові самостійності і самосвідомості, розкриваємо дітям суспільну значущість речей вжитку та інших результатів людської праці, викликаємо емоційне, позитивне ставлення до них, що є добрим засобом виховання бережливості, постійно виправляємо у добрих моральних вчинках, формуємо самостійно, без зовнішніх впливів (заохочення, покарання).

Так, для самостійної творчої діяльності дітей створили ігрові та навчально-затишні зони, де можна було б реалізувати різноманітні заходи.

Кожна дитина має почуватися щасливою, а в оченятах не повинен згасати вогник допитливості, веселості і завзятості – про це і треба пам'ятати кожному педагогу-дефектологу.

Ці заняття приносять багато радості, а також впевненості в своїх силах, адже це приємно – створювати предмет інтер'єру чи оригінальний подарунок.

Ці види мистецтва сприяють концентрації уваги, розвивають конструктивне мислення, творчу уяву, художній смак, відчуття гармонії, просторової рівноваги елементів зображення, охайність, дрібну моторику пальців, вміння доводити розпочату справу до кінця. Виховують доброзичливість, комунікативну, інформаційну, соціальну компетентність, заспокоюють, зосереджують, дають відпочинок та просто втіху собі та близьким, друзям речами, зробленими своїми руками.

За народною виховною системою формування особистості здійснюється у праці та для праці. Адже саме праця, згідно з народною еднософією є першоосновою буття людини, нації. У трудовій діяльності найефективніше відбувається фізичний, розумовий, моральний, естетичний розвиток дитини.

В процесі роботи всіх гуртків школи було помічено, що працюючи над виготовленням аплікації, витинанок, ляльок, чи працюючи в етнографічному клубі, у дітей значно поліпшується нервово-психічний стан. А це дуже важливо для наших вихованців, які бувають часто дуже вразливі, надто емоційні. Діти заспокоюються, зосереджуються, кожен хоче виконати свою роботу як найкраще. А головне – діти виконують цю роботу з великим задоволенням. Кожен процес важкий. Він потребує точності рухів кисті рук, акуратності, терпіння, старанності, уваги, зосередження. Нашим дітям таких якостей часто бракує. Але ми працюємо, не зупиняючись на досягнутому, удосконалюємо свою творчу майстерність, розвиваємо свої художні здібності і т. д.

Демократичні зміни в суспільстві торкнулися й системи освіти. Безліч проблем, про які раніше не прийнято було гово-

рити відверто, замовчувалися, але від цього їх не ставало менше. Йдеться про дітей шкіл-інтернатів, де навчаються і виховуються діти з діагнозом під шифром F – 70.

Будинки таких шкіл, як правило, знаходяться на окраїні міста й багато людей навіть не мають уявлення про такі школи, які колись називалися допоміжними. А за стінами таких шкіл іде справжня боротьба за життя, за щастя, розвиток кожної особистості з непростю долею, за розвиток її інтелектуального потенціалу, творчих здібностей, такої, що здатна влаштуватися в соціумі.

Не секрет, що більша половина учнів спеціальної школи з неблагополучних сімей: соціально не обладнаних, у яких батьки або родичі ведуть аморальний спосіб життя, де нормою є пияцтво одного з батьків, іноді обох, скандали. На жаль, діагноз дітей прямо пов'язаний зі способом життя батьків або має генетичне коріння. Часто в школу надходять діти, батьки яких раніше навчалися у нашій школі, що свідчить про спадковість захворювання.

Завдання школи, а зокрема і педагогів, сформувати в дитині інші уявлення про навколишній світ, навчити відрізняти добро від зла, наповнити маленьку душу теплом, ласкою, допомогти знайти свою нішу в цьому непростому світі, своє щастя, не повторюючи помилки батьків. Вони мають на це право.

Виховання таких дітей дуже складний і кропіткий процес. Позитивний результат виникає не одразу. Іноді не наступає зовсім. З дітьми працюють щирі патріоти, педагоги з великої літери. Випадкові люди довго не затримуються, здають нерви. Учитель-дефектолог має необхідні знання про особливості розвитку наших дітей, тільки враховуючи це, можливі позитивні результати, як у навчання, так і у вихованні учнів.

Перспектива розвитку закладу в умовах розвитку освіти Україні на сучасних засадах, необхідність школи визначається тим, що в ньому поєднується тривала, комплексна, інтенсивна, системна робота, соціально-психологічна допомога з корекційно – педагогічними заходами, які спрямовані на подолання психофізичних вад розвитку. Застосовуючи спеціальні педагогічні прийоми

навчання стимулюють компенсаторні процеси розвитку дітей і формують позитивні якості особистості. Одним з важливих переваг є те, що в нашій школі дітей оточують кваліфіковані дефектологи, корекційні педагоги за нозологіями, логопеди, реабілітолог, психолог, соціальний педагог, медичний персонал. Всі педагоги закладу прагнуть, щоб у дитини з'явилися потреби у самоствердженні, щоб вона навчилася відчувати радість життя. Про ефективність роботи дефектологів свідчить те, що учні успішно розвиваються, одержують необхідні для самостійного життя і праці знання, практичні уміння та навички. Оволодівають доступною професією (штукатурною, сільськогосподарською), готові до самостійного життя і суспільно-корисної праці. Наші випускники з вищим рівнем професійних можливостей навчаються у спеціальних групах при професійно-технічних училищах м. Дніпропетровська.

Весь педагогічний колектив робить все для створення атмосфери емоційної захищеності, тепла і любові, взаєморозуміння, чуйності і доброзичливості.

Дитина з розумовою відсталістю – не пасивний член спільноти, а особистість, здатна до розвитку.

Колектив Котовського цивільного реабілітаційного центру впевнений, що існування спеціальних шкіл (як би вони в подальшому не називалися) повинно мати місце. На жаль, дітей з особливими освітніми потребами не стає менше. Причин для цього багато і їх аналіз не є метою цієї роботи. Досвід працівників нашого закладу є достатньою складовою для організації як інклюзивного навчання для дітей, які проживають у сільській місцевості, так і створення саме навчально-реабілітаційного центру на базі нашої школи для надання освітніх послуг по розвитку та навчанню дітей з різними нозологіями.

«А чи можна любити не своїх, а чужих дітей, та ще зраних горем, зрадою, які пам'ятають, що вони покинуті», запитує у своїй книжці «Моя сім'я» директор Сиктивкарської школи-інтернату для дітей-сиріт О.О. Католиков. І відповідає, що тільки любов'ю можна врятувати дітей-сиріт, дітей з вадами розвитку, повернути їм віру в людину і справедливість.

За планом роботи науково-практичного семінару виступили професори *Самодрин А.П.* і *Рибалка В.В.* (див. базові доповіді у розділі 1) та педагогічні працівники Центру і ЗОШ с. Котовка.

Рис. 21. Семінар відкриває директор Котовського навчально-реабілітаційного центру Конюхова Наталія Миколаївна.

Рис. 22. Зі святим словом до учасників семінару звертається Отець Іоан – ієрей, настоятель Спасо-Преображенського Храму с. Котовка.

Рис. 23. Своїми думками щодо ролі художнього слова у духовному вихованні молоді ділиться письменник-прозаїк, учитель української мови і літератури Бузівської ЗОШ Магдалинівського району Дніпропетровської області Басанець Олександр Михайлович.

Рис. 24. Виступає доктор педагогічних наук, професор Самодрин Анатолій Петрович.

Рис. 25. Професор Самодрин А.П. пояснює присутнім закономірності ноосферної освіти.

Рис. 26. Доктор психологічних наук, професор Рибалка Валентин Васильович передає учасникам семінару вітальне слово від НАПН України.

Рис. 27. От якби почув доповідь свого онука
дід Федосій Трохимович Рибалка (Білорус, Дідович),
який у далекі 1950-60 роки проводив для нього перші уроки
трудового виховання у Котовці.

Рис. 28. Два земляка, два доктори наук, два професори
звітуються перед котовчанами.

Рис. 29. Виступає колишній директор Котовського навчально-реабілітаційного центру ДОР, а зараз – директор краєзнавчого музею села Котівка Іванченко Микола Григорович.

Рис. 30. Пристрасне слово про долю дитини і країни звучить у виступі заступника директора КНРЦ ДОР, поетеси Заворотюк Людмили Іванівни.

Рис. 31. Почесні грамоти і подарунки гостям вручає від педагогічного колективу і учнів директор центру Конюхова Наталія Миколаївна

Рис. 32. Групова фотографія учасників семінару.

2.2.3. НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ КРУГЛИЙ СТІЛ «РОЗВИТОК ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ ТА УЧНЯ» 13 ТРАВНЯ 2016 РОКУ

Конюхова Н.М., Самодрин А.П., Рибалка В.В.

Мета круглого столу: створення умов для духовного розвитку особистості вчителя та учня, здатного жити за законами Добра, Краси, Істини, Гармонії, Гуманізму, Людяності, Милосердя.

План проведення.

I. Організаційний блок. 10.00-10.20.

Відкриття та представлення учасників круглого столу. Конюхова Наталія Миколаївна – директор КЗО «Котовський НРЦ ДОР».

Вітальне слово від голови сільської ради села Котовка.

Звернення настоятеля Спасо-преображенського храму села Котовки *ієрея Отця Іоанна*.

II. Культурна спадщина рідного краю. 10.20-11.20

1. Зустріч з письменником-прозаїком, громадським діячем *Басанцем Олександром Михайловичем*.

2. Концертна програма дитячих колективів Бузівської ЗОШ та КЗО «Котовський НРЦ ДОР».

III. Науково-практичний загал. 11.20-12.00.

Рибалка Валентин Васильович, доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, м. Київ: **Психологічні особливості формування досвіду педагогічних працівників з розвитку духовного потенціалу учнівської молоді.**

Самодрин Анатолій Петрович, доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи і соціально-гуманітарних дисциплін, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону, координатор Науково-навчального комплексу «Профільна освіта регіону» Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, Кремен-

чуцький інститут (м. Кременчук): **Про освітологічну картину ду-
ховності і педагогічний механізм її упровадження.**

Поетичні роздуми котовської поетеси, заступника директора
НРЦ з виховної роботи *Людмили Іванівни Заворотюк*:

Материнський гріх

Є найтяжчий з гріхів – залишити свою дитину,
А як хвору дитину, то це, мабуть, аж два гріхи...
Вік живу й не збагну, як зуміти своєму сину
Розповісти про матір, та хай підросте пока...
Бачу знову стоїть, натяглися як струни нерви,
Написав мамі лист, а на неї нема й гріха,
В кабінеті моїм, між уроками, на перерві,
Свій великий секрет мені тицька маленька рука.
Знаю точно б назвав материнським рефлексом
Дарвін
Той поштовий конверт, мов надію в дитячих
Руках,
В його вченні колись був не модним сучасний
Термін
«сирота соціальна» при здорових живих батьках.
Це ж для кого звучить свята заповідь божа:
«Не убий, не зобидь, не згуби сироту»,
Ти приїдь, подивись, він мов каплі дві схожий,
Він тобі подарує свою доброту...
Тут навчили його вже читати й писати,
Дисципліна, порядок і пісня в строю...
Він зуміє як всі, між людей працювати,
Він тебе захистив би і старість твою.

Виростає твій син у каззоній неволі,
Він до жінки чужої як до мами схилився,
Лист складають удвох: «Знову літо у школі!
Як же, мамо, тут гарно, ти приїдь подивись!»

І мудрішає враз молода колега,
Вже спокутує в школі не перший рік,
Хоч не вчила цьому її жодна книга,
Чийсь найтяжчий з гріхів – материнський гріх.

IV. Коло друзів: Досвід, проблеми, перспективи. 12.40-13.40.

Формування духовності мистецтвом слова. Басанець О.М. – письменник, член Національної спілки письменників України, учитель української мови та літератури Бузівської ЗОШ:

Сила музики окрилює душу у формуванні духовно моральних цінностей школярів. Какарека В.М. – учитель музичного мистецтва, педагог-організатор:

Розвиток духовного потенціалу на сучасному етапі в умовах НРЦ. Журиченко К.В. – учитель української мови та літератури:

Аксіосфера духовного виховання учнів в навчальному процесі. Сорока Л.І. – викладач предмету «Основи християнської етики»:

Плекаймо душу. Россоха О.Г. – керівник гуртка Будинку дитячої творчості:

**2.2.4. РЕЗОЛЮЦІЯ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО
СЕМІНАРУ «РОЗВИТОК ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА», ДОПОВНЕНА НА НАУКОВО-
ПРАКТИЧНОМУ КРУГЛОМУ СТОЛІ «РОЗВИТОК
ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ
ТА УЧНЯ»: СІЛЬСЬКА ПЕДАГОГІЧНА
ГРОМАДА І ОСВІТА.**

*А.П.Самодрин,
Н.М.Конюхова,
В.В.Рибалка.*

Учасники науково-практичного семінару «Розвиток духовного потенціалу сучасного педагога», який відбувся 18 квітня 2015 року і науково-практичному круглому столу «Розвиток духовного потенціалу сучасного вчителя та учня», що проходив 13 травня 2016 року у КЗО «Котовський навчально-реабілітаційний центр» ДОР», с. Котовка Магдалинівського району Дніпропетровської області: педагогічні працівники КЗО «Котовський навчально-реабілітаційний центр» ДОР у складі директора Конюхової Наталії Миколаївни, заступників із навчальної та виховної роботи, представників педагогічного колективу закладу; Предстоятеля релігійної общини села Котовки Отця Іоанна; письменника і педагога (у минулому директора Бузівської загальноосвітньої школи) Басанця Олександр Михайлович; представників освітянської науки, земляків мешканців села Котовки – доктора психологічних наук, професора, головного наукового співробітника відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (м. Київ) Рибалки Валентина Васильовича та доктора педагогічних наук, професора кафедри соціальної роботи і соціально-гуманітарних дисциплін, завідувача лабораторії економіки освіти регіону, координатора Науково-навчального комплексу «Профільна освіта регіону» Кременчуцького інституту Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля (м. Кременчук) Самодрини Анатолія Петровича, відзначаючи важливість проблеми розвитку духовного потенціалу педагогічних працівників і учнівської молоді, із задо-

воленням відмічаючи спільність поглядів наукових працівників Рибалки В.В. і Самодрини А.П. та педагогів КЗО «Котовський навчально-реабілітаційний центр» ДОР», Котовської ЗОШ, Бузівської ЗОШ, практичних психологів, соціального педагога, настоятеля Спасо-Преображенського храму села Котовки Отця Іоанна та членів молодіжного клубу «Серце на долонях» на важливість проблеми розвитку духовного потенціалу особистості в умовах модернізації освіти України, позитивно оцінюючи зусилля системи освіти, МОН України, НАПН України, зокрема Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України та Кременчуцького інституту Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля, з розв'язання проблеми розвитку духовного потенціалу сучасного педагога і учнівської молоді, **висловили наступне:**

Продовжувати співпрацю педагогічних працівників КЗО «Котовський навчально-реабілітаційний центр» ДОР з науковими співробітниками м. Києва та м. Кременчука.

Винести подяку з боку керівних органів за організацію, проведення та науково-методичне забезпечення науково-практичного семінару Рибалці Валентину Васильовичу, доктору психологічних наук, професору, головному науковому співробітнику відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (м. Київ), Самодрину Анатолію Петровичу, доктору педагогічних наук, професору кафедри соціальної роботи і соціально-гуманітарних дисциплін, завідувачу лабораторії економіки освіти регіону, координатору Науково-навчального комплексу «Профільна освіта регіону», Кременчуцький інститут Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля (м. Кременчук) та керівному складу КЗО «Котовський навчально-реабілітаційний центр» ДОР в особі директора центру Конюховій Наталії Миколаївні, заступникам директора з навчальної та виховної роботи, представникам педагогічного колективу, що виступали з доповідями, бувшому директору, а нині вчителю Бузівської середньої школи Басанцю Олександрю Михайловичу, бувшому директору КЗО «Котовський навчально-реабілітаційний центр» ДОР, а нині вихователю центру Іванченку Миколі Григоровичу.

Продовжувати розвивати спільну платформу розвитку духовності для забезпечення педагогічних працівників думками і досвідом, що надасть змогу фахівцям спеціальних і загальноосвітніх навчальних закладів отримувати постійну науково-методичну підтримку методологічного, методичного і технологічного плану.

Інтегрувати духовний простір співробітництва педагогічних працівників спеціальної та загальноосвітньої школи шляхом об'єднання зусиль керівників освіти, педагогів, лідерів територіальних громад, релігійних общин, батьків і самих школярів з наукою, мистецтвом, осередками народної культури, моральними авторитетами регіонів тощо.

Відмітити важливість подальшого співробітництва між освітньою практикою і психолого-педагогічною наукою. Більш широко впроваджувати у навчально-виховну роботу інформаційно-комунікаційні технології розвитку духовного потенціалу особистості дорослих і дітей, зокрема у вигляді проведення в режимі он-лайн науково-практичних семінарів, тренінгів, консультацій тощо.

Ми впевнені, що кінцевою метою освіти є забезпечення сталого розвитку України через формування духовних якостей учнівської молоді, через актуалізацію суспільного, особистісного, інтелектуального потенціалу її громадян. Щоб встигати у світі, треба випереджати через науку і освіту.

Україна входить за В.І.Вернадським у ноосферу в період гострого конфлікту на сході країни, при цьому чітко проявляються духовні і життєві сили народу, утверджуються ідеали свободи і демократії. Кризова ситуація в Україні 2014-2015 рр. буде розв'язана швидше за умов забезпечення і посилення творчої духовної співпраці науковців, педагогів і глибшого обнаучування і одухотворення керівників усіх рівнів. Освіта і наука у державі має визначати її майбутнє на декілька поколінь наперед. Настав час розглядати освіту і науку як цілісний животворчий процес, що має інноваційно забезпечувати прогрес в усіх регіонах країни.

Без модернізації освіти і науки криза може і далі загострюватися. Освітній та науковий потенціал як складова духовного потенціалу українського народу, має бути природно включений у школу. Філософія ноосфери, космізм освіти (адже Україна не тільки роз-

винута аграрна тощо, але і визнана космічна держава!) прокладає дорогу в майбутнє разом з гуманістичною педагогікою і психологією, що у свою чергу потребує постійного уточнення наукової картини світу на засадах синтезу науки, релігії, мистецтва, культури народу й опору держави на духовний потенціал народу, на духовні цінності Добра, Краси, Істини, Віри, Надії та Любові.

Важливою умовою для реалізації освітньої політики кожного регіону в складі цілісної соціо-еколого-економічної системи країни стає побудова громадянського суспільства на засадах честі і гідності особистості, формування профільно-професійної освіти і нової одухотвореної свідомості в учнівській молоді і дорослих.

Слід ініціювати звернення до Уряду з наміром забезпечити сталий розвиток біосферних регіонів на науковій основі, децентралізації влади, використовуючи комплексний підхід для вироблення регіональної політики щодо гармонізації системи освіти, системи охорони здоров'я, екологічної ситуації тощо. Випереджальною ланкою розвитку кожної держави має ставати освіта регіонів як важлива ланка життєдіяльності суспільства, що діє на засадах взаємодії державного та громадянського сектору управління регіоном як специфічною природною та соціально-економічною територією.

Інноваційний розвиток навчального середовища сучасної освіти (дошкільної, позашкільної, загальноосвітньої, вищої і післядипломної) передбачає суттєві нововведення у змістовій, проектно-технологічній, виховній та управлінській складових навчально-виховної діяльності. А звідси – потреба посилення синтезу психологічної і педагогічної науки із залученням їх до живої практики школи. Творча психопедагогічна система на науковій основі стимулює ефективну педагогічну дію, забезпечує індивідуально-особистісний супровід учнів і студентів, сприяє досягненню освітньої мети, систематично формує сучасне мислення, системну свідомість молоді і дорослих, функцію інноваційного прогресу регіону. За цих умов траєкторія індивідуального розвитку кожної особистості стане по суті розв'язком-продуктом педагогічної системи освіти і науки.

Доцільно запровадити спільний науково-красназничий проект «Котовка та її люди: духовний потенціал», який спонукатиме до продовження літопису історії села і стане фундаментом подальшого духовно-морального виховання особистості учнівської молоді

і дорослих регіону, може слугувати екстраполяцією для України. Слід рекомендувати науковцям вищезазначених установ створити програму для спеціальної школи «Основи християнської етики».

Ми впевнені, що розвиток і актуалізація духовного потенціалу українського народу утворює надійний шлях до виходу України із кризового стану і розвитку її як європейської держави.

Дана резолюція була прийнята одногосно 18 квітня 2015 року учасниками науково-практичного семінару «Розвиток духовного потенціалу сучасного педагога» да доповнена 16 травня 2016 року на науково-практичному круглому столі «Розвиток духовного потенціалу сучасного вчителя та учня» в селі Котовка Магдалинівського району Дніпропетровської області.

Рис. 35. Круглий стіл відкриває голова Котовської сільської ради Пустова Олена Анатоліївна.

Рис. 36. Учасники святкового відкриття круглого столу.

Рис. 37. З Божим словом до учасників круглого столу звертається Отець Іоан – ієрей, настоятель Спасо-Преображенського Храму с. Котовка.

Рис. 38. Вітання Басанцю Олександрю Михайловичу з нагоди обрання його членом Національної спілки письменників України висловлює поетеса Заворотюк Людмила Іванівна, заступник директора КНРЦ ДОР з виховної роботи.

Рис. 39. Концерт юних котовських артистів.

Рис. 40. Юна надія України.

Рис. 41. Духовні провідники села Котовки.

Рис. 42. Колективне фото колег і друзів перед початком круглого столу в КНРЦ ДОР.

Рис. 43. Дитячий майданчик на території КНРЦ ДОР.

Рис. 44. Шкільний майдан перед навчальним і спальним корпусами КНРЦ ДОР.

Рис. 45. Виступ на круглому столі і презентація творів доктора психологічних наук, професора Рибалки Валентина Васильовича.

2.3. МІЖРЕГІОНАЛЬНИЙ НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ КРУГЛИЙ СТІЛ У ШКОЛІ СЕЛА ПУЗИКОВЕ ГЛО- БИНСЬКОГО РАЙОНУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ 20 КВІТНЯ 2017 РОКУ

*Гривачевська А.А.,
Самодрин А.П.,
Рибалка В.В.*

2.3.1. З ІСТОРІЇ ГРОМАДИ СЕЛА І ШКОЛИ. Гривачевська А.А.

Історія створення Пузиківської загальноосвітньої школи I-III ступенів (адреса: Полтавська обл., Глобинський р-н., с. Пузикове, вул. Центральна, 2) пов'язана, як і вся історія села, з родиною Капністів.

Село Пузикове засноване у середині XVIII століття Василем Петровичем Капністом (1701-1757), вихідцем із венеціанського двору. Він, залишивши маєток у Туреччині, пішов на службу до російського війська у 1711 р.

У 1739 р. Василь Петрович Капніст попросив Російський Сенат про нагородження його «яко иностранного человека, за выезд из отечества его». Сенат 15 липня 1743 р. видав йому царську грамоту на володіння Манжелією, Обухівкою, Зуївцями, Турбаями, Попівкою. Пізніше він заселив нові села: Ламане, Піски, Миколаївку, Василівку, Пузикове і Бригадирівку.

Після його загибелі в битві при Гросс-Егердорфі 15 серпня 1757 р., під час Семилітньої війни, його володіння були розділені між синами за указом Сенату від 21 жовтня 1759 р. Село Пузикове відійшло до Василя Васильовича Капніста (1757–1823) – російського поета, драматурга і громадського діяча. Потім по духовному заповіту матері у 1830 році Пузикове (237 ревізійних душ) з кінним заводом відійшло до графа Семена Васильовича Капніста (1771–1843). За власні кошти він у 1842 році заснував у селі однорічну школу. До неї ходили діти селян та ремісників, які мешкали в Пузиковому та навколишніх хуторах. У 1876 р. графиня Марія Василівна Капніст будує в селі цегельний завод. У наступні роки село

стрімко розбудовувалося, у 1900 р. в Пузиковому відкрито земську школу.

У 1913 р. графиня Марія Василівна Капніст вирішила збудувати в Пузиковому церкву. Вибрали місце під забудову. Священник Богоявленської церкви з Обізнівки освятив його. Але згодом поміщиця змінила своє рішення і на тому місці розпочали споруджувати школу, яка дістала назву Пузиківська парафіяльна. Вона мала статус початкової (3 класи).

У 1936 р. школу реорганізували у семирічну. Потім у 1959 р. школа стала восьмирічною, пізніше називалася неповною середньою, хоч залишалася фактично восьмирічною.

Під час Другої світової війни при відступі німецьких військ школа була спалена і кілька років діти навчалися у пристосованих приміщеннях. У післявоєнні роки школу відбудували.

На початку 1970-х рр. до основного приміщення школи була зроблена добудова двох крил. У них розмістилися навчальні класи. Пізніше спорудили майстерню, підсобне приміщення, що дало змогу значно поліпшити матеріальну і навчальну базу школи.

У 1996 р. школа перейшла від неповної середньої до середньої освіти.

У 2016 р. у школі відбувся капітальний ремонт за спонсорської допомоги випускника школи, відомого українського підприємця Віктора Петровича Іванчика, генерального директора агропромхолдингу «Астарта-Київ». Віктор Петрович Іванчик народився 2 квітня 1956 року в селянській сім'ї у селі Пузикове. Навчався у Пузиківській школі у 1963-1971 рр. За вагомий внесок у соціально-економічний розвиток вітчизняної сільськогосподарської галузі Віктор Петрович Іванчик нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, Почесною грамотою Верховної Ради України та званням «Заслужений працівник сільського господарства України» (2007 рік).

Директорами школи були:

1945-1956 рр. – Корнет Степан Єфремович

1956-1959 рр. – Рассуковський Юрій Іванович

1959-1967 рр. – Кругляк Неля Миколаївна

1967-1968 рр. – Стецюра Григорій Павлович

1968-1969 рр. – Бригінець Леонід Степанович

1969-1971 рр. – Кучеренко Володимир Васильович

1971-1973 рр. – Волочай Микола Іванович

1973-1974 рр. – Корнет Лариса Іванівна

1974-1980 рр. – Чопенко Федір Юхимович

1980-2016 рр. – Чайка Олександр Петрович

2016 р. – Гривачевська Анастасія Анатоліївна

Станом на 1.01.2017 р. у школі навчається 70 дітей і працює 14 педагогів.

Вищу кваліфікаційну категорію має 2 учителі – З.А.Шрамко, Н.В.Макайда.

I категорію – 2 учителі: М.В.Микита, В.І.Грущенко.

II категорію – 4 педагоги: Т.В.Демченко, О.С.Книш, Л.В.Плахотя, І.М.Сердюк.

У 2016-17 навчальному році педагогічний колектив вивчає основи гуманної педагогіки Ш.О.Амонашвілі та шляхи її впровадження у навчально-виховний процес школи.

Література

1. Сорокопуд І. Пузикове реформується // Історико-публіцистичний нарис. – Глобине: Поліграфсервіс, 1998. – С. 117–119.

2.3.2. ПРОГРАМА МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО КРУГЛОГО СТОЛУ «ШКОЛА ЯК ДУХОВНИЙ ОСЕРЕДОК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ, СІЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ ТА ДЕРЖАВИ»

*Самодрин А.П.,
Гривачевська А.А.,
Рибалка В.В.*

Для проведення у школі міжрегіонального науково-практичного круглого столу була заздалегідь розроблена його програма, яка наводиться нижче.

**ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ НАПН УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені В.Г. КОРОЛЕНКА
ЛАБОРАТОРІЯ ЕКОНОМІКИ ОСВІТИ КРЕМЕНЧУЦЬКОГО
ІНСТИТУТУ УНІВЕРСИТЕТУ імені АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ
ПУЗИКІВСЬКА ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА І-ІІІ ступенів
ГЛОБІНСЬКОГО РАЙОНУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

**20 квітня 2017 р.
Міжрегіональний
науково-практичний круглий стіл
«ШКОЛА ЯК ДУХОВНИЙ ОСЕРЕДОК
РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ,
СІЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ ТА ДЕРЖАВИ»
Пузикове – 2017**

Мета заходу

Удосконалення освітніх механізмів формування особистісного потенціалу успішності соціально-економічних зрушень сільських громад Глобинського регіону.

Організаційний комітет:

Гривачевська Анастасія Анатоліївна – в.о. директора Пузиківської ЗОШ I-III ступенів Глобинського району – голова організаційного комітету.

Макайда Іван Миколайович – сільський голова села Пузикове Глобинського району Полтавської області.

Моргун Володимир Федорович – кандидат психологічних наук, професор кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, заслужений працівник освіти України (м. Полтава).

Рибалка Валентин Васильович – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (м. Київ).

Самодрин Анатолій Петрович – доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетингу, соціальної роботи та економічної кібернетики, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту Університету імені Альфреда Нобеля (м. Кременчук).

Реєстрація учасників: 10.40 – 11.00.

Початок роботи: 11.30.

Учасники: представники влади, керівники освітніх установ Глобинського району Полтавської області, науковці, методисти, вчителі, учні школи.

Місце проведення: Пузиківська ЗОШ I-III ступенів Глобинського району Полтавської області.

Час	Зміст
10.40 – 11.00	Реєстрація учасників
11.00 – 11.15	Зустріч учасників круглого столу, фотографування на згадку
11.15 – 11.30	Кава-брейк

11.30 – 12.15	<p><u>Відкриття заходу, представлення учасників</u> Слово від організаторів: Самодрин Анатолій Петрович – доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетингу, соціальної роботи та економічної кібернетики, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту Університету імені Альфреда Нобеля Вітальне слово Топузов Олег Михайлович - віце-президент НАПН України, директор Інституту педагогіки НАПН України, член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України. Данилевський Вадим Іванович – голова Глобинської РДА Сьомін Володимир Вікторович – голова Глобинської районної ради Молодчин Володимир Петрович – заступник голови Глобинської РДА Кулик Сергій Григорович – начальник відділу освіти, сім'ї та молоді Глобинської РДА Коваленко Ірина Миколаївна – заступник генерального директора із соціальних питань ТОВ ІПК «Полтавазернопродукт» Макайда Іван Миколайович – сільський голова с. Пузикове Гривачевська Анастасія Анатоліївна – в.о. директора Пузиківської ЗОШ І-ІІІ ступенів</p>
12.15 – 12.45	<p>«Освітлогічний аналіз становлення і розвитку духовного потенціалу соборності особистості сільської громади засобами навчально-виховної діяльності» Самодрин Анатолій Петрович – доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетингу, соціальної роботи та економічної кібернетики, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту Університету імені Альфреда Нобеля</p>
12.45 – 13.30	<p>«Особистісні ресурси духовного та фізичного здоров'я педагогічних працівників і учнівської молоді: геронтопсихологічний погляд». Рибалка Валентин Васильович – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України</p>
13.30 – 14.00	<p>«Три таємниці педагогіки А.С.Макаренка, або спогади про педагогіку майбутнього?» Моргун Володимир Федорович - кандидат психологічних наук, професор кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, заслужений працівник освіти України</p>
14.00-14.30	<p>Перерва на обід</p>
14.30 – 14.55	<p><u>Виступи учителів Пузиківської ЗОШ І-ІІІ ступенів</u> «Формування особистості учня шляхом активізації пізнавальної діяльності» Шрамко Зоя Анатоліївна – учитель початкових класів, спеціаліст вищої категорії «Розвиток творчої особистості в умовах малокомплектної школи» Плахотя Людмила Володимирівна – учитель української мови та літератури, спеціаліст II категорії «Школа – осередок духовного розвитку особистості» Демченко Тетяна Віталіївна – учитель англійської мови, спеціаліст II категорії</p>
14.55 – 15.00	<p>Підведення підсумків, прийняття рекомендацій</p>
15.00	<p>Коло друзів</p>

2.3.3. ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ДИРЕКТОРА ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ ТОПУЗОВА ОЛЕГА МИХАЙЛОВИЧА – віце-президента НАПН України, члена-кореспондента НАПН України, доктора педагогічних наук, професора, Заслуженого діяча науки і техніки України

УКРАЇНА

Національна академія педагогічних наук
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ

вул. Січових Стрільців, 52-д, м. Київ, 04053
тел. 481-37-71, 481-37-10, 481-37-72
e-mail: nauk_org_undpaukr.net

UKRAINE

National Academy of Educational Sciences
INSTITUTE OF PEDAGOGY

52-D Sichovyykh Striltsiv Str., Kyiv, 04053
tel. 481-37-71, 481-37-10, 481-37-72
e-mail: nauk_org_undpaukr.net

№ 246 від 19 04 2017 р.
на № _____ від _____ р.

ШАНОВНЕ КЕРІВНИЦТВО ГЛОБІНЩИНИ, ШАНОВНІ ОРГАНІЗАТОРИ МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО КРУГЛОГО СТОЛУ «ШКОЛА ЯК РЕГІОНАЛЬНИЙ ДУХОВНИЙ ОСЕРЕДОК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ, СІЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ ТА ДЕРЖАВИ»!
ШАНОВНА ПУЗИКІВСЬКА ГРОМАДО, ПЕДАГОГІЧНИЙ КОЛЕКТИВ СЕРЕДНЬОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ НА ЧОЛІ З ДИРЕКТОРОМ ГРИВАЧЕВСЬКОЮ АНАСТАСІЄЮ АНАТОЛІВНОЮ!

Колектив Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України вітає вас з початком роботи круглого столу, який ознаменовує новий етап наукової підтримки формування сучасної соціальної горизонталі в Глобінському регіоні Полтавщини на засадах децентралізації державного адміністрування.

Сьогодні кожна українська школа стає визначальним осередком соціального життя, економіки, найвищої турботи про життя і добробут людини. Вона розпочинається з душі дитини, з її духовної енергії, із тієї життєвої території біосфери, якій вона слугує.

Тож зичимо усім учасникам круглого столу натхненної плідної праці та вагомих здобутків на благо українського народу.

З повагою,
директор

Олег Топузов

2.3.4.ВИСТУПИ НАУКОВЦІВ

Самодрин А.П.,

Рибалки В.В.,

Моргуна В.Ф

за програмою (див. базові доповіді у розділі 1).

2.3.5. З ДОСВІДУ ПЕДАГОГІВ ПУЗИКІВСЬКОЇ ЗОШ: ВИСТУПИ ВЧИТЕЛІВ ШКОЛИ ЗА ПРОГРАМОЮ.

2.3.5.1.ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ ШЛЯ- ХОМ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:

Шрамко Зоя Анатоліївна,

вчитель початкових класів

Пузиківської ЗОШ І-ІІІ ступенів,

вища категорія

Я працюю з дітьми початкових класів, саме в цей період від 8 до 10 років найактивніше розвивається особистість дитини, закладаються основи не лише навичок письма, читання і так далі, а й закладаються основи духовної складової особистості: людяності, порядності, доброти, чесності, милосердя, ввічливості.

Дитина іде до школи. Якою вона буде? Ким стане в житті, якою виросте особистістю? Від кого і від чого це залежить? Які чинники призводять до успіхів та невдач дитини у школі? Це одні з найактуальніших питань сьогодення, якими переймаються всі вчителі.

Як правильно організувати навчальний процес так, щоб дитина не лише оволоділа навчальним матеріалом, але і засвоїла виховний вплив. Міцні знання, уміння та навички учні набувають у процесі активної пізнавальної діяльності, важливим збудником якої є інтерес. Тому для мене важливо заняття зробити цікавим і захоплюючим.

Цікавий урок... Часто ставлю перед собою питання: що ж таке хороший урок? Яким він має бути у сучасній школі? Як і що зробити, щоб він дав дітям глибокі та міцні знання, а разом з тим – радість і задоволення? І за свою багаторічну діяльність, понад 28

років педагогічного стажу, переконуюсь: найкращу оцінку вчителів за урок ставлять допитливі та зацікавлені оцены дітей. Якщо ж помічаю під час занять нудьгу, значить щось негаразд. Хороший урок, на мою думку, це той урок, на якому панують ділова, творча атмосфера, де бажання учнів мислити б'є джерелом, де вони із задоволенням виконують всі завдання, досягаючи при цьому хороших результатів.

Активну розумову діяльність учнів у процесі навчання можна забезпечити, створивши відповідні умови на уроці. До цих умов належать організація уроку, його зміст, форми і методи роботи на уроці.

Завдання вчителя – дати учням глибокі міцні знання. Та вся справа в тому, як учні приймають від нас ці знання: одні – з бажанням, інші – нехотя; одні – легко, інші – важче. А тому вчитель повинен організувати навчальний процес так, щоб всім учням хотілося вчитися, і щоб вчилася їм легко і цікаво. Вчитель повинен прищепити дітям любов і бажання до учнівської праці, навчити одержувати від неї задоволення, радість, домагатися, щоб кожна дитина у школі щодня довідувалася про щось нове, ставала розумнішою, духовно багатшою. Саме тому, вчителі нашої школи у цьому навчальному році беруть участь у переході до експерименту на засади гуманної педагогіки, активно вивчаючи основи педагогіки Шалви Амонашвілі.

Важливим елементом є створення психологічного настрою перед початком уроку. Наприклад:

Вже дзвінок нам дав сигнал,
Працювати час настав.
Тож і ми часу не гаймо,
Працювати починаймо.
Працюватимем старанно,
Щоб почути у кінці,
Що у нашій дружній класі
Діти – просто молодці!

Після такого емоційного настрою мої вихованці з задоволенням беруться до роботи.

Сьогоднішнім учням потрібні інші навички: думати, розуміти сутність речей, осмислювати, співставляти, порівнювати, вміти шукати потрібну інформацію. На сучасному етапі роль учителя стає роллю одного з партнерів у навчальному процесі. Необхідно залучати всіх учнів до активного одержання знань, до творчої діяльності. Тому доповнення традиційних методів та прийомів роботи інноваційними дає значно кращий результат:

- активізує мислення;
- мотивує навчання;
- робить процес навчання цікавим і раціональним;
- формує в учнів стійке бажання вчитися, пізнавати нове;
- заохочує самовираження учнів;
- підвищує рівень знань школярів.

Ефективне навчання неможливе без пошуків шляхів активізації пізнавальної діяльності школярів. Адже діти повинні не лише засвоїти певну суму знань, а й навчитися спостерігати, порівнювати, міркувати, робити висновки. А отже розвинути такі особистісні якості, як допитливість, цікавість, вміння сформулювати свою точку зору, пізнати категорії «добро» і «зло», навчитися бути добрими, чесними, відповідальними, добropорядними, доброчесними. Саме цього прагне гуманний педагог.

Інтерактивне навчання – це насамперед діалогове навчання, під час якого здійснюється взаємодія учителя та учня. Поняття «інтерактив» тлумачиться як «взаємодія», яка робить усіх учасників навчального процесу «суб'єктами». Інтерактивні форми роботи допомагають приділити увагу кожному учню. Працюючи в групах чи парах, школярі самостійно розв'язують доступні для них завдання, стають дослідниками, разом переборюють труднощі на шляху до мети. Крім того, інтерактивні форми навчання розвивають комунікативні вміння та навички, допомагають становленню емоційних контактів між учнями.

Серед інтерактивних технологій у своїй роботі надаю перевагу таким: асоціативний куш або гронування, мозковий штурм, незакінчене речення, написання сенканів, інтерактивні ігри – «Телескоп», «Одягни корінь», «Скринька скарг», «Мікрофон», «Обери позицію», «Добре – погано», «Прес» та інші. Використовую мультимедійні засоби навчання.

тимедійні можливості, презентації та відеоматеріали. Велике значення надаю використанню на кожному уроці наочності: природничої, малюнкової, об'ємної.

У своїй роботі спираюсь на праці видатних педагогів: Василя Сухомлинського, Миколи Зайцева, Олександра Савченко, Світлани Логачевської, Шалви Амонашвілі. Широко використовую скарбницю народної мудрості.

Хочу зазначити, що з власного досвіду роботи бачу проблему при переході дітей з дошкільного закладу до початкової школи, а потім далі до середньої школи і старших класів. На мою думку, перехід з одного ступеню освіти до наступного має бути більш лабільним, гнучким. Бачу вирішення цієї проблеми у створенні навчально-виховних комплексів, які б об'єднували школи та дитячі садочки.

Підводячи підсумок, хочу ще раз підкреслити важливість активізації пізнавальної діяльності дитини у формуванні її особистості. Завершую словами Василя Сухомлинського: «Учитель готується до найкращого уроку все життя.... Така духовна і філософська основа нашої професії й технологія нашої праці: щоб дати учням іскорку знань, вчителеві треба ввібрати ціле море світла».

2.3.5.2. РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ МАЛОКОМПЛЕКТНОЇ ШКОЛИ

*Плахотя Людмила Володимирівна
заступник директора з навчально-виховної роботи
Пузиківської ЗОШ І-ІІІ ступенів,
учитель української мови та літератури,
спеціаліст ІІ категорії*

Наш час – час змін і нововведень, проблематичний і складний. Такий, що вимагає компетентних, розумних, ділових, творчих та яскравих особистостей. Випускники школи мають стати активними громадянами з відповідною системою цінностей. Сільська школа є більш проблемною і менш спроможною в цих адаптаційних процесах.

Сучасне життя висуває перед школою все нові і нові проблеми. Однією з вагомих є демографічна. Кількість учнів з кожним роком зменшується. Це, у свою чергу призводить до того, що школа стає малокомплектною. Треба враховувати і зростаючу обмеженість соціально-виховного середовища сільської школи (в нашому селі є тільки сільська бібліотека із книжковим фондом радянських часів). Це в свою чергу вимагає від школи створення таких внутрішніх умов, які б давали сільській дитині розвиток, впевненість у своїх можливостях, конкурентоспроможності, перспективності. Особливістю сучасного села стає те, що школа не тільки єдиний центр виховання і розвитку дитини, вона – єдиний соціально-культурний центр. Така ситуація накладає на школу додаткові функції. Роль сучасної школи вбачається в переході до таких інноваційних підходів, що забезпечують повну реалізацію здібностей дитини, сприяють її всебічному розвитку, формування здатності до самовдосконалення та створення власного «Я».

Різноманітні сфери впливу на дитячу особистість часто тиснуть на учня, намагаючись підкорити його волю, нав'язати сформовані суспільством принципи і думки, сковують його дії, роблять байдужим, пасивним, а іноді й агресивним. Тому потрібно створити атмосферу партнерства і співпраці, в якій дитина є не тільки

учасником, а й творцем середовища, в якому їй жити, навчатися, розвиватися, творити. На мою думку, саме розвиток творчих здібностей учнів є найважливішим завданням сучасної сільської школи. Цей процес пронизує всі етапи розвитку особистості дитини, пробуджує ініціативність і самостійність прийнятих рішень, впевненість у собі. Сьогодні педагоги вже усвідомлюють, що справжня мета навчання – це не тільки оволодіння певними знаннями і навичками, а й розвиток уяви, спостережливості, кмітливості і виховання творчої особистості в цілому. Як правило, відсутність творчого початку часто стає непереборною перешкодою для старшокласників, де потрібно рішення нестандартних завдань. Основні ж проблеми початкової школи фокусуються більше на пізнавальних процесах, хоча саме у молодшого школяра в багатогатішому ступені зберігаються риси для розвитку уяви і творчих здібностей. Творча діяльність повинна виступати таким же об'єктом засвоєння, як знання, вміння, навички, тому в школі, особливо початковій, потрібно навчати творчості.

Для того, щоб багатий творчий потенціал дітей міг актуалізуватися, потрібно створити певні умови, насамперед, ввести дитину в справжню творчу діяльність. Адже саме в ній, як давно стверджує психологія, з передумов народжуються і розвиваються здібності.

Розвиток творчих здібностей школярів не може відбуватися без постановки і вирішення найрізноманітніших завдань. Завдання – це початок, вихідна ланка пізнавального, пошукового та творчого процесу, саме в ній виражається перше пробудження думки.

Розвивати творчі здібності? Що це означає?

- По-перше, це розвиток спостережливості, мовної і загальної активності, волі, уяви, добре натренованої пам'яті, звички аналізувати й осмислювати факти.

- По-друге, це систематичне створення проблемних, творчих ситуацій, що дозволяють самовиразитися індивідуальності учня.

- По-третє, це організація дослідницької діяльності в пізнавальному процесі.

Наприклад, на уроках української мови та літератури, я разом з дітьми практикую різні види творчої діяльності: діти вчаться складати розповіді, казки за аналогією з прочитаними художніми

творами, складають прислів'я, приказки, загадки, вірші, створюють ілюстрації.

Найважчим, але і найцікавішим прийомом організації творчої діяльності учнів слідами прочитаного є драматизація у всіх її формах. А саме:

1. Читання твору за ролями тільки з опорою на інтонацію.
2. Читання за ролями з попереднім усним описом портрета, одягу, поз, жестів і інтонацій, міміки героїв.
3. Постановка «живих картин» до твору.
4. Складання сценарію вистави, усний опис декорацій, костюмів.

Крім перерахованих прийомів на уроках літератури широко використовують малювання ілюстрацій до розповіді або казки з подальшим захистом, складання відеокліпу та інші.

Велике значення мають вирішення творчих завдань. В організації розумової діяльності школярів у процесі вирішення пізнавальних завдань можна виділити наступні етапи в просуванні учнів: вирішити завдання за аналогією; вирішити завдання при частковій підказці вчителя; довести правильність рішення; самостійно скласти творче завдання.

Успішність вирішення школярами пізнавальних завдань, на мою думку, залежить від рівня співпраці вчителя і учня, від оволодіння учнем системою розумових дій. Розвиток творчості має бути приведено у певну систему, де позаурочна діяльність відіграє не меншу роль, ніж навчальна.

Великі можливості для розвитку творчих здібностей учнів мають гурткові заняття. Викликаючи інтерес учнів до предмета, виду діяльності, заняття сприяють розвитку кругозору, творчих здібностей, прищеплення навичок самостійної роботи. Тут кожен школяр має можливість вибрати собі справу до душі, виявити, поставити і вирішувати проблеми, які його цікавлять. На гурткових заняттях більше можливостей для прояву ініціативи учня.

Творчість – це творення нового і прекрасного, воно наповнює життя радістю, збуджує потребу в знанні, роботу думки, вводить людину в атмосферу вічного пошуку. Справжня творчість – це продовження багатоговікового розвитку людства, його духовного багатства, його моральності.

Кожна дитина в більшій чи меншій мірі здатна до творчості, яка є постійним і природним супутником формування особистості. Здатність до творчості, в кінцевому рахунку, розвивається у дитини дорослими: педагогами та батьками, і це дуже тонка і делікатна область виховання: ростити творчу дитину можна лише на основі дуже глибокого знання її індивідуальності, на основі дбайливого і тактовного ставлення до своєрідності цих рис. Досягти бажаного результату вчитель зможе лише в тому випадку, якщо сам він не чужий творчості, постійного пошуку, творення. А творчий учитель той, хто: бере участь в експериментальній роботі школи; викладає захоплено, творчо планує свою роботу, прагне раціоналізувати тематичне і поурочне планування; вільно орієнтується в сучасних педагогічних ідеях, концепціях і технологіях навчання; поважає особистість учня; диференціює обсяг і складність завдань; спонукає учнів до постановки пізнавальних питань, вміє одночасно тримати в полі зору всіх учнів класу;

Отже, для розвитку творчої особистості учня необхідно: розглядати дитину як унікальну особистість, не нав'язувати їй свій світогляд, а бачити у кожній індивідуальності: зі своїм світоглядом, внутрішнім світом, потребами і переживаннями. Намагатися створити таке середовище, в якому дитина вільно могла б себе реалізувати.

2.3.5.3. ШКОЛА – ОСЕРЕДОК ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

*Демченко Тетяна Віталіївна,
учитель англійської мови
Пузиківської ЗОШ І-ІІІ ступенів,
спеціаліст ІІ категорії*

Проблема формування духовності учнів є актуальною і належить до проблеми соціального характеру, оскільки пов'язана з таким поняттям, як формування особистості. Особистість має право на самостійність. Однак для пробудження і подальшого духовного розвитку індивіда потрібно створити відповідні умови. І питання це – надзвичайно важливе, оскільки духовність визначає спрямованість усіх розумових, емоційно-чуттєвих, вольових якостей людини, її здатність до самоусвідомлення себе як особистості.

Проблема формування духовно-моральних цінностей юного покоління в державі в час її інтеграції до загальноєвропейського співтовариства є надзвичайно актуальною. На учнівську молодь дедалі більш очевидним є вплив як молодіжної субкультури, відірваної від загальнолюдських духовно-моральних цінностей, так і багатотомової спадщини українського народу. Саме це спонукає сучасних педагогів формувати в учнів духовно-моральні цінності у процесі становлення кожного з них як особистості. Педагоги нашої школи не є виключенням.

Безперечно, духовно-моральний розвиток учнівської молоді належить до національних інтересів нашої держави. Завдання нашого педагогічного колективу та батьків – навчити дитину взаємодіяти на основі моральних цінностей у гармонії з іншими людьми, собою, світом навколо себе – є також і стратегією виховної політики сучасної школи. Така модель в нашій школі базується на засадах демократизму та гуманізму і сприяє створенню умов для особистісного розвитку, самореалізації людини. За сучасних умов роль школи у формуванні ціннісно-орієнтованої, морально-духовної особистості є важливою. Учнівська молодь на основі позитивних і негативних проявів повинна вміти визначати діяльнісно-

поведінковий рівень свого розвитку. Сьогодення характеризується дефіцитом особистісних духовно-моральних цінностей учня, тому порушена проблема потребує негайного вирішення.

Практика показує, що у процесі формування розвиненої особистості чільне місце належить духовно-моральному вихованню, у якому представлені моральні еталони почуттів і моральної поведінки людей, які є наставниками. Безперечно, моральну самосвідомість педагога характеризують його честь і гідність. Учитель несе відповідальність за формування людського в людині, саме йому потрібно творити культуру моральних відносин, спілкування, незважаючи на суспільні негаразди. Тому в системі моральних відносин у педагогічному середовищі вагому роль відіграє взаємодія вчителя й учнів, побудована на взаєморозумінні та взаємоповазі, шанобливому ставленні вчителя до традицій колективу, підтримці гідності кожного учня. Саме тому учителі нашої школи активно займаються самоосвітою, вивчають праці відомих педагогів сучасності, зокрема гуманну педагогіку Шалви Амонашвілі.

Учитель повинен формувати в учнів загальнолюдські норми гуманістичної моралі: добро, взаєморозуміння, милосердя, упевненість у можливостях, а також допомагати усвідомити, що моральні цінності становлять основу правопорядку. Проводячи уроки у спілкуванні, організовуючи диспути, дискусії з учнями, педагог повинен сприяти розумінню учнями сутності моралі й моральності, цінностей та ідеалів, етичних норм поведінки українців.

В умовах навчального закладу духовно-моральне виховання учнівської молоді реалізувати потрібно щоденно, використовуючи різні засоби, форми та методи. Так, Костянтин Ушинський вважав, що кожен народ має свою мету виховання, свій ідеал людини і потребує відтворення цього ідеалу у вихованні. Формувати загальнолюдські форми моралі в душі дитини, розбудити в неї сердечність, чуйність, порядність, доброту, людяність закликав Василь Сухомлинський.

Нині, в умовах формування громадянського суспільства, вагомою є проблема виховання в учнівської молоді відповідальності. Відповідальність характеризується здатністю людини об'єктивно сприймати реальність, пов'язувати її з особистими цінностями і поводитися відповідно до цього.

У процесі виховної роботи в навчальних закладах у школяра потрібно формувати відповідальність стосовно себе і тих, хто поряд, дотримання принципів моралі, правильного й порядного вибору способів досягнення поставленої мети. Важливе значення в духовно-моральному вихованні учнівської молоді має позакласна робота – різноманітна освітня й виховна робота, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей на основі різних форм організації навчально-виховної діяльності, серед яких у сучасності вагоме значення мають колективні спільні справи (у них беруть участь усі учні – обговорюють пропозиції, обирають справи, планують і виконують роботу, несуть відповідальність за результати).

Форми організації колективних справ для учнівської молоді можуть бути різноманітними. У нашій роботі в школі я і мої колеги по школі використовуємо: трудовий рейд, аукціони знань, робота над проектами, прес-конференція, усний журнал, естафета, турнір-вікторина, жива газета, літературні й художні конкурси, вечори-портрети письменників, вечори-реквієми, літературно-музичні вечори, спортивно-оздоровчі та інші свята. Усі види колективних справ формують у школярів ціннісне ставлення до своєї держави та суспільства, до інших людей, до праці, мистецтва, природи, до себе та учнівських обов'язків, а також ціннісних орієнтацій: особистих, сімейних, громадянських, національних, загальнолюдських.

Як свідчить досвід роботи з учнями, ефективними в морально-духовному вихованні є диспути, дискусії, дебати, що спонукає конструктивно сприймати минуле й сучасне, відстоювати свої погляди та судження, захищати власну та поважати альтернативну точку зору, ставити запитання й відповідати, адекватно оцінювати ситуацію і приймати швидке рішення, формувати культуру поведінки та спілкування, ціннісне ставлення до себе та опонентів. Дискусії та дебати можна проводити з таких тем: "Права, свободи і обов'язки людини та громадянина", "З чого починається дружба і вміння дружити?", "У чому цінність життя?", "Ідеал сучасної молоді людини", "Духовна краса людини".

Уся навчально-виховна система школи повинна мати виховний вплив на становлення моральних відносин, за яких учнівська молодь могла пережити задоволення від того, що своєю поведінкою

та вчинками приносить радість людям, творить добро, бере відповідальність за результати своєї діяльності. Організуючи у школі різноманітні заходи з метою морального виховання, педагогічний колектив формує в учня національну спрямованість, любов до рідної мови та свого народу, національну гідність, шанобливе ставлення до культури, духовної спадщини, народних традицій і звичаїв.

Висновки. Отже, проблема формування в учнівської молоді духовності й моралі на сьогодні надзвичайно важлива і актуальна. Духовно-моральне виховання учнівської молоді є цілісним процесом засвоєння моральних норм і правил, розвитку моральних мотивів і навичок поведінки. На формування духовності та моральності особистості мають вплив суспільство, сім'я як соціальний інститут та навчальні заклади. Провідним завданням нашої школи є розвиток особистості, зокрема духовно багатой та національно свідомої. Вагому роль у цьому відіграє позакласна виховна робота із учнями, вплив особистості учителя, як прикладу для наслідування. Основними аспектами, на які я звертаю увагу є виховання відповідальності, патріотизму та творчої складової особистості – розвиток талантів та здібностей.

2.3.6. РЕКОМЕНДАЦІ МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО КРУГЛОГО СТОЛУ: ЕДНІСТЬ СІЛЬСЬКОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ГРОМАДИ ШКОЛИ

*Гривачевська А.А.,
Самодрин А.П.,
Рибалка В.В.*

Людина, на відміну від інших біоенергетичних об'єктів, має значно вищу свідомість як функцію обміну біоенергією в середовищі природних і соціальних процесів Космосу і Землі – творчу або живу свідомість.

Сутність людини – найвища сутність чистоти індивідуальності та соціальності особистості. Пізнаючи ідею власного буття, жива соборна свідомість України мусить опертися на енергію особистості, вибудовану не спонтанно, а осмислено педагогічною організацією як *ноосферним* проектом у *біосферному* регіоні. Регіон біосфери – відносно замкнуте територіальне недержавне соціально-виробниче утворення, тобто громада, яка характеризується відносною самодостатністю й здатністю до самовідтворення соціально-виробничих функцій і відповідної інфраструктури, вбудованої у функціональну структуру космобіотизованого геопростору.

Потужність людини пов'язана не з матерією, а з мозком, з її розумом і спрямованим цим розумом її трудом. Там, де труд, діє пізнавальна ідея як проект і продукт. Здобує людиною як користь у наш час спричиняє зсув рівноваг природи настільки наступально, що природа не може самочинно це компенсувати. Зараз ми переживаємо нову геологічну еволюційну зміну біосфери за активної участі людини – ми входимо в ноосферу. Тому спеціальне продукування розуму на планеті здатне або виправити ситуацію, або існуючим станом людство рішуче змінить увесь уклад життя людини у біосфері.

Духовність передбачає правильні дії кожного над собою, своєю енергетикою – неймовірний потенціал схованого від розуміння власною особистістю, що потребує нової школи і нової системи ви-

ховання в ній насамперед.

Суспільство до стану «цивілізації», тобто громадянського, розвинутого утворення, переносить ідея, забезпечена освітою як мета, метаформа. Ідея взагалі не суб'єктивна, але і не об'єктивна, вона проєктивна, освітня. Формування освітнього каналу особистості на перспективу – питання нашого часу.

Цінності сім'ї і роду – найпотужніші обереди народу, необхідні складники духовності громади.

Батько – модель активної спорідненої діяльності, доставленої дитині деонтологічно в доступний спосіб у вигляді комунікативної основи суспільства як гри-праці для вибудови громадянської позиції особистості, зорієнтованої на її майбутні життєві здобутки обереди душі з усуненням можливості помилок посередництвом здобутого життєвого досвіду – проєктивний розум: істина, краса, совість.

Мати – життєдайна велич і найрідніша природа, її правда, добро, смисл і вірне серце, що завжди надіється і любить, які б ми не були... Міцні сім'ї – сильна громада, непереможний народ.

Будуймо об'єднану, сільською та педагогічною, громадою наше майбутнє – освітній простір життя, бо разом – ми український народ, ми – Україна. Бо коли всі разом – торжествує Розум. Виходячи з цього

РЕКОМЕНДУЄМО:

1. Установлювати в душах вчителів, учнів і їх батьків освіту як ідею **життя**:

а) виховувальний природний посил життя і його завдання супроводу школою; пізнавальний потенціал особистості як завдання навчити; найвищий дар життя – особистість дитини, що творить життя;

б) педагогічний імператив, що дозволяє усвідомити сукупний духовний вплив на особистість дитини як зростаючого таланту з боку соборного таланту даної землі, її соціуму, специфіки труда, який відстоює життя на цій землі, цінностей родин, громад і поколінь односельців, що необхідно враховувати при організації функ-

ції школи як *принцип доброчинності сукупної еко-соціо-педагогічної системи*:

1) *Земля* – це вічний епос, що пишеться всіма поколіннями кращих талантів – сродників, це джерело невичерпного гуманізму. Життєве кредо вчителя – рух до захисту землі й природи.

2) Довкілля – *середовище життя*, з яким жива істота пов'язана обміном речовини, енергії, інформації. Пізнавай довкілля як самого себе, адже смисл людського існування в подвигіві самопізнання. Необхідно навчити сучасну людину управляти розвитком біосфери, при цьому змінити власну діяльність так, щоб це не виглядало стихійним впливом на природу, а мало конструктивний характер.

3) Завдання школи – служити людині, *відкривати в учнів своєї власної природної схильності до діяльності*, виховувати природні здібності, займаючись «сродним трудом», включаючи її у педагогічну та місцеву громаду, кінець кінцем – у державу. Опановувати нову парадигму наукового знання й технології особистісно зорієнтованого *навчання* на засадах нероздільності педагогічної культури й любові до учнів.

4) Навчання є стимулом і мотивом учіння, є дієвим фактором життя тоді, коли обґрунтовує не лише наукові поняття й концентрує їх навколо законів, але й формує життєву енергію в напрямі головної ідеї «життя». Виховання і навчання – процес розвитку особистості шляхом засвоєння духовних цінностей і створення нових духовних цінностей, сумарним виразом яких є слово.

5) *Учіння* забезпечується впровадженням у навчання системи освітніх траєкторій – *перспективних ліній у вихованні й розвитку* як окремого індивіда, так і людського соціуму, що передбачає наявність знань, а також умінь, навичок і трудових орієнтацій.

6) *Система освіти* діє як *інститут піднесення духовних сил особистості* працею на благо інших людей, де добро виховується добром, де панує принцип оберігання дитячого серця від болю й страждань, коли як найвища демократична цінність розглядається гордість, недоторканість особистої честі учня, його власна думка, його особистий погляд на все.

7) Життєві досягнення учнів при цьому зумовлюються напруженою працею саморозвитку власних здібностей впродовж усього

життя з розв'язанням суперечностей хибної паралельності знання й реальності.

2. При формуванні педагогічної дії учителям, батькам і учням усвідомити, що школа – ікона тої життєвої території біосфери, якій вона служить. Добродійна школа функціонує в дусі часу і під покровительством достойних.

Полтавщина і в її складі Глобинщина має своїх покровителів-вчителів: Г.С.Сковороду, Т.Г.Шевченка, В.І.Вернадського, А.С.Макаренки, Г.Г.Ващенко, В.О.Сухомлинського, Ф.Т.Моргуна, І.А.Зязюна, Ш.О.Амонашвілі, В.Р.Ільченко та ін.

Окрім цього, рідна Глобинська і в її складі Пузиківська земля і розташована на ній громада виховали постаті особистостей, які є дороговказом для сучасної молодої людини.

Тож, вчителі, «приміряйте» їх думки і долю на себе, вселіться в їх дух, опануйте їх досвід життя і станьте провідниками їх духу як свого власного. За М.Г.Холодним, людина – від народження до смерті – лише одна світлова хвиля. І як ця хвиля, виникаючи в ефірі, в найкоротшу мить свого існування вириває із темряви все, чого торкнеться, так і свідомість окремої людини на найкоротшу мить кидає на оточуючий її Всесвіт світло живого споглядання, дослідження і думки. Завдячуючи повторам і наступності людських свідомостей ці окремі спалахи світла зливаються в один потужний і неперервний світловий потік – живу свідомість. Людська думка стає наче б то свідомістю Всесвіту, адекватною йому в просторі та часі. Ось таку протяжність свідомо сприйнятого несе людський геном як систему «світ у людині – людина у світі».

Особистість – це індивід із соціально зумовленою системою вищих психічних якостей, що визначається залученістю людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин. Ця система виявляється й формується в процесі свідомої продуктивної діяльності й спілкування. Особистість опосередковує та визначає рівень взаємозв'язків індивіда із суспільним та природним середовищем. У філософсько-психологічному аспекті особистість – це об'єкт і суб'єкт історичного процесу й власного життя (В.В.Рибалка).

Особистість – це людина, яка активно і свідомо опановує до-

свід життя, що дозволяє реалізовувати їй власну індивідуальність, яка має унікальне динамічне співвідношення просторово-часових орієнтацій, потребнісно-вольових переживань, змістів, рівнів опанування й форм реалізації діяльності (В.Ф.Моргун).

Особистість – рушійна сила всепланетної організації, структурно-динамічна фрактальність, потік природо-соціально структурованої свідомості в напрямі формування конкретних суспільних, культурних, історичних відносин; передбачає освіченість як інтегрований результат – здатність до співробітництва та вміння самостійно розв'язувати проблеми в різних життєвих ситуаціях, дозволяє суб'єкту ефективно використовувати внутрішні та зовнішні ресурси для виконання професійної діяльності в типових і нестандартних ситуаціях (А.П.Самодрин).

Вчителі, шукаючи нових покровителів-учителів для себе, ви посилюєте дух своїх вихованців, вселяючи їх у Всесвіт. Спираючись на славних попередників, ви творите наступну свідомість і водночас своє безсмертя.

Прояв власних покровителів у педагогічній дії – ідея соборної особистості сродного труда вчителя.

3. Особистість – найвища цінність життя. У школі має запанувати дух творчої особистості, де педагоги є колективом діячів з вироблення маршрутів свідомого пошуку власного духу кожної особистості. Ціннісно зорієнтована праця особистості – ключ до людського щастя.

4. Кредо школи – ідея кращого життя для людини.

5. Кредо виховання – зближення людини з її життям через пізнання самого себе. Найкоротший шлях до виховання здобутків особистості – батьки:

- батько як модель активної спорідненої діяльності, доставленої дитині деонтологічно в доступний спосіб у вигляді комунікативної основи суспільства як гри-праці для вибудови громадянської позиції особистості, зорієнтована на її майбутні життєві здобутки оберегами душі з усуненням можливості помилок посередництвом здобутого життєвого досвіду – проєктивний розум: істина, краса, совість;

- мати – життєдайна велич і найрідніша природа, її правда,

добро, смисл і вірне серце, що завжди надіється і любить, які би ми не були...

6. Треба усвідомити — те, що нині відбувається, створено попереднім життям поколінь споріднених особистостей. Те, що буде далі – створюємо ми – батьки і діти посередництвом живої школи. Ми разом – Україна, живосвіт учителів і учнів, є невидимим мостом у майбутнє, собою вибудовуємо це майбутнє.

7. Усвідомити, перш ніж спонукати до школи – смислом життя людини, безумовно, є її адаптація до Космосу посередництвом екологічного мислення. Вершин екологічного мислення в особистості досягне та школа, в якій любов і жага життя перевершує смисл життя, а педагог є тому початок... Нова школа потребує педагогіки занурення людини в життя. І цю педагогіку необхідно виховати в серці кожного педагога, культивувати всім своїм єством «Учитель».

8. Щоб не слідувати у фарватері природно складеного феномену – процесу глобалізації, необхідно самим українцям визнати, що цим процесом необхідно навчатися управляти, але це не те саме, що пробиватися кудись поза чергою, за рахунок інших і будь-якою ціною. Кожна школа – точка росту соціального життя, економіки, точка найвищої турботи про життя і добробут людини. В школі все мусить бути облаштованим для ствердження духовних сил людини і їх опанування свідомістю.

Школа – простір освітніх можливостей особистості, регіону, України. Проте, освітній урожай (продукт) – не лише біомаса суспільства, а й, насамперед, народ, що постійно навчається життю цивілізації й цим встигає за часом, і середовище його буття – регіон біосфери – потребує нового вчителя-мислителя.

9. Чому ж треба навчати людину у XXI ст.? Проти глобалізації як проти процесу природи йти неможливо, але треба достойно (освітньо) протистояти, стверджуючи біосферну регіоналізацію, задекларовану децентралізацію державного адміністрування.

Треба вирощувати свідому демократизацію, піднімаючи народ посередництвом освіти до рівня свого часу. **Це вимога не політики, а еволюції, природи, історії суспільства.** Тому на черзі дня освіти виник біосферний регіон як *цілісна картина клітини біосфери* для пізнання феномену життя: діє як універсальний принцип

і в тому числі є фізичним принципом характеристики Природи. На його вивчення і повинне бути спрямоване наукове знання (фундаментальна наука) і сучасне пізнання (педагогічна наука, освіта).

А для цього треба не лише прагматичне мислення, не тільки раціональний підхід, не тільки зміна способу життя виду *Homo sapiens* новою релігією еволюції, а й *нове мислення* – *ноосферно освічене, по-новому розумне*, а й відтоді – належно культурне, адже культура піднімає людину до етичного сенсу життя.

10. Усвідомити, поняття «розум» є тріадою: істина, краса, совість. Розум насамперед повинен сформулювати принципи, виробити алгоритми управління розвитком біосфери в напрямі протікання феномену життя й у першу чергу в *аномальностях* біогеохімічних явищ, де відбулися порушення геологічних порядків перевантаженнями антропосфери. Саме там зароджуються самочинні інтелектуальні вихори, які треба помічати і розробникам освіти, і провідникам (на кшталт: Донбас).

Мислення необхідно виховувати і разом із ним неперервно уточнювати мету освіти як новий світогляд засадами ноосферної науки в нетрях освіти – синтез фундаментальної науки й освітньої логістики як засобу оптимальної доставки її до масового різночинного користувача.

11. Кожному елементу матерії іманентно притаманна властивість активності, що виявляється в спрямованості до самозбереження на основі відображень. У процесі діяльності суспільство «тисне на природне середовище, частково його перетворює і вводить в нього свою організацію – навантажує і перевантажує. Перевантаження середовища спричиняють накопичення певної інформації, що призводить до зворотного сигналу на вдосконалення – спрощення. Коли система освіти забезпечена достовірною інформацією про власний розвиток, спрощення відбувається природовідповідно, квазістабільно. В іншому випадку – спонтанно, стрибками, революційно (соціальні катаклізми, війни). Організовує таку взаємодію школа посередництвом педагогічної дії.

Досконала педагогічна дія несе в собі процес прогресуючої активної адаптації людського інтелекту до космосу й при цьому катарсисно усуває із свідомості випадковість як невідомість

зв'язків людини і світу, формує і вдосконалює апарат, з допомогою якого особистість добуває знання із природи. Професійна компетентність педагога – це така праця, в якій на достатньо високому рівні реалізується особистість вчителя, ефективно здійснюється педагогічна дія, професійне спілкування дозволяє неперервно вдосконалювати свою функцію, в ході якої досягаються позитивні результати в навчанні та вихованні школярів.

12. Пам'ятаймо, не вдосконалення інтелекту (філософія освіти – хитромудрість), а свідома життєдіяльність в процесі взаємодії учителя і учня озброює органи відчуття діяти цілеспрямовано, продуктивно і еволюціонувати разом – розум не творить протиприродно, бо він є часткою природи.

Рис. 46. Керівники Глобинського району Полтавської області, Пузиківської сільської школи, учасники круглого столу та учні школи перед початком роботи.

Рис. 47. Хліб-сіль учасникам круглого столу
від колективу школи.

Рис. 48. Хліб-сіль педагогу від школярів.

Рис. 49. Який смачний ти, рідний український хліб.

Рис. 50. Урочистий початок круглого столу.

Рис. 51. Відкриття круглого столу, вітання від Президії НАПН України зачитує професор Самодрин А.П.

Рис. 52. Вітання від керівництва Глобинського району Полтавської області.

Рис. 53. Виступ одного з директорів шкіл Глобинського району Полтавської області.

Рис. 54. Президія круглого столу.

Рис. 55. Запитання від керівництва Глобинського району.

Рис. 56. Поздоровлення ювілярів, професорів Рибалки В.В. і Моргуна В.Ф. з нагоди 70-річчя.

Рис. 57. Жвавий інтерес з боку керівників району до доповідей.

Рис. 58. Виступає професор психології Моргун В.Ф.

Рис. 59. Дискусія між учасниками круглого столу.

Рис. 60. Доповідає професор психології Рибалка В.В.

Рис. 61. Доповідь науковців визиває помітну увагу з боку керівників району і вчителів.

Рис. 62. Виступає заступник генерального директора із соціальних питань ТОВ ІПК «Полтавазернопродукт» Коваленко Ірина Миколаївна.

Рис. 63. Звучить гімн Пузиківської сільської школи у виконанні в.о. її директора Гривачевської Анастасії Анатоліївни.

Рис. 64. Щасливе шкільне життя.

Рис. 65. Юна майстриня Полина біля своїх мініатюрних виробів.

Рис. 66. Пісня юних солістів для гостей школи.

Рис. 67. Пісня про Україну у виконання школярів та педагогів школи.

Рис. 68. Фото на фоні державної символіки України науковців-доповідачей круглого столу разом з директором школи

2.4. ЗУСТРІЧ НАУКОВЦІВ З ЦЕРКОВНОЮ ТА ПЕДАГОГІЧНОЮ ГРОМАДОЮ СЕЛА БУЗІВКА МАГДАЛИНІВСЬКОГО РАЙОНУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

*Басанець О.М.,
Самодрин А.П.,
Рибалка В.В.*

22 квітня 2017 року, після проведення круглого столу в ЗОШ с. Пузикове Глобинського району на Полтавщині, доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетингу, соціальної роботи та економічної кібернетики, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту Університету імені Альфреда Нобеля Самодрин Анатолій Петрович і доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України Рибалка Валентин Васильович прибули у село Бузівка Магдалинівського району, що на Дніпропетровщині, на зустріч із сільською громадою.

Гостей зустрічав колишній директор Бузівської загальноосвітньої школи, а зараз – вчитель української мови та літератури, громадський діяч, краєзнавець, літератор, член Національної спілки письменників України Басанець Олександр Михайлович.

Олександр Михайлович планував раніше запросити нас до школи, але з деяких обставин це не склалося. . . , тому він організував зустріч із прихожанами Бузівської православної церкви – Храму Святих рівноапостольних Костянтина і Олени – в молитовній залі і в трапезній. У церкві, під образами, відбулася щира розмова між науковцями і прихожанами, серед яких було чимало вчителів, пройшло спільне обговорення найгостріших проблем краю та України. Гості виступили з повідомленнями про сучасний стан і актуальні проблеми психології та педагогіки. Прихожанами були поставлені гострі запитання про сучасну молодь, про українську освіту, про сутність Біблії, про зв'язки між мистецтвом, наукою і релігією, про розвиток української філософії, психології та педагогіки, про духовність, про здоров'я нації, про долю

рідної України та сільської громади після Революції гідності, про АТО та ін.

Настоятель о. Сергій, члени приходу і в їх числі письменник і краєзнавець Олександр Басанець згадували у своїх виступах трагічні сторінки історії рідного краю і, зокрема, те, що на початку ХХ ст. в Бузівці функціонували 4 церкви. В часи голодомору ці церкви по суті спасли жителів села від голодної смерті. Тому вдячна громада рятувала від руйнації свої храми у лихі 30-ті роки, а найбільшу церкву села – Храм свт. Димитрія Ростовського (1780 р.), яку закрили і зруйнували лише у 60-ті минулого століття, заховала під комору, що збудували над нею і навколо неї, як пізніше в Україні побудували укриття над 4-м блоком ЧАЕС... Зруйнований, але нескорений храм і нині чекає там на своє відродження... Всі учасники дискусії вирушили до церкви в сільській коморі і вшанували це чудо, розмірковуючи біля неї про проблеми сучасності.

Повернулися схвильовані побаченим і пережитим, і вже у трапезній церкви, за часом з паскою, продовжили розмову про моральні цінності сучасної людини і духовні шляхи до зцілення соціальних негараздів. Розмова потекла в рамках розгляду діалектичних антиномій: світогляд-темрява, життя-смерть, людина-нелюдь, віра-зневіра, надія-розпач, любов-ненависть, добро-зло, краса-потворність, істина-хиба. Прихожан дуже цікавила думка науковців про причини духовної кризи в українському суспільстві, корупції в усіх його прошарках, про війну на сході України, про зростання злочинності і розпусу, про негативні прояви у ЗМІ, про зниження якості і дієвості навчально-виховної роботи у школі, про необхідність реформ в освіті. Посилалися і на незадовільний стан стосунків у місцевій сільській школі... Прийшли до висновку, що єдиний шлях до порятунку української держави полягає у духовному розвитку особистості, сільських та міських громад, громадянського суспільства усього українського народу, наявності особистісних, творчих та моральних якостей у його керманічів. Гостей вразив надзвичайний природний гуманізм представників церковної громади...

Рис. 69. Зустріч в Храмі Святих рівноапостольних Костянтина і Олени з церковною громадою села Бузівка Магдалинівського району Дніпропетровською області.

Рис. 70. Розповідь про православну історію села Бузівки ведуть педагоги – прихожани Храму.

Рис. 71. Йдемо до господарчої будівлі, в якому прихожани сховали у 60-ті роки найбільшу церкву села Бувівка — Храм свт. Димитрія Ростовського (1780 р.) і таким чином врятували його від повного руйнування.

Рис. 72. Врятований від руйнації і схований у коморі мешканцями села Бувівка Храм свт. Димитрія Ростовського (1780 р.).

Рис. 73. Залишки іконостасу бузівського Храму свт. Димитрія Ростовського (1780 р.) й досі випромінюють божественну духовну силу.

Рис. 74. Таємна вечеря в трапезній Храму Святих рівноапостольних Костянтина і Олени членів церковної громади разом із науковцями.

Рис. 75. Професори Рибалка В.В. і Самодрин А.П. і прихожани в трапезній Храму.

Рис. 76. У молитовному залі Храму Святих рівноапостольних Костянтина і Олени села Бузівка Магдалинівського району Дніпропетровської області.

2.5.БЕСІДА НАУКОВЦІВ З ВЧИТЕЛЕМ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ БУЗІВСЬКОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ, КРАЄЗНАВЦЕМ, ЧЛЕНОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ БАСАНЦЕМ ОЛЕКСАНДРОМ МИХАЙЛОВИЧЕМ

Увечері того ж дня відбулася творча зустріч А.П.Самодрина і В.В.Рибалки з Олександром Михайловичем Басанцем в його хаті, в колі його родини – дружини Ірини, доньки Наталії та внучки Злати. Будинок вчителя і письменника стоїть майже на березі мальовничого зарибленого озера, що заросло очеретом. На подвір'ї розташована пасіка, почав квітнути вишневий та яблуневий сад, розпустилися тюльпани... Олександр Михайлович розповів про себе, про життєві проблеми вчителя і письменника, про свої зустрічі з видатними діячами української культури та простими сільськими працівниками, які годують Україну і перед якими ми всі у боргу. До речі, гості згадали, як в дитинстві товаришували в рідній Котовці – на П'ятихатках, на околиці села, грали разом у дитячі ігри, брали участь у народних святах тощо. А наступного дня, на гробки, ми відвідали могили наших дідів і батьків на котовському цвинтарі...

О.М.Басанець народився 14 жовтня 1953 року в селі Котовка Магдалинівського району Дніпропетровської області у родині сільських трударів. Спеціальність «філолог, викладач української мови і літератури» здобув у Дніпропетровському національному університеті. Левову частку життя педагога зайняла робота на посаді директора Бузівської школи, нині він на пенсії, але ще вчителює. Рано почав писати. Друкувався у журналах «Борисфен», «Кур'єр Кривбасу», «Дивослово», «Свічадо», «Пані Вчителька», «Крила», «Свій варіант» та газетах «Літературна Україна», «Література та життя», «Сільські вісті», «Журавлик». Видав збірки новел «Степовий холод», «Слід минулого літа», «У затишному кубельці», «Чиста каламуть» та історичних повістей «Обидва береги».

Олександр Басанець – призер літературного конкурсу «Капелантида-2012». У 2016 році обраний до Національної спілки письменників України, куди балотувався 13 років і був нарешті обраний з четвертої спроби. Рекомендації йому дали київські письменники В.Медвідь і М.Семененко, а також – дніпровчанин В.Савченко. Про

публіцистичну, художню, краєзнавчу, педагогічну діяльність Олександра Басанця можна було б написати окрему книгу.

Педагогічну та літературну творчість він завжди поєднував із громадською та краєзнавчою діяльністю – влаштовував історичні експедиції зі школярами по рідному краю, записував спогади старожилів, народні звичаї, вивчав історичні пам'ятники – кургани, церкви, архівні матеріали, мемуарну літературу тощо, захищав інтереси селян та прихожан від свавілля деяких чиновників, відстоював правду на користь сільської громади. Тому йому близькі постаті наших національних вчителів – Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Олеса Гончара, Павла Загребельного та інших письменників, філософів, педагогів, твори яких представлені в його домашній бібліотеці. Зв'язаний він через Інтернет з усією Україною і багатьма зарубіжними країнами, плідно співпрацює з відомими літераторами, вченими, громадськими діячами. До речі, він пропагує сучасну українську педагогіку і психологію, знайомлячи, зокрема учнів та вчителів, селян і прихожан з книгами, подарованими йому А.П.Самодриним і В.В.Рибалкою.

Вчитель, письменник, небайдужий громадянин села, прихожанин, він веде боротьбу іноді майже один на один в інтелектуальному двобої зі злом, непохитно стоїть на духовній сторожі дитинства, борючись мудрим словом і ділом з потворністю та брехнею, утверджуючи цінності української національної культури, передусім цінність гуманістичного Світотгляду, Життя, Людини, Віри, Надії, Любові, Добра, Краси та Істини. Фактично він один виступає як справжній Сільський інститут духовності, справедливості, виховання не тільки у Бузівці, але й усьому Магдалинському районі і Дніпропетровщині. Його життєве, філософське та педагогічне кредо певною мірою висловлене у дотепних афоризмах, надрукованих під його іменем у журналі «Пані Вчителька».

Із висоти глибинки – 3:

Афоризм – це філософський вірш, не ускладнений зайвою образністю.

Раніше телевізор збирав і сусідів до купи; нині ж телевізори розсаджують і членів родини по різних кімнатах.

У 80-ті й 90-ті роки педагоги відзначалися своєю сумлінністю, а нині відзначаються своєю слухняністю.

Хворіти не бажано, бо доведеться приймати численних гостей, а це обтяжливо для організму.

Якщо світла голова, то хочеться її чимось забити; якщо забита голова, то хочеться її очистити.

Хто кого краще знає: педагог учня чи учень педагога?

Людина або у вихідні дні відходить від роботи, або на роботі відходить від вихідних днів.

Не тільки вчителі ліплять учнів, а й учні – учителів, тільки вчителі це роблять цілеспрямовано, а учні – стихійно.

Скільки диваків навколо! Цікаво, а може, для декого й ти дивак?

Люди стали менше читати. Сякі-такі читачі чи сякі-такі письменники?

Як правило, начальство гримає на тих, хто й без нагадувань виконує свою роботу сумлінно; а кому потрібні такі нагінки, той залишається поза кадром.

Органи влади, як і діти, повсякчас дивують своєю поведінкою.

Нове – це не означає краще, а означає інше.

Сільський вчитель постійно відпочиває: то на городі із сапкою від школи, то в школі від роботи на городі.

Чим менше друзів, тим менше й ворогів.

Якщо людина терпить, значить, таке життя їй подобається.

Талановита людина нерідко програє бій, бо нездар набагато більше...

Науковці-освітяни багато чого отримали від зустрічі із сільською громадою та її моральним провідником і, як вони сподіваються — дещо дали від себе... Хочеться привітати нашого друга, побратима, Олександра Басанця, з його дуже потрібною Україні творчістю і побажати нових духовних досягнень, здоров'я, на снаги, щастя!

Рис. 77. Олександр Михайлович Басанець — член Національної спілки письменників України, краєзнавець, вчитель української мови і літератури Бузівської загальноосвітньої школи, її колишній директор

Рис. 78. Письменник, педагог, громадський діяч та краєзнавець Басанець О.М. в колі сім'ї.

Рис. 79. В ході обговорення проблем українського буття науковцями і громадським діячем — Рибалкою В.В., Самодриним А.П. і Басанцем О.М в його хаті.

Рис. 80. Басанець О.М. розповідає про перипетії свого педагогічного, літературного та громадського життя.

Рис. 81. Твори педагога, письменника і краєзнавця
Басанця О.М.

Олександр Михайлович як журналіст відізвався на нашу зустріч у Бузівці і написав статтю у газету «Твій рідний край» Магдалинівського і Новомосковського районів Дніпропетровської області про одного із членів мандрівного наукового дуету, що можна розглядати як форму зворотнього зв'язку, як свідчення про те, як із нашої малої Батьківщини бачиться психологія і педагогіка, що може зробити для України психолого-педагогічна наука.

2.6. ПОКЛИК МАЛОЇ БАТЬКІВЩИНИ. МАНДРІВКИ ВЧЕНОГО ВАЛЕНТИНА РИБАЛКИ

Басанець О.М.

*Стаття в газеті «Твій рідний край»,
13 лютого 2018 р.*

Щовесни, коли весь православний світ вшановує пам'ять своїх предків, учений-психолог Валентин Васильович Рибалка вирушає з Києва в рідні краї – на Приорілля та в Новомосковськ. Хоч народився він у Німецькій Демократичній Республіці, проте пам'ять нічого не зберегла про чужину.

Дитинство та юність майбутнього науковця

На П'ятихатках, віддаленому закутку колишнього районного центру, куди люди, втікаючи від колективізації, голодоморів та інших більшовицьких експериментів, жили його дідусь і бабуся. Там, у традиційній українській хаті-мазанці на дві половини декілька років мешкав і малий Валентин, учень початкових класів. А в Новомосковську, де осіла родина після завершення військової кар'єри батька, закінчив вісім класів школи № 11 і вирушив шукати власний шлях у житті. Це було непросто. Спочатку хлопець вступив до супермодного тоді технікуму автоматики й телемеханіки, однак збагнув: це не те... І, відпрацювавши за спеціальністю два роки в Курську, юнак вступає до престижного Московського університету. Гучно сказано, проте Валентин Рибалка дотримується іншої думки. Після закінчення вишу, він не залишається у столиці великої країни, а бере направлення в Київ, у свою справжню рідну столицю, хоч мати його – росіянка. А ще побачив випускник невисоку мораль, кепську атмосферу Москви.

Покликання віднайдене

Пропрацювавши два роки на посаді інженерного психолога науково-дослідного інституту, Валентин Рибалка відчув потяг до

досліджень. А потім все пішло як по маслу: аспірант, молодший, старший та провідний науковий співробітник Інституту психології, завідувач лабораторії. Захистив кандидатську (1982 р.) і докторську (1998 р.) дисертації. Згодом він доцент Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, професор Київського національного лінгвістичного університету, Національного університету «Києво-Могилянська академія», Київського міського педагогічного університету ім. Б. Грінченка. Відмінник освіти України.

Валентин Рибалка – автор 540 наукових праць, співавтор і співредактор підручників і посібників із психології. Без перебільшення можна стверджувати, що Валентина Васильовича мають за свого й у Міністерстві освіти і науки України, і у вишах, і в наукових центрах, і в редакціях... Так, під час революційних подій на Майдані Валентин Рибалка виявив бажання зустрітися з Дмитром Ярошем, однак особиста охорона відмовила професору. Тоді Валентин Васильович передав йому, лідерові «Правого сектору», свою книжку «Честь і гідність особистості як предмет діяльності практичного психолога» з автографом. Хто знає, можливо, завдяки наполегливості й активній позиції нашого земляка вдалося уникнути великих жертв, а ці історичні події названо Революцією гідності.

Велику роботу проводить Валентин Васильович щодо організації наукових досліджень. Деякий час він очолював спеціалізовану раду з захисту кандидатських дисертацій, у якій захистилося 33 кандидати психологічних наук. За його наукового керівництва й консультування захистилося 17 кандидатів і 1 доктор психологічних наук. Валентин Рибалка був радником директора Інституту обдарованої дитини. Валентину Васильовичу пропонували високі посади, але він відмовився і побажав сконцентрувати увагу на науковій роботі.

Від теорії до дії: час всім нам знати психологію

Як це не парадоксально, але Валентин Рибалка не має дачі й автомобіля. Вчений дорожить своїм робочим часом і не бажає його витрачати на обслуговування будинку й техніки, на господарські

клопоти. Для усамітнення він знаходить місце в межах столиці, де можна зосередити свою увагу й розумово попрацювати, де ближче до бібліотек. Дружина Наталія, інженер, вже на пенсії, а обидві доньки пішли шляхом тата: стали психологами. Вони закінчили Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка та аспірантуру.

У спілкуванні Валентин Васильович толерантний, м'який. Він немовби постійно згоджується зі співрозмовником, однак свою лінію проводить уміло, безконфліктно, малопомітно. Він може поступитися в чомусь другорядному, але від стратегічного курсу не відійде. З такою професійністю Рибалці працювати б дипломатом. Мені він нагадає першого Міністра іноземних справ України Анатолія Зленка.

Валентин Рибалка належить не лише до теоретичних, а й до практичних психологів. Учений часто консультує, співпрацюючи зі школами, гімназіями, ліцеями. В одній зі шкіл Валентина Васильовича опередили, що учениця С. може накласти на себе руки. Психолог ненав'язливо поговорив із нею та виявив причину: дівчину покинув хлопець. А після декількох розмов С. вже забула про нещасне кохання та стала симпатизувати літньому чоловікові, котрий мав дружину і двох дітей, її ровесників.

Отож безпосередній контакт із такими людьми допоміг Валентину Рибалці написати потрібну для психологів і педагогів книжку «Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій проблемної особистості».

Читаючи навчально-методичний посібник Рибалки «Психологія праці особистості», автор цих рядків пригадав епізод. Ми, директори шкіл, обговорювали відкритий урок. Керівник школи N. не сприйняла лекцію. Я захищав молодого вчителя, наполягав, що лекція (авжеж, у поєднанні з іншими методами) себе виправдала, адже педагог мав привабливий зовнішній вигляд, приємну дикцію, був комунікабельний... Свою позицію я відстоював, спираючись на логіку, здоровий глузд. А якби тоді мав під рукою згадану вище працю Рибалки, то аргументи були б зміцнені ще й офіційною наукою. Мої прогнози справдилися: учитель К. згодом захистив кандидатську дисертацію, викладав у виші.

Безперечно, прийшов час всім нам краще знати психологію. Пам'ятаю, який фурор здійняли книги американця Дейла Карнегі, адже багатьом людям знання психології просто поліпшили життя, бо конфліктів стало менше. Один літній чоловік у Києві, котрий має проблеми з зором, постійно відвідував столичні бібліотеки, аби почитати книги Рибалки. Вважаю за потрібне собі повсякчас зазирати в монографії шановного вченого: «Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості», «Теории личности в отечественной философии, психологии и педагогике», записані на диску.

Прикро, що важлива робота, яка потрібна суспільству, у нас належно не оцінюється. Стало нормою, коли шановні люди, які досягли успіхів у певній сфері діяльності, видрукують свої книги власним коштом. Два роки тому, приміром, Валентин Рибалка витратив солідну суму (за мірками бюджетників) на видання унікального довідника накладом... 100 примірників і подарував ученим і бібліотекам. Тільки одержима людина може собі таке дозволити. Проте заради справедливості слід зазначити, що роботи Рибалки можна знайти і в Інтернеті.

Дозвілля та подорожі – й ті на благо науки

У вільний час Валентин Рибалка любить читати Достоевського, складного навіть для книголюбів письменника. Пропустити через власну душу переживання «принижених і ображених» не кожному під силу. В наш напружений час людина мусить все-таки відходити від пережитих стресів. А Валентин Рибалка вже втретє перечитує зібрання творів Достоевського в десяти томах. У результаті багаторічних спостережень над творчістю прозаїка у своїй книзі «Аксіологічні основи психологічної культури особистості» Рибалка опублікував розділ про честь і гідність особистості у творах Достоевського, де проаналізовано кожен твір прозаїка. Ці розділи було б корисно прочитати й філологам, учителям зарубіжної літератури.

Автора цих рядків здивував ще один факт. Я вважав, що свої подорожі Валентин Рибалка здійснює виключно заради себе. Коли ж ні! Свої плани вчений координує з Міністерством освіти і науки

України, Національною академією педагогічних наук України, Інститутом обдарованої дитини, Інститутом педагогічної освіти і освіти дорослих тощо. Саме в ці наукові центри Валентин Васильович подає звіти про власні спостереження та результати поїздок.

...Незабаром прийде весна і Валентин Рибалка та його супутник доктор педагогічних наук, професор А.Самодрин знов приїдуть на Приорілля та в Новомосковськ для того, аби вклонитися могилам дорогих людей. А ще вони виступатимуть перед земляками, зустрічатимуться з педагогами, учнями, друзями, родичами. У Новомосковську живе сестра Валентина Васильовича вчителька-пенсіонерка Тамара Василівна Нестеренко. Торік, наприклад, обидва професори виступали перед парафіянами храму в селі Бузівка, відвідали руїни старої церкви. Як наслідок, поява звіту в Інтернеті. Готується також книжка про цю подорож. Згодом Рибалка побував ще в Харкові, відшукав місця, де жив і працював його тато, а ще купався в озері Світязь, виступав перед студентами Луцька. Отож попереду – нові зустрічі, нові враження, нові дослідження.

2.7. НАУКОВО-ПРАКТИЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ НАПН УКРАЇНИ З ПЕДАГОГІЧНОЮ ГРОМАДОЮ МІСТА НОВОМОСКОВСЬКА ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА БАЗІ КОЛЕГІУМУ №11

*Третьякова Т.М.,
Третьякова Ю.Д.,
Рибалка В.В.*

Співпраця Новомосковського колегіуму №11 з Інститутом педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України триває вже майже два десятиліття, з тих часів, коли він ще мав назву Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України.

В даному місці слід пояснити, чому саме Новомосковський колегіум став предметом уваги редакторів і авторів збірника. Відповідь має автобіографічне пояснення, адже один з них, а саме – Рибалка Валентин Васильович – тісно пов'язаний з цим чудовим містом, де пройшли його підліткові та юнацькі роки. Справа в тім, що в далекий 1959 рік батько тоді ще 12-літнього Валентина – Рибалка Василь Федосійович (1921-1998) – обрав це місто для поселення сім'ї після відставки з армії, якій він віддав до цього більше 20 років, хоча і мріяв бути лікарем і навіть поступив і декілька місяців вчився в 1938 році у Харківському медичному інституті.... В армійські роки батька увійшли навчання у Харківському артилерійському училищі, участь молодим лейтенантом і капітаном з першого і до останнього дня у Великій Вітчизняній війні, де командував зенітними, гаубичними батареями і піхотними ротами безпосередньо на лінії фронту. Пізніше була служба в Німеччині, Білорусії (Брест), Угорщині, Росії (Єйськ) тощо. У воєнні роки, в період відрядження з фронту за поповненням військового складу з військових таборів у тамбовських лісах, де готувалися маршові команди для фронту, лейтенант Рибалка В.Ф. познайомився зі своєю майбутньою дружиною – Анною Іванівною Нижегородцевою, яка працювала на Котовському пороховому заводі під Тамбо-

вом і побрався з нею у 1944 року. В цьому шлюбі народилися діти – Валентин (1947) і Тамара (1949). Після відставки батько, а він в останні роки дослужився до чину майора і очолював військові частини, працював начальником штабу зенітного полку, повернувся з сім'єю на батьківщину, обравши місцем поселення саме Новомосковськ. Адже місто має гарне розташування, бо знаходиться усього в 30 км від Дніпропетровська, а з іншого боку – в 70 км від рідного села батька – Котовки Магдалинівського району Дніпропетровської області. Батько після відставки працював директором лісоторгівельного складу, а мати була домогосподаркою, хоча декілька років займала посаду директора музею в славнозвісному Новомосковському Троїцькому Соборі, що був побудований козаками ще у 1775 році без жодного цвяху і оспіваний вже після війни у відомому романі Олеся Гончара «Собор». Декілька років Анна Іванівна працювала оператором газоопалювальних систем, даючи тепло новомосковцям.

Сім'я після переїзду до Новомосковська певний час жила у приватному секторі, батько мріяв мати власну хату і за рік збудував її на вулиці Прогонній біля річки Самарчук і мальовничих озер. Діти пройшли при цьому уроки будівельної праці, перед заняттями у Новомосковській школі №11 перевозили цеглу, допомагали батькові і майстрам у будівельних справах. Валентин того року пішов у 5-й, а Тамара – у 3-й клас. В школі були чудові вчителі. Директорствував тоді шановний добрий і водночас вимогливий Сергій Миколайович Бабко-Малий, класним керівником і вчителем англійської мови була шановна Лідія Афанасіївна Лушпій. Валентину особливо запам'яталися вчитель математики Віктор Степанович, керівник шкільного хору Бровченко, вчитель трудового навчання Іван Севастьянович та ін. Зі школою були пов'язані перші творчі досягнення, наприклад, сконструйований і побудований у сьомому класі разом з другом дитинства Володимиром Копилом телеграф, за допомогою якого відбувався обмін інформацією на відстанні ста метрів між хатами. Пам'ятає, як здійснив влітку у 14 років на спір 5-кілометровий заплив по Самарчуку і Самарі... Катався на моторному човні по Самарським плавням, проходячі на веслах зелені тонелі, ловив рибу, збирав гриби, зокрема маслята у молодому

сосняку, взимку катався на ковзанках по озерному льду тощо. Дружив у класі і поза школою з Олегом Просьянкіним, який навчив іздити на трофейному німецькому мотоциклі батька і прищепив любов до журналу «Техника молодежи». Саме через це 1962 року поступив до Дніпропетровського технікуму автоматики і телемеханіки, де з'явився кібернетичний проект здійснення ідеї безсмертя, на крилах якої 1967 року поступив на факультет психології Московського державного університету імені М.В.Ломоносова, де слухав класиків вітчизняної психологічної науки, отримав професію психолога і викладача психології і повернувся 1972 року в Україну, в Київ. Там пропрацював два роки інженерним психологом в лабораторії ергономіки Інституту периферійного обладнання Науково-виробничого об'єднання «Електронмаш», яку очолювала кандидат психологічних наук В.М.Бондаровська. Потім у 1974-1977 роках була аспірантура, а після її закінчення – робота в Інституті психології України під духовним наставництвом академіка Г.С.Костюка і захист кандидатської дисертації у 1982 році під науковим керівництвом академіка В.О.Моляко. Далі у 1993 році відбувся доленосний перехід до Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України, під начало легендарного Філософа, Психолога і Педагога, академіка Івана Андрійовича Зязюна. Від нього отримав особисте запрошення до докторантури. 1998 року відбувся захист докторської дисертації і водночас прийняв завідування лабораторією психології трудової і професійної підготовки. Працював в команді академіка І.А.Зязюна до останніх днів його життя, яке обірвалося в кінці літа 2014 року... 2007 року вийшов на пенсію, але продовжував роботу у відділі психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, завідування яким передав своєму талановитому учневі Помиткіну Едуарду Олександровичу, доктору психологічних наук, професору...

2.7.1. ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ НОВОМОСКОВСЬКОГО КОЛЕГІУМУ №11 ТА ЙОГО СПІВПРАЦЯ З ІНСТИТУТОМ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ НАПН УКРАЇНИ

*Третьякова Тетяна Миколаївна,
Третьякова Юлія Дмитрівна.*

Колегіум №11 – середній заклад освіти, що забезпечує здобуття освіти понад державний освітній мінімум, суспільно-гуманітарну, природничо-гуманітарну підготовку талановитої учнівської молоді.

Головною метою в роботі колегіуму є створення умов для розвитку здібної, талановитої особистості; оновлення національної свідомості, збереження духовності, збагачення та розвиток інтелектуального потенціалу нації, виховання морально і фізично здорового покоління, створення умов для здобуття учнями освіти понад державний освітній мінімум. Учням надається можливість для реалізації індивідуальних творчих потреб, забезпечення умов для оволодіння практичними вміннями і навичками наукової, дослідно-експериментальної, конструкторської, винахідницької, раціоналізаторської діяльності певного рівня професійної підготовки.

У колегіумі працює 49 вчителів. Вищу кваліфікаційну категорію мають 24 учителя, 17 вчителів — звання «учитель-методист», 5 — «старший учитель».

Високий фаховий рівень вчителів, системне упровадження інноваційних технологій сприяють підвищенню результативності навчально-виховного процесу.

Пріоритетними напрямками роботи колегіуму є: забезпечення якісної освіти; навчання через здоров'я; запровадження моніторингу психофізичного здоров'я; становлення позитивної Я-концепції учнів; психологізація навчально-виховного процесу; формування валеологічного світогляду учнів, педагогів, батьків; відпрацювання технологій продуктивного навчання; удосконалення виховної системи, спрямованої на духовний розвиток особистості.

Співробітництво між Колегіумом і Інститутом педагогіки і психології професійної освіти АПН України (з 2007 року – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України) почалося у 1997 році, коли відбулася зустріч керівників тоді ще Новомосковської загальноосвітньої школи №11 з директором Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України, академіком Зязюном Іваном Андрійовичем, а також з колишнім випускником школи (1962 року), тоді ще кандидатом психологічних наук Рибалкою Валентином Васильовичем. Після тієї зустрічі останній став науковим консультантом школи на засадах розробленої ним концепції особистісного підходу до навчально-виховного процесу і зробив ряд виступів перед педагогічним колективом.

За ініціативою педагогів школи і при підтримці Інституту педагогіки і психології професійної освіти та інших установ 13 липня 1998 року наказом Управління освіти Дніпропетровської обласної державної адміністрації (наказ №524 від 9.07.1998 р.) на базі середньої ЗОШ №11 створений Новомосковський загальноосвітній навчальний заклад – Колегіум №11.

Головна мета колегіуму – створення умов для розвитку здібної, талановитої особистості; оновлення національної свідомості, збільшення духовності, збагачення та розвиток інтелектуального потенціалу нації.

У 2001 році колегіуму №11 було надано статусу експериментального навчального закладу та затверджено програму його науково-дослідної роботи за темою: «Становлення позитивної Я-концепції в умовах школи культури здоров'я з упровадженням комплексної програми розвитку «Росток» (керівники проекту: **Пушкарьова Т.О.**, начальник відділу менеджменту освіти Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, кандидат педагогічних наук, доцент; **Крамаренко С.Г.**, кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри психології ДОІППО; **Морозова В.В.**, кандидат медичних наук, професор, зав. кафедри культури здоров'я ДОІППО, проректор з науково-методичної роботи).

З 2009 року Колегіум є експериментальним майданчиком Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України по відпрацюванню проблеми «Духовний розвиток учнів та педагогів

в умовах школи культури здоров'я та особистісного зростання» (науковий керівник – **Е.О.Помиткін**, доктор психологічних наук, завідувач відділом педагогічної психології та психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України). Цього ж року за підтримки директора Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України **І.А.Зязюна** та директора ТОВ «Академія педагогічної майстерності» **О.М.Боровік** на базі колегіуму створено Міський центр педагогічної майстерності. Центр створено на засадах об'єднання інтелектуальних та практичних можливостей ТОВ «Академія педагогічної майстерності», Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, Управління освіти виконавчого комітету Новомосковської міської ради, Колегіуму №11 з метою підвищення рівня професійних компетентностей педагогічних кадрів м. Новомосковська.

4 грудня 2009 року відбулося відкриття на базі колегіуму Новомосковського міського центру педагогічної майстерності. Був проведений науково-методичний семінар за темою «Педагогічна майстерність як сукупність компетенцій вчителя», на якому виступили:

- з лекцією «**Естетичні засади педагогічної дії**» дійсний член НАПН України, доктор філософських наук, професор, директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України **Іван Андрійович Зязюн**;

- з семінаром-тренінгом «**Педагогічна майстерність вчителя в утвердженні честі і гідності особистості учня**» доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу педагогічної психології і психології праці ШООД НАПН України **Рибалка Валентин Васильович**;

- з лекцією «**Комунікативні компетентності вчителя**» кандидат психологічних наук, докторант Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова Лавриненко Олександр Андрійович.

Рис. 82. Зустріч академіка Зязюна І.А., професора Рибалки В.В. та директора Академії педагогічної майстерності Боровик О.І. з керівництвом міста Новомосковська 4 грудня 2009 року перед відкриттям науково-методичного семінару у Колегіумі №11.

Рис. 83. Відкриття науково-методичного семінару «Педагогічна майстерність як сукупність компетенцій вчителя» у Колегіумі №11 5 грудня 2009 року.

5 грудня 2009 року **Зязюн І.А., Рибалка В.В. і Лавриненко О.А.** провели для педагогів майстер-класи, в ході яких звернули увагу присутніх на необхідності педагогічної взаємодії між учнем та вчителем на засадах гуманності і толерантності, на важливість духовної культури і техніки мовлення вчителя, на ефективність розроблених в Інституті методів розвитку естетичної творчості учнів, проаналізували разом з вчителями педагогічні ситуації, спираючись на теоретичні засади формування професійної педагогічної майстерності вчителя.

Рис. 84. Академік Зязюн І.А., професор Рибалка В.В. і докторант Лавриненко О.А. разом з педагогами Колегіуму №11 5 грудня 2009 року після успішно проведених для вчителів майстер-класів в межах науково-методичного семінару «Педагогічна майстерність як сукупність компетенцій вчителя»

Рис. 85. Професор Рибалка В.В. проводить тренінг розвитку честі та гідності серед молодих педагогів Колегіуму №11 5 грудня 2009 року.

Рис. 86. Фотографія на пам'ять учасників науково-методичного семінару «Педагогічна майстерність як сукупність компетенцій вчителя» у Колегіумі №11 5 грудня 2009 року.

Про науково-методичний семінар була надрукована стаття у газеті «Новомосковська правда».

27-28 травня 2011 році на базі колегіуму відбувся круглий стол **«Психологічні засади розвитку духовної культури педагогічного персоналу»**, на якому були заслухані доповіді:

«Психологічні ознаки духовної культури педагога» – **Помиткін Едуард Олександрович**, завідувач відділу педагогічної психології і психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (м.Київ);

«Честь і гідність особистості як психолого-педагогічна категорія» – **Рибалка Валентин Васильович**, провідний науковий співробітник відділу педагогічної психології і психології праці ІПООД НАПН України (м. Київ);

«Науково-методичне забезпечення духовного розвитку учнів та педагогів в умовах школи культури здоров'я та особистісного зростання» – **Третякова Юлія Дмитрівна**, заступник директора колегіуму №11 (м. Новомосковськ);

«Проблема актуалізації саморозвитку духовної культури педагога» – **Становських Зінаїда Ліландіївна**, провідний науковий співробітник відділу педагогічної психології і психології праці ІПООД НАПН України (м. Київ);

«Особистісне зростання молодших школярів у процесі формування їх духовної культури» – **Гапанюк Марія Григорівна**, педагог колегіуму №11 (м. Новомосковськ);

«Формування духовно-комунікативних стосунків в системі учитель-учень» – **Радзімовська Оксана Віталіївна** – молодший науковий співробітник відділу педагогічної психології і психології праці ІПООД НАПН України.

Рис. 87. Професор Помиткін Е.О. робить доповідь на круглому столі «Психологічні засади розвитку духовної культури педагогічного персоналу» в Колегіумі №11 27 травня 2011 року

5 червня 2014 року відбулася веб-конференція по інтернету «Психологічні особливості розвитку духовного потенціалу учнівської молоді», на якій виступили:

Помиткін Е.О., доктор психологічних наук, професор, зав. відділом психології праці – **«Психологічний зміст поняття «духовний потенціал особистості»:**

Рибалка В.В., доктор психологічних наук, професор, гол. наук. співр. відділу психології праці – **«Психопедагогіка збагачення і актуалізації досвіду педагогічних працівників з розвитку духовного потенціалу учнів»;**

Становських З.Л., канд. психолог. наук, провідн. наук. співр. відділу психології праці – **«Роль мотиваційно-сислової саморегуляції педагога у духовно-орієнтованій взаємодії з учнями»;**

Волошко Н.І., кандидат психологічних наук, ст. наук. співр. відділу психології праці – **«Дихотомія духовних якостей характеру в структурі здорового способу життя особистості»;**

Радзімовська О.В., мол. наук. співр. відділу психології праці – **«Аналіз висвітлення у психолого-педагогічній літературі питань розвитку духовного потенціалу та ролі в цьому процесі емоційно-вольової саморегуляції особистості»;**

Шкіренко О.В., мол. наук. співр. відділу психології праці – **«Цінності педагога як чинники розвитку духовного потенціалу особистості учня»;**

Третьякова Ю.Д., заступник директора з науково-методичної роботи колегіуму №11 – **«Становлення педагогічної майстерності та духовної культури учителя в умовах школи особистісного зростання»;**

Іващенко І.В., заступник директора з виховної роботи колегіуму №11 – **«Розвиток духовного потенціалу учнів у виховній роботі школи»;**

Мартінова М.М., практичний психолог колегіуму №11 – **«Психологічний супровід духовного зростання школярів»;**

Балабанова О.Л., вчитель математики колегіуму №11 – **«Виховання духовної культури колегіантів у позаурочний час».**

Спілкування педагогічного колективу колегіуму з науковцями ІПООД НАПН України виявилось дуже корисним для підвищення ефективності навчально-виховного процесу, воно сприяло тому, що кожен вчитель зміг рефлексивно проаналізувати власну педагогічну діяльність, ознайомитися з новою фаховою літературою, отримати стимули до саморозвитку та самовдосконалення тощо.

В плані експериментальної діяльності по формуванню позитивної Я-концепції, особистісного зростання та еколого-морального і духовного виховання школярів, створення стійкої мотивації на здоровий спосіб життя особливої актуальності набуває питання психолого-педагогічного проектування соціального розвитку особистості учнів. Для управління такою діяльністю, а також надання допомоги класним керівникам, вчителям з 2009 року в колегіумі запроваджено використання комплексу «Універсал» кандидата педа-

гогічних наук, старшого наукового співробітника Інституту обдарованої дитини НАПН України **В.О.Киричука**, що сприяє організації та управлінню навчально-виховним процесом в системі проектування особистісного розвитку учнів.

Новомосковський Колегіум №11 входить до 100 найкращих загальноосвітніх шкіл України. Його директор Третякова Тетяна Миколаївна – відмінник освіти України, лауреат обласної педагогічної премії, вчитель вищої категорії, вчитель-методист, переможець міського конкурсу «Людина слова – людина діла». Девіз закладу: «*Consumoraliiisinserviando*» (лат. – *Розтрачуючи себе – служу іншим!*). Вона разом з колегами і колегіантами створила у Новомосковську справжнє педагогічне диво – Колегіум №11.

Колегіум №11 – переможець Всеукраїнського конкурсу-захисту сучасної моделі навчального закладу – Школи сприяння здоров'ю; переможець Всеукраїнського конкурсу «100 кращих шкіл України» в номінації «Школа громадянського становлення»; неодноразовий дипломант виставок «Сучасна освіта в Україні», «Освіта України «Інноваційні технології навчання», лауреат п'ятої виставки-презентації «Освіта України «Інноваційні технології навчання» в номінації «Інновації в упровадженні інформаційно-комунікаційних технологій в освітню практику» (м.Київ); нагороджений відзнакою «Флагман науки та освіти України» та занесений у презентаційно-імеджевий альманах «Флагман освіти та науки України», колектив колегіуму нагороджений золотими медалями на Міжнародних виставках «Сучасні заклади освіти – 2011» та «Сучасні заклади освіти – 2013».

Юні і дорослі колегіанти об'єднані у велике колегіальне Братство, в яке входять: Братство «Паросток» (вихованці дитячих садочків «Струмочок» і «Ромашка») – «Граючись, навчаємось, до школи збираємось»; Братство «Провесінь» (учні 1-3 класів) – Становлення майбутнього колегіанта; Братство «Добродії» (колегіанти 5-6 класів) – Доброта, милосердя; Братство «Витоки» (учні 7-8 класів) – Звернення до витоків народної культури; Братство «Берегиня» (колегіанти 9-11 класів) – Збереження традицій народної духовної культури; Братство «Мудрість» (учителі, батьки) – Духовність, мораль, інтелект. Щороку Велике колегіантське Братство

бере участь у добродійних акціях, зокрема – «Іграшка Другові», «Співпричетність», «Милосердя», «Колегіум дитячого садочку», «Колегіум – сільській школі», «Діти Чорнобилі», «Вчитель-ветеран», «Ветераські подвір'я» тощо.

«В колегіумі працює найкращий в місті шкільний історико-красназничий музей, створена єдина в місті картинна галерея «Художники Новомосковщини», працюють Школа духовного розвитку та особистісного зростання, клуби за інтересами, Школа сприяння здоров'ю, проводяться акції «Молодь проти СНІДу», «Скажи Ні палінню», виконується програма «Рівний – рівному» тощо. Школяри проводять науково-практичні конференції, екскурсії у художній галереї колегіуму, займаються у тренажерному залі, розробляють індивідуальні моделі якості власного життя, беруть участь в озелененні міста, щорічно проводять «Веселий ярмарок» за темою «Новомосковськ – Україна – Євросоюз». Танцювальний колектив колегіуму «Браво» дає концерти в місті та області», працюють численні гуртки, зокрема «Шанувальники книги» на базі бібліотеки колегіуму, в якій зберігаються і численні книги випускника колишньої Школи №11 професора Рибалки В.В. Видається поетичний збірник «Першоцвіт».

Кожна особистість колегіанта включена в певну справу – через екологічні уроки навколишнього світу, екології, хімії, фізики, валеології, біології, географії; через курси за вибором, заняття в Лабораторії екологічних досліджень по темі «Світ природи Присамар'я», «Цілюще джерело здоров'я». В учнів розвивається творча ділова активність в ході науково-дослідної роботи у шкільному науковому об'єднанні «Інтелект» та секціях ДВ МАН, проводяться науково-практичні конференції, тижні «Живи, Земле!», конкурси плакатів «Захистимо планету!», малюнків «Краса рідного краю», фотовиставки «Я бачу світ!», «Екологічні проблеми нашого міста», рейди екологічних агітбригад «Школа – мій рідний дім», конкурси віршів, малюнків «Мій край – моя земля». У колегіантів виховується любов до рідного краю, потреба у спілкуванні з природою в процесі годин спілкування, екскурсій до природи та туристичні походи у мальовничі присамарські ліси, здійснення практичної природоохоронної роботи в акціях «Довкілля», «Пер-

шоцвіт», «Ялиночка», «Насіння», «Чистий парк», в роботі зелених патрулів та бригад озеленення шкільного подвір'я, парків і вулиць міста. Цьому сприяє пропагандистська діяльність екологічної агітбригади колегіуму серед населення міста, екологічна освіта і виховання батьків, екологічний всеобуч батьків та їх залучення до загальношкільних природоохоронних заходів. Велика увага приділяється засвоєнню народних традицій у взаємостосунках з природою, відповідній діяльності фольклорного ансамблю та годинам спілкування з народними майстрами Новомосковщини.

В рамках роботи науково-дослідницького об'єднання «Інтелект» упорядковано програму «Новомосковськознавство», яку використовують учителі міста. Творчі роботи учнів колегіуму, зокрема членів об'єднання за інтересами «Дерев'яна іграшка» експонуються у Всеукраїнському музеї народної іграшки.

Колектив колегіуму впродовж 5 років є переможцем міського конкурсу «Школа – мій рідний дім», а його учні є стипендіатами премії міської ради ветеранів імені Героїв-визволителів Новомосковська, міськвиконкому за відмінне навчання та громадянську зрілість. Вчителі колегіуму є переможцями різних професійних конкурсів, зокрема – переможцем обласного та дипломантом Всеукраїнського конкурсу «Класний керівник року» в номінації «Виховуємо патріотів» (2004-2005 навч. рік) за передовий досвід роботи «Формування національної свідомості, гідності, любові до України та рідного слова» тощо. До речі, практичний психолог колегіуму розробив навчальний посібник «Психологія для початківців (пізнавальні процеси, почуття, воля)», а вчитель трудового навчання – збірник тестових завдань тощо. Організатори роботи пришкольного оздоровчого табору «Світанок» стали призерами обласного конкурсу на кращий досвід виховної роботи в оздоровчих таборах (2004).

Навчальні кабінети колегіуму прекрасно обладнані, насичені необхідним предметним духовним змістом і оформленням. Спортивний зал виступає майданчиком фізичного здоров'я, а актовий зал виконує роль духовного осередку розвитку творчої особистості, педагогічної й учнівської громади зразкового навчально-виховного закладу.

Педагогічний колектив колегіуму реалізує творчий підхід до вирішення проблем і здійснення численних добрих справ, він завжди відкритий для нового досвіду.

Колегіум відвідали у свій час і відмітили Міністр освіти і науки України, Президент НАПН України, академік В.Г.Кремень, перший Міністр освіти і науки незалежної України, директор ШООД НАПН України, академік І.А.Зязюн. До речі, І.А.Зязюн запросив на свій науковий звіт перед Президією НАПН України у 2012 році виступити від українського вчителства саме Тетяну Миколаївну Третьякову, яка зробила тоді чудову доповідь про співпрацю Колегіуму №11 з Інститутом. Колегіум має угоди про співробітництво з різними освітянськими установами, він тривалий час співробітничав з ШООД НАПН України.

Колегіум працює за науково-дослідною програмою «Духовний розвиток учнів та педагогів в умовах школи культури здоров'я та особистісного зростання», упроваджує програму духовного і морально-екологічного виховання у навчально-виховний процес (науковий керівник від Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України – доктор психологічних наук, професор Едуард Олександрович Помиткін), реалізує спільний проект з ДОППО «Формування валеологічного світобачення та навичок здорового способу життя всіх учасників навчально-виховного процесу» тощо.

Слід відмітити величезний внесок у творче та педагогічне життя колегіуму заступника директора з науково-педагогічної роботи Третьякової Юлії Дмитрівни, яка у серпні 2017 року на жаль передчасно пішла у вічність... Але колегіум, створений за її пристрасної участі – найкращий пам'ятник талановитому Вчителю і Вихователю!

24 квітня 2017 року на запрошення дирекції Новомосковського Колегіуму №11 відбувся науково-практичний семінар **«ШКОЛА ЯК ДУХОВНИЙ ОСЕРЕДОК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ, МІСЬКОЇ ГРОМАДИ ТА ДЕРЖАВИ»** за участю доктора психологічних наук, професора, провідного наукового співробітника відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України Рибалки Валентина Васильовича та док-

тора педагогічних наук, професора кафедри економіки, маркетингу, соціальної роботи та економічної кібернетики, завідувача Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту Університету імені Альфреда Нобеля Самодрин Анатолія Петровича – в межах їх наукової поїздки по сільським і міським школам і громадам Полтавщини та Дніпропетровщини. В семінарі взяли участь педагогічні працівники Колегіуму та представники Новомосковського управління освіти і науки міської держадміністрації – усього 35 учасників.

В ході роботи науково-методичного семінару 24 квітня 2017 року перед педагогами виступили:

Самодрин Анатолій Петрович, доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетингу, соціальної роботи та економічної кібернетики, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту Університету імені Альфреда Нобеля з доповіддю «Освітологічний та філософсько-педагогічний аналіз становлення і розвитку духовного потенціалу соборності особистості міської громади засобами навчально-виховної діяльності»;

Рибалка Валентин Васильович, доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України: «Особистісні ресурси здоров'я педагогічних працівників та учнівської молоді: геронтопсихологічний погляд».

Семінар проходив цікаво і різнобічно – в режимі і глибинного занурення вчителів в актуальні питання сьогодення, і дотепного гумору й навіть виконання пісень гостями. Були задані запитання, відбулося жваве обговорення піднятих у доповідях гострих проблем розвитку духовності, філософії освіти, побудови громадянського суспільства на базі школи, психології здоров'я, геронтопсихології, що продовжувалося також і під час ознайомлення з оригінальними учбовими кабінетами колегіуму, з його картинною галереєю, настінними фотоколажами, перед вітражем відомого дерев'яного козацького Троїцького храму, який був описаний у романі Олесь Гончара «СОБОР». Колегіум має чудову бібліотеку, в яку були передані посібники гостей, зокрема від

професора Рибалки В.В., який до речі вчився у 5-8 класах колишньої Новомосковської СШ №11, а останні десятиліття опікується проблемами рідної школи. Так, тепер ним були подаровані вчителям: посібник «Психологія та педагогіка праці особистості: від обдарованості дитини до майстерності дорослого», 2014 р.; посібник «Теорії особистості у вітчизняній філософії, психології та педагогіці», 2015 р.; «Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості», 2016 р. Колектив Колегіуму працює творчо, ініціативно, добре знайий в Україні своїми досягненнями, які не раз представлялися на освітянських виставках і відмічалися грамотами МОН і НАПН України. Обдаровані учні Колегіуму відвідують численні творчі гуртки, інтелектуальні об'єднання, видають наукові журнали і поетичний збірник «Первоцвіт», перемагають в обласних і республіканських предметних олімпіадах тощо.

В цілому, науково-практичний семінар «ШКОЛА ЯК ДУХОВНИЙ ОСЕРЕДОК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ, МІСЬКОЇ ГРОМАДИ ТА ДЕРЖАВИ» викликав творчі розмірковування над жагучими питання розвитку української освіти і держави, сприяв народженню нових ініціатив педагогічної громади Новомосковська. Слід зауважити, що виступ на семінарі доктора психології Рибалки В.В. та доктора педагогіки Самодрина А.П. спричинив несподіваний ефект, коли викладання психологічних проблем поєднувалося із педагогічними, вони взаємно доповнювали одне одне, утворювали продуктивне психолого-педагогічне розуміння поставлених доповідачами і педагогами Колегіуму проблем.

2.7.2. УРОКИ ПІДВИЩЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ.

**Стаття в газеті «Новомосковська правда»
у грудні 2009 року:**

Два дні 4 і 5 грудня 2009 року гостями новомосковських педагогів були столичні вчені, що представляють українську педагогічну науку. Із сучасними методами спілкування з дітьми, пріоритетами педагогічної науки сьогоднішнього дня директорів шкіл міста та їх заступників знайомили директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, академік, доктор філософських наук Іван Андрійович Зязюн, професор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, доктор психологічних наук, наш земляк Валентин Васильович Рибалка, докторант Національного педагогічного університету імені М.Д.Драгоманова, кандидат педагогічних наук Олександр Андрійович Лавриненко, директор ТОВ Академія педагогічної майстерності Ольга Миколаївна Боровік. Семінар і майстер-класи для міських педагогів вчені провели на базі колегіуму № 11.

Колегіум № 11 – експериментальний майданчик Національної академії педагогічних наук України з питання «Духовний розвиток учнів та педагогів в умовах школи культури здоров'я та особистісного зростання».

Та спочатку вони мали розмову з міським головою В.І.Літвіщенко, заступником міського голови Н.О.Тихоноюю. Керівники міста вважають співпрацю науковців дуже корисною для піднесення фахового рівня вчителів шкіл. У ході зустрічі гостей ознайомили з прогресивними програмами в освітянській галузі, що реалізуються в Новомосковську протягом останніх років, зокрема, з тим, що робиться для покращення здоров'я дітей в навчальних закладах. Це і перевод на газове опалення шкільних котелень, і заміна старих парт на парти нового зразка, і будівництво теплих вбиралень, і гаряча вода в усіх шкільних їдальнях. Керівник міста поділився роздумами про морально-етичне виховання підростаючого покоління в школах і дитячих садках, про уроки екологічної культури, що запроваджені в установах освіти міста цього

року. Програма морально-екологічного виховання дітей отримала схвальний відгук вчених.

Багато педагогічних здобутків на рахунку новомосковських вчителів. Високої думки вчені про роботу педагогічного колективу колегіуму на чолі з директором Т.М.Третьяковою. Наступного дня у колегіумі відбулись практичні заняття – майстер-класи педагогічної майстерності. Відомо: майстерність – це зброя вчителя, яка характеризує його як професіонала справи. Які стилі педагогічного спілкування більш ефективні в сучасній школі, як правильно організувати діалог вчитель-учень, а головне – навчити педагога позитивно впливати на учня, – ось коло питань, що стали темою запропонованих майстер-класів. У сучасному світі, наголошували вчені, – майбутнє за нацією, яка має високоосвічених вчителів, тому такий високий статус має педагог у розвинених країнах.

З першого візиту вчених-педагогів розпочинається співробітництво міських освітян з республіканським Центром педагогічної майстерності, в Новомосковську відкривається його регіональне відділення. Відтепер раз у квартал вчені зустрічатимуться з вчителями міських шкіл з метою підвищення їх педагогічної майстерності та озброєння сучасними досягненнями педагогічної науки у навчально-виховній роботі.

Прес-служба міськвиконкому.

Рис. 88. Президія науково-методичного семінару — директор Новомосковського Колегіуму №11 Дніпропетровської області Третякова Тетяна Миколаївна, професори Рибалка Валентин Васильович і Самодрин Анатолій Петрович.

Рис. 89. Виступає професор Рибалка В.В. перед вчителями рідної школи, 8 класів якої закінчив у 1962 році.

Рис. 90. Доповідь професора Самодрин А.П.
для вчителів Колегіуму №11.

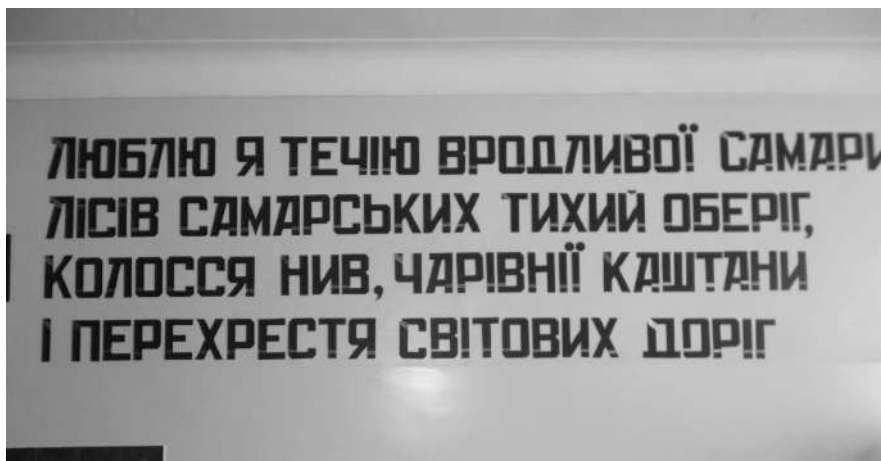

Рис. 91. Строки з гімну Новомосковського Колегіуму №11.

Рис. 92. Директор Колегіуму і професори на фоні вітражу зі славнозвісним Троїцьким собором Новомосковська, описаним О.Гончаром у романі «Собор».

Рис. 93. Ветерани освіти і науки в одному з кабінетів Новомосковського Колегіуму №11.

Рис. 94. Після науково-методичного семінару — дирекція Новомосковського Колегіуму №11 і науковці.

2.8. УРОК ПАМ'ЯТІ ТА ДУХОВНОСТІ ДЛЯ УЧНІВ І ПЕДАГОГІВ СМТ КОЧЕТОК ПІД ХАРКОВОМ НА МОГИЛІ МИКОЛИ ЯКОВИЧА ГРОТА З НАГОДИ 165-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВИДАТНОГО ФІЛОСОФА, ФУНДАТОРА ВІТЧИЗНЯНОЇ ГУМАНІСТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ І ПЕДАГОГІКИ

Рибалка В.В.

22 вересня 2017 року, за організаційної підтримки ректора ХНТУ (ХПІ), члена-кореспондента НАН України, доктора технічних наук, професора Сокола Євгена Івановича, який походить з смт Кочетка Чугуєвського району на Харківщині, зав. кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І.А.Зязюна, члена-кореспондента НАПН України, доктора педагог. наук, професора Романовського Олександра Георгійовича, доцента кафедри Долгарьова Анатолія Васильовича та колишнього мера м. Чугуєва Майстренка Михайла Анатолійовича, відбулося відвідання доктором психологічних наук, професором Рибалкою Валентином Васильовичем могили видатного вітчизняного філософа, психолога і педагога Миколи Яковича Грота на території Володимиро-Богородицької церкви в смт Кочеток Чугуєвського району Харківської області. Біля могили зібралися педагоги і учні Кочетокської загальноосвітньої школи-інтернату і Чугуєво-Бабчанського лісового коледжу в Кочетку, для яких професор Рибалка В.В. провів урок пам'яті і духовності просто неба, присвячений 165-річчю від дня народження видатного вітчизняного вченого. Зміст даного уроку наведений нижче.

Микола Якович Грот (18 квітня 1852 р. – 23 травня 1899 р.) – доктор філософії, професор, завідувач кафедри філософії Ніжинського історико-філологічного інституту (1876-1883), Новоросійського (Одеського) (1883-1886) і Московського (1886-1899) університетів, народився у Гельсінгфорсі (зараз Хельсинки – столиця

Фінляндії) в освіченій дворянській сім'ї з широкими духовними та творчими інтересами. Його батько, Яків Карлович Грот, був професором кафедри російської мови Гельсінгфорського університету, а пізніше – віце-президентом Російської Академії наук, літератором. Мати, Наталія Петрівна Семенова – відома російська письменниця. Вони позитивно вплинули на моральний та інтелектуальний розвиток особистості старшого сина. До того ж після переїзду сім'ї до Санкт-Петербургу, вдома та у його дядька, К.К.Грота, члена Державної ради Росії, збиралися видатні вчені, письменники, державні діячі, свідком спілкування яких був юний Микола. Сім'я часто мандрувала по Росії та Європі.

М.Я.Грот отримав прекрасне виховання й освіту – спочатку в сім'ї (в нього був домашній вчитель), в училищі доктора Відемана і Ларінській гімназії в Санкт-Петербурзі, яку закінчив із золотою медаллю, а потім – у Санкт-Петербурзькому університеті, де особливо цікавився історичними, філософськими, філологічними науками, фізіологією та психологією. Разом з іншими студентами слухав лекції відомих професорів – князя Бестужева-Рюміна, В.П.Васильєвського, М.І.Владиславлева, К.Д.Кавеліна, К.Є.Люгебіля, О.Ф.Міллера, Д.І.Менделєєва, І.М.Сеченова, Ф.Ф.Соколова та інших видатних учених і педагогів, виконував наукові роботи. Старанно вивчав іноземні мови і, як наслідок, вільно володів французькою, німецькою, англійською, знав латинь.

Після закінчення у 1875 році Санкт-Петербурзького університету, М.Я.Грота, як одного з найкращих студентів, який за виконану наукову роботу одержав звання кандидата, залишають для викладацької роботи в цьому ж університеті і надають можливість стажуватися за кордоном впродовж двох років за державний рахунок для отримання професорського звання. Водночас він одержав запрошення від М.О.Лавровського, директора щойно відкритого Нижинського історико-філологічного інституту імені князя Безбородька (1875-1919), посісти посаду екстраординарного професора на кафедрі філософії. Для підготовки до цієї посади він приймає рішення виїхати за кордон за власний кошт і цілий рік працює в європейських бібліотеках, штудіює логіку, філософію, психологію, фізіологію, знайомиться з роботою кафедр і лабораторій

Берлінського і Страсбургського університетів. Після цього, у 1876 році, переїзжає до Ніжина і займає запропоновану йому посаду екстраординарного професора і завідувача кафедри філософії. До речі, він одружується на одній із доньок професора М.О.Лавровського...

1880 року М.Я.Грот захищає магістерську дисертацію “Психологія почувань в її історії і головних основах” і після отримання ступеня магістра рішенням Київського університету імені Святого Володимира обирається ординарним професором. У вересні 1882 року М.Я.Грот виїзжає за кордон, де слухає лекції Вундта і Зигварта у німецьких університетах з метою підготовки докторської дисертації “До питання про реформу логіки. Досвід нової теорії розумових процесів”, яку успішно захищає в лютому 1883 року у Київському університеті імені Святого Володимира. Як пише очевидець, після проголошення в кінці захисту М.Я.Грота доктором філософії студенти підхопили його на руки і під гучні та тривалі оплески, з вигуками “Віват! Віват!” пронесли навколо зали урочистих зібрань університету... Отже, М.Я.Грот у 24 роки став професором, а у 30 – доктором філософських наук.

Слід відмітити, що маючи життєрадісний, доброзичливий, енергійний, відкритий, добрий характер, М.Я.Грот брав участь у багатьох громадських заходах. Крім того, що викладав психологію, логіку, історію філософії, він був членом бібліотечної ради, ревізором інститутської бібліотеки (зараз це Міська бібліотека Ніжинського державного університету імені М.В.Гоголя, в якій зберігається більше 1,5 мільйона (!) книг, серед яких 250000 – рідкісних, раритетних(!), редактором “Известий інститута”, вченим секретарем конференції інституту тощо. У 1881 році він був обраний почесним членом комітету з організації відкриття 4 вересня у Ніжині пам'ятника М.В.Гоголю, який навчався з 1821 по 1828 рік у Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородька.

1883 року, зі зміною обставин, визваних звільненням за власним проханням директора інституту М.О.Лавровського, М.Я.Грот переводиться у Новоросійський (нині Одеський) Імператорський університет, де очолює кафедру філософії і працює ординарним професором. Як зазначають біографи вченого, в його науковому

світогляді відбуваються деякі зміни, зокрема, певний перехід від позитивіських позицій до метафізично-спіритуалістських ідеалістичних поглядів, хоча він і не був послідовним в останніх. Саме в одеський період у творах вченого аналізуються поняття духу і матерії, душі і волі, морального обов'язку і любові, простору і часу, душевних феноменів і моральної свідомості, вічності і безсмертя. В цей час у його роботах з'являються міркування щодо індивідуального суб'єкта або "тваринної особистості", світового суб'єкта як божественного, всесвітнього духу тощо. З'являються роботи, в назву яких входить поняття особистості. В Одесі М.Я.Грот виступає з блискучими лекціями перед студентами і громадськістю міста, що надає його особистості вченого і педагога неабиякого авторитету. В Одесі його учнями стали Д.Вікторов, О.Гаді, Г.І.Челпанов.

1886 року М.Я.Грот переїздить до Москви, де очолює кафедру філософії Московського університету і 1887 року стає головою Московського психологічного товариства – після виїзду його першого керівника, професора М.М.Троїцького, за кордон. 1889 року М.Я.Грот організовує і стає редактором першого в Росії наукового журналу "Вопросы философии и психологии". Психологічне товариство і журнал стають інтелектуальним центром Москви, а енергійна наукова, викладацька і організаційна діяльність М.Я.Грота виступає спрямовуючим та об'єднуючим чинником їх роботи.

Московський період наукової творчості М.Я.Грота став найбільш "особистісним" за своїм змістом. Ціла низка його статей, що вийшли у журналі "Вопросы философии и психологии", висвітлюють різні аспекти проблеми особистості. Ним запропоноване й обґрунтоване її оригінальне визначення, розуміння завдань особистості, а ряд понять його наукового світогляду, таких як суб'єкт, свідомість, духовність, творчість, навіть душі та психічної енергії, відкривають шлях до її змістовного розуміння, про що свідчить той факт, що через декілька десятиліть вони стали сутнісними ознаками наукового розуміння особистості у світовій психології.

Навколо товариства і журналу групуються відомі філософи, психологи, письменники, – видатні діячі Росії і Європи – Н.П.Аксаков, М.І.Владиславлев, В.Вундт, М.М.Ланге, Т.Рібо, І.М.Сеченов,

В.С.Соловйов, К.А.Тимірязев, граф Л.М.Толстой, М.М.Троїцький, С.М.Трубецькой, Г.І.Чернов та ін. М.Я.Грот був у дружніх стосунках з багатьма видатними постаттями Росії, зокрема з Л.М.Толстим, який неодноразово приїздив до його родового літнього маєтку у Кочетку під Харковом. На 1 листопада 1889 року у психологічне товариство входило 152 члени, воно користувалося величезним авторитетом, його члени брали участь у світових конгресах з психології, починаючи з першого Паризького конгресу, що відбувся 1889 року, в якому Росію представляли М.Я.Грот, Л.М.Лопатін, Є.Корсаков, І.М.Сеченов, М.М.Троїцький.

М.Я.Грот був почесним членом Санкт-Петербурзького товариства експериментальної психології, членом-кореспондентом Паризького товариства фізіологічної психології, Берлінського і Мюнхенського психологічних товариств тощо, що свідчить про активність та багатогранність його наукової, педагогічної та громадської діяльності в цей період.

Як зазначає український вчений, біограф М.Я.Грота, кандидат психологічних наук, доцент Ніжинського державного університету ім. М.В.Гоголя, Марія Дмитрівна Бойправ, “заслужують особливої уваги його вчення про міждисциплінарні зв'язки та класифікація наук, оригінальні типології психічних явищ (відчуттів, почуттів, мислення), про свідоме та несвідоме.

Не менш важливе значення для розвитку психологічної науки мають уведені ним нові поняття. Так, він започаткував поняття “діяльність”, визначив її структуру та види; “психічний оберт” – як основний механізм психологічної діяльності, описав його складові, функції; “психічна енергія” та ін.” І, додамо, вчений багато зробив для первісного наукового обґрунтування поняття “особистість”. Ним формулюється оригінальне її визначення: **“Очевидно, особистість людини не є тільки її тваринно-психічна індивідуальність, а сполучення цієї останньої зі світовим духовним началом, з божественною творчою силою, що створила світ, і в цій останній містяться корені всього нашого морального життя...”** Вченим створена оригінальна філософсько-психологічна теорія особистості, яка дає підстави вважати його справжнім фундатором вітчизняної гуманістичної психології та педагогіки.

В останні роки життя у М.Я.Грота погіршився стан здоров'я – від сильного перевантаження, перевтоми, емоційного перенапруження. Він почував себе слабким, тяжко хворів, в нього загострився ревматизм, який він переніс ще 1882 року в Ніжині, а потім у Москві. На 1899 рік він запланував поїздку за кордон для лікування. Через вказані обставини він вирішив залишити Москву, мріяв перевестися у Харківський університет, подалі від московської суєти, і зосередитися на розробці актуальних наукових проблем. Проте доля розпорядилася інакше...

23 травня 1899 року, коли М.Я.Грот приїхав на відпочинок у свій літній маєток в селі Кочеток на Харківщині, на 47 році, його життя припинилося... Похований він біля Володимиро-Богородицької Церкви, на крутому лісистому березі річки Донець (зараз Сіверський Донець).

Вчений залишив більше 150 праць. Його філософсько-психологічні погляди на особистість висвітлені у таких творах, як “Ще про зміни у свідомості особистості” (1886), “Засади морального обов'язку” (1892), “Моральні ідеали нашої доби. Фрідріх Ніцше і Лев Толстой” (1893), “Устої морального життя і діяльності” (1895), “Про життя і особистість Декарта” (1896), “Поняття про душу і психічну енергію у психології” (1897), “Нарис філософії Платона” (1897) та ін.

Відмітимо, що смт Кочеток, де жив і упокоївся М.Я.Грот, розташоване в 5 км від Чугуєва і 30 км від Харкова, воно має багату історію. На його території у VIII-X століттях жили войовничі вихідці з Північного Кавказу алани, котрі побудували тут велике місто-фортецю. Історики вважають, що саме в цьому місці знаходилася літописна половецька столиця Шарукань, яку шукають й дотепер дослідники. 1111 року руські князі на чолі з Володимиром Мономахом виступили у похід проти половців і захопили Шарукань (вважають, що від назви цього міста саме і походить назва Харкова). Учасником походу був князь Мстислав Великий — син Володимира Мономаха. Про це свідчить та обставина, що при розкопках Кочетокського городища археологи знайшли сліди походу 1111 року — зокрема тамгу або особисте клеймо князя Мстислава.

Деякі століть тому назад у Кочетку було відкрите відоме на

всю Слобожанщину джерело цілющої води, на базі якого пізніше була побудована водолікарня і функціонував бальнеологічний курорт, що успішно конкурував із зарубіжними, кавказькими та кримськими цілющими джерелами, про що зараз нагадує чудовий Музей Води. До речі, водна станція Кочетка забезпечує водою і в наш час увесь Харків, беручи її із Сіверського Донця, який утворює в цьому місці мальовничу лісисту долину. В курортній зоні Кочетка здавна і до цього часу розташовуються дачі харків'ян. Тому М.Я.Грот мав тут родовий літній маєток, куди приїздивав поправляти здоров'я і запрошував у гості своїх друзів. За легендою, інокам найближчого монастиря явилася біля джерела чудодійна ікона Божої Матері. На честь цієї ікони в середині XIX століття у Кочетку була побудована Володимиро-Богородицька Церква, в якій молився і яку благодійно підтримував М.Я.Грот. У Чугуєві ж народився відомий художник Ілля Рєпін, який саме у Кочетку знайшов сюжет і намалював декілька етюдів до своєї картини «Хресний хід у дубовому лісі», адже в той час двічі на рік на урочистий хресний хід у Кочетку звідусіль збиралося багато паломників. В Чугуєві бував російський співак Ф.І.Шаляпін, знаходилося відоме військове юнкерське училище.

Ми, повторюємо це, можемо стверджувати, що М.Я.Грот став першим у вітчизняній, а можливо і у світовій науці гуманістичним психологом і педагогом. Вчитасьмося ще раз у його визначення особистості: «Очевидно, особистість людини є не тільки її тваринно-психічна індивідуальність, а поєднання цієї останньої зі світовим духовним началом, з божественною творчою силою, яка створила світ, і в цій останній містяться коріння всього нашого морального життя... Особистістю є не тільки органічна індивідуальність, але і «над-індивідуальне», божественне, творче начало» в людині... Безпосереднє завдання кожної особистості – створити і підтримати, зберегти або врятувати якомога більше інших життів, хоча б і з жертвуванням свого власного одиничною життя... Любити, жаліти, пестити, зберігати і рятувати від смерті все живе – ось загальна формула».

Таке розуміння особистості складалося М.Я.Гротом у контексті розвитку передової вітчизняної культури, розробки ним проблем

духовності, моральності, безсмертя людини, інтелектуального руху прогресивної вітчизняної інтелігенції, який він очолював в той період часу. Кочеток має стати Меккою українських філософів, психологів і педагогів.

Рис. 95. Розмова у Володимиро-Богородицькій Церкві смт Кочеток Чугуєвського району на Харківщині професора Валентина Васильовича Рибалки з Отцем Петром і Михайлом Анатолієвичем Майстренком, колишнім мером Чугуєва.

Рис. 96. Покладання вінка на могилу Миколи Яковича Грота на цвинтарі Володимиро-Богородицької Церкви в Кочетку Чугуєвського району Харківської області.

Рис. 97. Вшанування хвилиною мовчання пам'яті видатного філософа, психолога і педагога Миколи Яковича Грота з нагоди його 165-річчя.

Рис. 98. Бог начебто посилає своє сонячне благословіння шанувальникам пам'яті видатної особистості Грота М.Я.

Рис. 99. Урок пам'яті і духовності з нагоди 165-річчя від дня народження Миколи Яковича Грота для школярів, студентів і педагогів Кочетка біля могили видатного філософа, психолога і педагога на цвинтарі Володимиро-Богородицької Церкви проводить професор Рибалка В.В.

Рис. 100. Учні і педагоги, керівники Чугуєва і Кочетка, отець Петро і професор Рибалка В.В.біля огорожі могили Грота М.Я. на цвинтарі Володимиро-Богородицької Церкви.

Рис. 101. Учнівська молодь, педагоги, настоятель Володимиро-Богородицької Церкви Кочетка Отець Петро, гості після вшанування пам'яті М.Я.Грота на сходах біля входу до Храму.

Рис. 102. Керівники Чугуєва і навчальних закладів Кочетка, Отець Петро, Паломник із Києва з іконою Святого Миколи Чудотворця.

ВИСНОВКИ: ЧУМАЦЬКИМ ШЛЯХОМ ДО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ОСВІТЯНСЬКОГО БРАТСТВА

*Рибалка В.В.,
Самодрин А.П.*

Книга написана... Зібрано цікавий, навіть унікальний за мірками ортодоксальної науки матеріал, але у редакторів все ж виникає запитання, про що насправді вона і чи відповідає та за якими ознаками своїй назві. Чи дійсно ця книга розповідає про школу, що є духовним осередком, в якому зростається особистість, під впливом якої розвивається місцева громада і тим стверджується держава? І які висновки можуть зробити два наукові редактори посібника, психолог і педагог, говорячи від імені усього авторського колективу з трьох науковців і чотирьох директорів шкіл? Якими словами можна узагальнити все те, що здобує і по особливому емоційно пережите за ці більше ніж 20 років наукових мандрів по рідній землі? Спробуємо зважити це, добре розуміючи, що ми не перші, хто пройшов таким шляхом у минулому і чий рух ми наважилися продовжити разом з іншими нашими колегами – куди б ти не йшов, ти приходиш до батька, до малої батьківщини, і, де б ти не жив українцем на планеті, ти серцем – на рідній землі, в Україні...

Схилимо голови і згадаємо тих, хто став для нас взірцем у пошуку відповіді на поставлені запитання саме у такий спосіб, тобто мандруючи від душі до душі, від сільської школи до міської, від однієї громади до іншої, повертаючись додому і знову збираючись у мандри за мудрими уроками життя...

По-перше, наші наукові освітні мандри нагадують промисли чумаків, які прямували в Крим за сіллю («ціль життя») на возах, поганяючи волів і вдивляючись уверх на Чумацький шлях, співаючи вночі чудових українських пісень... Виходячи іноді вночі на подвір'я у Котовці, Бузівці, Пузиківому і вдивляючись у надзвичайно прозоре і сяюче яскравими зірками небо, ми починали розуміти, що такого чистого неба вже не побачиш в Києві, Кременчуці, Дні-

прі, Харкові, в інших промислових містах країни. Під цим небом, під вічним Чумацьким шляхом відчуваєш себе часткою Всесвіту, безкінечного космосу, який здавна виступає справжнім космічним орієнтиром життя, навчання та виховання, зокрема вже в перших церковноприходських школах, колегіумах, академіях... Вірилося, що під таким небом живе інша школа, екологічно більш чиста як у своєму біосферно-ноосферному, так і особистісно-громадському вимірах...

По-друге, відчуваєш себе послідовником нашого Григорія Савича Сковороди, який почав свої філософські і вчительські мандри у Чорнухах на Полтавщині, а завершив їх у Пан-Іванівці на Харківщині, відвідавши по дорозі студентське братство Києво-Могилянської академії та навчаючись у ряді європейських університетів, попрацювавши викладачем у Переяславському та Харківському колегіумах, де переслідувався за демократизм і незалежність власних філософських поглядів і тому обрав собі долю народного мандрівного вчителя і філософа. І цілком зрозуміло тепер, чому в основі його природної подорожньої народної школи від села до села по-стали космічні орієнтири – Мікрокосмос, Біблія, Макрокосмос душі і духу.

По-третє, ми йшли шляхами наукових експедицій Володимира Івановича Вернадського по Полтавщині і Кременчуччині, де він закладав віхи пізнання і освіти у широкому контексті еволюції природи і суспільства, біосфери і ноосфери, спираючись на всесвітню солідарність наукового й освітнього Братства, відкриваючи закони буття і сіючи розумне, вічне, істинне у заснованій ним Українській академії наук та Таврійському університеті тощо.

По-четверте, ми неодноразово проїздили сучасними заасфальтованими дорогами педагогічний маршрут від Полтави до Ковалівки та від Києва і Харкова до Куряжа і навпаки – там, де мажорно вів свої загони колоністів і комунарів великий Антон Семенович Макаренко, який добре розумів і геніально втілював у своїй все-світньо визнаній педагогічній системі виховну і життєву силу сільської громади, ідеї демократії і створив, говорячи сучасною термінологією, освітній осередок громадянського суспільства, що дозволило йому майстерно виховувати особистість громадянина і

культурного працівника... Цю геніальну педагогічну систему за-
требували Італія, Німеччина і Японія, увесь світ, тільки у рідній
країні вона ще й досі поза належним визнанням...

По-п'яте, ми проїхали від Кременчука до Павлиша і наочно по-
бачили унікальну школу радості Василя Олександровича Сухом-
линського, чим доповнили наші враження від його геніальних
праць про всебічний розвиток особистості, про найвищу цінність
дитини, її честь та гідність, про виховання громадянина, праців-
ника і сім'янина... І разом з усім світом за рішенням ЮНЕСКО від-
значаємо зараз Рік В.О. Сухомлинського!

І нарешті, по-шосте, нам пощастило майже двадцять п'ять
років працювати під проводом великого Громадянина України, Де-
мократа, Інтелігента, академіка Івана Андрійовича Зязюна, який
починав свій життєвий шлях у Пашківці на Чернігівщині, пішов до
Донбасу, звідти до Києва, дістався Москви й далі – Японії, Фран-
ції, США і повернувся «на круги своя», знайшовши вічний упокій
у рідній землі – у Пашківці... Саме в науково-педагогічній школі
філософа і психолога І.А. Зязюна, як талановитого завідувача ла-
бораторії творчості Київської опери, ректора найкращого в країні
Полтавського педагогічного інституту, Міністра освіти і науки
України, Директора двох науково-дослідних інститутів, були по-
новому осмислені й утілені на державному, громадському, міжосо-
бистісному рівні творчі ідеї названих і не названих тут численних
попередників і сучасників.

Звичайно, що враження від наших власних наукових поїздок
ставали предметом неперервного обговорення вже в кабіні автомо-
біля, яким уміло керував один з редакторів посібника, на зупинках
у невеличких містах, перед іконостасом величних православних
храмів, у кабінетах голів сільських і міських рад, директорів шкіл
і навчальних кабінетах вчителів, у коридорах шкіл з рухливими на
перервах учнями та в актових залах – на конференціях, семінарах,
круглих столах, у безпосередніх зустрічах в хатах наших земляків,
на сільському цвинтарі, в молитовних залах релігійних громад, в
наших власних міських квартирах і в Інтернет-мережах у режимі
онлайн тощо.

У представлених в посібнику базових доповідях редакторів і авторів роботи представлені їх наукові погляди на різні питання обговорюваної тематики. Це показано вже у змісті роботи та її текстах, тому не будемо їх повторювати. Проте підкреслимо, що у своїх доповідях ми навели переконливі аргументи, які були прийняті до відома сільськими і міськими вчителями. В них ми висловили свої переконання в тім, що:

Школа дійсно є духовним оберегом українського буття.

Думки Г.С. Сковороди, М.Я. Грота, В.І. Вернадського, А.С. Маркаренка, В.О. Сухомлинського, І.А. Зязюна і багатьох інших українських учених залишаються актуальними для розвитку сучасної освіти.

Особистісний підхід в освіті і особистісно орієнтоване виховання і навчання є не прохідними, а вічними категоріями для психологів і педагогів.

А духовні цінності Світогляду, Життя, Людини, Віри, Надії, Любові, Добра, Краси та Істини мають стояти в центрі одухотвореної освіти нашої молоді і дорослих.

Школа потребує подальшої демократизації через педагогічну громаду і освітянський осередок громадянського суспільства у навчальних закладах, через запровадження демократичних процедур у діяльність вчителів і учнів. І має стати джерелом демократизації усїєї країни.

Особливої уваги потребує фізичне, соціальне та духовне здоров'я вчителів і учнів, піклування вже в школі про тривалість людського життя, яке офіційно визнане важливим показником його якості.

Ці та інші положення потребують звичайно подальшого розвитку, що знаходить відображення у наших власних роботах і працях наших колег, філософів, психологів і педагогів.

Повертаючись знову і знову до наших особистих міркувань про сутність проведеної роботи, хочемо особливо зазначити, що сума всіх накопичених вражень, переживань і узагальнень за ці роки призводить до переконання, що ми перебували в ході наших наукових поїздок в лоні двох великих українських цивілізацій – сільської і міської! Ми наполягаємо саме на цих категоріях, ос-

кільки сам термін *civilis* означає в перекладі з латини громадянський, суспільний. Отже, наші освітні мандри відбувалися між місцевими громадами і суспільствами на території центральних українських земель! Можна уточнювати цю тезу і далі говорити саме про сільські педагогічні громади і міські освітянські осередки громадянського суспільства, про їх співіснування, взаємозв'язки і взаємне доповнення в межах єдиної української освіти! Вони тісно пов'язані одне з одним, у багатьох своїх рисах є тотожними, але і мають свої специфічні якісні та кількісні відмінності, за якими виступають як взаємозалежні, потрібні одне для одного.

Усвідомлення того, що цим двом педагогічним цивілізаціям притаманні спільні, врівноважуючі одна одну, діалектичні протилежності, ставить по-новому відомі проблеми розвитку української освіти. Продуктивні діалектичні аспекти цієї проблеми, що вже неодноразово формулювалися і обговорювалися нашими геніальними попередниками, можуть бути презентовані у посібнику в наступних антиноміях.

Школа в умовах переходу від біосфери до ноосфери в розумінні В.І. Вернадського, дійсно відчуває на собі відповідні трансформаційні тенденції, що, говорячи іншими словами, є специфічним вираженням взаємних переходів від так званої першої природи до другої і ставить по-новому знайомі проблеми природності і штучності, безпосередності і опосередкованості в розвитку освіти.

Цілісна сільська громада і багатопланове й багаторівневе громадянське суспільство великих міст і держави створюють різні соціальні передумови для формування освітянських осередків громади і громадянського суспільства в навчальних закладах сіл і міст, для розвитку сільської і міської особистості.

Між сільськими педагогічними громадами і міськими освітянськими осередками громадянського суспільства існують прямі та зворотні зв'язки за різними параметрами, зокрема біосферно-ноосферними, культурно-субкультурними, транспортно-інформаційними, учнівсько-студентськими, професійно-кадровими, патріархально-модерністськими, товарно-ринковими, генеративними, екологічними тощо.

Духовна сфера школи у своїх безпосередніх і опосередкованих, природних і штучних формах існує у вигляді мистецьких, релігійних (життєвих), наукових цінностей, що є предметом викладання, засвоєння і використання, циркулювання у педагогічних громадах сіл і міст, які складаються з учнів, вчителів і батьків. Мова йде про духовні цінності Світогляду, Життя, Людини, Віри, Надії, Любові, Добра, Краси та Істини, які по-різному зіставляються з протилежними до них негативними цінностями темряви, смерті, нелюдства, зневір'я, розпачу, ненависті, зла, потворності, брехні й утворюють, в залежності від відношень домінування-підпорядкування, засади гуманізму, цинізму й варварства. І гуманізму нашої школи поки що вдається протистояти варварству!

Є певні тотожності і відмінності між сільською особою вчителя і учня та міською особистістю педагога і школяра, що відповідає особливостям сільської громади та міського громадянського суспільства. Так само, як і особливостям буття, способу життя селянина і городянина. Ці тотожності і відмінності стосуються таких властивостей особистості, як духовність, психосоціальність, спілкування, спрямованість, характер, самосвідомість, досвід, інтелект, психофізіологія, психосоматика, психогенетика. По-різному можна охарактеризувати особливості діяльності сільської та міської особистості за такими вимірами, як практичність і абстрактність, результативність і продуктивність, моральні та матеріальні стимули праці тощо. Все це має бути додатково досліджене спеціалістами.

Способи життя селянина і городянина, сільського вчителя і міського педагога у багатьох рисах тотожні, але відрізняються, зокрема у таких свої рисах, як ступінь безпосередності-опосередкованості міжособистісних стосунків, зокрема між колегами, вчителем і учнем, «приземленістю хатеринського способу життя» і асфальтово-залізобетонною, багатоповерховою віддаленістю життя від земної основи, відчуженістю від природи, підміною безпосередніх життєвих зв'язків опосередкованими соціальними контактами, зокрема штучною інтеграцією через часто міфотворчі ЗМІ тощо, відповідно до чого селяни знають одне одного значно краще, ніж городяни (сусід часто не знає свого сусіда по будинку і по під'їзду тощо). Мова йде про те, на що у свій час звернув увагу

і про що попереджав Ф.М. Достоевський, стверджуючи, що у стосунках між людьми дуже багато опосередкованості, для життя достатньо було б вдвічі менше... Людська свідомість дуже довгий час перебуває у світі штучних абстрактних понять, куди людину заводять мислення, що відбувається через надто узагальнені категорії, часто далекі від здорового глузду... Тут доречним було б врахування рекомендацій відомого швейцарського психолога Жана Піаже, який вважав формування мислительних операцій завершеним лише тоді, коли мислення може повернутися до своїх початкових конкретних стадій... Тому і закони Л.С. Виготського у створеній ним культурно-історичній теорії розвитку вищих психічних функцій мають бути діалектично завершеними і виступати як закони опосередкування-розопосередкування, інтеріоризації-екстеріоризації, соціалізації-індивідуалізації, закон найближчого і найвіддаленішого психічного розвитку дитини з допомогою дорослого і шляхом самоусвідомлення, самовиховання і самонавчання...

Разом з тим спостереження і наукові дані свідчать про те, що між сільськими громадами і недостатньо і штучно інтегрованими осередками міського громадянського суспільства все ж таки існують численні, зокрема генетичні зв'язки, завдяки чому сільські громади виступають значною мірою як материнські причино-наслідкові по відношенню до міських громадянських утворень і особистостей. Проявом цього є, зокрема сільське походження в першому-другому поколінні багатьох городян, приміром, інженерів, економістів, педагогів, вчених, докторів наук, дійсних членів академій тощо. Один з редакторів, поділяючи погляди на інтелігенцію І.А. Зязюна, добре пам'ятає афоризм, в якому стверджується, що справжній інтелігент, як правило (можуть бути і виключення), складається з представників трьох поколінь – сина, батька, діда, що мають дипломи вищих навчальних закладів...

Потік наших розмірковувань по зазначеній тематиці неперервно розростається і збагачується. Ще один висновок, що випливає із наших зустрічей з педагогами і представниками сільських і міських громад Полтавщини, Харківщини та Дніпропетровщини – це усвідомлення нашої потреби одне для одного. Психологічна та педагогічна наука конче потрібна педагогам і громадянам нашої

малої сільської та міської батьківщини! А нам, вченим, було необхідно сказати своє наукове слово представникам свого рідного українського роду, повернути свої борги і сказати слова вдячності людям, які нас годують! Але найважливіше те, що вони оберігають наші корені, наше минуле, забезпечують гуманістичний тил, беруть пам'ять нашого земного життя. При цьому виявилось, що земляки нас дуже добре розуміють і приймають наші наукові досягнення, вибачаючи інколи їх надто захмарну абстрагованість, відбираючи серед плевел мудрість – зернята істини. Сільським мешканцям доступні прояви вищої свідомості, вони добре володіють сучасними інформаційними технологіями, що дозволяє їм орієнтуватися і добре себе почувати в середовищі природних і цивілізаційних процесів Космосу і Землі. Вони разом з нами продуктивно обговорювали складні проблеми, що торкалися сутності людини, чистих джерел душі особистості, духовних основ її індивідуальності. У всіх наших бесідах була присутня ідея буття живої соборної української особистості, яка спирається на енергію культури нашого народу, вибудовану не спонтанно, а осмислено багатьма поколіннями українців в чудових природних умовах, на плідних чорноземах, на ландшафтах справжнього перетворення казкової біосфери у фантастичну ноосферу В.І. Вернадського. Адже, повторимо, ми проводили наші зустрічі з земляками в регіоні, який колись освятив геній Володимира Івановича.

Український регіон біосфери – в руках наших громадян дійсно характеризується відносною самодостатністю й здатністю до самовідтворення соціально-виробничих функцій, відповідної інфраструктури, вбудованої у функціональну структуру космобіотизованого геопростору.

Потужність української людини базується на її природному практичному розумі, який спрямовує її працю. Там, де панує сродний труд, діє пізнавальна ідея як проект і продукт. Здобуте людиною у наш час спричиняє обережне перетворення природи, настільки врівноважене, що це не можна не помітити саме в селі, в маленьких містах. Зараз ми переживаємо нову геологічну еволюційну зміну біосфери за активної участі людини – ми входимо в ноосферу. І український народний розум робить це планомірно, по-

ступово, здебільшого не погіршуючи ситуацію, що ми бачили, проїжджаючи мальовничі місцевості Полтавщини і Дніпропетровщини. Народна мудрість стоїть на сторожі біосфери як резерву ноосфери. І сільська педагогіка виконує добре цю шляхетну місію.

Цьому сприяє особлива духовність сільчан і міщан, що передбачає правильні дії передусім кожного щодо себе, своєї енергетики, використання наймовірного потенціалу власної особистості, що спирається і на можливості сільської і міської школи і разом з тим на пропозиції оновлюваної системи виховання і навчання в Україні. Сама українська земля робить більш стійкою та дієвою духовність сільської та міської молоді та дорослих.

Їх духовність зберігається цінностями української сім'ї і роду, що є найпотужнішими берегами народу.

Цьому сприяє передусім Батько, який задає моральний напрямок активної спорідненої трудової діяльності, демонструє дитині у доступний спосіб духовну основу долі людини та суспільства, вже у грі та праці сприяє вибудові у неї громадянської позиції особистості, орієнтує її майбутні життєві здобутки берегами душі, в якості яких виступають незаперечні, підтверджені впродовж століть численними поколіннями і закарбованими у досвіді української особистості такими цінностями, як – істина, краса, добро, совість.

Але біля самих витоків української особистості стоїть Мати – з її життєдайною величчю, найріднішою природністю, життєвою правдою, добром, вірним серцем, що завжди вірить, надіється і любить, які б ми не були...

Міцні сім'ї – непереможний народ.

Фундаментальною основою народної духовності виступає Церква, в чому ми переконалися і в Пузиківому, і в Бузівці, і в Новомосковську, і в Кочетку. Адже в Бузівці було ще до війни чотири храми і вони захистили народ від голодомору, а народ зберіг свою Православну Церкву і відтворює її Святий Дух. А славнозвісний дерев'яний Троїцький Собор у Новомосковську, оспіваний ще у однойменному романі Олесь Гончара, виявився недоторканим ані для полум'я багатьох війн, ані революцій. Один з редакторів цієї книги може пишатися тим, що колись у цьому Соборі був влаштований

музей атеїзму, яким певний час завідувала його мати, завдяки якій, до речі хрещеній «комуністці», на нього не піднялася рука владних постатей.

Отже, будуймо громадою наше майбутнє – освітній простір життєтворчості, бо разом – ми український народ, ми – Україна. Бо коли ми разом – торжествує Розум і Життя.

Тому, виходячи в вище означеного природовідповідного, цивілізаційного начала, ми можемо спільно з нашими однодумцями рекомендувати наступне:

1. Установлювати в душах вчителів, учнів та їх батьків через освіту ідею життя:

а) утверджувати через освіту виховувальний природний посил життя і виконувати головне завдання школи – духовно, психологічно та педагогічно, супроводжувати зростання пізнавального потенціалу дитячої особистості, примножувати найвищий дар – особистість дитини, що розвиваючись творить життя;

б) усвідомлювати краще педагогічний імператив, що полягає у збільшенні сукупного духовного впливу на особистість дитини, на її зростаючий талант з боку соборного таланту української землі, її соціуму, громадськості, сродної природи труда, який відстоює життя на цій землі, цінностей родин і поколінь односельців, все це необхідно враховувати при організації місії школи як принцип добротності сукупної еко-соціо-педагогічної системи.

2. Пам'ятати, що рідна Земля – це вічний духовний епос, що пишеться всіма поколіннями кращих талантів – сродників, це джерело невичерпного гуманізму, тому життєве кредо вчителя – рух до захисту рідної землі й природи.

3. Довкілля – це середовище життя, з яким жива істота пов'язана обміном речовини, енергії, інформації, через це слід пізнавати довкілля як самого себе, адже смисл людського існування в подвигіві самопізнання; тому необхідно навчати сучасну людину управляти розвитком біосфери, для чого слід змінювати власну діяльність так, щоб це не виглядало стихійним впливом на природу, а мало духовний конструктивний характер.

4. Завдання школи – служити людині, відкривати в учнів своєї власної природної схильності до діяльності, виховувати природні

здібності, займаючись «сродним трудом», опановувати нову парадигму наукового знання й технології особистісно зорієнтованого навчання на засадах нероздільності педагогічної культури й любові до учнів.

5. *Навчання і виховання, розвиток особистості громадянина і культурного працівника найбільш ефективно відбувається у колективі, у сільській педагогічній громаді та освітянському осередку міського громадянського суспільства із застосуванням демократичних процедур, саме в цих умовах найкраще формуються і діють сенси, мотиви, стимули виховання, предметного і профільного навчання, а проблеми життя виступають дієвим фактором розвитку особистості, навколо них обертаються наукові поняття й закони, концентрується життєва енергія і головні ідеї «буття», в якості яких виступають духовні цінності, сумарним виразом яких є мудре слово. В цьому контексті ефективно діє психологічна служба системи освіти, робітники якої – практичні психологи і соціальні педагоги – виявляють свої величезні можливості саме через вирішення численних проблем учнів і вчителів.*

6. *Учіння забезпечується впровадженням у навчання системи освітніх траєкторій та відповідних до них технологій – перспективних ліній у вихованні й розвитку як окремого індивіда, так і людського соціуму, громади, що передбачає наявність знань, а також умінь, навичок і трудових орієнтацій. Система освіти діє як інститут піднесення духовних сил особистості працею на благо інших людей, де добро виховується добром, де панує принцип оберігання дитячого серця від болю й страждань, коли як найвища демократична цінність розглядається свобода, недоторканість особистої честі та гідності учня, його власна думка, особистий погляд на все.*

7. *Сільські та міські педагогічні громади мають виступати в єдності і спорідненій взаємодії, ефективність якої можна значно підсилити, якщо запровадити, спочатку в експериментальному плані, а потім як регулярні взаємне стажування, обмін педагогами і учнями сільських і міських шкіл, в тому числі і шляхом більш-менш тривалого перехресного проживання і навчання класами – саме таким чином можна вивчати і засвоювати зразки кращого досвіду роботи сільських і міських педагогічних громад.*

8. Поряд із виконанням своїх завдань, школа має дбати про здоров'я та довголіття всіх учасників навчально-виховного процесу, при цьому вчителі, батьки і учні мають краще усвідомити, що поряд із розвитком особистісного потенціалу людини треба з перших років перебування дитини у школі піклуватися про збереження її духовного та тілесного здоров'я, розуміючи, що саме у дитячі роки закладається довголіття людини, тобто поряд із психолого-педагогічними завданнями мають бути реалізовані й геронтопсихологічні.

9. Гуманістичні завдання сільська і міська школа буде вирішувати значно краще, якщо спиратиметься на величезний духовний потенціал, накопичений видатними мислителями української землі, такими як – Г.С. Сковорода, Т.Г. Шевченко, М.В. Лисенко, Леся Українка, І.Я. Франко, В.І. Вернадський, А.С. Макаренко, Г.Г. Ващенко, Ю.В. Кондратюк, В.О. Сухомлинський, Ф.Т. Моргун, О.Т. Гончар, І.А. Зязюн, В.Г.Кремень, Ш.О. Амонашвілі, В.Р. Ільченко та багато ін.

Рідна земля, її освіта виховала й виховує тисячі й тисячі видатних особистостей, які є дороговказом для сучасної молоді людини.

10. Тож, вчителі, розвиваючи власну індивідуальність і соціальність, «приміряйте» їх думки і долю на себе, вселяйтеся в їх дух, опануйте їх досвід життя і ставайте провідниками їх духу як свого власного. Людська думка постає начебто свідомістю Всесвіту, адекватною йому в просторі та часі. Ось таку протяжність свідомо сприйнятого несе людський геном як систему «світ у людині – людина у світі», що втілюється в особистості.

11. Повторимо ще раз визначення особистості, з яких починається особистісний підхід та особистісно орієнтоване виховання і навчання, здійснення яких найкраще відбувається у розвинутих і дієвих сільських педагогічних громадах та міських освітянських осередках громадянського суспільства.

12. Особистість – це індивід із соціально зумовленою системою вищих психічних якостей, що визначається залученістю людини до *конкретних суспільних, культурних, історичних відносин*. Ця система виявляється й формується під впливом духовних цін-

ностей в процесі свідомої громадянської поведінки і продуктивної трудової діяльності й спілкування. Особистість опосередковує та визначає рівень взаємозв'язків індивіда із суспільним та природним середовищем. У філософсько-психологічному аспекті особистість – це об'єкт і суб'єкт історичного процесу й власного життя (В.В.Рибалка).

13. Особистість – це людина, яка активно і свідомо опановує досвід життя, що дозволяє реалізовувати їй власну індивідуальність, яка має унікальне динамічне співвідношення просторово-часових орієнтацій, потребнісно-вольових переживань, змістів, рівнів опанування й форм реалізації діяльності (В.Ф.Моргун).

14. Особистість – рушійна сила всепланетної організації, структурно-динамічна фрактальність, потік природо-соціально структурованої свідомості в напрямі формування конкретних суспільних, культурних, історичних відносин; передбачає освіченість як інтегрований результат – здатність до співробітництва та вміння самостійно розв'язувати проблеми в різних життєвих ситуаціях, дозволяє суб'єкту ефективно використовувати внутрішні та зовнішні ресурси для виконання громадянської поведінки і професійної діяльності в типових і нестандартних ситуаціях (А.П.Самодрин).

15. Особистість – найвища цінність життя. У школі має запанувати дух творчої особистості, де педагоги є колективом діячів з вироблення життєвих маршрутів свідомого пошуку власного духу кожної особистості. Ціннісно зорієнтована праця особистості – ключ до людського щастя.

16. Духовне кредо школи – ідея кращого життя для людини, кредо виховання – зближення людини з її життям через пізнання самого себе. Найкоротший шлях до виховання здобутків особистості – через мати і батька, через їх життєдайну гідність, велич, природність, правду, добро, вірне серце, що завжди надіється і любить своє дитя, в яких би обставинах воно не зростало...

17. Треба краще усвідомити – те, що нині відбувається, створено величезним соборним життям попередніх поколінь споріднених особистостей, життя твориться далі за посередництвом живої одухотвореної гуманізмом школи, яка є мостом у майбутню нову

ще кращу Україну – теперішній живосвіт учителів, батьків і учнів вибудовує нове духовне майбутнє.

18. Щоб не слідувати у фарватері штучно складеного феномену – процесу глобалізації, необхідно самим українцям визнати, що цим процесом необхідно навчатися управляти, але це не те саме, що пробиватися кудись поза чергою, за рахунок інших і будь-якою ціною. Кожна школа – точка росту соціального життя, економіки, точка найвищої турботи про життя і добробут людини. В школі все мусить бути облаштованим для ствердження духовних сил людини та їх опанування свідомістю.

Школа – простір освітніх можливостей особистості, регіону, України, проте, освітній урожай (продукт) – не лише біомаса суспільства, а й, насамперед, народ, що постійно навчається життю цивілізації й цим встигає за часом, і середовище його буття – *регіон біосфери, що перетворюється на ноосферу* – потребує нового вчителя-мислителя.

19. Треба нарощувати свідому демократизацію, піднімаючи народ посередництвом освіти до рівня свого часу, а він вимагає розвитку громадянського суспільства як найкращого вчителя для розвитку особистості громадянина і працівника. **Це вимога не політики, а еволюції природи, історії людства.** А для цього треба не лише прагматичне мислення, не тільки раціональний підхід, не тільки зміна способу життя виду *Homo sapiens* новою релігією еволюції, а й *нове мислення особистості – біосферно та ноосферно освіченої, по-новому розумної*, а й відтоді – належно культурної, адже культура піднімає людину до етичного сенсу життя.

20. Нове педагогічне мислення особистості необхідно виховувати і разом із ним неперервно уточнювати мету освіти як новий світогляд засадами біосферно-ноосферної науки в нетрях освіти – синтез фундаментальної науки й освітньої логістики як засобу оптимальної доставки її до масового різночинного користувача.

Досконала педагогічна дія несе в собі процес прогресуючої активної адаптації людського інтелекту до космосу і мікрокосмосу й при цьому катарсисно усуває із свідомості випадковість як невпізнанність зв'язків людини і світу, формує і вдосконалює апарат, з допомогою якого особистість добуває знання із природи та суспіль-

ства. Професійна компетентність педагога – це така характеристика його праці, в якій на достатньо високому рівні реалізується особистість вчителя, ефективно здійснюється педагогічна дія, професійне спілкування, що дозволяє неперервно вдосконалювати свою місію, в ході якої досягаються позитивні результати виховання і навчання школярів як громадян і культурних працівників, будівників себе як особистості, як суб'єкту громадянської поведінки і розквіту держави.

Пам'ятаймо, що поряд із вдосконаленням інтелекту особистості потрібна нова філософія духовності освіти як основа більш свідомої життєдіяльності в процесі взаємодії науковців, учителів, батьків, учнів, духовного озброєння особистості для більш цілеспрямованого, продуктивного еволюційного і разом з тим історичного руху в інтересах подальшого розвитку сутнісних сил людини як найвищої складової природи. Працюймо ж разом на добробут і щастя рідного народу!

ПРО РЕДАКТОРІВ ПОСІБНИКА

Творча біографія Рибалки В.В. і Самодрини А.П.

Рибалка Валентин Васильович (народився 1 січня 1947 р.) – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України – народився у м. Ютербог (Німеччина) у сім'ї військовослужбовця – Рибалки

Василя Федосійовича (1921-1998), вихідця із села Котовка Дніпропетровської області. Батько закінчив з відзнакою Котовську середню школу, потім вчився недовго у Харківському медичному інституті, але був змушений, через певні обставини, залишити його і закінчити Харківське артилерійське училище. Воював артилеристом-зенітником і піхотинцем з першого до останнього дня Великої Вітчизняної війни. Мати – Рибалка Ганна Іванівна (1919-2007) походить із села Трескіно Колишлейського району Пензенської області Росії, закінчила середню школу і ФЗУ, під час другої світової війни працювала у Тамбовській області на пороховому заводі. Там же познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком, народила двох дітей, Валентина і Тамару, і все життя прожила з ним, переїджаючи по місцях його служби і зупинившись після його відставки у 1959 році у Новомосковську на Дніпропетровщині. Останню Валентин Васильович вважає своєю батьківщиною і особливо — село Котовку, де пройшли роки раннього дитинства, де вчився у 3-4 класах Котовської середньої школи. Пізніше підлітком багато разів приїздив до Котовки на канікули, допомагаючи діду Федосію Трохимовичу Рибалці-Білорусу-Дідовичу (1892-1962), який пройшов першу світову війну артилеристом, а потім працював у колгоспі, і бабі Єфросинії Феодосіївні (1890-1972), доньці ко-

товського церковного старости, по господарству на П'ятихатках, що на краю Котовки. Часто слухав їх розповіді про життя родини в далекі дореволюційні й довоєнні роки, в трагічну добу голодомору, під час другої світової війни і повоєнні роки. На вечорницях тихо сидів у кутку хати, слухав розповіді старших, підспівував їм, коли вони співали українських пісень. Уважно сприймав бабині казки. Бувало, що разом з дідом Федосієм, якого вважає своїм першим і тому головним вчителем життя і праці, в кінці літа возив волами лантухи із соняшником та пшеницею до млина у с. Ряске, коли через Оріль ще ходив паром. Увечері поверталися додому, поганяючи стомлених волів – «Цоб-Цобе!» — з борошном, олією та макухою. Наступного дня баба пекла у печі домашній хліб і здавалося, що найсмачнішої їжі, ніж мочити скибки хліба у запашній пузирчастій олії, не було нічого в світі. Може тільки дикий мед, який малі діти полюбляли виколупувати з очеретин стріхи, за що дід сердився на них і проганяв від хати. Брав участь у випасі сільського громадського стада корів (пас череду) на Куликовому полі, не спав уночі під час сторожування колгоспних коней, допомагав дорослим у стрижці овець, яких проганяли по траншеї з водою, разом із молодшою сестрою Тамарою проводив цілі дні у численних дитячих іграх з товаришами, зокрема із Сашком Басанцем, зараз відомим громадським діячем, педагогом і літератором, членом Національної спілки письменників України, який тоді приїздив на П'ятихатки до своєї бабусі, котра мешкала у сусідній хаті. Виконував залюбки всі доручення діда, особливо запам'ятав, як збирав кінські «яблука» — кізяки, об'їзджаючи велосипедом вулиці села та луг на лимані — для бабусі, котра з них робила заміс, яким підмазувала стіни хати та долівку. Разом із дорослими робив босоніж коров'ячі кізякові, з половиною, брикети (кирпич) для домашнього опалювання. Не одного разу уважно вдивлявся у процес приготування домашньої ковбаси, кров'янки, сала, смальця із заколотого кабана, брав участь у риболовлі з дідом в'ятерями, сітками й вудочками карасів, коропів і шук на річках Заплавці й Орелі. З риби баба робила чудову юшку. Вона була справжньою майстринею української кухні, виготовляючи вражаючі страви – борщ, затірку, галушки, молочний кисіль, вишневий узвар, млинці, коржі, пряники у вигляді зайчат і

пташок, і багато інших. Пам'ятає багаті ярмарки на початку 1950-х років у Котовці, коли село було районним центром. До сих пір в очах стоїть мальовнича дорога з Бузівки до Котовки, рясно засіяна по боках яскравими квітами... Брав участь у народних святах, зокрема плигав разом із друзями через багаття в ніч на Івана Купала, колядував на Різдво, стукався з товаришами крашанками на Пасху тощо. Знайомився з чарівними куточками Котовщини в поїздках з батьком, коли той приїздив у відпустку з армії і разом зі своїм другом Миколою Литвиновим, тодішнім директором Котовської МТС, на газику відвідував різні відділення колгоспу. Пізніше, вже у дорослому та похилому віці часто згадував Котовку і бачив уві сні події свого щасливого сільського дитинства.

1962 року закінчив 8 класів Загальноосвітньої середньої школи №11 міста Новомосковська Дніпропетровської області, де після відставки з армії оселився батько з сім'єю, а у 1966 році – Дніпропетровський технікум автоматики і телемеханіки. З 1967 по 1972 рік навчався на факультеті психології Московського державного університету ім. М.В.Ломоносова, де слухав лекції класиків вітчизняної психології – О.М.Леонтєва, О.Р.Лурії, П.Я.Гальперіна, О.К.Тихомирова, Д.Б.Ельконіна, В.П.Зинченка, Б.В.Зейгарник тощо. Працював лаборантом за сумісництвом на кафедрі психофізіології зору, очолюваною Ю.Б.Гіппенрейтер, під науковим керівництвом С.Д.Смирнова. Після закінчення факультету переїхав до столиці України, де обіймав посаду інженерного психолога в Київському інституті периферійного обладнання Науково-виробничого об'єднання «Електронмаш». З 1974 року – аспірант, а з 1977 року – молодший науковий співробітник Інституту психології України. Добре запам'ятав методологічні семінари і виступи академіка Г.С.Костюка. 1982 року захистив кандидатську дисертацію «Психологічні особливості процесу синтезу при конструюванні технічних об'єктів» (науковий керівник – В.О.Моляко). Працював старшим науковим співробітником (з 1985 р.) лабораторії психології трудового виховання, що стала пізніше лабораторією психології творчості, завідувачем Республіканського центру психологічної служби системи освіти Інституту психології України (1991 р.), старшим (з 1995 р.) та провідним (2007-2009 рр.) науковим співро-

бітником, за сумісництвом, лабораторії консультативної психології і психотерапії Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. Брав участь у Державній програмі «Діти Чорнобилю» (1991-1994 рр.). З 1993 року – старший науковий співробітник Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України, очолюваного академіком І.А.Зязюном. У 1995-1998 роках – докторант цього ж інституту. 1998 року захистив докторську дисертацію «Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників» (науковий консультант – Г.О. Балл). З 1998 року – завідувач лабораторії (з 2001 року – відділу) психології трудової і професійної підготовки цього інституту. З 2007 року – провідний і головний науковий співробітник відділу педагогічної психології і психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Працював за сумісництвом старшим викладачем, доцентом, професором ряду університетів Києва, Одеси, Львова, Полтави, Кременчука, радником директора Інституту обдарованої дитини НАПН України, головним науковим співробітником Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, головним науковим співробітником Українського науково-методичного центру практичної психології та соціальної роботи НАПН України. Член ряду редколегій всеукраїнських журналів і спеціалізованих вчених рад.

У 2004-2007 рр. очолював спеціалізовану вчену раду в Інституті педагогіки і психології професійної освіти, де за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія захистили кандидатські дисертації 33 здобувача. Був науковим керівником 18 кандидатів і докторів психологічних наук. Відмінник освіти України (1996 р.), нагороджений медаллю «За наукові досягнення» МОН України (2006 р.), Почесною грамотою Верховної Ради України (2008 р.), знаком «Почесний професор Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (2008 р.), знаком «Ушинський К.Д.» НАПН України (2011 р.), медаллю Хмельницького Національного університету «В.В.Зеньковський» (2013 р.), медаллю НАПН України «Григорій Сковорода» (2016 р.), Орденом України «За заслуги» III ступеня (2014 р.).

Автор більше 530 наукових праць із загальної психології та історії психології, методології та теорії психології, психології і пе-

дагогіки праці, психології особистості, творчості, творчо обдарованої особистості, педагогічної та вікової психології, особистісного підходу у профільному навчанні старшокласників, практичної психології, психологічного консультування та психотерапії, професійної підготовки особистості, психології здоров'я, психологічної культури, психології честі та гідності особистості. Деякі книги передані в музей села Котовки та у бібліотеку КЗО Котовський навчально-реабілітаційний центр ДОР. Видано більше двадцяти книг, серед яких такі, як: Психологія: підручник (колект. авт., шість видань, 1999-2008); Основи практичної психології: підручник (колект. авт., три видання, 1999-2006); Методологічні питання наукової психології (досвід особистісно центрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату) (2003); Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці (2009); Психологія розвитку творчо обдарованої особистості (2010); Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти (2010); Честь та гідність особистості як предмет діяльності практичного психолога (2010); Психологія і педагогіка праці особистості: від обдарованості дитини до майстерності дорослого (2014); Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості (2016), Методологічні проблеми наукової психології (2017) та ін.

В останні роки душа Валентина Васильовича особливо тягнеться до сільської школи, до Котовки, де поховані дід і баба, яким поставив разом із сестрою, вчителькою із Новомосковська, Тамарою Василівною Нестеренко, та котовською родичкою, Галиною Петрівною Жогленко (Продайко), вдовою покійного двоюрідного брата Михайла Жогленка, пам'ятник. Щиросердно вдячний своїм родичам за догляд за могилами пращурів. Разом із дорогим другом, братом, колегою, що народився у Котовці, доктором педагогічних наук, професором Кременчуцького інституту Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля, Самодрином Анатолієм Петровичем, співробітничав з КЗО Котовський навчально-реабілітаційний центр Дніпропетровської обласної ради. Проведено декілька спільних наукових семінарів та круглий стіл, здійснюються психолого-педагогічні консультації. Зміцнюються наукові, життєві контакти з унікальною котовською інтелігенцією. Котовка постає як духовна батьківщина в душі і серці Валентина Васильовича Рибалки...

Самодрин Анатолій Петрович народився 16 січня 1954 року в селі Котовка Магдалинівського району Дніпропетровської області.

Після закінчення середньої школи навчався на фізичному факультеті Дніпропетровського державного університету імені 300-річчя Возз'єднання України з Росією, нині – Дніпропетровський національний університет

імені Олеса Гончара, який закінчив у 1976 році та отримав спеціальність «фізик, викладач фізики».

Першим робочим місцем стала посада вчителя Шевченківської середньої школи Магдалинівського району Дніпропетровської області, з 1979 року працював заступником директора з навчально-виховної роботи цієї ж школи.

У 1980-1989 роках служив у Збройних Силах СРСР, майор у відставці. У 1989 році, після звільнення в запас за скороченням Збройних Сил, – викладач початкової військової підготовки в СПТУ № 20 м. Кременчука Полтавської області.

У 1990-1991 роках навчався в Харківському державному педагогічному інституті імені Г.С. Сковороди, нині – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, отримав фах організатора народної освіти.

З 1991 по 2000 роки працював директором загальноосвітньої школи №3 м. Кременчука Полтавської області, яка при ньому мала статус експериментального педагогічного майданчика і назву профільно-диференційованої школи. У 1998 році захистив кандидатську дисертацію «Організація діяльності профільно-диференційованої середньої загальноосвітньої школи» (спеціальність 13.00.01).

З 2000 року став працювати у вищій школі. У 2000-2002 роках – завідувач кафедри історії, культури і права Інституту економіки і

нових технологій у м. Кременчук. У 2002-2004 роках став проректором з наукової роботи Кременчуцького інституту Дніпропетровського університету економіки і права й одночасно разом з колегами створював Сучасний гуманітарно-економічний інститут. Новостворений заклад у 2003-2004 році було закрито і йому разом зі студентами довелося перейти до Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»: з 2004 року проректор Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» – директор Кременчуцької філії, завідувач кафедри психології і педагогіки.

У 2007 р. присвоєно вчене звання дійсного члена (академіка) Міжнародної академії проблем людини в авіації і космонавтиці.

З грудня 2007 року, після приєднання студентів Кременчуцької філії Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» до Полтавського інституту економіки та права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», працював доцентом, з 2011 року завідувачем кафедри соціально-гуманітарних дисциплін у Кременчуцькому інституті Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля (до жовтня 2014 року), з 2013 року кафедра стала називатися «соціальної роботи і соціально-гуманітарних дисциплін». З 2011 року працює на посаді професора цієї кафедри.

У 2011 році присвоєно вчене звання «доцент» та захищено докторську дисертацію «Теоретичні засади системи профільного навчання в умовах регіону», присуджено науковий ступінь доктора педагогічних наук (спеціальність 13.00.09).

У травні 2014 року присвоєно звання «почесний викладач Кременчуцького інституту Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля».

З жовтня 2014 року обіймає посаду професора кафедри соціальної роботи і соціально-гуманітарних дисциплін Кременчуцького інституту Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля.

А.П. Самодрин, працюючи в галузі педагогічної науки, має біля 300 публікацій. Його основні праці: «Архітектоніка профільної освіти» (дві книги), «Формування навчально-освітнього про-

стору регіону», «Впровадження системи профільного навчання в умовах регіону», «Концепція комплексного моделювання навчально-освітнього простору регіону засадами профільного навчання (Проект)», «Вступ до профільного навчання», «Профільне навчання в середній школі», «Педагогічна організація регіону: теорія і практика», «Технологія відбору учнів до профілів навчання в умовах профільно-диференційованої школи: формування профілів в 6-11 (12), 5-9 класах гімназії, 8-11 (12) класах ліцею», «Профільно-диференційована школа як педагогічна проблема» (в 2-х ч.), «Навколишнє середовище» та ін. Має три поетичні збірки.

На теренах Кременчуччини разом з колегами ініціював цикл конференцій «Ідеї В.І. Вернадського в освіті». Науково-педагогічна і громадська діяльність А.П. Самодрини високо оцінені державою. Він нагороджений знаком «Відмінник освіти України» (1995 р.), Грамотою Міністерства освіти України (1978 р.) та іншими нагородами.

Автори посібника:

Басанець Олександр Михайлович – член Національної спілки письменників України, колишній директор Бузівської загальноосвітньої школи Магдалинівського району Дніпропетровської області, а нині – вчитель української мови та літератури цієї школи;

Конюхова Наталія Миколаївна – директор Котовського загальноосвітнього навчально-реабілітаційного центру Дніпропетровської обласної ради;

Третьякова Тетяна Миколаївна – директор Новомосковського колегіуму №11 Дніпропетровської області, Відмінник освіти України, лауреат обласної педагогічної премії, вчитель вищої категорії, вчитель-методист, переможець міського конкурсу «Людина слова – людина діла»;

Третьякова Юлія Дмитрівна (1970-2017) — заступник директора з науково-методичної роботи Новомосковського колегіуму №11 Дніпропетровської області;

Гривачевська Анастасія Анатоліївна – в.о. директора Пузирківської ЗОШ I-III ступенів Глобинського району Полтавської області;

Моргун Володимир Федорович – кандидат психологічних наук, професор кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка, Заслужений працівник освіти України (м. Полтава);

Рибалка Валентин Васильович (автор, редактор) – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, головний науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України.

Самодрин Анатолій Петрович (автор, редактор) – доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетингу та соціальної роботи, завідувач лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту Університету імені Альфреда Нобеля

Заворотюк Людмила Іванівна – заступник директора з виховної роботи Котовського навчально-реабілітаційного Центру ДОР ;

Іванченко Микола Григорович – директор історико-краєзнавчого музею с. Котовка;

Шрамко Зоя Анатоліївна – учитель початкових класів Пузиківської ЗОШ I-III ступенів, спеціаліст вищої категорії;

Плахотя Людмила Володимирівна – учитель української мови та літератури Пузиківської ЗОШ I-III ступенів, спеціаліст II категорії;

Демченко Тетяна Віталіївна – учитель англійської мови Пузиківської ЗОШ I-III ступенів, спеціаліст II категорії.

Навчальне видання

Рибалка Валентин Васильович,
Самодрин Анатолій Петрович,
Моргун Володимир Федорович,
Басанець Олександр Михайлович,
Третякова Тетяна Миколаївна,
Конюхова Наталія Миколаївна,
Гривачевська Анастасія Анатоліївна

**ШКОЛА – ДУХОВНИЙ ОСЕРЕДОК
РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ,
МІСЦЕВОЇ ГРОМАДИ
ТА ДЕРЖАВИ**

Посібник

За науковою редакцією
Рибалки В. В. і Самодрина А. П.

Комп'ютерне верстання та дизайн обкладинки
Бабинець Н. А.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 26,27
Наклад 300 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач Талком
03115, м. Київ, вул. Львівська, 23,
тел./факс (044) 424-40-69, 424-56-26
E-mail: ukraina.vdk@email.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4538 від 07.05.2013